

SOVIET NATIONALITY POLICY: IMPACT ON ETHNIC CONFLICT IN ABKHAZIA AND SOUTH OSSETIA

Nevzat TORUN*

ABSTRACT

This study aims to answer two interlinked questions with respect to ethnic conflict in Georgia: (1) Why and how two ethnic groups -the Abkhazians and Ossetians- sought secession in the 1990s rather than accepting unity under a common Georgian roof? (2) what explains the occurrence of ethnic conflicts between the Abkhazians and Georgians and between the South Ossetians and Georgians? The central argument of this paper is that Soviet nationality policy was a foremost driving force in shaping consciousness of being ethnic groups in Georgia and set the stage for the inter-ethnic conflicts of the post-Soviet era. A number of factors explain the particular inter-ethnic conflicts in Georgia among ethnic groups, including a long historical relationship between the Georgian people and the Abkhaz and Ossetian minorities. However, I argue that the foremost factor was the role of Soviet nationality policy that evolved from Lenin to Gorbachev, a policy that granted ethnic groups some level of privileges and fostered a wave of national self-assertion, Soviet nationality policy and the Soviet federal structure created numerous ethnic- and territorial-based autonomous units during the Soviet era. These units shaped their own political institutions, national intelligentsias, and bureaucratic elites, forming the basis for later nationalistic movements and developing a wish for self-determination and full independence. These institutions and beliefs made ethnic conflict in post-Soviet Georgia inevitable.

Keywords: Inter-Ethnic Conflict, Soviet Nationality Policy, Self Determination, Abkhazia, South Ossetia.

SOVYET MİLLİYET POLİTİKASI: ABHAZYA VE GÜNEY OSETYA'DAKİ ETNİK ÇATIŞMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Gürcistan'daki etnik çatışmayla ilgili birbiriyle bağlantılı iki soruyu cevaplamaktır. 1990'ların başlarında, Gürcistan'daki iki etnik grup Gürcistan ortak çatısı altında yaşamak yerine, "neden" ve "nasıl" ayrılıkçı siyaset izlemiş ve bunun sonunda merkezi yönetimle kanlı etnik çatışmalara girişerek bağımsızlıklarını tek taraflı ilan etmişlerdir? Bu çalışmanın ana savı, Sovyetlerin milletler sorununu çözmek için geliştirdikleri "Sovyet milliyet politikası"nın Gürcistan'daki etnik grup olma bilinci oluşturan ve buna paralel olarak etnik çatışmaya zemin hazırlayan temel ve başlıca tetikleyici araçlardan biri olduğunu ispatlamaktır. Bu minvalde, Abhazların ve Güney Osetlerin giriştikleri siyasi statü mücadelesi, Lenin yönetimiyle başlayıp Gorbachev yönetimine kadar değişiklik geçirip evrilen Sovyet millet politikası azınlık gruplarına kendi etnik kimliklerini, dillerini ve kültürlerini geliştirecek, daha da önemlisi kendi kendini yönetme ve ulus olma bilinci kazandıracak ayrıcalıklar tanımıştır. Sovyet millet politikası ve Sovyet federal yapısının doğal sonucu olarak birçok etnik ve bölgesel temelli özerk yönetim yapıları oluşturulmuş, Sovyetler zamanı boyunca bu özerk yapılar kendilerine ait siyasi kurumlarını, ulusal aydın sınıflarını ve bürokratik elitlerini oluşturup geliştirmiş, daha sonra bu sınıflar milliyetçi hareketleri şekillendirmiş ve bunun doğal sonucu olarak da kendi kendini yönetme isteği ve tam bağımsızlık arzusu gelişmiştir. Bunların akabinde, Sovyet sonrası dönemde Gürcistan'daki etnik çatışmalar kaçınılmaz olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Etnik Gruplar Arası Çatışma, Sovyet Milliyet Politikası, Self-Determinasyon, Abhazya, Güney Osetya.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 26.04.2021; Yayına Kabul Tarihi: 25.05.2021

* Lecturer, Recep Tayyip Erdogan University, Vocational School of Social Sciences, Management and Administration, RIZE; ORCID: 0000-0003-3348-995X, E-mail: nevzat.torun@erdogan.edu.tr

Introduction

Ethnic conflict inherited from the Soviet to the Caucasus has become one of the major security dilemmas in the post-cold War period in Caucasus. The breakup of the Soviet Union led to the emergence of fifteen new multi-ethnic states, which in turn inflamed ethnic tensions and conflict. As some minority groups have suffered discrimination and some ethnicities have sought to achieve dominance over others increased tensions have erupted into violence in many of these newly independent states. Georgia is one of the post-Soviet states to have bitterly experienced such ethnic conflict. As John M. Cotter (1999, p. 1) states, the existence of many “nations without states” in a region makes violence between ethnic groups inevitable. In the conflict literature, numerous studies have accounted for variations of conflict and its intensity; their explanations range across a wide scope, from the “ancient hatreds” and old rivalries, to systematic manipulation by contentious elites, to religious and cultural disputes.

The eventual crumbling of the Soviet Union made inevitable ethnic conflicts in the Caucasus not only in the past but also at present. It would not be an exaggeration to say that the Soviet legacy in the Caucasus still leads the basis for ethnic conflict between contiguous nations, for instance, the conflict between Armenia and Azerbaijani in recent years. Thus, it is necessary to analyze the effects of the Soviet nations policy to understand the ethnic conflicts in the Caucasus.

From my perspective, a starting point of inter-ethnic conflict in South Caucasus is the Soviet nationality policy that evolved from Lenin to Gorbachev; this policy set the stage for the inter-ethnic conflicts of the post-Soviet era. Soviet nationality policy and the Soviet federal structure created lots of ethnic and territorial based autonomous units during the Soviet era these units shaped their own political institutions, national intelligentsias, and bureaucratic elites. When the central power of the Bolsheviks came to an end, these national institutions served as the basis for the fifteen newly independent states’ self-determination and independence.

This study aims to explain the causes of ethnic conflict, and how and why autonomous ethnic groups in Georgia (the people of Abkhazia and South Ossetia) sought secession rather than accepting unity under a common Georgian roof as did many other ethnic groups in Georgia who did not seek secession. I argue that Soviet nationality policy was a main conflict driving apparatus in case of Georgia because it created an opportunity for ethnic groups to shape their own political institutions and nationalistic elites that later shaped nationalist movements and developed a wish for self-determination and full independence.

In this context, the purpose of this study is threefold: The first goal is to develop a historical analysis of the inter-ethnic conflicts in Georgia by means of the examination of two autonomous regions (Abkhazia and South Ossetia). The second is to explain Soviet nationality policy, and also examine the role of Soviet nationality policy that created a basis for Georgia and at the same time a basis for Abkhazians and South Ossetians to seek their independence. The third goal is to analyze Soviet nationality policy as a conflict trigger among parties by focusing on the nature of Soviet nationality policy that allowed every ethnic group to advance its ethnic, linguistic and cultural characteristics in Caucasus. Focusing on these four components, I aim to understand the interethnic conflict in Georgia in all its aspects and shed light on whether or not there is a causal relationship between ethnic conflicts and Soviet nationality policy.

Historical Background of Inter-Ethnic Conflicts in Georgia

Georgia has been home to many ethnic groups who have lived in specific territories within the country and had their own linguistic, cultural, and historical structure. The multi-ethnic structure of Georgia, nonetheless, turned into a curse, as it set the stage for ethnic clashes over territories when nationalistic tendencies started to rise and when the ethnic groups embraced the idea of “the right to self-determination” (Lenin, 1917, p. 30). Abkhazians and South Ossetians, who were minority ethnic groups within the borders of Georgia, first articulated their desires for independence from Georgia when Tsarist Russia was overthrown by the Bolsheviks and Georgia declared its independence. Thus, “the emergence of Georgian nationalism was paralleled by development of counter-nationalist programmes in the autonomous regions of Abkhazia and South Ossetia” (Nodia et al., 2006, p. 9). In the absence of central power, both groups started to show secessionist tendencies and ethnic uprisings against the Georgian majority were erupted, yet after the Bolsheviks annexed Georgia, these ethnic clashes were brutally suppressed and did not reemerge until the 1990s.

By the 1990s, however, when the USSR began to crumble, the ethnic discord in Georgia resurfaced. The political and ideological vacuum left by the failure of Communism was filled by an explosion of ethnonationalism (Souleimanov, 2013, p. 78). To a certain degree the dominant ideology of Communism had helped to bind society and state together until the 1980s; however, after the 1980s it was increasingly discredited. The inability and unwillingness of the Communist Party government to effectively prevent and suppress interethnic disputes within the outlying territories of the former Soviet Union led to the deepening of the ethnopolitical unrests (Souleimanov, 2013, p. 94). This failure likely contributed to the gradual discrediting of local Soviet rulers and to the parallel emergence of nationalist groups, especially in Abkhazia and South Ossetia. Well, the Soviets tried with regards to Baku (Sumgait) and Nagorny Karabakh, but seem to have concluded as a result of their inability to solve the problems there (and even before the collapse of 1991) that they had no answer to the welter of nationalist uprisings, or, at a minimum, nationalist demands for independence (Gorbachev tried something in his last months in power—new union treaty of June 1991--, but was de-facto deposed by the GKCHP of Yazov C.S.; and Yeltsin's Ham-Fisted actions toward Chechnya in 1994 and 1995 show that any durable solution might not be through the military route, indeed). Of course, you can annihilate a people, as Putin more or less tried to do in 1999-2000, but then you have no one left at the end. And even Putin has had to bow toward one Chechen faction, led by Kadyrov.

The ethnic groups in Georgia were not all united under a common roof and a single national principle. The autonomous republic of Abkhazia and the semiautonomous region of South Ossetia, which were given their autonomous status by the Soviet Union, were subdivisions of Georgia, but both desired to follow their own destiny of ethnonationalism and sought full independence from Georgia. While the ethnic Georgians believed that they were victims of russification policies during the Soviet era, many Abkhazians and South Ossetians similarly felt that the Georgians had been domineering them. Both ethnic minority groups, which traditionally speak a different language than Georgians and have a unique culture distinct from that of Georgians, “perceived their culture and homeland--their large group identity--as being threatened” (Volkan, 2006, p. 28) by Georgians.

Both Abkhazia and South Ossetia’s desire for autonomy escalated when Georgian Zviad Gamsakhurdia came to power in 1991. Gamsakhurdia was one of the most prominent Georgian politicians thanks to his fervent nationalistic rhetoric and his support of Georgian nationalism. As Vamik Volkan (2006, p. 28) puts it, “Gamsakhurdia received popular support by accentuating the ‘we-ness’ of his own ethnic group. Further,

Gamsakhurdia's policy regarding language, declaring the Georgian language as the official language, increased tension among already disaffected groups. Gamsakhurdia's rhetoric and policies increased anxiety about large-group identities throughout the region and tainted relations on every level, accelerating societal regression (Volkan, 2006, p. 28).

In the last years of the Soviet Union, Georgian elites were successful at developing powerful opposition to the Soviet regime, but fostering a single and united nationalist movement helped to create deep cleavages among Georgia's numerous ethnic groups. These cleavages had been suppressed through the Soviet period, but severe strains had alienated ethnic minorities from the idea of single and united Georgia. In the words of Suny (1994, p. 318);

The policy and rhetoric of leaders, the choices and use of potent symbols, would either work to ameliorate these divisions in a unified struggle for independence and democracy or reinforce and exacerbate the interethnic divisions within the republic. Tragically, Georgians made political choices that deepened social and ethnic divisions. Peaceful demonstrations ended in violence, and what began as a movement for greater democracy descended precipitately into ethnic and civil war.

Before the Gorbachev reforms, the Georgian ruling Communist elites were ethnically and personally cohesive as being Georgians. This cohesiveness was able to create the solidarity of the elites that was later "directed upward against Russians and downward against minority nationalities" (Suny, 1994, p. 318), such as Abkhazians and South Ossetians. The "official" nationalism was tolerated in favor of Georgians rather than other minority groups and the neglect other minority groups was encouraged by the Georgian leadership.

Overall, the first emergence of the Georgia-Abkhazia and Georgia-South Ossetia conflicts can be dated back to the early years of the 20th century when such conflicts were instigated by Russia. Relationships between the parties worsened during the short-term independence of Georgia from 1918 to 1921. The Bolsheviks of Russia openly supported Abkhazian secessionists and local Bolsheviks in order to retake breakaway Georgia and establish Socialist rule in Georgia. After the Bolsheviks' annexation of Georgia, ethnic conflict within Georgia was suppressed until the final years of the Soviet Union. When the Soviet Union started to collapse, many ethno-political conflicts were bound to occur and the ethnic conflict rapidly spread throughout the territories of the former Soviet Union. In the 1980s and 1990s, Abkhazian and South Ossetian demands for secession were openly expressed, and pursued, resulting in bloody clashes with Georgians.

Soviet Nationality Policy

After the Bolsheviks seized power in the 1917 Civil War, one of the first tasks they took up was maintaining the geographic integrity of the multiethnic Russian Empire. The Bolsheviks were well aware of the power of nationalism, which they had successfully exploited against the Tsarist regime. The power of nationalism had already showed its influence in the Caucasus, Georgia having already declared its independence after the collapse of Tsarist Russia—holding together all the nationalistic states of the new Soviet empire was going to be a major problem for the Bolshevik regime. It was seen as a necessity by the Bolsheviks to implement a federal structure in order to protect and maintain control over the USSR's component members (Cornell, 2001, p. 24), but for such a structure to work the problem of nationalistic tendencies in the states under Soviet rule would have to be solved. As Lapidus (1984, p. 555) indicates, the Soviet system was able to solve the impact of ethnic self-assertion, to a certain extent. Thus, as a founding father of the Soviet Union, Lenin was aware of this problem, and in order to solve it the nationalities

policy was implemented. Hence, as Richard Pipes wrote it, “the first modern state to place the national principle at the base of its federal structure” emerged (as cited in Cornell (2001), p. 24).

Between 1925 and 1935 the Soviet Union was able to consolidate its control over the Caucasus. As Zurcher (2007, p. 23) puts it, a new political map was imposed on the region, one based on the “territorialization of ethnicity” that created administrative units out of the old nations and ethnicities now under Soviet rule. As Martin (2001, p. 1) describes, “the Soviet state created not just a dozen large national republics, but tens of thousands of national territories scattered across the entire expanse of the Soviet Union”. Through the Soviet nationality policy, which Martin calls an “affirmative action policy,” “new national elites were trained and promoted to leadership positions in the government, schools, and industrial enterprises of these newly formed territories” (Martin, 2001, p. 1).

Lenin and Stalin agreed that their victory in the Civil War was thanks to the Bolsheviks’ exploitation of nationalism. The first nationalities policy, which was adopted by Lenin and supported by Stalin until the early 1930s (Suny, 1993, p. 263), grew either from Lenin’s fear of Russian chauvinism over other nationalities, or, as Darrell P. Hammer (1997) and Svante E. Cornell (2001, p. 24) put it, the hierarchical-nationality based territorial structure of the Soviet Union. This national-territorial structure was the basis for Soviet federalism. Though at first Lenin opposed it, for practical reasons and by necessity, a federal structure had to be adopted (Bremmer, 1993, p. 3). The outcome of the Russian Civil War and Stalin’s idea of “proletarian self-determination,” as well as the critical need of the Bolshevik regime for support from different nationalities left no choice but to adopt a federal system (Smith, 1996, p. 6).

When the Bolsheviks came to power after the 1917 revolution, they did not yet have a nationality policy that would be inclusive of all nations and nationalities across the former Russian Empire. But they did have “a powerful slogan:” “the right of nations to self-determination” (Martin, 2001, p. 2). In order to understand the nationality policy of the USSR we must be familiar with the perspective of Lenin because, as Terry Martin (2001, p. 2) puts it, “Lenin’s concern over Great Russian chauvinism led to the establishment of a crucial principle of the Soviet nationalities policy”, and it was Lenin who put forward and developed the solution the USSR’s nationalities question. His idea, which was the formulation of national self-determination, could be seen as politically retrogressive and divisive. But Lenin saw that the Communist Party had to work in two phases: first the centralized party must secure socialism, and then its power could be further extended. That is, Socialists think nationalism is bad, but Lenin realized that the Communist Party had to accept nationalism and allow local control to first keep the huge Russian empire and nationalities under control so capitalism and feudalism could be destroyed and socialism secured, and then after socialism was safe nationalism would be a relatively small problem to get rid of and then the central party could take control away from local authorities. Lenin believed that “a nation was trivial compared with securing within the boundaries of the Russian empire the mobilization and unity of the emerging industrial working class against tsarist autocracy, for above all else the nationality problem was viewed as a problem of securing political power” (Smith, 1996, p. 4). It was hence owing to “such a concern with providing the optimal conditions for mobilization against capitalism and other retrogressive forces that his interpretation of national self-determination was developed” (Smith, 1996, p. 4).

In order to deal with the multi-ethnic national structure of the USSR which posed a threat to the establishment of socialism, Lenin adopted a political strategy in order to resolve the national question and preserve the territorial integrity of the former Russian

Empire. This strategy was to recognize the right of nations to self-determination. "By granting Russia's minority nations the right to statehood he was in effect acknowledging national sensibilities for, according to this logic, if nations were not given this right, then, among peoples whose national consciousness was emerging as a political force, it would encourage a combative nationalism which would run counter to the establishment of socialism in Russia" (Smith, 1996, p. 5). One can see the link between the right of nations to self-determination and the right to political secession, but Lenin pointed out that granting the right of nations to secession did not mean that every or any secessionist movement should be supported (Smith, 1996, p. 5). As Lenin wrote biting, "the right of divorce is not an invitation for all wives to leave their husbands" (as cited in Smith, 1996, p. 5). This political strategy passed at the April 1917 conference of the Russian Communist party, which confirmed "the right of all nations forming part of Russia to free separation and the creation of an independent state" (Smith, 1996, p. 5). Furthermore, according to Lenin, even if small nations did get a chance to declare their independence, they were likely to see the benefits of being part of a larger regional unit and would seek reincorporation.

By way of incorporation into the Soviet Federation, Soviet rulers expected that the oppression of the nationalities would be eliminated on the grounds that "they were now acknowledged as free to develop towards fulfillment of their national aspirations" (Smith, 1996, p. 7). The policy of the equality of nations was associated with a conception of nationhood, in which the status of the territorial homeland was a vital principal, "for it was on this basis that the most important national groups were given the most meaningful administrative, constitutional and legal expressions of nationhood in the form of union republic status" (Smith, 1996, p. 7). Indigenous peoples in particular benefited from the new policy of "indigenization", launched in 1923 and meant to achieve "the training and development of native personnel, rather than Russian or Russified elements" (Smith, 1996, p. 7). Support for cultural pluralism in the Soviet Federation was a means to both handle the Russian nationalities problem and suppress Russian nationalism and Russian chauvinism.

Korenizatsiya was not only implemented to affect the formation of regional Communist party organizations but also allowed the ethnic groups to maintain and develop their culture and education in their self-rule territories. Therefore, the policy recognized national differences in the Soviet Union and granted the larger nationalities a limited right to protect and maintain their languages, cultures, and so on. It allowed the publishing of books, newspapers, and journals in native languages and school instruction in native languages, as long as the content of publications and education in schools was in line with Communist ideology.

Through Leninist nationality policy, a particular framework was established--"state structures based on ethnicity, policies of nativization, a pseudofederal policy--in which the future history of non-Russians would be shaped" (Suny, 1993, p. 124). Suny (1993, p. 125) notes that,

Though Moscow's imperial reach often ignored the prerogatives of the republics, rendering their sovereignty a fiction, many nationalities became demographically more consolidated within their homelands, acquired effective and articulate national political and intellectual elites, and developed a shared national consciousness. These more conscious and consolidate nationalities were rooted to specific territories, with abundant privileges for the titular nations and their local Communist elites. The economic and social transformation associated with the brutalities of Stalinism undermined but never eliminated the cultural

Soviet Nationality Policy: Impact on Ethnic Conflict in Abkhazia and South Ossetia

and social gains of non-Russians. Indeed, many older forms of association were preserved, despite the catastrophes of collectivization and the Great Purges.

For Lenin, the Soviet nationality policy was a good apparatus to solve the Soviet nationality question. Therefore, it allowed ethnic groups in every Soviet nation to develop their culture and identity. It led ethnic groups to become more consolidated in their territories that was seen to be the first step of the consciousness of statehood.

The Soviet nationality policy designed to foster native culture slowed and essentially came to a halt in 1934. Stalin found the level of indigenization and minority nationalism occurring in non-Russian nationalities to be problematic as he believed that it would be a threat to the effective implementation of his far-reaching economic policies. Presumably a reflection of Stalin's distrust of non-Russians, in a 1934 speech he said, "survivals of capitalism in the minds of men are much more long-lived in the realm of the national question than in any other area" (as cited in Smith, 1996, p. 7). Stalin deviated from Lenin's nationality policy and adopted the Russification policy, which was a type of cultural assimilation policy that included the replacement of native languages with Russian, regardless of the wishes of local people and authorities. By the late 1930s the Russian language was being adopted in schools and the number of Russian schools all over the federation was being increased.

The slogan, "the right of nations to self-determination", was created to recruit ethnic support for the Bolshevik revolution. It was not designed as a model to govern the multiethnic state after the 1917 revolution. Although in the beginning Lenin and Stalin agreed on the usefulness of "the right of nations to self-determination," in 1922 they came into conflict over its implementation. Before 1932, all non-Russians in the USSR whether they were in the majority or minority, enjoyed a policy of ethnic enhancement, which promoted all national and sub-national cultures equally. However, after 1932 the policy of indigenization was gradually replaced with Russification. After 1938 traditional Russian alphabet was to be used in all Soviet republics, replacing the unique alphabets of native languages. Later, it was ordered that Russian culture alone be promoted all over the USSR with the partial exception that "where indigenous non-Russian nations already possessed ASSRs (Autonomous Soviet Socialist Republics) within the RSFSR, their cultural institutions continued to be recognized" (Fowkes, 2002, p. 76).

According to Gail W. Lapidus (1989, p. 96), the administration of Stalin marked;

A dramatic shift [was] toward greater centralization, cultural Russification and the repression of non-Russian national elites. The rights of republics and autonomous regions were whittled away, their boundaries arbitrarily redrawn, and the populations of some liquidated or forcibly resettled during World War II [...]. National histories were rewritten to emphasize the progressive character of Russian imperialism, and criticism of Great Russian chauvinism came to an end.

After Lenin's death Soviet Nationality Policy became Stalinist policy, as Hammer (1997, p. 3) wrote it, the Stalinist policy, "however, contained the seeds of its own destruction. On balance, this policy contributed to the development of a stronger sense of ethnic identity in the non-Russian republics". The central Communist government in Moscow suppressed any discourse of political independence, and the Communist party apparatus remained in control in every republic of the Soviet Union, but at the same time territorial nationalism, under the surface, grew among the native peoples of the republics. Once the central government failed to implement this control, "the republics that Stalin had created provided the framework for a nationalism that ultimately led to escalating demands, first for greater autonomy, and then for independence. The cultural autonomy

tolerated by the center grew into territorial nationalism which the regime could not control" (Hammer, 1997, p. 3).

Nonetheless, after 1932 the policy of indigenization was gradually replaced with Russification that enhances Russian language and culture over non-Russian nationalities. However, in counter-effect, Stalinist policy clearly contributed to the development of a stronger sense of ethnic identity among non-Russian republics.

The Russification policy that characterized the USSR's nationality policy during Stalin's administration, especially in the 1940s and 1950s, was reversed after the deaths of Stalin and Beria in 1953. In the post-Stalin period, Moscow adopted political de-Stalinization, a more flexible social order that represented Khrushchev's reaction against the personality cult of Stalin and the crimes of the Stalinist era.

The period of Khrushchev's rule saw a rebirth of nationalism and patriotism; the de-Stalinization policy led to outcomes the Moscow government found undesirable: first and foremost, local national elites gained independent attitudes and started to openly express nationalistic sentiments (Suny, 1994, p. 293). In terms of political perspective, political and economic decentralization under Khrushchev conceded more power to local parties in the national republics; the central party was willing to reduce its control over the nationalist republics, hoping that local parties in the republics would be able find regional sources of support and provide a stable functioning government. Such a policy of indirect rule led to the emergence of nationalistic aspirations among local elites, along with ethnic expression among non-Russian nationalities (Suny, 1994, p. 293).

At the twenty-second Party Congress in 1961, Khrushchev articulated his policy (the official theory of national development) toward the nationalities. Soviet nationalities would continue to evolve through the (*rasvet*) "flourishing" of their ethnic culture, (*sblizhenie*) "drawing together" of these nations until "complete merger" (*sliianie*) was achieved (Suny, 1994, p. 294). Complete merger as a goal seems to contradict your claim that Khrushchev allowed for the re-emergence of national identities within the USSR.

In essence, under Khrushchev's administration, Moscow adopted de-Stalinization with more flexible social order, and also by means of political and economic decentralization, local parties in the national republics were able to gain more power on their territories. However, it inevitably led to the emergence of nationalistic aspiration among local elites.

Before Gorbachev's administration, the Soviet Union had suppressed the nationalistic discourses of non-Russian nations but had not totally resolved the nationalistic problem. In Gorbachev's administration, the pent-up hatreds of distinct nations came to the surface as an unexpected side effect of the policies of perestroika and glasnost. The common consensus has been that Gorbachev did accept the existence of the nationality problem (Lapidus, 1989, p. 5-6) that brought the end of the USSR and later led to the inevitable ethnic conflicts and civil wars inside the post-Soviet nations.

When Mikhail Gorbachev came to power in 1985 he inherited many socio-economic problems. Thus, he initiated a period of major reforms in hopes of revitalizing the Soviet Union's tattered economy and society. Melissa Gayan (2004, p. 419) asserts that "his policies of *perestroika* (restructuring), *glasnost* (openness) and *demokratizatsiia* (democratization) made changes to the structure of Soviet government and society, welcomed free and uninhibited communication, and enacted electoral reforms". The purpose of Gorbachev's reforms was to recreate socialist life and achieve the original goals of the Bolsheviks, but in this they failed. On the contrary, his reforms undermined the USSR's authoritarian system of rule and the Soviet citizenry's sense of certainty about and

reliance on their government. Most importantly, his reforms led to an extraordinary expression of anti-government sentiment, which encouraged non-Russian nationalities to demand autonomy and full independence, leading the inevitable disintegration of the Union (Gayan, 2004, p. 419). Gorbachev's policies provided an opportunity for inter-ethnic conflicts that had as their source other social, economic and political problems to come out in the open, and exacerbated them with *glasnost* and *perestroika*, titular nationalities within the Soviet Union were able to express and propagate their ideas and demands for conceptions of statehood that had previously been suppressed. Briefly, Gorbachev's reformist policies created a condition of relative political freedom that allowed various movements and organizations to further galvanized nationalist sentiments in the Soviet Republics and among ethnic groups inside those republics.

The Bolsheviks aimed to eliminate national and ethnic differences within Soviet borders, but at the same time by granting the minority nations of the Soviet Union the right to statehood, the implementation of nationality policy, led to the emergence of national consciousness as a political force, and also the development of a national consciousness among ethnic groups by supporting minorities' cultures and languages. The Soviet nationality policy changed over time as the Soviet leadership and their perspectives changed, and its implementation led to unexpected results in the Caucasus.

Soviet Nationality Policy, Federal Structure and the Formulation of Statehood of Abkhazia and South Ossetia

Soviet federal structure played a fundamental role in terms of how "ethnicity" was institutionalized. Through the Soviet ethnofederal structure that was "based on territorially defined and ethnicity-based entities" (Cornell, 2001, p. 25), certain ethnically defined groups with particular territories were created and vested in these territories (Zurcher, 2007, p. 54). Many ethnic groups were granted different degrees of status with a certain amount of autonomy and a number of privileges. There were four main levels of autonomy given by the Communist government, Union Republics, autonomous republics, oblasts, and okrugs. After the annexation of the Baltic States in 1939, the Soviet Union consisted of 15 national states, each of which were granted the highest status, that of Union Republic; these were the constituent parts of the Soviet Union. The autonomous republics had autonomy within Union Republics with special treatments. Autonomous Oblasts or regions had a more limited cultural and social autonomy. The last category was that of autonomous Okrugs which had a lesser degree of autonomy. As Zurcher (2007, p. 54) asserts, "these political institutions proved to be a powerful organizational resource that made mobilization easier along predetermined ethnic lines". However, changes in the political status of these administrative units were common, such as in the cases of Abkhazia (an example of the autonomous Republic, such as Abkhazian Autonomous Soviet Socialist Republic in 1931), and South Ossetia (an example of Oblast, such as South Ossetian Soviet Autonomous Oblast created within the Georgian SSR in 1922).

The great problems of dealing with discontent among ethnic minorities and appeasing nationalist sentiments led the Bolsheviks to implement the Soviet nationality policy. During the first ten years of the Soviet Union, the nationality policy was embodied in the policy of "korenizatsiya," ("indigenization."). One of the main results of this policy was the "nationalization or nativization" of the state and party structures in non-Russian republics through Communist principles, which placed local nationals in leadership positions in the local Communist Party apparatus and in the governance of local areas. Through appointing local people with Soviet ideals and goals to local administrative apparatus, the Bolsheviks aimed to give republics a sense of self-determination while extending Communist control over these regions. Yet, as Suny (1993, p. 102) wrote, the policy of indigenization "contributed to the consolidation of nationality in three important

ways: by supporting the native language, by creating a national intelligentsia and political elite, and by formally institutionalizing ethnicity in the state apparatus" not only in constituent nations but also in titular nations inside these nations. Moreover, Nilsson and Popjanevski (2009, p. 8) assert that the initiation of perestroika reforms empowered non-Russian nations in the Caucasus to follow an aggressive ethnic nationalism as a principal ideology for statehood. "The overt focus on ethnicity as a determinant of national belonging was in large part a product of Soviet nationality policy, which granted the titular nations of these Soviet Republics exclusive political rights and territory" (Nilsson et. al, 2009, p. 8).

Suny (1993, p. 108) discusses how the contradictory policy of the Soviet government contributed to the development of a stronger sense of ethnic identity in the non-Russian republics: the "contradictory Soviet policies of nativization" along with economic and social transformation had several side effects within nationalities. One is that many nationalities went through internal consolidation and an increase of national consciousness. Another is that some nationalities underwent more extreme "state-enforced Russification" (Suny, 1993, p. 108). While their policies fostered national consciousness, the Soviet central authorities also suppressed brutally any discourse of political independence, including territorial nationalism. But once Moscow's central authority started to lose its grip on the republics of the Soviet Union, they provided the framework for nationalism that led to separatist manifestations, first for greater autonomy, and then for political independence. In the other words, the cultural autonomy granted by the center regime later grew into territorial nationalism which escalated ethnic demands for secession not only on the macro level (republics in Soviet Union) but also on the micro level (territories in republics). The formation of new political classes in the national republics, Bolsheviks first drew local leadership from among the local people but later replaced locals with Russians Cornell (2001, p. 25) relates that ;

Moscow drew boundaries at will with the very aim of dividing and ruling territories that were seen as potential trouble-makers. Hence it was desirable to separate certain peoples from each other, in particular those with common identities such as Turkic or/and Islamic peoples. By isolating ethnic sub-groups from their kin, unified rebellion against the Soviet state was more likely to be prevented.

Through the Russian nationality policy, which Martin calls an "affirmative action policy", "new national elites were trained and promoted to leadership positions in the government, schools, and industrial enterprises of these newly formed territories" (Martin, 2001, p.1). Filling the cadres of the territorial administration apparatus with local peoples, not only developed ethnic nationalist consciousness but also escalated ethnic mobilization among Abkhazians. Cornell (2002, p. 245) emphasizes that "ethnic mobilization" among minority groups in multiethnic countries is a prominent reason for a desire for self-rule (territorial autonomy) or outright separation. This is because, "especially in defined geographical areas where minorities are compactly settled (as in the cases of Abkhazia and South Ossetia), the creation of a separate state is a feasible goal and territorial control becomes a chief issue of conflict" (Cornell, 2002, p. 245). Parson (1982, p. 556) suggests that, "nationalities policy has, it seems, merely consolidated Georgia's attachment to its traditions and culture". Further, undoubtedly, the state policy of supporting Georgian language schools and language instruction is also responsible for the consolidation of ethnic identity among Georgians ("75% of all schools teach in Georgian, while both Russian and Armenian schools account for less than 10% of the total number" (Parson, 1982, p. 556). However, it also had a negative impact on minority ethnic groups who felt that Georgians were culturally oppressing them.

Soviet Nationality Policy as an Ethnic Conflict Trigger in Abkhazia

Even if I have shown the Soviet nationality policy to be a core conflict driving apparatus in Georgia, conflict metamorphosis cannot be understood without identifying and analyzing the whole dimension of driving forces and core causes of the conflict which generate and shape a feeling of injustice among the parties to the disputes. Besides the primary causes of the conflict, which date back to the history of relations among ethnic groups, examined in chapter two, in this chapter I examine the relation between the conflicts and the Soviet nationality policy.

The main factor that explains the particularly sharp tensions in relations between Georgia and Abkhazia is the legacy of the Soviet Federal Structure that was based on, according to Zurcher (2007, p. 23), "territorialization of ethnicity." Martin (2001, p. 1) describes how "the Soviet state created not just a dozen large national republics, but tens of thousands of national territories scattered across the entire expanse of the Soviet Union". Abkhazia and South Ossetia, which were two of these national territories, enjoyed an autonomy status under Soviet rule. Giving autonomy to territorial minorities set the stage for the ethnic conflicts among non-Russian republics in the future.

During Stalin's administration, especially the period 1931-1953, the political history of Abkhazia was greatly influenced by the policies of Stalin and Lavrentii Pavlovich Beria. Beria was Stalin's close associate and a Mingrelian born in Abkhazia near Sukhumi, who headed the party in Georgia from 1931 to 1938 and chaired the Transcaucasian Communist Party Committee from 1932-1937. The Transcaucasian Socialist Federated Soviet Republic was dissolved in 1937, and Beria became the People's Commissar of Internal Affairs (head of the NKVD, Stalin's secret police) in 1938. This position provided him a great influence over Transcaucasia, having appointed his comrades and satraps. From 1933 and until the death of Stalin in 1953, Beria gradually implemented an anti-Abkhaz policy (Suny, 1994, p. 289). In 1931, the union republic status of Abkhazia was reduced to that of an autonomous republic under the Georgian SSR. Beria initiated a purge against Abkhaz officials, who were accused of planning to assassinate Stalin. Nestor Lakoba, the Abkhaz communist party leader, was charged with nationalist deviation and his friends who were opposed to Stalin and Beria's policies in Abkhazia were executed during the Great Purge between 1936-1938 (Yalçın, 1996, p. 28).

From the late 1930s to Stalin's death in 1953 the Soviet nationality policy in Georgia was one of "Georgianization" that favored Georgians, a policy strongly encouraged by Beria. The policy altered the demographic makeup of Abkhazia by forcing other nationalities, particularly Georgians and Mingrelians, to settle in Abkhaz territory. These policies reduced the share of Abkhazians in the Abkhaz Autonomous Republic to less than 20 % (Table 1).

Year	Abkhaz	Georgians	Russians	Armenians
1926	27.8	33.6	6.2	12.8
1939	18	29.5	19.3	15.9
1959	15.1	39.1	21.4	15.9
1970	15.9	40	19.1	11.4
1979	17.1	43.9	16.4	15.1

Table 1: Ethnic Composition of the Abkhaz Autonomous Republic in the Soviet Period (%) Source: Slider (1985).

During Stalin’s administration, the impact of the Georgianization policy was intensely felt in the ethnic structure of the Abkhaz Communist Party. The most dramatic decline in the ethnic Abkhaz membership in the party cadres was in 1929-1930, from 28.3 to 18.5 percent, but the decline continued steadily for years, reaching a low of 13.3 percent in 1950. The numbers of ethnic Georgians in the party cadres increased dramatically during the same years, reaching a high of 54,8 in 1955 (Table 2).

Year	Abkhaz	Georgians	Russians	Armenians
1923	10	40,4	35	4,6
1926	25,4	33,3	24,8	6,7
1929	28,3	24,9	24,5	8,8
1931	18,5	25,3	36,8	9,1
1935	17,6	25	35,2	11,4
1936	21,8	26,3	29,1	11,2
1937	19,7	26,8	26,1	11,4
1938	16,9	27,2	28,1	11,8
1939	15,6	36,2	22,1	13,2
1940	16,7	42,7	16,7	15,2
1945	14,8	45,2	17,8	12,7
1950	13,3	51	15,5	14
1955	13,3	54,8	13,7	12,9
1960	14,4	51,3	15,6	12,4
1965	15,5	50,5	15,1	12,4
1970	16,8	50,5	14,4	11,9
1975	17,6	50,3	14,5	11,3
1978	18,2	50,9	14,2	10,5
1979	18,2	51	14,1	10,5
1980	18,5	51,2	13,8	10,3
1981	18,9	51,2	13,8	10,1

Table 2: Ethnic distribution of the Abkhaz Communist Party in the Soviet Period (%) Source: Slider (1985).

With the passage of the 1936 USSR Constitution, the Abkhaz region became an autonomous republic within the Georgia SSR. One year later, Moscow issued a decree that the Abkhaz language, which used a Latin alphabet, should be written in the Georgian alphabet. The Abkhaz (along with the South Ossetians) were forced to use the Georgian script until the death of Stalin in 1953 (Yalçın, 1996, p. 28).

The structural legacy of the Soviet nationality policy enacted during the Stalinist era, “with its built-in contradiction between the principle of ethnoterritorial federalism and the actual repression of national aspirations” was an essential contributing factor in the emergence of the Abkhazian national movement (Lapidus, 1998, p. 9). A hierarchy of ethnoterritorial units was created by the Soviet nationality policy, from the union republics down to autonomous regions and oblasts with local concessions that fostered development of national elites and cultures in ethnic-based territories. Especially, by the late era of Stagnation in Chernenko’s administration in 1984-1985, as Lapidus (1998, p. 9) asserts;

The rising aspirations of increasingly educated and capable elites of the titular nationalities had become a source of tension and competition with Russians for key positions not only in the fifteen union republics but also in a number of the autonomous republics, many of whose elites had long pressed for an elevation of their status. As political constraints

Soviet Nationality Policy: Impact on Ethnic Conflict in Abkhazia and South Ossetia

were lifted by the liberalizing impact of perestroika, national loyalties and solidarities displaced communist ideology and become a potent basis for political mobilization around a combination of ethnopolitical and national demands.”

The Abkhazians had fought against Georgian rule in the years of an independent Georgia (1918-1921), but before the annexation by the Bolsheviks of Georgia in 1921, the Abkhaz enjoyed their own political and cultural autonomy. Later under Stalin’s rule, they suffered the loss of their native leaders, forced collectivization of lands, persecution of intellectuals, and indoctrination in the Georgian culture and language. In 1932, the status of Abkhazia was demoted from that of a Soviet Socialist republic to that of an autonomous republic. During the Stalinist era Abkhazian identity was suppressed by the government, but after the end of the Stalinist terror after the Stalin’s death, Abkhazian rulers and elites resumed efforts to promote Abkhazian identity. Abkhazian rulers and elites initiated efforts to make the republic more Abkhaz. In 1956, The Abkhaz language was restored in schools and media, despite some resistance from Georgian authorities. In 1978, Abkhaz rulers on several occasions tried to convince Moscow to annex them to Russia (Suny, 1994).

The struggle over the political status of Abkhazia was triggered by the growing wave of national self-determination throughout the region resulting from the legacy of the Soviet Federal structure and Soviet nationality policy from the administrations of Lenin to Gorbachev. Both historical experiences and the impact of Soviet national policy were able to consolidate and reinforce group identity and solidarity among “titular nationalities” and even inside of titular nationalities, especially in Abkhazia, a solidarity in which identification with growing ethnic Abkhaz identity as separate from Georgian played a fundamental role in the state-building process. Preservation of ethnic Abkhazian identity against cultural pressures from Georgians had served the emergence of the demand regarding continuity of self-determination as a separate unit after collapse of the USSR.

National Abkhaz identity had already been developed over the centuries, but the idea of independent statehood had been gradually developed among Abkhazians during the implementation of Soviet nationality policy. The policies of the Gorbachev era (glasnost and perestroika) opened up a space in which such aspirations for independence for Abkhazians could be powerfully expressed. As Gayan (2004, p. 432) points out that Gorbachev’s glasnost and perestroika policies not only encouraged a discourse of independence among Georgians but also among Abkhazians.

In the early 1988, when nationalistic consciousness rose throughout the entire Soviet Union, it also escalated in Georgia. In the case of Abkhazia, nationalistic consciousness was transformed into an expression of political dissent. In June of 1988, a letter demanding the secession of Abkhazia from Georgia was signed by fifty-eight members of the Abkhaz ruling elites and intellectual class and sent to the Nineteenth Party Conference in Moscow (Suny, 1994, p. 318).

According to last Soviet census in 1989, ethnic Abkhazians were only 17 percent of the ASSR population, compared to ethnic Georgians, who accounted for 45 percent, Armenians 14 percent, and ethnic Russian 12 percent. After historian Vladislav Ardzinba was elected chair of the Abkhaz Supreme Soviet in December of 1990, a new electoral law was adopted and established a sixty-five-seat parliament (Cornell, 2002, p. 144). Ethnic Abkhazians gained the plurality of seats in the Abkhaz parliament as a result of the parliamentary election in fall 1991 (twenty-eight seats for ethnic Abkhaz, twenty-six seats for Georgians, with the remainder held by Armenians, Russians, and Greeks (Cornell, 2002, p. 178). Thus, even if ethnic Abkhaz constituted 17 percent of the whole population,

they controlled 43 percent of the parliament. These election results led to unrest in Tbilisi that are likely to have been a factor in the fall of the nationalist Gamsakhurdia regime in Georgia (Cornell, 2002, p. 179).

A dispute arose over a Moscow- promoted referendum on a proposal to restructure the Soviet Union to avert an end of the Soviet Union. Ethnic Georgians just refused to go to the polls, as they sought the independence, and refused to hold the referendum, but Abkhazians and South Ossetians chose to participate. Ethnic Georgians loyal to Tbilisi boycotted the vote. Furthermore, in order to develop regional relations, the Abkhazians hosted a congress of Mountain People of the Caucasus with the representation of Ossetians and North Caucasus people, including Chechens, which “adopted a document establishing a “Confederative Union of Mountain Peoples of the Caucasus” (Cornell, 2002, p. 264). Throughout in the early 1990s, the Abkhazians endeavored to distance themselves from Georgia and build up their own political system and independent relations with ethnic Russians and Armenians. As a response to these Abkhaz actions, the Georgian government sent a high-level delegation to the Abkhazia to discuss the division of powers, but this did not ease tensions. Further, Vladislav Ardzinba, the leader of Abkhaz, articulated that the Abkhazians were strong enough to fight against Georgia, even if they lacked military equipment and training. Eventually, in the summer of 1991, the Abkhazia parliament restored its 1925 constitution that declared Abkhazia to be an independent state (Cornell, 2002, p. 158).

It is clear that, despite the numerical inferiority of the ethnic Abkhaz that they were able to dominate the political life of the autonomous republic thanks to the advantages of Soviet nationality policy that allowed them to assume full control over political institutions. Such developments as the ability of the ethnic Abkhaz to control the plurality of seats in the parliament ethnic Abkhaz occupancy of more than two-thirds of the positions as ministers and local communist party department heads (Slider, 1997), allowed the ethnic Abkhaz to form alliances with Ethnic Russian and Armenian populations in Georgia, and so guarantee their control over the political life and institutions in the region.

Taking control over political life in the region, establishing an independent Abkhazia and achieving a peaceful secession were seen as challenging, especially as the Abkhaz feared a violent Georgian response, like that to Ossetian separatism efforts in 1991-1992. Furthermore, the Abkhaz did not have the resources to contend with either the Tbilisi regime or the many ethnic Georgians who inhabited the Abkhaz region and were loyal to the central government. However, the developments that followed enabled the ethnic Abkhaz to rebel against Tbilisi. In mid-August 1992, irregular Georgian paramilitary forces attacked Abkhazia and took control of Sukhumi. With help from North Caucasian volunteers and air support and heavy weapons from Russia, the Abkhaz counterattacked in early October of 1992. Abkhaz resistance forces recaptured Sukhumi in September 1993, and almost all Georgians living in Abkhazia territory were expelled. A cease-fire agreement was declared in late 1993, though it was broken a number of times in 1994 and in 1998 (Cornell, 2002, p. 162).

A number of factors had influence on ethnic mobilization and the conflict in Abkhazia. These include existing grievances with Georgia springing from Georgian chauvinism, such as Tbilisi’s policies toward minorities and political discourses (an example, “Georgia is for the Georgians.”) Especially in the 1990-1992 period, through the state’s policies and discourses toward ethnic minorities, the Georgian elites tried to build an independent Georgia, but their policies at the same time fostered ethnic mobilization among minorities that destroyed the possibility of a united Georgia. The most important factor, however, was the autonomous structure of Abkhazia and the implementation of the

Soviet nationality policy, which over the decades had enabled ethnic Abkhaz to enhance their cultural and linguistic identity and keep ethnic mobilization alive. These Soviet policies also allowed ethnic Abkhaz to form the political elite that gained control over the administration of the territory of Abkhazia despite Abkhazian numerical inferiority. As Cornell (2002, p. 266) puts it,

Without autonomy, the Abkhaz elite would not have had the necessary institutions—such as the Supreme Soviet of the Abkhaz Autonomous Republic—with which to legitimately decide on secession from Georgia. Such institutions also enhanced the Abkhaz elites' ability to win external support. Through the linkages and channels inherited from Soviet Communist Party structures, Abkhaz elites had access to contacts in the former Soviet military forces that were crucial in securing support for the struggle.

It is clear that the Abkhazians had autonomy to have the necessary institutions, and later shaped national consciousness due to the Soviet federal structure and nationality policy.

Soviet Nationality Policy as an Ethnic Trigger in South Ossetia

Due to the Soviet federal structure and nationality policy, South Ossetia enjoyed an ethnically based autonomous Oblast granted limited de facto independent status during the Soviet period. This de facto status, as in Abkhazia, provides South Ossetians with institutions, political infrastructure (Cornell, 2002, p. 162; Nilsson et. al, 2009, p. 9), and a qualified political elite class. Through these South Ossetia was able to resist the nationalizing policies of the central Georgian government in the 1990s and claim its independence along with Abkhazia. This resulted in the outbreak of ethnic clashes. This ethnic conflict remains unresolved and South Ossetia (along with Abkhazia) has gained de facto independence.

The relationship between the Georgians and South Ossetians has been in very poor condition for centuries. As a result of the collapse of Tsarist Russia, the South Ossetians declared their independence from Georgia and announced their desire to become a Soviet Republic, basing their claims on the fact that Ossetia voluntarily joined the Russian Empire in 1774. Georgia saw this as an uprising that challenged the territorial integrity of Georgia and sent its army to suppress the Ossetians; in the fighting about 5,000 Ossetians were killed (13,000 subsequently died from hunger and epidemics that are considered by the South Ossetians to be the first genocide committed by the Georgians) (Sammut et. al, 1996, p. 5). Russia only condemned Georgian intervention due to the power conflict in Russia in that time (Sammut et. al, 1996, p. 13).

During the period of Soviet rule, there was scarcely any conflict between Georgians and South Ossetians. But at the end of the 1980s a law strengthening the position of the Georgian language in South Ossetia stimulated a dispute between the two groups (Cornell, 2002, p. 153). As permitted under the new perestroika policies, in 1988 the South Ossetian Popular Front, also known as Ademon Nykhas, was created. In spring 1989, the leader of the South Ossetian Popular Front, Alan Chochiev, addressed an open letter to the Abkhaz people requesting support for their secessionist policy. After these developments, during the summer of 1989, guerilla attacks in Ossetian territories by both groups were reported. In August, the Georgian government declared the Georgian language the sole official language of public life (Cornell, 2002, p. 153). This policy would have affected South Ossetians severely, as only 14 percent of Ossetians spoke the Georgian language, though this was a higher proportion than Georgian speakers in Abkhazi. This oppression from the government in Tbilisi caused a resurgence of South Ossetian desire for unification with

North Ossetia, their ethnic brethren in the North Caucasus in the Autonomous Republic of North Ossetia in Russian Republic. Ademon Nykhas sent a request to Moscow that the two Ossetians be united (Cornell, 2002, p. 153).

As can be seen, the Soviet nationality policy contributed to the revival of a strong sense of ethnic identity in the non-Russian republics and ethnic territories inside these republics, such as South Ossetia. Because, when Georgia was one of the first republics of the Soviet Union to see the opportunity presented by the glasnost policies of Gorbachev to call for total independence, South Ossetia wanted to stay within the framework of the USSR and unite with North Ossetia. By late September, tensions escalated and inter-ethnic clashes erupted. At the same time, the South Ossetian Supreme Soviet demanded its status be upgraded to that of an autonomous republic. When Georgia declared its independence and seceded from the Soviet Union, conflicts in the Ossetian territories grew more intense. The Gamsakhurdia government in Georgia responded by organizing a “March on Tskhinvali.”

Analyzing nation-building in Abkhazia and South Ossetia with close attention to the Soviet nationality policy provides an opportunity to reinterpret major turning points in that nation-building process. As a natural consequence of the demolition of the central authority of the Russian Empire after the Bolshevik uprising, Georgians sought to build their own independent state. At the same time, however, the people of Abkhazia and South Ossetia saw an opportunity to create their own independent states. Later, Russian annexation of Georgia and implementation of the USSR’s nationality policies led both Abkhazians and South Ossetians to gain the status of territorial administrative autonomous units under the Soviet Federal system. This allowed them to create their own cultural and educational institutions that enhanced their self-identity as well as their own bureaucratic elites. The combination of all these later served as the basis for self-determination as an independent unit after the fall of the Soviet Union.

Conclusion

To recapitulate, although the struggles over the political statuses of Abkhazia and South Ossetia were triggered by the growing wave of national self-assertion fostered by the Soviet nationality policy that, from Lenin’s administration to Gorbachev’s, granted ethnic minorities some level of privileges, they were shaped by a long historical relationship between the Georgian people and the Abkhaz and Ossetian minorities. A number of factors explain the particular inter-ethnic conflicts in Georgia among ethnic groups. I argue that the foremost factor was the role of the Soviet nationality policy in the emergence of Georgian, Abkhazian, and South Ossetian national movements. Due to the Soviet nationality policy, a great number of ethnoterritorial units were created as union republics, autonomous regions, and districts with some corresponding hierarchal privileges largely regarding cultural issues. What Roger Brubaker (1998, p. 6) calls the “institutionalization of nationhood” allowed these units to be defined as the homelands of specific ethnic groups, each with its own constitution, territory, cultural institutions, bureaucratic elites, national intelligentsia, and so on.

Indeed, Soviet rulers unintentionally allowed these units to foster the development of national cultures and elites, but on a limited scale. As Lapidus (1998, p. 9) asserts, “by the late Brezhnev period, the rising aspirations of increasingly educated and capable elites of the titular nationalities had become a source of tension and competition with Russians for key positions not only in the fifteen union republics but also in a number of the autonomous republics, many of whose elites had long pressed for an elevation of their status”. The adoption of liberalization policies under Gorbachev lifted political constraints, and a natural consequence was a replacement of Soviet communist ideology with national

loyalties and solidarities, which were an effective basis for political mobilization inside ethnoterritorial units of the Soviet Union at every level.

Historical disputes and experiences among the different ethnic groups and the impact of the Soviet nationality policy all served to consolidate and reinforce group identity and solidarity among Abkhazians and South Ossetians. In the case of the Abkhazians, there was an intense solidarity with a strong consciousness of their ethnic, cultural, and linguistic relation to the Circassian nationalities of the northwestern Caucasus. For centuries, the preservation of ethnic group identity was partly the result of the linguistic and religious differences from Georgians as well as the experience of deportation, but was obstructed by the experience of becoming a minority population in their own homeland after the massive deportation and departure of mostly Muslim Abkhazians. Group identity may well have been strengthened by the brutality of Stalin's rule when, as Suny (1994) explains, they suffered the loss of their native leaders, forced collectivization of their lands, persecution of intellectuals, and indoctrination in Georgian culture and language. Abkhazian identity may have declined in Stalin's era, but after the death of Stalin, Abkhazian elites attempted to make the territory more Abkhaz.

In the case of South Ossetia, there was also intense solidarity in which identification and kinship with North Ossetians through their cultural, ethnic, and linguistic characteristics played a significant role. Their ethnic group identity was also preserved due to socio-cultural characteristics. Georgian-South Ossetian antagonism dated back to the years of the establishment of the Democratic Georgian Republic in 1918 and was based on economic conflicts between Georgian aristocrats who were landlords of territories and landless South Ossetian peasants who claimed ownership of those territories. Georgian economic policy that favored the landlords resulted in Ossetian protests in Shida Kartli, to which the Georgian government responded brutally. The demonstrators became rebels, and even the Georgian population was subject to their attacks. Hundreds of South Ossetian civilians were killed when the Georgian government intervened and perpetrated retributive massacres. These events can be seen as the beginning of the ethnic hatred between the Ossetians and Georgians. In 1922, after the Bolsheviks took over Georgia, the South Ossetian Autonomous Oblast was created as part of the Soviet Nationality Policy. During the 70 years of Soviet hegemony, South Ossetians enjoyed within the framework of the Soviet Federation that provide them with an autonomy they had never had before. Abkhazia had already had autonomy granted by Georgians due to the 1921 constitution, but during the Soviet period, Abkhaz ethnicity and identity were supported by Moscow, except during Stalin's administration. These de facto statuses in the Soviet period provided both Abkhazian and South Ossetians with institutions, political infrastructure and a qualified political elite class. These institutions gave Abkhazia and South Ossetia the ability to resist the nationalizing policies of the central Georgian government in the 1990s and declare their independence. The result was outbreaks of ethnic clashes, which remain unresolved, though both South Ossetia and Abkhazia have gained de facto independence.

To conclude, the Soviet nationality policy, intended to diffuse nationalism's strength by allowing nationalist enthusiasm to run its course until people understood how class was more important than ethnicity, instead had the opposite effect and aided the formation of a national identity among all of the ethnic communities in the Soviet Union. It set the table for nationalist demands for independence toward the end of the Soviet era and had the tragic consequence in Georgia of pitting Georgian nationalists against Abkhazian and South Ossetian nationalists. The only solution to the ethnic conflicts in Georgia seems to be Georgian recognition of Abkhazia and South Ossetia as independent units, and a willingness to forget the past and develop long-term trade and economic relations with Abkhazia and South Ossetia.

REFERENCES

- BREMMER, I. (1993). "Reassessing Soviet Nationalities Theory". *Nations and Politics in the Soviet Successor States*: 3-26.
- BRUBAKER, R. (1998). "Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism". (ed. J. A. Hall). *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*. Cambridge University Press: 272-306.
- CORNELL, S. E. (2001). *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. United Kingdom: RoutledgeCurzon.
- CORNELL, S. E. (2002). "Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective". *World Politics*. LIV/2: 245-276.
- COTTER, J. M. (1999). "Cultural Security Dilemmas and Ethnic Conflict in Georgia". *Journal of Conflict Studies*. XIX/1: 1-27.
- FOWKES, B. (2002). *Ethnicity and Ethnic Conflict in the Post-Communist World*. New York: Palgrave.
- GAYAN, M. (2004). "Gorbachev's Reforms and the Beginning of a New History in the Georgian Soviet Socialist Republic". *Ab Imperio*. 4: 419-432.
- GELLNER, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Paris: Payot.
- HAMMER, P. D. (1997). "Russia Irredenta: Soviet Nationality Policy Reappraised". *The National Council for Soviet and East European Research*.
- LAK'OBA, S. (1998). "History: 18th Century-1917". *The Abkhazians: A Handbook*. (ed. G. Hewitt, 2013). London and New York: Routledge: 67-88.
- LAPIDUS, G. W. (1984). "Ethnonationalism and Political Stability: The Soviet Case". *World Politics*. XXXVI/4: 555-580.
- LENIN, V. I. (1974). *V. I. Lenin Collected Works Volume 23 August 1916 - March 1917*. (trans. by M. S. Levin - Joe Fineberg). Moscow: Progress.
- MARTIN, T. D. (2001). *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*. USA: Cornell University Press.
- NILSSON, N. - J. POPJANEVSKI (2009). *State Building Dilemmas: The Process of National Integration in Post-Revolutionary Georgia*: 7-44.
- NODIA, G. - Á. P. SCHOLTBACH (2006). *The Political Landscape of Georgia: Political Parties: Achievements, Challenges and Prospects*. Eburon Uitgeverij BV.
- PARSONS, J. W. R. (1982). "National Integration in Soviet Georgia". *Soviet Studies*. XXXIV/4: 547-569.
- SAMMUT, D., - N. DVETKOVSKI (1996). "The Georgia-South Ossetia Conflict". *Verification Technology Information Centre*: London.
- SLIDER, D. (1985). "Crisis and Response in Soviet Nationality Policy: The Case of Abkhazia". *Central Asian Survey*. IV/4: 51-68.
- SLIDER, D (1997). "Democratization in Georgia". *Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and the Caucasus*. (eds. Karen Dawisha - Bruce Parrott). Cambridge: Cambridge University Press: 156-198.
- SUNY, R. (1993). *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*. California: Stanford University Press.

Soviet Nationality Policy: Impact on Ethnic Conflict in Abkhazia and South Ossetia

- SUNY, R. G. (1994). *The Making of the Georgian Nation*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- SUNY, R. G. - T. MARTIN (2001). *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*. New York: Oxford University Press.
- SOULEIMANOV, E. (2013). *Understanding Ethnopolitical Conflict: Karabakh, South Ossetia, and Abkhazia Wars Reconsidered*. New York: Springer.
- VOLKAN, V. (2006). *Killing in the Name of Identity: A Study of Bloody Conflicts*. Virginia: Pitchstone Publishing.
- YALÇIN, M. Y. (1996). *Georgian-Abkhaz Conflict: A Case in Moscow's Nationality Policy*. Ankara: Bilkent University (Doctoral Dissertation).
- ZURCHER, C. (2007). *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*. New York and Londo: NYU Press.

Internet References

- LAPIDUS, G. W. (1989). "Gorbachev's Nationalities Problem". *Foreign Aff.*, 68, 92. Access Date: 09.10.2018.
<https://search.proquest.com/docview/1290260288/fulltextPDF/D40604CB129F4F02PQ/1?accountid=14745>
- LENIN, V. I. (1977). "The Right of Nations to Self-Determination: Selected Writings". Westport, Conn. Greenwood Press. c1951. Access Date: 15.10.2018.
<http://ezproxy.lib.usf.edu/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=cat00847a&AN=usflc.024118361&site=eds-live>.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ORDUNUN SAĞLIK HİZMETLERİNİ YAPILANDIRMA ÇABALARI

İsmail EFE*

ÖZ

Osmanlı Ordusu'nda sağlık hizmetlerini Batılı anlamda modernleştirme işi ilk defa Sultan II. Mahmut döneminde ele alınmıştır. Tıphane'nin açılmasından sonra ordu hizmetinde bu mektepten yetişen tabipler istihdam edilmeye başlanmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda ordunun sağlık hizmetlerinde ortaya çıkan kötü manzara karşısında acil düzenlemeler yapılmıştır. II. Meşrutiyet ilan edildiğinde ordunun sağlık hizmetleri, Erkan-ı Harbiye Nezareti teşkilatında yer alan Sıhhiye Dairesi'nin idaresinde bulunuyordu. 10 Mart 1909 tarihinde kabul edilen "Memurin-i Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi" ile ordunun insan ve hayvan kaynağının sağlık hizmetleri esaslı bir şekilde teşkilatlandırıldı. 11 Temmuz 1911 tarihinde yayımlanan "Askerî Teşkilat Sıhhiye-i Baytariyye Nizamnamesi" ile baytar sıhhiye heyetinin görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir. 7 Şubat 1912 tarihinde ise Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin görevleri yeniden tespit edilmiştir. Ordu sağlık hizmetleri konusunda ihtiyaca göre sürekli yeni düzenlemelerin yapılmış, kanun ve nizamnameler çıkarılmıştır. Ordu sağlık hizmetleri teşkilat ve işleyiş olarak iyi olmasına rağmen, salgın hastalıklar, maddi nedenler ve tıbbi malzeme eksikliklerinden dolayı yetersiz kalmıştır. Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda verilen kayıpların büyük bir kısmı ilaç ve tıbbi malzeme yetersizliğinden ve de salgın hastalıklardan kaynaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet Dönemi, Ordu Sağlık Hizmetleri, Sıhhiye Dairesi, Veteriner Hizmetleri, Sıhhiye Hizmetleri.

RESTRUCTURING HEALTH SERVICES IN THE OTTOMAN ARMY DURING THE SECOND CONSTITUTION PERIOD

ABSTRACT

The issue of healthcare services in the Ottoman Army was seriously first addressed by Sultan II. It was handled during the Mahmut period. After the Medical Center was opened, physicians from this school started to be employed in the army service. Emergency arrangements were made in the face of the bad situation in the health services of the army in the 1877-1878 Ottoman-Russian War and the 1897 Ottoman-Greek War. II. When the Constitutional Monarchy was declared, the health services of the army were under the administration of the Sıhhiye Department within the Erkan-ı Harbiye Ministry organization. Health services of the human and animal resources of the army were essentially organized with the "Civil Service Regulations" adopted on March 10, 1909. With the "Military Organization Sıhhiye-i Baytariyye Regulations" published on 11 July 1911, the duties and authorities of the Baytar Sanitary Committee were reorganized. On February 7, 1912, the duties of the Ministry of War Health Department were re-determined. New regulations were constantly made, laws and regulations were enacted regarding army health services. Although the military health services were well organized and functioning, they were inadequate due to epidemics, financial reasons and medical supplies. Most of the losses in the Balkan and World War I resulted from insufficient medicine and medical supplies and epidemic diseases.

Keywords: II. Constitutional Period, Army's Health Services, Sanitary Department, Veterinary Services, Sanitary Services.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 04.02.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.04.2021

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, KIRIKKALE; ORCID: 0000-0002-8958-6604, E-posta: efe5772@gmail.com

Giriş

Bütün ordular için sahip oldukları insan ve hayvan kaynağının sağlıklarını muhafaza etmek, onları iyi bir şekilde besleyerek ordunun muharebe gücünü artırmak hayati öneme sahiptir. Yine muharebelerde yaralanan veya hastalanan insan ve hayvanların tedavi edilmesi de son derece önemlidir. İşte bütün bu önemli işler ordularda bulunan sağlık hizmetleri sınıfının görevleri arasında yer almaktadır (TSKT, 1996, s. 149, 282). Osmanlı Ordusunda sağlık hizmetleri meselesi modernleştirme yönünden ilk defa Sultan II. Mahmut döneminde ele alınmıştır. Dönemin Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, yeni kurulan Âsâkir-i Mansure Ordusu'nun tabip ihtiyacını karşılamak üzere bir tıp mektebinin açılması yönünde padişaha teklifte bulunmuştur. Teklifi uygun bulan Sultan II. Mahmut'un emri ile dört yıllık eğitim süresinde modern tıp eğitimi verecek olan Tıphane açılmıştır. Tıphanenin açılmasından sonra ordu hizmetinde bu mektepten yetişen tabipler istihdam edilmeye başlanmıştır. 1827 senesi Şubat, Mart ayları içinde Tıbbiye Mektebi'nin açılması üzerine kapatılan Tıphane, daha sonra Harbiye Nezareti'ne bağlı bir kurum olarak yeniden açılmıştır. Amacı, ordunun ihtiyaç duyduğu Müslüman tabipleri yetiştirmek olduğundan, ilk başlarda Müslüman olmayanlar mektebe alınmıyordu. Ancak Tanzimat'ın ilanından sonra Müslim Gayr-i Müslim tebanın eşit haklara sahip vatandaşlar hâline gelmesi ile gayrimüslimler de bu mektebe alınmaya başlanmıştır. İlerleyen dönemde Haydarpaşa Askerî Hastanesi'nin ameliyat ve tatbikat mektebinin açılmasıyla, tıp tahsilini bitirenlere burada iki yıl ameliyat ve uygulama eğitimi verilmeye başlanmıştır (Şakir, 1957, s. 44-45).

Sultan Abdülaziz devrinde, askerin sağlık hizmetleri için ihtiyaç duyulan tabiplerin yetiştirilmesi hususunda tıbbiye eğitimine daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Tıbbiye'ye Müslim ve Gayrimüslim tebaadan öğrencilerin kabul edilmesiyle, hem sayısal olarak hem de kalite bakımından ilerleme kaydedilmiştir (TV, 10 Şubat 1868, No: 924). Sultan Abdülaziz döneminde sağlık alanında önemli işler yapılmış olmasına rağmen, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında sağlık hizmetleri alanında ciddi eksiklikler olduğu görülmüştür. Bu dönemde sağlık personeli olarak alay ve taburlarda birer tabip, cerrah ve eczacı kadrosu bulunmaktaydı. Fakat redif ve müstahfiz taburlarında sıhhiye memurları bulunmuyordu. Savaş sırasında ortaya çıkan ordudaki sağlık hizmetleri eksikliğini giderebilmek için anlaşmalı olarak Macar, Avusturyalı ve İngiliz hekimler ordu hizmetine alınmıştır (Özbay, 1976, s. 44-60). Ordunun sağlık hizmetlerindeki sorun sadece hekim eksiliğinden ibaret değildi. Bu alanda önemli sorunlardan biri de tedavi için ihtiyaç duyulan tıbbi malzeme ve ilaç yetersizliğiydi. Avrupalı devletlerin ordularında uzun zamandan beri kullanılmakta olan narkoz ve uyuşturucu gibi ilaçlar Osmanlı ordusunda yok denecek kadar azdı. Bu nedenlerle ameliyatların çoğu ilkel yöntemlerle yapılmaktaydı. Ordunun sağlık hizmetleri her açıdan yetersiz, düzensiz bir durumda bulunduğu gibi hastanelerde tıbbi cihazlar yok raddesindeydi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında askerin sağlık hizmetleri konusundaki ihtiyaçları büyük ölçüde Hilal-ı Ahmar Cemiyeti'nin desteği sayesinde karşılanabilmıştır. Savaşta yaşanan aksaklıklar savaş sonrasında unutulmuş, gerekli dersler çıkartılıp tedbir alınmamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde sağlık hizmetleri konusunda yaşanan sorunlar 1897 yılındaki Türk-Yunan Harbi'nde yeniden baş göstermiştir (Uçar vd. 2012, s. 109-110).

Türk-Yunan Harbi'nde sağlık hizmetlerinin yetersizliği konusunda ortaya çıkan manzara, gerekli düzenlemelerin acilen yapılması zaruretini ortaya koymuştur. Ordunun sağlık hizmetleri için ihtiyaç duyulan personeli günün şartlarına uygun olarak yetiştirmek üzere 30 Aralık 1899 tarihinde, Almanya'dan getirilen Dr. Robert Rieder ve Dr. Deyeke tarafından İstanbul Sarayburnu'nda Gülhane Seririyat Hastanesi açılmıştır. Bu hastane açıldıktan sonra, kıta görevine gidecek olan asker hekimler, gitmeden önce burada hasta bakımı ve hastane yönetimi konularında uygulama eğitimi almaya başlamışlardır. Ayrıca, hastane binasının içinde bir bölümde, ordu ihtiyacı olan sargı bezi ve pansuman

II. Meşrutiyet Döneminde Ordunun Sağlık Hizmetlerini Yapılandırma Çabaları

malzemeleri de üretilmeye başlanmıştır (Uçar vd. 2012, s. 111-112). Bu yıllarda Rieder Paşa'nın öncülüğünde tıp eğitiminin ıslahı ve geliştirilmesi noktasında önemli atılımlar gerçekleşmiştir. Bir taraftan Türkiye'ye Alman uzmanlar getirilirken diğer taraftan da Almanya'ya tıp eğitimi almak üzere öğrenciler gönderilmiştir. Almanya'daki eğitimlerini tamamlayıp geri dönen öğrenciler, Osmanlı'da tıp eğitimi ve pratiğinin yerleşmesinde önemli katkılar sağlamıştır (Ergin, 1977, s. 1202).

Osmanlı tıp sistemindeki Alman etkisi, Sultan II. Abdülhamit döneminden sonra da aynı şekilde devam etmiştir. Almanya'dan getirilen uzmanlardan Weiting Paşa tarafından "Encümen-i Tıbb-i Askerî" meclisi kurulmuştur. Alman uzmanlardan bir başkası olan Folbrecht, 365.000 altın liralık malzemeyle hastanelerde birer laboratuvar, kışlalarda ise birer revir kurmuştur (Uzel, 1989, s. 208-209). Bu çalışmalar sayesinde, her ne kadar Avrupa ülkeleri ile kıyaslanacak durumda olmasa da, ordunun sağlık hizmetleri hususunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Meşrutiyetin İlanından Müfettişlik Teşkilatına Orduda Sağlık Hizmetleri

Meşrutiyetin ilan edildiği 1908 yılında ordu sağlık hizmetlerinin en üst yönetim birimi Sıhhiye Dairesi idi. İki şubesi bulunan daire, Erkan-ı Harbiye Nezareti teşkilatı içinde yer almaktaydı. Dairenin İkinci şubesine bağlı Umur-ı Sıhhiye-i İnsaniye, Umur-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Teftiş komisyonları ile Ecza Müfettişleri yer almaktaydı (Salname-i Askerî, 1324, s. 3). II. Meşrutiyet döneminde Tıp Mektebi başkanlığı görevinde bulunan Cemil Paşa'nın (Topuzlu) gayretleriyle tıp alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle işini hakkıyla yapmayan yüksek maaşlı ve rütbeli 185 muallimin işine son verilmiştir. Askerî Tıbbiye ve Mülki Tıbbiye okulları, Tıp Fakültesi adı altında birleştirilmiştir. Okulun ve bağlı hastanelerin ilkel yapısı değiştirilmiş ve hastanelerdeki yatak sayısı 250'ye çıkarılmıştır. İki adet olan mikroskoplara 200 adet daha eklenerek teorik bilginin pratik bilgiyle dönüştürülmesinin yolu açılmıştır. Sağlık hizmetleri alanında ihtiyaç duyulan dışçilerin yetiştirilmesi amacıyla Dışçi Mektebi açılmıştır (Topuzlu, 1982, s. 91-98).

Bu dönemde ordunun sağlık hizmetlerinin temini ve planlanması hususunda önemli adımlar atılmıştır. Meclis-i Mebusan'da 10 Mart 1909 tarihinde kabul edilen "Memurin-i Sıhhiye-i Askerîye Nizamnamesi" ile ordunun sıhhiye hizmetleri esaslı bir şekilde teşkilatlandırılmıştır. Bu teşkilat ile sıhhiye heyetinin mertebe ve unvanları ile muadili oldukları askerî rütbelere düzenlenmiştir (MMZC, 1982, s.446). Nizamname ile bütün sıhhiye heyeti mensuplarının sahip oldukları mertebe ve unvana göre askerî rütbeye tekabül eden üniformaları giymeleri kuralı getirilmiştir. Ordunun sıhhiye teşkilatında yer alan muhtelif tabip sınıfının mertebe, unvan, askerî rütbe muadilleri ve istihdam mahalleri şu şekilde olmuştur:

Sıhhiye Müfettişi: Ferik (Tümgeneral) rütbesinde bulunacak olan Sıhhiye Müfettişi, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin ve Umur-ı Tıbbiye Fen Komisyonu'nun reisi olacak.

Ordu Ser-Tabibi: Liva (Tuğgeneral) rütbesine sahip olacak, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi ikinci reisi olup, her orduda Livar rütbesinde birer Ser-Tabip bulunacak. Umur-ı Tıbbiye Fen Komisyonu'nu üyeliği, Mekteb-i Tıbbiye Nazırlığı gibi görevler de uhdesine bulunacak.

Ser-Tabip: Miralay (Albay) rütbesine sahip olacak, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nde Birinci ve İkinci Şube Müdürlüğü, Levazım Dairesi İkinci Şube Müdürlüğünde bulunacaklar. Ayrıca, Piyade Nizamiye fıkralarında birer Ser-Tabip, Ordu Merkez Hastanelerinde birinci tabip, 750-1.000 yataklı hastanelerin birinci tabibi olacaklar. Umur-ı Tıbbiye Fen Komisyonu'nda da üye olarak iki Ser-Tabip bulunacak.

Tabib-i Evvel: Kaymakam (Yarbay) rütbesine sahip olacak olan Tabib-i Evveler, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Birinci ve İkinci Şubesinde, Levazım Dairesi Üçüncü Şubesi'nde müdür muavini olacaklar. Ayrıca, Mekteb-i Harbiye ve Mühendishane'de birinci tabip, Ecza Medharı Müdürü, Umur-ı Tıbbiye Fen Komisyonu'nda dört üye, Tophane-i Âmire'de birinci tabip, 750-1.000 yataklı hastanelerin ikinci tabibi ve 250-500 yataklı hastanelerin birinci tabibi olacaklar.

Tabib-i Sâni: Binbaşı rütbesine sahip olacak olan Tabib-i Saniler, Mekteb-i Harbiye ve Mühendishane'de ikinci tabip, sunûf-ı muhtelif alaylarının birinci taburlarının, Hademe ve Muzika-i Hümayûn, Kuleli İdadisi tabipliği görevleri arasında bulunacak. Ayrıca, Ecza Medharı Kimyager Tabibi, Feshane ve Tahniyeye birer tabip, Çifteler Çiftliği Remont Alayı'nın birinci tabibi, 250'den aşağı yataklı bil-umûm hastanelerin birinci tabibi, 250-500 yataklı hastanelerin birinci tabip muavini, 750-1.000 yataklı bi'l-umûm hastanelerde dörder tabib-i sani bulunacak. Levazım Dairesi Teftiş ve Muayene Komisyonu'nda iki, Umur-ı Tıbbiye Fen Komisyonu'nda üye olarak dört tabib-i sani yer alacak.

Tabip Muavin-i Evveli: Yüzbaşı rütbesine haiz olacak olan birinci tabip yardımcısı, Sunûf-ı Muhtelif alaylarının birinci taburu dışında kalan bütün taburların sorumlu tabibi olacak. Taşra Mektep-i İdadisinin tabibi, Çifteler Çiftliği haricindeki diğer çiftlikât-ı askeriyede tabip, bil-umûm hastanelere her 30 yatak için birinci tabibin yanı sıra birer tabip olarak, birinci tabip muavini bulunmasına karar verilmiştir.

Tabip Muavin-i Sâni: Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen) rütbesine sahip olacak olan tabip ikinci yardımcısı, ihtiyaç oranında Sürre Tabibi olarak görevlendirilecek. Ayrıca, Feshane'ye, İzmit Fabrikasına, Muzika-i Hümayuna, Mekteb-i Harbiye ve Mühendishaneye ve Kuleli İdadisine, Çifteler Çiftliğine, Süvari Topçu Taburuna, Cebel Topçu Taburuna, Şimendifer Taburuna birer tabip muavin-i sanisi, tabip olarak görevlendirilecek (MMZC. C.1, D.2, 1985, s. 446-447).

Meclis-i Mebusan'da 10 Mart 1909'da kabul edilen sıhhiye teşkilatında bulunan muhtelif eczacı sınıfının mertebeleri, unvan ve istihdam mahalleri ise şu şekilde tespit edildi (MMZC. C.1, D.2, 1985, s. 448-450):

Eczacı Müfettişi: Kaymakam (Yarbay) rütbesine sahip olacak olan eczacı müfettişleri, Umur-ı İspençiyariyye Fen Komisyonunun Reisi, Ordu Merkez Hastaneleri ve 750-1.000 yataklı hastanelerin baş eczacısı olacak.

Ser-Eczacı: Binbaşı rütbesinde, Nizamiye Piyade Fırkaları merkez hastahanelerinde birer Ser-Eczacı, Umur-ı İspençiyariyye Fen Komisyonu'nda bir üye, 750-1.000 yataklı hastahanelerde ise Ser-Eczacı Muavini olarak bulunacak.

Ser-Eczacı Muavini: Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) rütbesinde bulunacak, Umuru İspençiyariyye Komisyonu'nu ve Levazım Dairesi Teftiş ve Muayene birimi üyesi olacak. Tophane, Mühendishane, Mekteb-i Harbiye'ye, 250-500 yataklı hastanelerde birer, 750-1.000 yataklı hastanelerde dörder Ser-Eczacı Muavini, Ser-Eczacı olarak verilecek. Dersaadet Ecza Ambarında bir Kimyager Eczacı bulunacak.

Eczacı: Yüzbaşı rütbesine sahip olup, Umur-ı Tıbbiye Fen Komisyonu ve istatistik kısmında üye olarak bir eczacı bulunacak. Ayrıca, muhtelif sınıflarda Ser-Eczacı, Dersaadet Ecza Medharı Ambar Refiki Memuru olarak bir eczacı yer alacak.

Eczacı Muavini: Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen) rütbesinde bulunup Mekteb-i Harbiye ve Mühendishanenin Ser-Eczacısı, Hademe ve Muzika-i Hümayun Eczacısı, 350 den aşağı yataklı bi'l-umûm hastanelerin Ser-Eczacı Muavini olacak. 750-1.000 yataklı bi'l-umûm hastanelerde sıra eczacısı olarak dört eczacı muavini bulunacak. Ordu merkeziyle,

II. Meşrutiyet Döneminde Ordunun Sağlık Hizmetlerini Yapılandırma Çabaları

Tophane ve müstakil firkalar ecza medharlarından Ser-Eczacılar refakatine birer eczacı verilecek.

Eczacı Namzedi: Mülazım-ı Sani (Teğmen) rütbesine sahip olacak olan eczacı namzedi, Sınıf-ı Muhtelif Alaylarının diğer taburları, Dersaadet ve Taşra Mekteb-i İdadisi, Askerî Çiftliklerin eczacısı olacak. Ayrıca, bil-umûm hastanelerde baş eczacı ve baş eczacı muavininden başka her 60 hastaya bir hesabıyla sıra eczacısı olarak eczacı namzedi verilecek. Süvari Topçu Taburları, Cebel Topçu Taburuna ve Şimendifer Taburuna birer eczacı namzedinin, eczacı olarak verilmesi kararlaştırılmıştır.

Heyet-i Sıhhiye-i Askeriyenin rütbe ve unvanlarının tahviline dair Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi'nce tanzim edilen kanun layihası Harbiye Nezareti tarafından Sadarete gönderilmiştir. Sadarete gelen kanun layihası Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından, tetkik ve tasdik olunmak üzere 21 Kasım 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan'a havale edilmiştir. Askerî Sıhhiye Heyeti'ni teşkil eden bi'l-cümle tabip, eczacı, cerrah ve baytarların bazı düveli muazzama ordularında olduğu gibi rütbe ve unvanlarının değiştirilmesine karar verilmiştir. Sıhhiyenin en üst yönetim birimi olan Sıhhiye Dairesi Riyaseti ve Umur-ı Tıbbiye Fen Komisyonu Riyaseti için feriklik rütbesi muadil olarak kabul edilmiştir. Sıhhiye Müfettişi ve ordularda bulunan sıhhiye heyetinin mercii olan Memur-ı Sıhhiye, mirliva rütbesi muadili olarak ön görülmüştür. Ordu sertabibi ve eczacı sınıfı için en büyük rütbenin miralay, Eczacı Müfettişi ve baytar sınıfı için en büyük rütbenin mirliva muadili olması uygun bulunmuştur. Baytar Müfettişi ve bu iki sınıftan ordularda bulunacakların en büyük rütbelerinin eczacılarda Ser-Eczacı, baytarlarda ise Ordu Sertabibi unvanlarına haiz olması kararlaştırılmıştır (MMZC. C.1, D.2, 1985, s. 443).

7 Eylül 1910 tarihinde yayımlanan "Teşkilat-ı Sıhhiye-i Askerîye Nizamnamesi" ile Osmanlı Ordusu'nda sıhhiye hizmetleri, köklü bir değişiklikle yeniden teşkilatlandırılmıştır. Ordu ve donanmanın sıhhiye heyeti, zabıt rütbesine sahip tabip ve eczacılar, sıhhiye zabitanı vazifesinde istihdam olunanlar (cerrah ve tımarcılar da buna dâhil), sıhhiye efradı ve askerî hasta bakıcılardan teşekkül etmiştir. Osmanlı Ordusu Sıhhiye Heyeti Reisinin Harbiye Nezareti'nde Ferik rütbesinde bir tabip olmasına karar verilmiştir (Düstur C.2, 1330, s. 676). Her orduda Liva rütbesinde bir Ordu Sıhhiye Müfettişi, her kolorduda Miralay rütbesinde bir Kolordu Baş-Tabibi, her firkaya Kaymakam veya Miralay rütbesinde bir Fırka Baş-Tabibi, her alaya Binbaşı veya Kaymakam rütbesinde bir Tabib-i-Evvel tayin edilmesine karar verilmiştir (TV, 3 Teşrinisani 1326, No: 675).

Sıhhiye zabitanı ihtiyacının öncelikle Askerî Tıbbiye Mektebi'nden tabip mülazım-ı evvelik diploması alan hekimlerden karşılanmasına, bunların yeterli olmadığı durumlarda ise orduya muvazaflık hizmetini ifa etmek üzere katılmış olan sivil hekimlerden ikmal edilmesi uygun görülmüştür (Düstur C. 2, 1330, s. 677). Seferberlik hâlinde, ihtiyat tabiplerinin yeterli olmadığı durumlarda, altı ay süreyle askerlik hizmetini ifa eden fakülte öğrencilerinden 7. Sömestriyi tamamlayanların tabip muavini (Mülazım-ı Sani) olarak, henüz 7. Sömestriyi tamamlamamış olanların ise sıhhiye küçük zabitanı olarak görevlendirilebilmelerine karar verilmiştir (TV, 4 Teşrinisani 1326, No: 676).

Sıhhiyeye mahsus bir sınıfı teşkil eden sıhhiye efradının seçimi şu şekilde olacaktır: efradın firkalara tayin ve dağıtımı ile kayıt ve sicil işlemleri kolordu baştabibi tarafından icra edilecek. Barış dönemlerinde sıhhiye efradı askerî ve merkez hastaneleri ile kıtaatı askeriyenin sağlık hizmetleri, sıhhiye depoları ve sağlık hizmetleri ile ilgili diğer görevlerde istihdam olunacak. Harp dönemlerinde ise, bu görevlerinin yanı sıra, seyyar hastaneler ve menzil sağlık hizmetlerinde görev ifa edecekler. Sıhhiye efradı silâh altında en azından bi'l-fiil altı ay talim ve terbiye görmüş, gerekli bilgiye haiz bulunanlar arasından seçilecektir (TV, 5 Teşrinisani 1326, No: 677; Düstur C. 2, 1330, s. 681-683).

Ordunun bi'l-umûm sağlık hizmetlerinin idaresinden Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi sorumludur. 1911 yılında bu daireye askerî hastanelerdeki sağlık hizmetlerinin tanzimi, yeni ihtiyat hastanelerinin teşkili, muharip ordunun sağlıkla ilgili malzemelerinin tedariki gibi görevlerde verilmiştir. Hastanelerin sağlık teçhizatlarının temini ile sağlıkla ilgili nakliye araçlarının temini gibi hususlar da Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin sorumluluğuna verilmiştir (ATASE. F:002, 25 Kânunusani 1327; Düstur C. 3, 1330, s. 714).

Müfettişlik Teşkilatının Teşkilinden I. Dünya Savaşı'na Ordu Sağlık Hizmetleri

1910 yılında kabul edilen "Devlet-i Aliye-i Osmaniyeye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi" ile Osmanlı ordusunda müfettişlik teşkilatına geçilmesine karar verilince, ordunun bütün sınıf ve birimlerinde müfettişlik teşkilatının kurulmasına başlanmıştır (BOA, 8 Şubat 1326, No: 2779; BOA, 13 Şubat 1326, No: 6346; Devlet-i Aliye-i Osmaniyeye, 1326, s. 2). Bu anlayış doğrultusunda, 10 Ağustos 1911 tarihinde Ordu Sıhhiye Müfettişleri ve Kolordu, Fırka ve Kıtaat Etıbba vazifesini belirleyen nizamname yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Düstur C. 3, 1330, s. 714). Nizamnameye göre ülkede, İstanbul ve Çanakkale civarı başta olmak üzere Anadolu'da bulunan askerî hastanelerdeki sağlık hizmetlerinin tanziminden, birinci derecede Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi sorumlu tutulmuştur. Bununla birlikte, ülkede yeniden ihtiyat hastanelerinin açılması, hastanelerde bulunan yaralı ve hastaların başka il kıtalarına veya malulen memleketlerine gönderilmesi yetkisi de bu daireye verilmiştir. Hâlihazırda tevkifte bulunan kıtaattaki sağlık hizmetleri ve ordunun sağlık malzemesinin temininin icrası da birinci derecede Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne bırakılmıştır (ATASE. F: 002, 25 Kânunusani 1327).

10 Ağustos 1911 tarihli düzenleme ile Ordu Sıhhiye Müfettişi, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nden sonra ilk büyük sıhhiye kademesi olmuştur. Ordu Sıhhiye Müfettişi, hem Sıhhiye Reisinin hem de mensup olduğu müfettişliğin maiyeti konumuna gelmiştir. Ordu Sıhhiye Müfettişliği Teşkilatında; mirliya rütbesinde 1 Ordu Sıhhiye Müfettişi, yüzbaşı rütbesinde 1 tabip, yazıcı kadrosunda ise 2 sıhhiye küçük zabiti bulunacaktır. Kolordu Sıhhiye Teşkilatı kadrosunda; miralay rütbesine haiz 1 baştabip, kıdemli yüzbaşı rütbesinde 1 tabip ve 2 sıhhiye küçük zabiti bulunuyordu. Ayrıca baş eczacı, kimyager, bakteriyolog, işinin ehli memur ve uzmanlar ile merkez hastanesi tabibi, kolordu baştabipliğinin maiyetini teşkil ediyordu.

Ordu Sıhhiye Müfettişleri, ordunun sağlıkla ilgili hizmet, teçhizat ve müesseseleri teftiş etmek, bütün hizmet şubelerine nezaret etmek ve teftiş raporlarını Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne göndermekle yükümlüydü. Ordu Sıhhiye Müfettişi, her sene icra edeceği dönem sonu teftişinin sonuçlarını gözlemleriyle birlikte Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne gönderecekti. Ayrıca, gelecek sene için icap eden ıslahat ve yenilenmelerle ilgili görüşünü, o seneye ait bütçenin hazırlanmasını dikkate alarak, Temmuz ayı bitmeden Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne bildirecekti. Sıhhiye Müfettişleri, kendilerine Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nce tevdi' olunan hususlar hakkında icap edenleri ifa ederek, sonucunu kendi görüşleriyle birlikte Sıhhiye Dairesine bildirmekle mükellefti. Müfettişler teftiş seyahatleri sırasında muvazzaf zabitan, memurlar, sıhhiye efradı ve talime davet edilen sıhhiye ihtiyat zabitan ve efradının ilmî kabiliyet ve uygulamalarının harp şartlarına uygun olup olmadığı açısından denetleyecek. Bunun yanı sıra Sıhhiye Müfettişleri, ordu hizmetine alınacak veya emekli ya da ihraç edilecek olanların muayene işlemlerini de ifa edecektir (Düstur C. 3, 1330, s. 714-717; TV, 17 Ağustos 1327, No: 913).

Kolordu teşkilatında sağlık hizmetlerinin en üst idare mevkiinde bulunan kolordu baştabibi, kolordunun sağlıkla ilgili bütün hususlarında ordu kumandanının müşaviri ve uygulayıcısı konumundaydı. Barış dönemlerinde kolordu baştabibinin en önemli görevi, askerî sağlığını muhafaza, hastanelerin hizmetini kaliteli bir şekilde icra etmeleri için gerekli olan teşkilat ve tertibatı noksansız olarak temin etmektir. Kolorduya mensup bütün

II. Meşrutiyet Döneminde Ordunun Sağlık Hizmetlerini Yapılandırma Çabaları

sıhhiye heyetinin reisi olan kolordu baştabibi, idaresi altında bulunan personelin mevkilerini ve rütbelerini nazar-ı dikkate almak kaydıyla, kolordu kumandanının da oluruyla geçici olarak görevden alma veya herhangi birine özel bir görev verme yetkisine sahiptir.

Kaymakam veya mirliya rütbesine sahip olan fırka baştabibi, mensup olduğu fırka kumandanının emri ile bulunduğu fırkanın sağlıklı olması için lazım gelen icraatı ifa etmekle yükümlüdür. Fırka baştabibi, hem mensup olduğu fırka kumandanına hem de kolordu baştabibine karşı sorumludur. Her bir piyade, süvari ve topçu alayında, alay kumandanının emri altında, mensubu olduğu alayın bütün sağlık hizmetlerini yürütmek üzere, rütbesi binbaşı veya kaymakam olan bir alay tabibi bulunacaktı. Alay tabibi, mensup olduğu alay kumandanına ve fırka baştabibine bağlı olacaktı. Taburların sıhhiye ve levazimat-ı sıhhiye işlerine ise rütbesi yüzbaşı olan tabur tabibi nezaret edecek. Kışlalarda revir hizmetlerini yerine getirecek olan mülazım-ı evvel rütbesine haiz tabip muavinleri, talim dönemlerinde kitaata refakat edeceklerdi (Düstur C. 3, 1330, s. 719-720, 722-723; TV, 17 Ağustos 1327, No: 913).

Askerî Sıhhiye Teşkilatı'nın yurt içi, menzil bölgesi ve hareket alanlarında bulunan sabit hastaneler, menzil hastaneleri, ordu seyyar hastaneleri ve sıhhiye depoları esas tesisleri olarak planlanırken, sıhhiye birlikleri de teşkilatın icra unsuru olarak tanımlanmıştır. Askerî doktorlar içerisinde ilk müdahale için gerekli tıbbî gereçler bulunan bir çanta taşıyacak. Sıhhiye erlerinde ise içinde basit pansuman alet ve malzemesi bulunan bir çanta ve kütükler bulunacak. Sıhhiye birliklerine yaralı ve hastaların taşınması için teskere ve teskereci erler verilecek. İhtiyaç duyulan bütün bu gereçler bir tim hâlinde karargâh ve birliklerin kadrolarında ihtiyaç ölçüsünde yer alacaktı (TSKT, 1993, s. 694).

7 Şubat 1912 tarihinde Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin görevleri yeniden tespit ve tayin edilmiştir. İstanbul ve Çanakkale civarı başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasının tamamında mevcut askerî hastanelerdeki sağlık hizmetlerinin düzenlenmesi, Sıhhiye Dairesi'nin birinci derecede görevi sayılmıştır. Ayrıca, ülkede bulunan hastanelerin tahliyesi ve hazır bulundurulması, yeniden ihtiyat hastanelerinin teşkili bu kurumun görevleri arasında yer almıştır. Hastanelerde bulunan yaralı ve hastaların başka ile, kıtalarına veya malulen memleketlerine gönderilmesi ile tevkif hâlinde bulunan kıtaatın sıhhiye hizmetlerinin ifası Sıhhiye Dairesi'nin görevleri arasında zikredilmiştir. Sahra Sıhhiye Müfettişliğinin emir ve talimatları doğrultusunda muharip ordunun sıhhi malzemesinin ve hastanelerin sıhhi teçhizatları ile memleket ve menzil için gerekli olan nakliye araçlarının tedariki de sorumlulukları arasında sayılmıştır. Boş yataklar ve genel sağlık konularında Sahra Sıhhiye Müfettişliğini daima bilgilendirmek de Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin vazifeleri arasında yer almıştır.

Sağlık hizmetlerinde müfettişlik teşkilatına geçiş sürecinde genel karargâha tabi olarak Sahra Sıhhiye Müfettişliği kurulmuştur. Harp meydanları ve menzil mıntıklarında hareket eden ordunun, bütün sağlık hizmetlerinin idaresinden sorumlu olan Sahra Sıhhiye Müfettişleri, muharip ordunun bütün sağlık teşkilatını idaresi altında bulundurmaktaydı. İdaresi altında bulunan bölgelerde levazım konusunda, memurlar ve sağlıkla ilgili bütün sorunların çözümü işi görevleri arasında yer almaktaydı. İhtiyaç duyulan sağlık malzemelerinin temini ve sağlık personeli ile ilgili bütün sorunların Sıhhiye Dairesi tarafından çözülmesine karar verilmiştir. Ordu tabibi ile menzil tabibinin, Sahra Sıhhiye Müfettişliği ile yazılı ve şifahi münasebetlerde bulunabilecekleri ifade edilmiştir. Sahra Umûm Sıhhiye Müfettişi, daima menzil müfettişi ve şimendifer askerî baş komiseri ile irtibatla bulunarak, hasta, yaralı ve sıhhiye malzemesinin naklini temin etmesi istenmiştir. Ayrıca, ülkeye gelen yabancı Salib-i Ahmer cemiyetlerinin mevkii ve yardımları hakkındaki düzenlemeyi tanzim görevi de Umum Sıhhiye Müfettişine verilmiştir. Ancak mıntıkada yabancı Salib-i Ahmer cemiyetlerinin yardımlarına ihtiyaç olmadığına karar verir ise ülke

içerisinde sıhhiye hizmetinde istihdam edilmek üzere geçici olarak Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin emrine vereme yetkisi verilmiştir. Umum Sıhhiye Müfettişi, istediği anda gönderdiği sıhhiye personeli veya yardımcıları yeniden mıntıkası dâhiline alma yetkisine de sahipti.

7 Şubat 1912 tarihinde yapılan düzenleme ile ordu tabibinin görevleri de yeniden tespit edilmiştir. Ordu karargâhına tabi olacak olan ordu tabibi, ordunun sıhhiye hizmetlerini tanzim etme noktasında ordunun erkân-ı harbiye reisi tarafından askerî harekâttan haberdar edilecekti. Ordu tabibi, günlük sıhhi konular hakkında Sahra Sıhhiye Umûm Müfettişliği'ni haberdar etmekle yükümlüydü (ATASE, F: 002, 25 Kânunusani 1327). Memurlar ve sahra sıhhiyesi hakkındaki görüşünü doğrudan doğruya Sahra Sıhhiye Müfettişliği'ne arz edecek olan ordu tabibi, kendi ordusu dâhilinde bulunan sıhhiye memurları ve malzemesinin tanzim ve idaresinden de sorumluydu. Yapılan düzenleme, ordu tabibinin menzil tabibi ile daima irtibat hâlinde bulunmasını emreliyordu.

Yeni düzenleme, menzil tabibini, menzil mıntıkası dâhilindeki hasta ve yaralıların hastanelere yerleştirilmesi ve tedavilerini tanzim ve idare etmekle sorumlu kılıyordu. Ayrıca intaniye hastanelerinin teşkili, muharip ordu için ihtiyaç duyulan sıhhiye malzemesinin ulaştırılması da sorumluluğunda bulunuyordu. Menzil mıntikasındaki sıhhiye heyetinin düzenlenmesi ve mıntıkada bulunan kıtaatın sağlık hizmetlerinin idaresi görevleri arasında sayılıyordu. Menzil tabibi, Sahra Sıhhiye Müfettişi'nin emri altında bulunmakla birlikte ordu tabibi ile de daima münasebette bulunacaktı. Menzil mıntikasındaki nakliye memurları ve sıhhiye malzemesinin tedariki konularındaki durumu Sahra Sıhhiye Müfettişine izah edecekti. Ayrıca, yaralı ve hastaların nakliyle ilgili hususları Sahra Sıhhiye Müfettişliği'ne, müfettişliğin emri hâlinde ise Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne bildirecekti (ATASE, F: 002-001, 25 Kânunusani 1327).

1 Kasım 1913 tarihinde yayımlanan nizamname ile kışlada verilecek sıhhiye hizmetleri hakkında düzenleme yapılmıştır. Kışlalarda sağlık hizmetlerinin kışlada görevli sıhhiye zabitanı, sıhhiye memurları ve sair personel tarafından verilmesine karar verilmiştir. Hastalanan efrat ve küçük zabitanın muayene için revire gitmesi, hafif hastaların merkez hastaneye gönderilmeden kışlada tedavi edilmesi uygun görülmüştür. Hastanede tedavisi bitip taburcu edildikten sonra istirahat yapmaları uygun görülen hastaların kontrollerinin kışla revirinde yapılmasına karar verilmiştir (TV, 30 Teşrinisani 1329, No: 1664). Revirde görevli sıhhiye zabitanı, muayene ettiği hastalardan merkez hastaneye sevkleri icap edenler ile askerlik hizmetini ifa edemeyecek durumda bulunanları ayırarak hastaneye sevk etme yetkisi verilmiştir.

Kışlalarda revir hizmetlerinin, birinci ve ikinci tabip ile sıhhiye personeli tarafından ifa edilmesine hükmedilmiştir. Birinci tabip revirin güvenliği ve intizamından, kışlanın sıhhi ve tıbbi hususlarından sorumlu olup, kışlada bulunan personelin sağlıkları ile ilgili alınması gereken tedbirleri kışla müdürüne teklif edecektir. İkinci tabip ise askerlerden hasta olanların muayenesi, birinci tabibin malumatı dâhilinde hastaların tedavisi ile ilgilenecektir. Ayrıca, mesuliyeti birinci tabibe ait olmak üzere hastaların kullanacağı tıbbi malzeme ve eşyanın korunması ve sıhhiye efradının talim ve eğitimi ile ilgilenecektir. Hastaların ateşlerini düzenli olarak ölçmek, tabip tarafından istenen ilaçları eczaneden tedarik etmek ve tabibin tarifi doğrultusunda hastalara düzenli olarak ilaçları vermek ikinci tabibin görevleri arasında yer almıştır. Pansuman yapmak, sargı sarmak, ağır hasta veya yaralıların nakli sırasında yanlarında bulunmak, hastaların muayenesi sırasında tabibin yanında bulunmak ikinci tabibin görevleri arasında sayılmıştır. Revir hizmeti için tayin olunan sıhhiye efradı ise revir hastalarını daima gözetim altında bulundurmakla yükümlü tutulmuştur (Düstur C. 5, 1332, s. 881-883).

II. Meşrutiyet Döneminde Ordunun Sağlık Hizmetlerini Yapılandırma Çabaları

1 Kasım 1913 tarihinde bahriye sınıfında ihtiyaç duyulan sıhhiye teşkilat ve personeli için bir düzenleme yapılmıştır. Bahriye sıhhiye sınıfı; sıhhiye neferi, onbaşısı, çavuşu, başçavuşu, sıhhiye gediklilerinden oluşturulmuştur. Sıhhiye efradının umumi idaresi, Bahriye Nezareti Dairesi'ne tabi kılınmıştır. Daire her sene donanma, hastane ve mevkilerdeki ihtiyaç duyduğu efradı tersane kumandanlığından talep edecekti. Sıhhiye efradı sefer hâlinde Cenevre Sözleşmesi uyarınca sol koluna hilal işareti olan bir pazubant takması, barış dönemlerinde ise yalnızca kırmızı hilal takması uygun görülmüştür. Sıhhiye efradı merkez hastanesi, kışla ve bahriyeye ait mevkilerde, donanmada, sıhhiye depolarında istihdam olunacaktır (Düstur C. 5, 1332, s. 876-877). Sıhhiye efradı hastalara bakacak, cerrahi operasyonlarda tabibe yardım edecek, hastaların sair hizmetlerine nezaret edecekti. Sıhhiye efradının askerlik hizmetleri sırasında sadece sıhhiye hizmetiyle mükellef oldukları, başka hizmetlerde hiçbir şekilde istihdam edilmeyecekleri ifade edilmiştir. Muvazzaflık dönemini tamamlayıp tezkere aldıklarında kendilerine sıhhiye görevinde bulduklarına dair bir belge verilmesi, bu belge ile rediflik dönemlerinde de yine sağlık hizmetlerinde kullanılmalarına karar verilmiştir (TV, 27 Teşrinisani 1329, No: 1663).

Sağlık hizmetleri sınıfında sıhhiye efradının yanı sıra, hastalara bakmak üzere askerî hasta bakıcıların bulunmasına da karar verilmiştir. Hastaların her türlü kişisel hizmetlerini görmek üzere maaşlı hasta bakıcıların istihdamı uygun bulunmuştur. İhtiyaca göre her sene kumandanlık tarafından askerî hasta bakıcı alınması, alınacak olanların ya bahriye efradı arasından veya kara efradı arasından seçilerek tedarik edilmesine hükmedilmiştir. Bu hasta bakıcıların askerî efrat gibi muameleye taabi olacakları da ifade edilmiştir (Düstur C. 5, 1332, s. 880).

I. Dünya Savaşı Yıllarında Orduda Sağlık Hizmetleri

I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine ordusunu muhtemel bir tehlike karşısında hazırlama çabası içine giren Osmanlı idarecileri, ordunun sağlık hizmetleri konusunda da gerekli tedbirleri almaya başlamışlardır. 11 Ağustos 1914 tarihinde, seferberlikte orduya alınacak mükellef sivil sıhhiye memurları hakkında geçici kanun yayımlanmıştır. Kanun; mükellef (20-45 yaşları arası) tabip, eczacı ve dişçilerin seferberlik hâlinde ihtiyaç nispetinde en gençlerden başlayarak sıhhiye hizmeti için orduya alınacaklarını ifade etmekteydi. Kanuna göre mükellef tabipler orduda ihtiyat zabiti sıfatıyla, kıdemsiz yüzbaşı rütbesi ve tahsisleriyle ile istihdam edilecekti. Yüzbaşı rütbesindeki sıhhiye zabitanının sahip olduğu hakların tamamı, ihtiyat sıhhiye zabitanı için de geçerliydi. Mükellef eczacı ve diş doktorları da orduda mülazım-ı evvel rütbesi ile istihdam edilecek olup, mülazım-ı evvelin sahip olduğu bütün haklara sahip olacaklar. Barış dönemlerinde asker alma muamelesi için celp ve istihdam edilen sivil tabibe, seferde olduğu gibi tahsisat ve harcırah verileceği açıklanmıştır (TV, 1 Ağustos 1330, No: 1907; Düstur C. 6, 1334, s. 950-951).

3 Ekim 1914 tarihli "Sıhhiye Heyet-i Teftişiyesi Hakkında Nizamname" ile sıhhiye hizmetlerinin teftişi hakkında yeni bir düzenleme yapılmıştır. Düzenleme ile teftiş heyetine, Osmanlı memleketi dâhilinde bulunan bütün sıhhiye hizmet ve müesseselerini, sıhhiye memurlarını, kanun ve nizamları, emirlerin tatbikini teftiş yetkisi verilmiştir. Teftişle görevli müfettişler, doğrudan doğruya sıhhiye umum müdürüne bağlı olup, her türlü talimat ve emr-i heyet-i teftişiyeye riyaseti vasıtasıyla tebliğ edeceklerdi. Teftiş heyeti kuruluş aşamasında, bir reisin idaresinde bulunmak üzere üç sınıfa ayrılıp, on üç müfettişten teşkil edilmiştir. Ayrıca, reisin maiyetinde bir teftiş heyeti kalemi bulunmasına, refakatinde de daima iki müfettişin görev ifa etmesine karar verilmiştir. Yapılan düzenleme ile bütün devlet daireleri sıhhiye müfettişlerinin vazifeleri ile ilgili istedikleri malumat ve evrakı vermekle yükümlü kılınmıştır. Sıhhiye müfettişleri müfettiş-i umûmîler, valiler, müstakil mutasarrıflıklar ve sıhhiye müdürleri tarafından lüzum görülen konu hakkında ilgili birimlere malumat vererek teftiş ve tetkik ile mükellef

tutulmuştur. Sıhhiye müfettişlerinin görev süresinin en az beş sene olmasına karar verilmiştir. Müfettişlerin vazifelerde başarılı görülen, ehliyet ve liyakati özel encümençe kabul edilenler arasından irade-i seniyye ile atanmalarına hükmedilmiştir (Düstur C. 6, 1334, s. 1306-1307; TV, 22 Eylül 1330, No: 1958).

Osmanlı Devleti'nin fiilen savaşa girdiği sırada ordunun askerî sağlık teşkilatı açısından, bazı eksikliklerine rağmen iyi durumda bulunan ordular arasında yer aldığı söylenebilir. Ordunun insan ve hayvan sağlığını koruma işinin sıhhiye ve veterinerlik teşkilatı sorumluluğunda bulunduğu, ordu sağlık hizmetlerinin en üst yönetim biriminin Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi olduğu bir teşkilat yapısı vardı. Her orduda tabip koorgeneral rütbesinde bir müfettiş, her kolorduda da tabip albay rütbesinde bir başhekim bulunuyordu. Ayrıca, her alaya tabip yarbay veya binbaşı rütbesinde bir hekim, her taburda yüzbaşı veya üsteğmen rütbesinde bir tabip mevcuttu. Sıhhiye ve veteriner sınıfları kadrosunda; tabip, cerrah, eczacı, diş hekimi, kimyager, veteriner ve hasta bakıcılar yer alıyordu (Uçar, 2012, s. 114). Savaşı yıllarında hem Harbiye Nezareti'nde hem de ordularda bulunan sıhhiye sınıfı subay ve erlerinin teşkilattaki bağlantı durumlarında ortaya çıkan ihtiyaca binaen bazı değişiklikler yapıldı. Harbiye Nezareti teşkilatında ve ordularda bağımsız sıhhiye daireleri teşkil edilirken ordu, kolordu, tümen ve alay baştabiplikleri oluşturuldu. Yapılan düzenleme ile sıhhiye daireleri Harbiye Nezareti'ne, sıhhiye birlikleri baştabipliğe ve fennî işler bakımından da amirlerine bağlanırken, idari bakımdan bağlı oldukları kıtaların komutanlarına tabi kılındılar (TSKT, 1996, s. 150).

Birçok cephede savaşın devam ettiği sırada, sıhhiye personeline duyulan ihtiyaç üzerine 10 Haziran 1915 tarihinde diplomasız cerrah ve eczacıların da orduda istihdamları hakkında geçici kanun çıkartılmıştır. Bu geçici kanun 19 Şubat 1917 tarihinde kanun olarak yeniden yayınlanmıştır. Kanun, on beş seneyi doldurmadan askerlik hizmetinden istifa eden veya emekliye sevk edilen cerrah ve eczacıların orduda alınarak kıdemli küçük zabıt ve çavuş rütbesi ile istihdamlarını öngörüyordu. On beş seneyi doldurduktan sonra ordudan ayrılmış olanlar ise askerlik hizmetinden istisna tutularak ihtiyat zabitanı gibi muameleye tabi tutulacaklarını ifade ediyordu (TV, 4 Haziran 1331, No: 2205; Düstur C. 7, 1336, s. 620).

Orduda sağlık personeline olan ihtiyacın iyice artması üzerine 1917 yılında, sıhhiye talebelerinin de askere alınması gündeme gelmiştir. Çıkartılan kanunla Askerî Tıbbiye ve Tıp Fakültesi, Mülkiye Mekteb-i Tıbbiyesi ve yabancı ülkelerde tahsil görerek Osmanlı ülkesinde görev yapabilmek için imtihana girmiş olan sıhhiye mensuplarının seferde ihtiyaç hâlinde askerî sıhhiye hizmetine alınmasına karar verilmiştir (Düstur C. 9, 1928, s. 590). Yapılan düzenleme ile yukarıda ifade edilen okulların son sınıf öğrencileri ve yabancı ülkelerde eğitim görmüş olanlardan henüz sınava girmemiş olanların, sıhhiye zabıt vekili kadrosunda bulunmaları uygun görülmüştür. İfade edilen okulların dördüncü ve üçüncü sınıf öğrencileri ile eczacı ve dişçi mektepleri son sınıf öğrencileri başçavuş muavini rütbesine muadil sıhhiye zabıt aday, ikinci ve birinci sınıf öğrencileri ise mektepte okuma ihtimalinin kalmaması hâlinde çavuş rütbesine muadil sıhhiye zabıt aday olarak merkez sıhhiye müesseselerinde istihdamlarına karar verilmiştir. Bunlardan askerî okul öğrencisi olanların muvazzaf, diğerlerinin ise ihtiyat sınıfında yer almaları uygun görülmüştür (MMZC, 1991, s. 1043-1044; TV, 17 Nisan 1333, No: 2856).

Sıhhiye zabıt vekilleri ile adaylarından istihdam edildikleri yerlerde liyakat ve üstün başarı gösterenler, en büyük sıhhiye amiri veya kumandanları tarafından mezuniyet tarihinden altı ay sonra sıhhiye mülazım-ı sânilliğine tayin edilebilmesine imkân tanınmıştır. Sıhhiye zabıt adaylarından son sınıfta olanlar ise talimgâha katılmalarından yedi ay sonra sıhhiye zabıt vekilliğine ve bundan altı ay sonra da sıhhiye mülazım-ı sânilliğine atanabileceklerdi (MAZC, 1990, s. 761). Çavuş rütbesiyle (yani ikinci ve üçüncü sınıf öğrencileri) katılanlar talimgaha katılmalarından on üç ay sonra sıhhiye zabıt

II. Meşrutiyet Döneminde Ordunun Sağlık Hizmetlerini Yapılandırma Çabaları

vekilliğine terfi edeceklerdi. 1917'de yapılan düzenlemeye göre ihtiyaca binaen seferberlikte orduda istihdam edilen muvazzaf sıhhiye zabitan adayları, okulda buldukları sınıf maaşının aynısını alacaklardı. İhtiyat sınıfında bulunanlar ise, orduda istihdam oldukça veya eğitim amacıyla mekteplere alındıkları sürece muadili oldukları muvazzaf sıhhiye zabitan adaylarının aldıkları maaşı alacaktı. Muvazzaf ve ihtiyat sıhhiye zabitan adaylarına talimgâhta veya mektepte buldukları müddetçe bir nefer tayini verilecekti. Sıhhiye zabıt vekillerinin tahsisleri diğer sınıflardaki zabıt vekilleri ile aynı olacaktı (MMZC, 1991, s. 1043-1044; MAZC, 1990, s. 761; Düstur C. 9, 1928, s. 591).

Osmanlı ordusunun I. Dünya Savaşı için seferber ettiği asker sayısı bir milyondan fazlayken, savaşın başında ordudaki doktor sayısı bin altmıştı (Erkoç, 2001, s. 74). Beş cephede savaşan Osmanlı ordusunda, sorun sadece doktor sayısının yetersizliği ile de sınırlı değildi. Merkeze olan uzaklıkları oranında cephelerde, sağlık hizmetleri ve koruyucu sağlık hizmetlerinde yaşanan sorunlar katlanıyordu. Sağlık sisteminin en iyi işlediği cephe olan Çanakkale Cephesi'nde bile çoğu tümen hastanesi olmak üzere 52 hastane, 8'de vapur hastanesi bulunuyordu (Aydın, 2001, s. 157-164). Bu cephede her piyade tümeninin kadrosunda bir sıhhiye bölüğü ve bir sahra hastanesi mevcuttu. Ayrıca, ileri bölge tesislerinin gerisindeki Güney Trakya kasabalarında 11.080 yatak kapasiteli 22 bölge hastanesinin yanı sıra 1.600 ilave yatak kapasiteli 4 hastane daha vardı. Sıhhiye ikmal depoları ordunun yaralı ve hastaları için destek sistemini ikmal ediyordu (Erickson, 2009, s. 98).

Bütün çabalara rağmen başkente çok yakın olan Çanakkale Cephesi'nde bile sağlık personeli, tesisleri ve tıbbi malzeme eksiklikleri ciddi boyutlardaydı. İhtiyaçların ülke içerisinde karşılanamaması üzerine hükümet, sağlık alanındaki açığı müttefiki olan devletlerden karşılama yoluna gitti. Bu çerçevede 1916 yılı sonlarına doğru Avusturyalı doktor ve sağlık ekipleri Suriye bölgesine gelerek sağlık hizmeti icra etmeye başladılar. 1917 yılı sonbaharında ise İstanbul Şişli'de 100 yataklı Avusturya-Macaristan İhtiyat Hastanesi kurulmuştu. Beyoğlu'nda bulunan İlk Yardım Hastanesi de İhtiyat Hastanesi'nin hafif yaralıları kısmı olarak kullanılmıştır. Filistin bölgesindeki Osmanlı ordularının geri çekilmesi üzerine, Avusturyalı sağlık ekipleri de orduyla birlikte geri çekildiler. Filistin bölgesinde bulunan İhtiyat Hastanesi Şam'a, nekahet hasta yurdu Zahle'ye, seyyar hastane de Afule'ye nakledilmiştir. 1917 yılı Aralık ayında iki Avusturya-Macaristan sahra hastanesi Suriye'ye getirilmiştir. 1918'e gelindiğinde Avusturya-Macaristan sahra hastaneleri, Tull Kerim ve Anepta'da, ihtiyat hastanesi Şam'da bulunmaktaydı. Ayrıca, Dera'da bir seyyar hastane, Lübnan'da da bir nekahet yurdu aktif hâldeyken, Diyarbakır'da bulunan Avusturya-Macaristan ihtiyat hastanesi, otomobil kollarının Suriye'ye kaydırılması üzerine kapatılmıştır (Pomiankowski, 1990, s. 234-235, 283, 353). Genel olarak bakıldığında I. Dünya Savaşı yıllarında bütün çabalara rağmen bazı nedenlerden dolayı ordunun sağlık hizmetlerinin yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Savaşta verilen kayıpların yüzde 50'sinin sağlık hizmetlerinin yetersizliğinden kaynaklandığı söylenmektedir (TSKT, 1996, s. 282-283).

Orduda Kullanılan Hayvanların Sağlık Hizmetleri

Orduda kullanılan hayvanlar, ordunun savaş gücünü doğrudan etkileyen unsurlardan birisidir. Bu hayvanların sağlıklarının korunması, iyi beslenerek muharebe güçlerinin artırılması, muharebelerde yaralanan ve hastalanan hayvanların tedavisi gibi hususların tamamından baytar sınıfı sorumludur. II. Meşrutiyet dönemi öncesi baytar sınıfı, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi bünyesinde yer alıyor, teşkilat şemasında ayrı bir baytar dairesi bulunmuyordu (Kayabalı vd. 1973; TSKT, 1996, s. 149). Sıhhiye Dairesi bünyesinde yer alan hayvan sağlığı teşkilatında veteriner, tabip, eczacılar ve yardımcı personeller bulunuyordu (TSKT, 1993, s. 696).

10 Mart 1909'da Meclis-i Mebusan'da kabul edilen "Memurin-i Sıhhiye-i Askerîye Nizamnamesi" ile efradın sıhhiye hizmetlerinin yanı sıra orduda kullanılan hayvanların sağlık hizmetleri de düzenlenmiştir. Yapılan bu düzenlemeyle teşkilatta yer alacak muhtelif baytar sınıfının meratip, unvan ve istihdam mahalleri ile askeriyedeki görev rütbeleri şu şekilde belirlenmiştir (Balkan Harbi, 1993, s. 80):

Baytar Müfettişi: Tuğgeneral (Mirliva) rütbesine sahip olacak olan Baytar Müfettişi, Umur-u Baytariye Komisyonu Reisi ve aynı zamanda Süvari Dairesi İkinci Şubesinin Müdürü olmuştur.

Ordu Ser-Baytarı: Albay (Miralay) rütbesine haiz olacak olan ordu ser-baytarı, Ordu-yı Hümayunlar Ser-Baytarı, Umur-u Baytariye Fen Komisyonu ile Ceride-i Tıbbiye ve tercüme kısmında iki üye, Süvari Dairesi İkinci Şube Müdür Muavini görevlerini ifa edecektir.

Alay Ser-Baytarı: rütbesi Yarbay (Kaymakam) olan alay ser-baytarı, Müstakil Fırkalar Ser-Baytarı olacak, ordu merkezindeki hayvan hastaneleri baytar-ı evveli, süvari ve topçu alaylarının, Dersaadet İtfaiye Alayı'nın Ser-Baytarı gibi görevleri uhdesinde bulunduracaktır.

Alay Baytarı: Binbaşı rütbesinde bulunacak olan alay baytarı, süvari, topçu ve nakliye taburları ser-baytarı, Umur-u Baytariye Komisyonu'nda üç alay baytarı üye olarak yer alacak. Ayrıca, Levazım Dairesi Üçüncü Şubesine baytar olarak bir alay baytarı verilecektir.

Alay Baytar Muavini: Kıdemli Yüzbaşı (Kolağası) rütbesinde bulunacak olan alay baytar muavini, süvari ve topçu alaylarının, Dersaadet İtfaiye Alayı'nın, süvari topçu taburu ile nakliye taburunun diğer birer baytarı konumunda olacaktır.

Baytar: Yüzbaşı rütbesine sahip olan baytarlardan, Cebel Topçu Taburunda bir, ordu merkezlerindeki hayvan hastanelerinde iki baytar istihdam edilecek. Umur-u Baytariye Komisyonu'nda bir baytar üye yer alacaktır. Ordu merkezlerindeki hayvan hastanelerinde görevli baytarlar, aynı zamanda Ordu Nalbant Mektepleri muallimlikleri de yapacaklardır.

Baytar Namzedi: Üsteğmen (Mülazım-ı Evvel) rütbesine sahip olan baytar namzetleri, Baytar Mektebi'nde eğitim ve amaliyat faaliyetlerinde bulunacaklardı (MMZC, 1982, s. 448-449).

Bir taraftan orduda baytar hizmetlerinin planlı bir şekilde yürütülebilmesi için teşkilatlanma yapılırken bir taraftan da ihtiyaç duyulan personelin yetiştirilmesi için çalışmalara girilmiştir. Bu düşünceden hareketle ihtiyaç duyulan baytar muavinlerini yetiştirmek üzere 15 Ekim 1910 tarihinde "Tatbikat-ı Baytariyye Mektebi" açılmıştır. İki yıllık bir eğitim süresine sahip olan bu mektebe, taşra idadîlerinin 5., İstanbul İdadîlerinin 2. sınıfını bitirenlerin sınavsız, özel okul ve rüştiye mezunlarının sınavla girmeleri uygun bulunmuştur. Bu mektepten mezun olacaklara memuriyetteyken askerlikten muaf olma hakkı da tanınmıştır. İlk mezunlarını 1912 yılında veren mektebin, 1913-1914 öğretim yılında "Muavin-i Baytar Mektebi" adını alarak öğretime başlayacağı ifade edilmişse de, yine eski ismiyle eğitime devam etmiştir (Ergün, 1996, s. 352-353). İstanbul'da bulunan Askerî Baytar Mektebi, Baytar Müfettiş-i Umûmîliği'ne bağlı olduğundan teftiş ve idaresi burada bulunan ordu kumandanlığı tarafından icra edilmekteydi (Tanin, 16 Nisan 1327, No: 954).

Ordularda bulunacak baytar sıhhiye heyetinin görev ve yetkileri 11 Temmuz 1911 tarihinde yayımlanan "Askerî Teşkilat Sıhhiye-i Baytariyye Nizamnamesi" ile yeniden düzenlenmiştir. Yeni düzenleme ordunun baytar heyetinin zabıt rütbesine haiz tabip baytar ve eczacılardan oluşmasını öngörmekteydi (Düstur C. 3, 1330, s. 643). Ordu baytar

II. Meşrutiyet Döneminde Ordunun Sağlık Hizmetlerini Yapılandırma Çabaları

heyetinin başında, doğrudan Harbiye Nezaretine tabii olan liva rütbesinde “Umur-ı Sıhhiye-i Baytariyye Müfettiş-i Umûmîsi” unvanına sahip bir tabip baytar bulunmasına karar verilmiştir. Nizamnameye göre, her kolorduda binbaşı veya miralay rütbesinde bir kolordu ser-baytarı, her müstakil fırkada binbaşı veya kaymakam rütbesinde bir fırka ser-baytarı bulunacaktı. Nizamname her topçu alayına binbaşı veya kaymakam rütbesinde bir ser-baytar tayini öngörmekteydi. Bu ser-baytar aynı zamanda topçu alayının birinci taburunun baytarı olacağından, bu tabura bir mülazım-ı evvel baytar muavini tayin edilirken, diğer taburların her birine, yüzbaşı rütbesinde bir baytar atanacaktı. Süvari alaylarının ser-baytarı binbaşı veya kaymakam rütbesinde olup, maiyetine bir yüzbaşı ve bir mülazım rütbesinde iki baytar tayin olunacaktı. Nizamname, nizamiye taburlarıyla alaylara bağlı mitralyöz hayvanlarına bakmak üzere üç nizamiye piyade alayına yüzbaşı rütbesinde bir baytar, nakliye taburlarına ise biri kıdemli olmak üzere yüzbaşı rütbesinde ikişer baytar verilmesini öngörmekteydi. Maiyet-i Seniyye ve Mekteb-i Harbiye Numune Bölüğü'ne yüzbaşı rütbesinde bir baytar, estersüvar - katıra binen süvari- taburlarına birer ve mevki müstahkeme ile remont alaylarına lüzumu kadar baytar tayin edilecekti. Ordunun ihtiyacı olan baytarlar, askerî baytar mektebinden diplomasını almış tabip askerî baytarlar ile askerlik hizmetini ifa etmek üzere orduya katılmış olan baytar mektebi mezunlarından temin edilecekti. İhtiyaç hâlinde bir yıllık muvazzaflık hizmetini tamamlamış sivil tabip baytarlardan yapılan istihdamla baytar açığı kapatılacaktı (TV, 21 Temmuz 1327, No: 890; Düstur, C. 3, 1330, s. 645).

11 Temmuz 1911 tarihli “Askerî Teşkilat Sıhhiye-i Baytariyye Nizamnamesi” seferberlik hâlinde her kolordu ve tümende birer beygir deposu kurulmasını da öngörüyordu. Depolar için gerekli olan malzemenin barış dönemlerinde tedarik edilerek İstanbul ve Selanik'teki Veteriner Eşya Depolarında saklanmasını, seferberliğin ilanı ile birlikte bu eşyaların ilgili oldukları kuruluşlar emrine gönderilmesini istiyordu. Kurulacak olan hayvan depolarının asıl görevi, hasta hayvanları tedavi etmek olarak ifade edilmişse de, orduda yeteri miktarda yedek hayvan bulunduğu hâllerde, yurt içinden veya menzil bölgelerinden toplanan hayvanların seyyar birliklere sevk edilinceye kadar bu depolarda muhafaza edilmesi bir başka göreviydi (TSKT, 1993, s. 697).

Birinci Dünya Savaşı'na gidilen süreçte her türlü ihtimale karşı hazırlıklı olmak amacıyla bazı tedbirler alınmaya başlanmıştır. 24 Ağustos 1914 tarihli geçici kanunla seferberlik hâlinde orduya alınacak sivil baytar ve baytar muavinleriyle ilgili yeni bir düzenleme yapılmıştır. Düzenleme ile askerlik mükellefiyetine tabi 20-45 yaş arası Mülkiye Baytar Mektebi mezunlarının tabip baytar olarak, Tatbikat-ı Baytariyye Mektebi mezunu olanların ise muavin baytar olarak orduya alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca, seferberlik hâlinde ihtiyat olarakta askerlik mükellefiyeti yaşını geçmiş olanların, en gençlerinden başlamak üzere ihtiyaca göre baytarlık hizmeti için orduda kıdemsiz yüzbaşı rütbesi ve tahsisleri ile istihdamı kabul edilmiştir. Mükellef muavin baytarların ise mülazım-ı sâni rütbesiyle ve mülazım-ı sâni hukukunun tamamına sahip olarak orduda istihdamına karar verilmiştir (TV, 16 Ağustos 1330, No: 1919; Düstur, C. 6, 1334, s. 1035).

Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde artan baytar ihtiyacını karşılamak üzere, 15 Şubat 1917 tarihinde “Seferberlikte Orduya Alınan Mükellef Sivil Baytar Memurları ile Muavin Baytar Mektebi Mezunu Hakkında Kanun” çıkartılmıştır. Kanun, askerlik mükellefiyeti yaşlarında bulunan Mülkiye Baytar Mektebi mezunu tabip baytar ile Tatbikat-ı Baytariyye Mektebi'nden mezun muavin baytarların ordu baytarlığı hizmetine alınmasını gündeme getirmiştir. Ordu hizmetine alınacak olan muavin baytarların, ihtiyat sıhhiye baytarı sıfatı ile ve kıdemsiz yüzbaşı rütbesinde istihdam edilen baytar zabitanının haiz olduğu hakların tamamına sahip olmaları uygun görülmüştür. Ayrıca, çıkartılan bu kanunla 24 Ağustos 1914 tarihli geçici kanun yürürlükten kaldırılmıştır (Düstur, C. 9, 1928, s. 158; TV, 7 Şubat 1332, No: 2800).

Orduda sıhhiye ve baytara duyulan acil ihtiyaç nedeniyle 1917'de çıkartılan kanunla, sıhhiye öğrencilerinin de istihdamına karar verilmiştir. Kanun askerî ve mülkî baytar mektepleri ile muavin baytar mektebi öğrencilerinin orduda istihdamını gündeme getirmiştir. Bu kanun, yabancı ülkelerde eğitim gördükten sonra ülkeye dönüp imtihana tabi tutulmuş olan baytarların, seferberlik hâlinde ihtiyaç hâsil olması durumunda askerî hizmete alınmalarını da içeriyordu. Askerî ve mülkî baytar mekteplerinin son sınıf öğrencileri ile yabancı ülkelerde eğitimini tamamlamış, ancak Osmanlı'da çalışmak üzere imtihana girmemiş olanların baytar zabıt vekili olarak, baytar mektepleri dördüncü ve üçüncü sınıf öğrencilerinin baytar zabıt adayı olarak istihdamlarını ifade ediyordu (MAZC, 1990, s. 761; Düstur, C. 9, 1928, s. 590). Baytar mektebi, ikinci ve birinci sınıf öğrencilerinden tahsil imkânı kalmayanların, zabıt baytar adayı olarak merkez müesseselerde istihdamlarına karar verilmiştir. Bunlardan askerî mektep öğrencisi olanların muvazzaf, diğerlerinin ise ihtiyat sınıfına alınması kararlaştırılmıştır (MMZC, 1991, s. 1043-1044; TV, 17 Nisan 1333, No: 2856).

Öğrenci iken ordu hizmetine alınan baytar zabıt vekili adaylarından liyakat, iktidar ve kişilikleri yönünden uygun bulunanlar, mahallerinin en büyük sıhhiye amiri veya kumandanlarınca mezuniyet tarihlerine tekabül eden tarihten altı ay sonra baytar mülazım-ı sânisini olarak atanabilecekti. Baytar zabıt adaylarından son sınıfta olanlar ise talimghâha katılmalarından yedi ay sonra baytar zabıt vekilliğine ve bundan altı ay sonra da baytar mülazım-ı sânilisine yükseltilecekti. Çavuş rütbesiyle (yani baytar mektebi ikinci ve üçüncü sınıf öğrencileri) katılanlar, talimghâha katılmalarından on üç ay sonra baytar zabıt vekilliğine terfi edecekti (MAZC, 1990, s. 761; Düstur, C. 9, 1928, s. 591).

Seferberlikte orduda istihdam edilen muvazzaf baytar zabıt adayları, okulda buldukları sınıf maaşının aynısını alacaktı. İhtiyat sınıfında bulunanlar ise, orduda istihdam olundukça ve eğitim amacıyla mekteplere devam ettikleri sürece, muadili oldukları muvazzaf baytar zabıt adayları ile aynı maaşı alacaklardı. Muvazzaf ve ihtiyat baytar zabitan adaylarına talimghâhta ve mektepte buldukları müddetçe bir nefer tayini verilecekti. Baytar zabıt vekillerinin tahsisleri diğer sınıflardaki zabıt vekillerinin muadili olarak kabul edilmiştir (MMZC, 1991, s. 1043-1044; Düstur, C. 9, 1928, s. 591). Yapılan bütün bu düzenlemelerle seferberlik sırasında orduda kullanılan hayvanların sağlık ve tedavi hizmetleri karşılanmaya çalışılmıştır. Orduda istihdam edilecek olan baytar heyetinin de hakları yönünden madur edilmemesi için çaba sarf edilmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde modern tıbbın uygulanmaya başlandığı 1827 yılından itibaren, tıp biliminde ve askerî sağlık hizmetlerindeki gelişmelere paralel olarak ordu sağlık hizmetlerinde düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Ordu sağlık hizmetleri alanında yapılan düzenlemelerin yetersizliği savaş sırasında ortaya çıktıkça yeni düzenlemeler yapılmış, düzenlemeler yeterli seviyede olmadığından sorunlar hep devam etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ilk ele alınan konu ordunun ıslahı meselesi olmuştur. Ordu ıslahı meselesi bir bütün olarak ele alındığından aynı zamanda ordunun sağlık hizmetleri meselesi de çağdaş bir teşkilat yapısına kavuşturulmaya çalışılmıştır. Özellikle bu dönemde Tıp Mektebi başkanlığı görevinde bulunan Cemil Topuzlu'nun gayretleriyle önemli adımlar atılmıştır. Askerî ve Mülki Tıbbiye, Tıp Fakültesi adı altında birleştirilirken bağlı hastaneler modern bir görüntüye kavuşturulmuştur. Yatak sayısı artırılan bağlı hastaneler tıbbi araç gereç yönünden zenginleştirilmiştir. 1909 yılında kabul edilen Memurin-i Sıhhiye-i Askerîye Nizamnamesi ile orduda bulunan efradın ve hayvanların sağlık hizmetlerine dair önemli düzenlemeler yapılmıştır. 1910'da yayımlanan Teşkilat-ı Sıhhiye-i Askerîye Nizamnamesi ile Osmanlı Ordusu'nun sağlık hizmetleri, köklü bir değişiklikle yeniden teşkilatlandırılmıştır. 1910 yılında Osmanlı Ordusunda müfettişlik teşkilatına geçilince, her orduda sağlık hizmetlerinin idaresinden sorumlu olmak üzere

II. Meşrutiyet Döneminde Ordunun Sağlık Hizmetlerini Yapılandırma Çabaları

Ordu Sıhhiye Müfettişleri tayin edilmiştir. Harp meydanları ve menzil mıntıklarında hareket eden ordunun, bütün sağlık hizmetlerini idare etmek üzere Sahra Sıhhiye Müfettişleri tayin edilmiştir. Ordularda bulunacak baytar heyetinin görev ve yetkileri 1911 yılı Temmuz ayında yayımlanan Askerî Teşkilat Sıhhiye-i Baytariyye Nizamnamesi ile güçlü bir teşkilat yapısına kavuşturulmuştur. Ordunun ihtiyacı olan sağlık personelini ve baytarları yetiştirmek üzere okullar açılmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde ordunun sağlık hizmetlerini modernleştirme mücadelesi önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak girişilen ıslah ve yapılandırma çalışmaları Balkan ve I. Dünya Harbi, maddi imkânsızlıklar gibi nedenlerle tamamlanamamış, yarım kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda ordunun sağlık hizmetlerinde ortaya çıkan aksaklıklar, bu alandaki sorunları ortaya koymuştur. Ancak her şeye rağmen I. Dünya Savaşı sırasında ordunun sağlık sisteminin en alt kademededen en üst düzeye kadar sıhhiye personelinin sevk ve idaresine verilmiş olması, gerekli kararların derhal alınarak uygulamaya konulmasını sağlamıştır. Savaşın olağanüstü şartlarında, bütün olumsuzluklara ve eksikliklere rağmen alınan kararların tereddütsüzce uygulanması birçok sorunun çözümüne katkı sağlamıştır. Bu da savaşın sonuna kadar ordunun sağlık hizmetlerinin ağır aksak da olsa ifasına imkân tanımıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ordunun sağlık hizmetleri, II. Meşrutiyet döneminde atılan sağlam temeller üzerinde daha güçlü bir yapıya kavuşmuştur.

KAYNAKÇA

- AYDIN, A. (2001) "Çanakkale Savaşları Sırasında Harp Hastaneleri ve Balıkesir ile Kazalarında Harp Hastaneleri". *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*. İstanbul: Yüce Yayınları. 10: 156-174.
- Balkan Harbi (1912-1913)* (1993). C. I. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi.
- ERGİN, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. C. I-IV. İstanbul: Eser Matbaası.
- ERGÜN, M. (1996). *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*. Ankara: Ocak Yayınları.
- ERİCKSON, J. E. (2009). *1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu – Çanakkale, Kut'ül Amare ve Filistin Cephesi*. (çev. K. Bağrıaçık). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ERKOÇ, Ş. – A. KAZANCIGİL (2001). "Osmanlı Ordusunda I. Dünya Savaşı'nda 3 Teşrinisani 1330 - 3 Nisan 1333 Tarihleri Arasında (1914-1917) Şehit Olan Sağlık Subaylarının Listesi". *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*. İstanbul: Yüce Yayınları. 10: 74.
- KAYABALI, İ. – C. ARSLANOĞLU (1973). "Veteriner Sınıfı". *Türk Kültürü, Kara Kuvvetleri Özel Sayısı*. CXXXII/11: 1545.
- ÖZBAY, K. (1976). *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askerî Hastaneler*. C. I. İstanbul.
- POMIANKOWSKI, J. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü (1914-1918 I. Dünya Savaşı)*. (çev. Kemal Turan). İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- ŞAHİN, T. (1988). *Öncesi ve Sonrasıyla 93 Harbi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ŞAKİR, Z. (1957). *Tanzimat Devrinden Sonra, Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*. İstanbul: Çeltüt Matbaası.
- TOPUZLU, C. (1982). *80 Yıllık Hatıralarım*. (hzl. H. Hatemi - A. Kazancıgil), İstanbul: Arma Yayınları.

- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* (1996). C. III. 6. Kısım. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi Osmanlı Devri (1912-1913)* (1993). C. III. 2. Kısım. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.
- UÇAR, M. - S. DENİZ (2012). "Türk Tarihinde Askeri Sağlık Hizmetleri". *TAF Preventive Medicine Bulletin*. XI/1: 103-118.
- UZEL, İ. (1989). "İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908-1918), Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri". *Dördüncü Askerî Tarih Semineri*. Ankara: Genelkurmay ATASE Arşivi Yayınları: 208-209.

Arşiv Belgeleri ve Gazeteler

- ATASE Arşivi, Balkan Harbi (BLH)*, K: 361, D: 34 F: 002, 25 Kânunusani 1327.
BLH, K: 361, D: 34, F: 002-001, 25 Kânunusani 1327.
- BOA, Dâhiliye İdari (DH. İD)*, D: 158/2, Dâhiliye Giden No: 6346, 13 Şubat 1326.
DH. İD. D: 158, V: 2, No: 2779, 8 Şubat 1326.
- Devlet-i Aliye-i Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi* (1326). Matbaa-i Askeriyye, İstanbul.
- Düstur* (1330). Tertib-i Sani, C. II, 1 Teşrinisani 1325-31 Teşrinievvel 1326, Matbaa-i Osmanî, Dersaadet.
(1330). Tertib-i Sani, C. III, 1 Teşrinisani 1326-1 Teşrinievvel 1327, Matbaa-i Osmanî, Dersaadet.
(1332). Tertib-i Sani, C. V, Teşrinisani 1328-31 Teşrinievvel 1329, Matbaa-i Amire, Dersaadet.
(1334). Tertib-i Sani, C. VI, 1 Teşrinisani 1329-31 Teşrinievvel 1330, Matbaa-i Amire, Dersaadet.
(1336). Tertib-i Sani, C. VII, 1 Teşrinisani 1330-31 Teşrinievvel 1331, Matbaa-i Amire, Dersaadet.
(1928). Tertib-i Sani, C. IX, Evkaf Matbaası, İstanbul.
- Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi (MAZC)* (1990). C. II, Dvr. 3, TBMM Basımevi, Ankara.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)* (1982). C. I, Dvr. 1, TBMM Basımevi, Ankara.
(1985). C. I, Dvr. 2, TBMM Basımevi, Ankara.
(1985). C. II, Dvr. 2, TBMM Basımevi, Ankara.
(1991). C. III, Dvr. 3, TBMM Basımevi, Ankara.
- Salname-i Askerî* (1324). Matbaa-i Askerî, Dersaadet.
- Takvim-i Vekâyi (TV)*. 16 Şevval 1284, No: 924.
3 Teşrinisani 1326, No: 675.
4 Teşrinisani 1326, No: 676.
5 Teşrinisani 1326, No: 677.
21 Temmuz 1327, No: 890.

II. Meşrutiyet Döneminde Ordunun Sağlık Hizmetlerini Yapılandırma Çabaları

17 Ağustos 1327, No: 913.

27 Teşrinisani 1329, No: 1663.

30 Teşrinisani 1329, No: 1664.

1 Ağustos 1330, No:1907.

16 Ağustos 1330, No: 1919.

22 Eylül 1330, No:1958.

4 Haziran 1331, No: 2205.

7 Şubat 1332 , No: 2800.

13 Şubat 1332, No: 2806.

17 Nisan 1333, No: 2856.

Tanin, 16 Nisan 1327, No: 954.

XIX. YÜZYIL SONLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE TEV'EM MAAŞI (TRABZON VİLAYETİ ÖRNEĞİ)

Banu YILMAZ*

ÖZ

Bu çalışmanın konusu Osmanlı Devleti'nde ikiz veya üçüz olarak doğan çocuklara ödenen tev'em maaşdır. Çocuklara ödenen bu maaş, II.Abdülhamid döneminde yaygınlaşmış ancak bu dönemden öncesinde de muhtaç durumda olan ailelere ikiz çocuk sahibi olmaları ve bunun beraberinde bir takım şartları taşımaları durumunda verilmiştir. Sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak çoğul gebeliklerden dünyaya gelen çocuklara ödenen bu maaştan Müslim veya gayrimüslim ayrımı yapılmadan bütün Osmanlı tebaası yararlanabilirdi. Bu çalışmada; maaşın ödenmesinde yıllar içinde bir değişim meydana gelmiş midir, maaş miktarı her vilayette aynı mıdır, çocuklar kaç yaşına kadar bu maaşı alabilmiştir gibi soruların yanıtları Trabzon vilayeti örneklemini üzerinde aranacaktır. Tespit edilen bilgiler, tev'em maaşının diğer vilayetlerdeki durumunu anlatan çalışmalarla birlikte değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti genelinde ikiz çocuklara yapılan yardımlar hakkında daha panoramik bir bakış açısı sunacaktır. Bu amaçlarla Osmanlı arşivinde yer alan konu ile ilgili belgeler tarandıktan sonra belge ve vaka analizi yöntemi kullanılarak elde edilen verilerin kronolojik olarak değerlendirmesi yapıldı. Değerlendirmeler sonucunda Trabzon vilayetinde tev'em maaşının miktarında yıllara ve sancaklara göre değişiklik olduğu gözlemlendi. Vilayette maaştan yararlanan aileler arasında seyit ve şerif gibi ayrıcalıklı ailelerin bulunmadığı yalnızca muhacir olan birkaç ailenin maaşa bağlandığı, maaş ödenen çocuklar için bir yaş sınırlaması yapılmadığı tespit edildi.

Anahtar Kelimeler: Trabzon Vilayeti, Tev'em Maaşı, Çocuk, Muhtaç.

THE TEV'EM SALARY IN THE OTTOMAN EMPIRE AT THE END OF THE 19TH CENTURY (THE CASE OF TRABZON PROVINCE)

ABSTRACT

The subject of this study is the Tev'em salary that is paid for twins or triplets in Ottoman Empire. This Tev'em salary had become widespread at the period of Abdulhamid II, but had been paid to needy families if they had certain conditions which includes having twins or triplets before his period, too. As a necessity of social state cognizance this salary which is paid to children of multiple pregnancy had been given to Ottoman vassal without no discrimination between Muslims and non-Muslims. In this study the questions like if the amount of this salary had been changed through years, if the amount of salary is same in every province, if the children had been taking this salary till a certain age, will be tried to answered on the example of Trabzon Province. The gathered information will be a better panorama of the salary that is given to twins in Ottoman empire, when compared with other studies which investigate the Tev'em salary in different provinces. To these purposes after scanning the data from Ottoman archives on the subject, with the help of document and case analysis method, the data that are gathered evaluated as chronologically. As one of the result of these evaluations, that is seen that Tev'em salaries in Trabzon Province had changed through years, and according to sanjaks. Also it is identified that there are no privileged families like Sayyids and Sharifs among taking these salary but some of emigrant families, and it is seen that no age limit enforced for these salaries.

Keywords: Trabzon Province, Tev'em Salary, Children, Neediness.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 25.04.2021; Yayına Kabul Tarihi: 01.06.2021

* Dr., ORCID: 0000-0001-6770-7519, E-posta: bauyilmaz@gmail.com

Giriş

Tev'em kelimesi Arapça'da ikiz manasına gelmektedir. Tev'em maaşı ise Osmanlı Devleti'nde ikiz, üçüz veya dördüz olarak dünyaya gelen çocuklara bağlanan maaşı ifade etmektedir. Maaşın ödenmesi için yardıma muhtaç durumda olmak yeterlidir. Maaş almak için başvuran ailelerin ihtiyaç sahibi olup olmadıkları imam ve muhtarlar vasıtasıyla teyit edilmiştir. Sonrasında maaşı almaya hak kazanan ailelerin durumuna göre bazen çocukların tamamına bazen de birine maaş bağlanabilmiştir. Maaşların kaç yıl ödeneceği konusunda farklı uygulamalar bulunmaktadır. Burada asıl üzerinde durulması gereken konu, Osmanlı Devleti'nin sosyal devlet yönüne vurgu yapan tev'em maaşı, yetim çocuklara vasi tayin edilmesi gibi çocuklara ve neslin korunmasına yönelik bu türden çalışmalara ne kadar önem verdiğidir. Özellikle XIX. yüzyılda ortaya çıkan modernleşme çalışmalarının bir gereği olarak Osmanlı Devleti, sosyal alanda yaptığı bu türden yardımlarla birlikte tebaasına karşı koruyup kollayıcı tutumunu daha da artırmıştır. Çocuklara yönelik bu yardımların amacı aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin gücünü göstermesi ile de yakından ilgilidir. Nitekim Osmanlı elitleri, nüfusun sayısal büyüklüğünü devletin gücüyle özdeşleştirmişlerdir (Balsoy, 2012, s. 23). Bu nedenle de nüfusun korunması ve artırılması XIX. yüzyılın ortalarından itibaren daha da önemli hâle gelmiştir.

XIX. yüzyılda kaybedilen savaşlarla birlikte Osmanlı nüfusundaki azalma, nüfusun korunması yönündeki çalışmaların önemini artırmıştır. Osmanlı Devleti bu amaçla "ıskat-ı cenin" (çocuk düşürme) fiilinin yasaklanması yönünde çalışmalar yapmıştır (Cengiz, 2019, s. 38-54). Bu çalışmalar sonucunda ıskat-ı cenin fiilinin yasak olduğu ifade edilerek, bu suçu işleyenler suçun işleniş şekline göre hapis veya kürek cezasına çarptırılacağı 1858 Tarihli Ceza Kanunnamesinde ifade edilmiştir (Düstur, 1289, s. 578). Bunun yanı sıra var olan nüfusun korunması, muhtaç durumda olan ailelerin birden fazla çocuğa bakmaları konusunda maddi açıdan desteklenmeleri, nüfus politikasının bir gereği olarak önem kazanmıştır. Buradan hareketle hem çocuklara hem de ailelere ödenen tev'em maaşının, nüfusu korumaya yönelik önemli bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz. Ancak çoğul gebeliklerden doğan çocukların bakımı amacıyla ödenen bu maaşın nüfus artışını teşvik etmek gibi bir amaca hizmet etmediği kanaatindeyiz.

XIX. yüzyıl içinde Osmanlı Devleti adli ve idarî yönden bir değişim-dönüşüm içine girmiştir. Bu dönemde modern devlet algısının ürünü olan yeni bir takım kurumlar açılmaya başlamıştır. Hapishaneler, zabıta, polis, jandarma teşkilatı gibi kurumlar Osmanlı adli yapısında meydana gelen değişim sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu kurumlar, toplumun huzur ve refahını sağlamak, asayiş tesis etmek gibi nedenlerle ortaya çıkmış aynı zamanda toplumun denetlenmesi ve kontrol altında tutulması gibi amaçlara da hizmet etmiştir. Bu dönemde yeni kurumların ortaya çıkmasıyla birlikte bazı kurumlar işlevini yitirmeye başlamıştır. Bunlar arasında 1826 yılında kurulan Evkâf-ı Hümâyun Nezaretine bağlanan vakıflar gelmektedir. Bu döneme kadar vakıflar, yoksulların korunması başta olmak üzere toplum hizmetlerinin yürütülmesi konusunda önemli bir yere sahip olmuş ancak bu dönemden itibaren etkisini yitirmiştir (Bayartan, 2008, s. 160). Böylece yoksul vatandaşların korunması konusu devletin daha fazla eğilmesi gereken bir konu olmaya başlamıştır. Böylece tev'em maaşı gibi sosyal yardım çalışmaları devlet tarafından yürütülmeye başlamıştır.

II. Abdülhamid döneminde muhtacın maaşları içerisinde yer alan ve daha yaygın hâle gelen tev'em maaşının verilmesinde, nüfus politikalarının yanı sıra devletin otoritesini sağlamlaştırmak düşüncesi de etkilidir. Ahaliye yapılan bu tür yardımlar, hem yoksullukla mücadele konusunda hem de halkın devlete sadakatle bağlı olma yönünde atılan önemli adımlar olmuştur. Devletin taşra vilayetlerinde gücünü hissettirmesinde bu yardımlar oldukça önemli bir yere sahiptir.

Trabzon Vilayeti'nde tev'em maaşının miktarı ve hangi şartlarda verildiğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma için arşivde yer alan belgelerin belirlenen tarih aralığında yoğunlaştığı görülmüştür. Bu nedenle konu ile ilgili XIX. yüzyılın sonlarında tutulan kayıtlar incelenerek, tev'em maaşının durumu açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Osmanlı'da Tev'em Maaşı

Tev'em maaşının ilk olarak hangi tarihlerde verilmeye başladığına dair kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak tev'em maaşı ile ilgili en eski arşiv belgelerinden biri III. Mustafa dönemine denk gelmektedir. 15 Ocak 1768 tarihli bu belgede Üsküdar'da Selman Ağa Mahallesinde ikamet eden kayıkçı Ömer'in üçüz çocuk sahibi olması dolayısıyla günlük altı akçe ile vazifelendirildiği anlaşılmaktadır. Burada tev'em maaşının tahsis edildiği anlaşılmakla birlikte daha önce verilip verilmediğine dair bir ibare bulunmamaktadır (A.E. SMST. III. 15/963; Muşmal vd. 2020, s. 266). Konu ile ilgili bir başka belge ise 29 Ağustos 1791 tarihine aittir. Belgede üçüz çocukları olmasından dolayı Seyyid Mustafa'ya vazife verileceği, eşinin çocuklardan biri ile vefat etmesi üzerine kalan iki çocuk için on beşer akçe tev'em maaşı bağlanacağı bildirilmektedir. Belgede geçen "*bu gibilere olageldiği üzere*" maaş bağlanacağı ifadesi tev'em maaşının daha eski tarihlerde de verildiğine işaret etmektedir (Dinç vd. 2009, s. 80). Bütün bu belgelerden hareketle tev'em maaşının 1760'lardan itibaren ikiz, üçüz veya dördüz çocuklara bazen de ailelere verildiği söylenebilir. Osmanlı Devleti'nde tev'em maaşı dönemin ekonomik yapısına ve kullanılan para birimine göre değişiklik göstermekteydi. Yukarıda 15 Ocak 1768 tarihli belgede günlük 6 akçe olarak tev'em maaşı tahsis edilirken, 26 Ekim 1853 tarihinde ikiz doğan çocuklara 50'şer akçeden 100 akçe olarak bağlanmıştır (BOA, MVL. 337/93). Yine önceki tarihlerde verilen maaş miktarının her bir çocuk için beş akçe olduğu görülmektedir (BOA, HAT. 213/11577). Ancak 1855 senesi Haziran ayından itibaren maaşların 15 kuruş olarak yeniden düzenlendiği anlaşılmakta, aynı zamanda çocukların annelerine de maaş bağlandığı görülmektedir (İ. MVL. 332/14271). Para birimindeki değişikliklere göre tev'em maaşı değişiklik göstermekte ise de her iki para birimine göre ödeme yapıldığı dönemler olmuştur (Tekin, 1999, s. 171). Bütün bu belgelerden maaşın kullanılan para birimine göre günlük veya aylık olarak farklı şekillerde tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Bu farklılıkların ortadan kaldırılması ve tek tip bir ödeme sisteminin oluşturulması amacıyla 1855 yılı itibarıyla ikiz veya üçüz çocuklara ödenen maaşların kuruş hesabıyla ödenmesi kararlaştırılmıştır (İ. MVL. 332/14271). Böylece uygulamada tek tip bir usul belirlenmiştir. Tev'em maaşı olarak çocuklara ve annelerine verilen bu maaşların hangi kalemden ve hangi miktarda ödeneceği bazı belgelerde açıkça belirtilmekle (DH. MKT. 1635/66; C. BLD, 78/3891) birlikte, maaşların "*emsaline kıyas olunmayarak*" şeklinde ifade edilerek, emsallerinden farklı olarak da ödenebilmiştir. Bu istisnalar dışında tev'em çocuklara verilen maaşların "*emsalimisüllü*" yani emsallerine bakılarak miktarının belirlendiği söylenebilir. Tabi burada maaşın hangi kalemden ödeneceği de önemlidir. Yani belediye bütçesinden ödenecek olan maaş için belediye bütçesinde yeterli miktarda para olması gerekmektedir (DH. MKT. 1568/120). Tev'em çocukların annelerine verilen maaşın miktarının ailelerin durumuna göre değiştiğini söyleyebiliriz. Örneğin 30 Aralık 1900 tarihinde Derbent bölüğü efradından Nevşehirli Hazım'ın ikiz çocuklarını dünyaya getiren eşine 200 kuruş maaş bağlanmasına ve bu maaşın da Hazine-i Maliye bütçesinden ödenmesine karar verilmiştir (İ. ML. 48/7). Tophane'de Karabaş Mustafa Ağa Mahallesi'nde ikamet eden Ayşe Hatun, çocuklardan Saniye'nin vefatı üzerine boşta kalan 30 kuruşluk maaşın kendisine aktarılmasını istemiş ve bu olumlu karşılanarak maaşın yarısının kendisine tahsis edilmesi kabul edilmiştir (DH. MKT. 339/78). Yine 9 Aralık 1856 tarihinde ikiz çocuk dünyaya getiren iki anne ve dört çocuğa 15'er kuruştan toplam 90 kuruş maaş bağlanmıştır (İ. DH. 364/24092). Bütün bu örneklerden annelere ödenen maaşların da yıllar içinde değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Maaşların kaç yaşına kadar ödeneceği her zaman belirtilen bir husus olmayıp, bazı belgelerde tev'em çocuklara belirli bir yaşa kadar maaş bağlanacağı açıkça ifade edilmiştir. Bunlardan biri 27 Ağustos 1902 tarihli Trablusgarp Vilayetine ait bir belgedir. Buna göre; Trablusgarp ve çevresinde toplam 11 aileye tev'em maaşı ödenmesi kararlaştırılmıştır. Maaş ödenen çocukların tamamı ikizdir. Çocukların 15'i kız 7'si erkektir. Toplam 22 çocuğa 10 yaşına kadar belediye varidatından maaş bağlanmasına karar verilmiştir. Çocuklardan birinin 3 yaşına varmadan ölmesi durumunda ise diğer kardeşinin maaşının 3 yaşına geldiğinde kesileceği belirtilmiştir (DH. MKT. 587/26). Tev'em maaşının ödenmesindeki temel şart ailelerin ihtiyaç sahibi olması ve ikiz çocuklara sahip olmalarıdır. Dolayısıyla çocuklardan birinin ölmesi bazen diğer çocuğun da maaşının kesilmesine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra 3 yaşını bitiren çocuklardan kesilen maaşlar başka çocuklara devredilebilmekteydi (DH. MKT. 71/1). Ailelerin muhtaç durumda olmalarından dolayı bazı çocukların maaşları ise 10 yaşına kadar devam edebilmiştir (DH. MKT. 164/49). Nadiren de olsa tev'em çocuklardan bazılarının 20 yaşına kadar maaş bağlanması uygun bulunmuştur. Selanik'in Porta Kapı mahallesinden Rüstem isimindeki şahsın ikiz çocuklarından yalnızca erkek olan çocuğa 20 yaşına kadar belediye varidatından ödenmek üzere 30 kuruş maaş bağlanmasına karar verilmiştir (DH. MKT. 1536/80). Yine kız çocuklarının evleninceye kadar 30 kuruş maaş aldıkları durumlar da olmuştur. Bu durumda erkek kardeşlerine de yine 20 yaşına kadar maaş ödenmiştir (DH. MKT. 1598/35). Maaşın ödenmesinde temel alınan yaş aralıklarına bakıldığında özellikle 20 yaşına kadar erkek çocuklara maaş ödenmesi, bu tarihten itibaren çocuğun artık yetişkin bir birey olarak kendi geçimini sağlayabilir olarak görülmesiyle ilgili olmalıdır. Yine kız çocuklara evleninceye kadar maaş ödenmesi de artık evlendiği kişi tarafından ihtiyaçlarının karşılanacağı düşüncesi ile hareket edildiğini göstermektedir.

Muhtaç durumda olan aileler için ihtiyaç sahibi olup olmadıklarına bakılmaksızın maaş tahsis edilirken, seyit ve şerif olan kişiler de bu maaştan yararlanmıştır. Hz. Muhammed'in torunu Hasan'ın soyundan gelen kişilerin ailelerinden olanlara 1888 senesine kadar değişen miktarlarda maaş bağlanmış, 1888 senesinden sonra bu miktar 15 kuruş olarak belirlenmiştir. Ancak bu kişilere maaş verildiğini gösteren ileriki tarihlerdeki belgeler, kararın kesin olarak uygulamaya geçmediğini göstermektedir. Örneğin, 27 Ağustos 1902 tarihinde Trablusgarp'ta tev'em maaşı 30 kuruş olarak ödenmiştir. Bu tarihte hem ayrıcalıklı ailelere hem de muhtaç durumda olan diğer ailelere aynı oranda maaş bağlanmış herhangi bir ayırım yapılmamıştır (DH. MKT. 587/26). Osmanlı Devleti muhacirleri de aynı şekilde koruyup kollama yoluna gitmiştir. Muhacir ailelerin tev'em olarak dünyaya gelen çocukları bazen maaş bağlanarak bazen de maaş karşılığında bir göreve getirilerek desteklenmişlerdir. 27 Ağustos 1854 tarihinde Mora muhacirlerinden Hatice hatunun ikiz olarak dünyaya gelen Ayşe ve Fatma isimlerindeki kızlarına, "emtia gümrük malından" 50'er akçe olmak üzere toplam 100 akçe maaş karşılığında vazife verilmesine karar verilmiştir (İ. MVL. 313/13127).

Tev'em maaşı bazen de ihtiyaç sahibi olmayan ancak ikiz, üçüz veya beşiz çocuk sahibi olan ailelere bağlanmaktaydı. Toplumda bu türden doğumlar çok sık rastlanan bir durum olmadığından, maaşın verilmesinde bu tür doğumların istisna olarak görülmesi etkili olmalıdır (Muşmal vd. 2020, s. 267).

Tev'em çocuklar için çoğunlukla ailelerin isteklerini gerekli yerlere iletmeleri sonrasında muhtaç durumda olmaları ve ikiz çocuklara sahip olmaları durumunun tahkik edilmesi ile birlikte belediye bütçesinden veya gümrük gelirlerinden maaş ödenmiştir. Maaşlar genellikle her iki çocuğa ayrı ayrı ödenmektedir ancak çocuklardan yalnızca birine maaş tahsis edildiği durumlar da olmuştur. 28 Mayıs 1902 tarihinde Ekmekçiabaşı mahallesinde ikamet eden Münire Hanım'ın ikiz çocuklarından yalnızca birine maaş ödenmesi uygun bulunmuştur. Daha sonra münhal olan 30 kuruşluk bir maaş yine anne

XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Tev'em Maaşı (Trabzon Vilayeti Örneği)

Münire Hanım'ın isteğiyle diğer çocuğa tahsis edilmiştir (DH. MKT. 521/15). 24 Ağustos 1905 tarihinde de Bingazi'de ikamet eden Abdurrahman'ın iki erkek çocuğundan yalnızca Mesud'a 30 kuruş maaş bağlanmıştır (DH. MKT. 1001/6).

Münhal olan maaş, muhtaç durumda olan kişilere ödenen ancak bu kişilerin ölmesiyle boşa kalan toplu paradır (Cengiz, 2017, s. 61). Buradan hareketle devletin aslında muhtaç durumda olan ve ikiz çocukları bulunan her aileye yardım etmek istediği ancak bunun için yeterli bütçenin olmadığı durumlarda ise çocuklardan bazen birine boş kalan bir maaşı tahsis ettiği veya hiçbirine bir maaş tahsis edemediği anlaşılmaktadır. 30 Ağustos 1893 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen dilekçe bu durumu destekler niteliktedir. Üsküdar'da Gülfem Hatun Mahallesi'nde ikamet eden ve maddi olarak güçlüğ çeken Halid Efendi, 2 Mart 1893 tarihinde ikiz olarak dünyaya gelen Mehmed Şaban ve Ayşe Sadiye isimdeki çocuklarına tev'em maaşı bağlanmasını istediyse de bu isteği kabul edilmemiştir. Ancak daha sonra yine Üsküdar'da Valide-i Atik Mahallesinde ikamet eden ekmekçi Mustafa'nın ikiz çocuklarından Fatma Sadiye'nin vefat etmesi üzerine kendisine ödenen tev'em maaşının Mehmed Şaban'a verilmesine karar verilmiştir (DH. MKT. 3/43).

Muhtaç durumda olan ailelerin ikiz veya üçüz çocuklarına bağlanan tev'em maaşından hem Müslüman hem de gayrimüslim aileler faydalanabilmekteydi. Maaşın verilmesindeki temel etken muhtaç durumda olmaktı. Hüdavendigar Vilayeti Gedikpaşa mevki Boyacı sokağında ikamet eden terzi Mihail'in çocukları Mevrat ve Üsküdar, yine Hüdavendigar Vilayeti'nden Apro oğlu Viladi'nin çocukları, Mudanya'nın Mirali Karyesi'nden Velari'nin çocukları bu maaştan yararlanan gayrimüslimlerden yalnızca birkaçıdır (DH. MKT. 57/9; DH. MKT. 521/18; DH. MKT. 505/16; DH. MKT. 605/1). Maaş, Müslim ve gayrimüslim vatandaşlara aynı derecede ödenmiştir. Örneğin tev'em çocuk dünyaya getiren Müslüman bir anne 15 kuruş maaş alıyorsa (İ. DH. 364/24092) Gayri Müslim bir anne de aynı miktarda maaş almıştır (MVL. 849/52).

Aileler verilen maaşın yeterli gelmediği durumlarda zam yapılmasını talep edebilmekteydiler. Kastamonu Vilayeti'ne tabi Bartın kazası ahalisinden Said Osman, ikiz çocuklarına 30'ar kuruş olarak bağlanmış olan maaşın yeterli olmadığı gerekçesiyle 20 Mayıs 1893 tarihinde artırılmasını talep etmiştir (DH. MKT. 43/12). Maaşın bu istek doğrultusunda artırılıp artırılmadığına dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak yine de halkın böyle bir istekte bulunabilmesi, zor duruma düştüğünde devletinden yardım alabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde III. Mustafa döneminden itibaren kayıtlara yansıyan ancak daha öncesinde de var olduğu anlaşılan tev'em maaşı, çoğunlukla yoksul durumda olan ailelerin çocuklarına verilmiştir. Bunun yanı sıra seyit ve şerif olanlar da bu maaştan faydalanmıştır. Muhtaç durumda olan ailelerin ikiz veya üçüz çocuklarının bakımı konusunda desteklenmeleri devlete olan bağlılığı artırması, devletin de halkını koruyup gözettiğini ortaya koyması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Gerek maaşın verilmesi için yapılan soruşturma ve gerek boş kalan maaşların ihtiyaç sahibi olan başka ailelere aktarılması bu sistemin oldukça düzenli bir şekilde işlediğini göstermektedir.

2. Trabzon Vilayeti'nde Tev'em Maaşı

Trabzon Vilayeti'nde tev'em maaşının durumu hakkında bilgi vermeden önce vilayetin idari yapısına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Nitekim bölgede hangi sancakların ve kazaların yer aldığı bilinmesi, maaşın vilayet içindeki durumunu göstermesi bakımından önemlidir. 19. yüzyılın ikinci yarısında vilayet; Trabzon, Lazistan, Canik ve Gümüşhane sancaklarından oluşmaktadır. Lazistan Sancağı 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Batum'un elden çıkmasıyla birlikte merkez Rize olmak üzere Atina (Pazar) ve Hopa kazalarından oluşan bir idari yapıya sahiptir (Sayaç, 2015, s. 53). Gümüşhane Sancağı; Şiran, Kelkit, Torul ve Gümüşhane olmak üzere toplam dört kazadan

oluşmaktadır (Saylan, 2014, s. 29). Canik Sancağının durumu ise biraz daha farklıdır. Sancak, 1872 tarihinde Trabzon Vilayeti'nden ayrılarak müstakil bir şekilde idare edilmeye başlamıştır. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş 1877 yılında yeniden vilayete bağlanmıştır. Bu hâliyle Canik Sancağı Samsun, Bafra, Fatsa, Çarşamba, Terme ve Ünye kazalarının bağlı bulunduğu bir idari yapıdır (Karagöz, 2006, s. 69-71). Trabzon Sancağı ise Trabzon merkez kazasına bağlı; Yomra, Maçka, Şarlı, Tonya Nahiyeleri, Akçaabat, Sürmene, Of, Görele, Vakfıkebir, Tirebolu, Giresun ve Ordu Kazalarından ibarettir (TVS, 1892, s. 187-229).

Trabzon Vilayeti'nde diğer Osmanlı vilayetlerinde olduğu gibi muhtacın maaşı içerisinde tev'em maaşı da yer almaktadır. Vilayette ikiz çocuklara maaş verildiğini gösteren en eski arşiv belgesi 17 Şubat 1888 tarihine aittir. 1888 yılında Trabzon Vilayeti genelinde tev'em maaşının miktarı 30 kuruştur. Örneğin; 17 Şubat 1888 tarihinde Canik Sancağına bağlı Çarşamba kazasına tabi Ayazma köyünden Ahmet oğlu Durmuş ve Fındıklı köyü muhacirlerinden Hasan'ın ikiz erkek çocuklarına belediye varidatından otuzar kuruş maaş tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararla birlikte toplam dört çocuğa otuzar kuruş olmak üzere maaş bağlanmış ve ikiz çocukların masraflarını karşılamakta güçlük çeken ailelere destek olunmuştur (DH. MKT. 1486/63). Bu belgelerden aynı zamanda muhacir olan ailelere de maaşın verildiği anlaşılmaktadır. Yine bu durumu destekler nitelikte bir başka örnekte ise Ünye kazasına tabi Burunucu karyesinden Gürcü muhacirlerinden olan Molla Ahmed, üçüz çocuk sahibi olmasından dolayı 26 Ekim 1900 tarihinde tev'em maaşına bağlanmıştır (DH. MKT. 2420/95).

Sancaklardaki belediye tahsisatının yetersiz olduğu durumlarda ise tev'em çocukların maaşları sancağın bağlı olduğu vilayet tarafından ödenmiştir. 27 Kasım 1888 tarihinde, Gümüşhane'nin Sorda Mahallesi ahalisinden Hasan oğlu Tufan tarafından belediyeden çocuklara maaş bağlanması istenmişse de belediyenin yetersizliği nedeniyle ödenemediği, bu nedenle de Hasan'ın ikiz çocuklarına Trabzon Vilayeti belediye tahsisatından maaş bağlanacağı bildirilmiştir. Burada Gümüşhane belediyesinin maddi açıdan yetersizliği gerekçe gösterilmiştir. Bunun nedeni ise; Vilayat-ı Belediye kanununun 16. maddesine göre belediye tahsisatı olmayan veya yetersiz olan sancaklarda, bu türden maaşların ödenmesi mümkün olamayacağından maaşın, merkez vilayet belediye tahsisatından ödenmesinin karara bağlanmış olmasıdır. Aynı yazıda ödenecek olan maaşın yine otuz kuruş olduğu ifade edilmektedir (DH. MKT. 1568/120).

İkiz çocukları olan aileler ikamet adreslerinden farklı bir yere taşındıklarında, eski adreslerinin bağlı olduğu idari birimden maaşları kesilmektedir. Ancak bu aileler yeni ikamet adreslerinin bağlı olduğu belediyelerce yeniden maaşa bağlanabilmişlerdir. 10 Şubat 1890 tarihinde, Trabzonlu olan ancak İstanbul'un Vefa semtinde ikamet eden Havva hatunun Yunis ve Hasan isimli çocuklarına belediye varidatından otuz kuruş maaş tahsis edilmesi uygun görülmesine rağmen Havva hatun çocuklarıyla birlikte Trabzon Vilayeti dâhilinde Maçka Kazasına bağlı Maura köyüne taşınmıştır. Bu durum üzerine bu çocuklara İstanbul şehremanetinden maaş verilmesine gerek kalmadığı ifade edilerek mahalli belediye tarafından aynı miktarda maaşın bağlanması istenmiştir (DH. MKT. 1697/24). Yine benzer bir başka örnekte ise; 7 Temmuz 1889 tarihinde Vakfıkebir kazasından Ali bin Osman askerliğinin Kasımpaşa Bahriye Sanayi birinci taburu dördüncü bölümünde yaptıktan sonra Trabzon'a döneceği için ikiz çocuklarına ödenen 30'ar kuruşun Trabzon Vilayetine nakledilmesini istemiştir (DH. MKT. 1635/66). Yine 1889 yılında Trabzon'un Şevkiye köyünden Beyzizade Selim Sırrı'nın ikiz çocuklarına maaş bağlanması için yazdığı arzuhâli olumlu karşılanmış, aileye her bir çocuk için 30 kuruştan toplam 60 kuruş maaş tahsis edilmiştir (DH. MKT. 1628/99). Bu belgelerden hareketle, 1889 yılında da maaş miktarında bir artış veya azalma olmadığını söylenebilir.

XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Tev'em Maaşı (Trabzon Vilayeti Örneği)

İkiz çocuklara bağlanan maaşın, çocuklardan birinin ölümü üzerine tamamen kesildiği durumlar yaşanmıştır. 29 Kasım 1889 tarihinde Gümüşhane'nin Sorda mahallesinden Toroğlu Mehmed'in ikiz çocuklarına ödenen 15'er kuruş maaşın çocuklardan birinin ölümü üzerine tamamen kesilmesi üzerine aile şikâyetinde bulunmuştur (DH. MKT. 1685/63). Durumun nasıl neticelendiği bilinmemekle birlikte devletin bu türden yardımları ikiz veya üçüz çocuk olması durumunda verdiği düşünülürse çocuklardan birinin vefatı üzerine maaşın kesilmesi muhtemelen belediyenin maddi yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır. Başka vilayetlerde çocukların 10, 20 yaşlarına ve kız çocuklarının evlendikleri zamana kadar maaş aldığı düşünüldüğünde ailelerin maaşın kesilmesi durumunda bir hak arayışına girmeleri oldukça önemlidir. Yine 22 Haziran 1891 tarihinde Ordu kazasından Selim Sırrı'nın dört sene önce ikiz doğan çocuklarına bağlanan maaşın kesilmesi şikâyete neden olmuştur (DH. MKT. 1843/100). Burada çocuklardan birinin ölmesi söz konusu olmadığına göre maaşın kesilmesi yine maddi yetersizliklerden kaynaklanmış olsa gerektir.

1891 senesinde Trabzon Vilayeti'nde maaş miktarı 30 kuruştur. 23 Mayıs 1891 tarihinde Lazistan Sancağına bağlı Hopa kazasına tabi PotocurSufla köyü ahalisinden Demirci oğlu Kerim'in ikiz doğan çocuklarına belediye gelirinden 30 kuruş maaş bağlanmıştır (DH. MKT. 1835/79). 10 Temmuz 1891 tarihinde Sürmene kazasına bağlı Kavaşa köyünde ikamet eden Hasan Efendi oğlu eşi Havva ve yine Sürmeneye bağlı Vizeraköyünde ikamet eden Mahçuoğlu eşi Fatma'nın ikiz olarak doğan çocuklarına belediye gelirinden 30 kuruş maaş bağlanmasına karar verilmiştir (DH. MKT. 1835/78). Trabzon Vilayeti'nde tev'em maaşı diğer Osmanlı Vilayetlerinde olduğu gibi hem Müslüman ailelere hem de gayrimüslim ailelere verilmekteydi. 28 Temmuz 1891 tarihinde Sürmene Kazasına bağlı Humurgan köyünde ikamet eden Butaroğlu eşi Toli'nin ikiz doğan çocuklarına maaş bağlanması için yaptığı başvuru olumlu karşılanmış, 17 Ağustos 1891 tarihinde çocuklara 30'ar kuruş maaş ödenmesine karar verilmiştir (DH. MKT. 1859/104). Yine 28 Haziran 1891 tarihinde Sürmene Kazasına bağlı Vizera köyünden Sancakoğlu Mehmed ile Terzioğlu Yusuf'un ikiz olarak doğan çocuklarına 30 kuruş maaş bağlanması uygun görülmüştür (DH. MKT. 1845/22).

1891 yılı sonrasında Trabzon Vilayeti'nde tev'em çocuklara ödenen maaş miktarında yarı yarıya bir azalma söz konusudur. 27 Mayıs 1892 tarihinde Trabzon'da Tekfur Çayır mahallesinde ikamet eden ve maddi durumu yetersiz olan Ali Reis oğlu Mehmed'in ikiz çocuklarına toplam 30 kuruş maaş bağlanması uygun bulunmuştur (DH. MKT. 1953/114). Yine 9 Ağustos 1893 tarihinde ikiz doğumların en fazla görüldüğü yerlerden biri olan Sürmene'den Ahu köyünde ikamet eden Mukuloğlu Sekban'ın ikiz çocuklarına 15'er kuruş olmak üzere toplamda 30 kuruş maaş bağlanmasına karar verilmiştir (DH. MKT. 107/8). Birkaç yıl içinde maaş miktarında bir değişim olmadığı söylenebilir. 7 Ocak 1894 tarihinde Trabzon'un Faros (Faroz) mahallesinden Rumelili oğlu Hüseyin bin İsmail'in ikiz olarak doğan çocuklarına belediye bütçesinden 15'er kuruş maaş bağlanması bu durumu destekler niteliktedir (DH. MKT. 193/57).

22 Mayıs 1894 tarihinde Rize'nin Muskas köyünde ölen Sadık Efendi'nin ikiz olarak doğan ve öğrenci olan çocuklarına maaş bağlanması için anneleri Rabia başvuruda bulunmuştur. Burada maaşın bağlanıp bağlanmadığı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır ancak Rabia'nın çocuklar doğar doğmaz değil de eşinin ölümünün ardından maaş talebinde bulunması (DH. MKT. 239/50), ikiz olan çocuklarını okutmakta maddi açıdan desteğe ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

1894 yılı içinde tev'em maaşı Trabzon Sancağı'nda 15 kuruş olarak verilirken, Canik Sancağı'nda 30 kuruş olarak ödenmiştir. 17 Şubat 1894 tarihinde Sürmene kazasında Gorgor-ı Sagir köyünden Musti oğlu Ahmed bin Osman'ın ikiz doğan çocuklara 15'er kuruş maaş bağlanmasına karar verilmiştir (DH. MKT. 203/70). 1894 Kasım ayında ise Samsun

Hançerli mahallesinden Hasırcı Ömer'in ikiz doğan çocuklarına 30'ar kuruş maaş bağlandığı Canik Sancağı İrade Meclisinden Trabzon Vilayetine bildirilmiştir (DH. MKT. 329/39). İki sancak arasındaki bu farklılık belediyelerin bütçesi ile ilgili olmalıdır. İki çocuklara bağlanan maaşın bölgelere göre farklılık gösterdiği söylenebilir. İstanbul'da her bir çocuğa 30 kuruş ödenirken, Gümüşhane'de 15 kuruş ödenmesi bu durumu açıklamakla birlikte, ödenen maaşın belediyelerin maddi gücüyle doğru orantılı olduğunu göstermektedir (DH. MKT. 1635/66; DH. MKT. 1685/63). Trabzon Vilayeti'nde maaş miktarının belediyenin maddi güçlük çektiği dönemlerde 15 kuruş diğer dönemlerde ise 30 kuruş olarak ödendiği yukarıda anlatılan durumlardan anlaşılmaktadır.

1895 yılı içerisinde Trabzon Vilayeti genelinde tev'em maaşına başvuran ikiz çocuk ailelerinin sayısı önceki yıllara oranla bir artış göstermiştir. 31 Mart 1895 tarihinde Sürmene kazasından iki aileye tev'em maaşı bağlanmıştır. Zol köyünden terzi oğlu Temel, Foşa köyünden Küçük Mehmet oğlu Hasan ve Baştımar köyünden İsmail oğlu Hasan'ın ikiz doğan çocuklarına otuzar kuruş olmak üzere toplamda 6 çocuğa 180 kuruş maaş verilmesine karar verilmiştir (DH. MKT. 356/55). 26 Mayıs 1895 tarihinde Sürmene kazasının Zavzaka köyünde ikamet eden Araboğlu Şaban'ın ölümünden sonra ikiz doğan Mustafa ve Fatma adındaki çocukların bir süre sonra da anneleri vefat etmiştir. Bu iki çocukla birlikte, Sürmene'nin Göneşara köyünden Kuzgunoğlu Ahmet bin Mehmed'in ikiz doğan Hüseyin ve Fatma'ya da otuzar kuruş maaş bağlanmasına karar verilmiştir (DH. MKT. 378/74). 19 Haziran 1895 tarihinde Kelkit kazasından Ağgi köyünden Süleymanoğlu Ahmed'in ikiz doğan çocuklarına otuzar kuruş maaş bağlanmasına karar verilmiştir (DH. MKT. 386/56). 16 Temmuz 1895 tarihinde Maçka'nın Mulaga-i zir köyünden maddi durumu yetersiz olan Fettah Emin'in ikiz doğan çocuklarına Mart ayından itibaren 30'ar kuruş maaş bağlanması istenmiştir (DH. MKT. 398/51). İki çocuklara bağlanan bu maaşın başvuru tarihi itibarıyla değil de birkaç ay öncesinden itibaren başlatılması çocukların doğum tarihlerinin temel alındığını göstermektedir. Ailelerin bazıları dilekçe yazdıkları tarihten itibaren maaşın başlatılmasını isterken maddi açıdan yetersiz olan aileler ise çocukların doğumlarından itibaren maaşın geriye dönük olarak başlatılmasını istemişlerdir. Aileler birkaç yıl arayla üçüz veya dördüz çocuklarının doğumlarında ise yine tev'em maaşına başvurmuşlardır. Çocuk sayısının fazla olması maaşta bir değişikliğe neden olmamıştır. 15 Şubat 1895 tarihinde Tonya Nahiyesinden Dördüncü Ordu-yı Hümayun İkinci Nişancı efradından Tennioğlu Mustafa'nın eşi bir yıl önce ikisi kız ikisi erkek olan dördüz çocuklarını dünyaya getirmiş, yine aynı ailenin 1895 senesinde ise iki kız bir erkek olmak üzere üçüz çocukları doğmuştur. Bu durum üzerine aile tev'em maaşına başvurmuş ve toplam 7 çocuğa 30'ar kuruş maaş bağlanması uygun görülmüştür. Dördüz çocukların dünyaya gelmesi toplumda çok sık karşılaşılan bir durum olmadığı için o sırada asker olan Tonyalı Mustafa, askerliğinin kalan kısmından muaf tutularak taltif edilmiştir (DH. MKT. 344/59).

Tev'em maaşları bazen ailelerin bilgisi olmaksızın kesilebiliyordu. Aileler bu durumda haklarını aramak için şikâyette bulunmaktaydılar. 9 Eylül 1895 tarihinde Gümüşhane'nin Mavrangel köyünden Hasan, ikiz doğan çocuklarına bağlanan maaşın, sebebi belirtilmeksizin kesilmesi üzerine şikâyette bulunmuştur (DH. MKT. 424/54). Yine 20 Ekim 1901 tarihinde Vakfikebir kazasının Dereköy'den Abdurrahman Efendi'nin ikiz çocuklarının 10'ar kuruştan bağlanmış olan maaşın kesilmesi sonucu aile, maaşın yeniden bağlanmasını istemiştir (DH. MKT. 2546/89). 28 Eylül 1895 tarihinde Trabzon'un Araklı köyü sakinlerinden vefat etmiş olan Gülüşoğlu İbrahim'in ikiz doğan çocuklarına 30 kuruş maaş bağlanmasına karar verilmiştir (DH. MKT. 435/1). 3 Ekim 1895 tarihinde Sürmene kazasının Civra köyünden İbrahim oğlu Şaban'ın ikiz çocuklarına 30'ar kuruş maaş bağlanması uygun bulunmuştur (DH. MKT. 437/56). Bütün bu belgelerden 1895 senesi içindeki maaş miktarının 30 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.

XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Tev'em Maaşı (Trabzon Vilayeti Örneği)

1900 senesinde gelindiğinde Trabzon Vilayeti'nde maaşların 2/3 oranında azaldığı görülmektedir. 22 Mart 1900 tarihinde Tonya Nahiyesinin Şive köyünden Barutçuoğlu Molla İsmail'in ikiz doğan çocuklarına 10'ar kuruştan toplam 20 kuruş maaş bağlanmıştır (DH. MKT. 2321/89). 13 Ağustos 1900 tarihinde Trabzon'un Yenicuma mahallesinden Kalaycıoğlu Ahmed'in ikiz çocuklarına yine 10'ar kuruştan maaş bağlanması kararlaştırılmıştır (DH. MKT, 2388/136).

Tev'em çocukların maaşa bağlanması konusu çoğunlukla ailelerin başvuruları üzerine olurken bazen de akrabalarından birinin durumu bildirmesi üzerine gerçekleşmiştir. Fatih Dersiamlarından ve Huzur-ı Hümayun hocalarından Süleyman Hulusi Efendi, Ordu kazasında (Şevkiye köyünde) yaşayan kardeşinin ikiz çocuklarının doğması üzerine maddi yardıma muhtaç olduğunu belirtmiş ve ikizlere maaş bağlanmasını istemiştir (DH. MKT. 619/81). 1889 yılında Şevkiye köyünden Beyzizade Selim Sırrı ise yazdığı arzuhalde birlikte ikiz çocuklarına maaş bağlanması için Trabzon vilayetine bizzat başvuru yapmıştır (DH. MKT. 1628/99).

Vilayet genelinde maaştan yararlananlar büyük çoğunlukla ikiz çocuk sahibi ailelerdir. İncelediğimiz dönem içerisinde yalnızca iki aile üçüz, yine üçüz çocuk sahibi olan ailelerden biri de aynı zamanda dördüz çocuk sahibidirler (DH. MKT. 344/59; BOA, DH. MKT. 2420/95). Trabzon Vilayeti'nde tev'em maaşından faydalananlar büyük çoğunlukla Müslüman ailelerdir. Vilayet genelinde bu maaştan yararlanan aileler arasında ikiz çocuk sahibi olanlar çoğunluktadır. Maaş miktarı bir yıl içinde bir sancaktan diğerine göre değişiklik göstermektedir. Aileler genellikle çocuklarının doğumlarından itibaren maaşın bağlanmasını istemişlerdir. Bu durum ailenin maddi durumuna göre değişiklik göstermiştir. Örneğin daha iyi durumda sayılabilecek aileler maaşın başvuru tarihi itibarıyla başlatılmasını istemişlerdir.

Sonuç

Bu çalışmada Trabzon Vilayeti örneklemini üzerinden Osmanlı'da tev'em maaşının nasıl verildiği, maaş miktarının ne olduğu, maaşın verilmesinde nasıl bir prosedür izlendiği gibi soruların yanıtları aranmaya çalışılmıştır. Bu konu ile ilgili yapılan çalışmalarda tev'em maaşının ortaya çıkış nedeni ile ilgili çeşitli savlar öne sürülmüştür. Bunlardan biri maaşın nüfusu artırmaya yönelik bir uygulama olarak ortaya çıktığıdır. Hüseyin Muşmal ve İrem Gürbüz tarafından yapılan çalışmada maaşın nüfusu artırmaya yönelik bir uygulama olarak görülmesinin doğru bir yaklaşım olmadığı ileri sürülmüştür. Biz de tev'em maaşının nüfusun korunması konusunda önemli bir yeri olduğunu düşünmekle birlikte, maaşın verilmesindeki temel nedenin ihtiyaç sahibi ailelerin, çocuklarının bakımı konusunda maddi anlamdaki yetersizliklerinin giderilmesi olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Trabzon Vilayeti'nde de maaş verilen ailelerin geçimlerini sağlamak konusunda yetersiz oldukları görülmüştür.

Trabzon Vilayeti'nde tev'em maaşı verilen aileler vilayet genelinde ikamet etmekte veya yeni taşınmış durumdadırlar. Vilayet genelinde incelenen dönem içerisinde tev'em maaşından yararlanan yalnızca iki muhacir aile bulunmaktadır. Maaştan hem gayrimüslim hem de Müslüman aileler yararlanmıştır. Maaş miktarı genellikle 30 kuruş olmakla birlikte 1895 sonrasında belirgin bir şekilde azalarak 10 kuruşa kadar inmiştir. Maaşlar, belediye bütçesinin gücü nispetinde verildiğinden miktarı sancaklar arasında değişiklik göstermiştir. Maaşa başvuranların sayısında artış olduğu dönemlerde devlet, maaşın ödenmesindeki şartlarda bir takım değişikliklere gitmiştir. Bunların başında maaşların çocukların belirli bir yaşa gelmeleri veya evlenmeleri gibi durumlarda kesilmesi gelmektedir. Çalışmada değerlendirilen belgelerde tev'em maaşı alan çocukların daha çok baba adıyla kaydedildikleri görülmüştür. Bunun yanı sıra nadiren de olsa babalarının hayatta olmadığı durumlarda anne adıyla kaydedilenler de vardır. Maaş almak için

başvuranlar genellikle bizzat ailelerin kendileri olmuştur. Bazen de ailenin durumunu gerekli mercilere iletenler yakın komşuları veya akrabaları olmuştur. İncelediğimiz dönem içerisinde tev'em maaşına başvuran ailelerin tamamının talepleri olumlu karşılanmış ve maaş bağlanmıştır. Maaşın bazen yalnızca bir çocuğa bağlandığı veya çocuklardan birinin ölümü üzerine diğerinin maaşının kesildiği istisnai durumlar olmuştur. Ancak ailelerin durumlarını bildirerek şikâyette bulunmaları sonucunda münhal durumda olan bir maaş yeniden ailelere tahsis edilebilmiştir.

Bütün bu bilgilerden hareketle merkeze uzak konumda olan taşra vilayetlerinde bu türden yardımların, bölgede yaşayan vatandaşların devlete olan bağlılıklarını artırması bakımından oldukça önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Trabzon Vilayeti'nde maaştan yararlananlar yoksul durumda olan ailelerdir. İhtiyaç sahibi olan ailelerin gündelik hayatlarını kolaylaştıran bu türden yardımlar, aynı zamanda adalet ve güven duygusunu da pekiştirmiştir.

KAYNAKÇA

- EMİROĞLU, K. (1892). *Trabzon Vilayet Salnamesi*. C. 14. Mayıs 2005.
- BALSOY, G. (2012). "Osmanlı Toplumunda Kürtajın Yasaklanması ve Politik Bir Alan Olarak Kadın Bedeni". *Toplumsal Tarih*. CCIII/38: 22-27.
- BAYARTAN, M. (2008). "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*. X/1: 157-175.
- CENGİZ, G. H. (2017). "II. Abdülhamid Dönemi Bir Sosyal Yardım Uygulaması: Tev'em Maaşı". *OTAM*. 41: 57-78.
- CENGİZ, G. H. (2019). *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- DİNÇ, G. vd. (2009). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tev'em Maaşı". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. XVI/16: 77-100.
- KARAGÖZ, R. (2006). "II. Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağı'nda İdari Yapılanma". *Geçmişten Geleceğe Samsun*. Büyükşehir Belediyesi Yayınları: 66-71.
- MUŞMAL, H. - İ. GÜRBÜZ (2020). "Tev'em Maaşı: Osmanlı Devleti'nde Çoğul Gebelikler ile Dünyaya Gelen Çocukların Himayesi". *SUTAD*. 49: 261-291.
- SAYAÇ, H. (2015). *Osmanlı İdaresinde Atina (Pazar) Kazası 1875-1920*. Ankara: Pazar Kaymakamlığı Kültür Yayını.
- SAYLAN, K. (2014). *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850 - 1918)*. İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- TEKİN, O. (1999). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para". *Osmanlı*. Ankara. 3: 169-179.

Arşiv Belgeleri: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

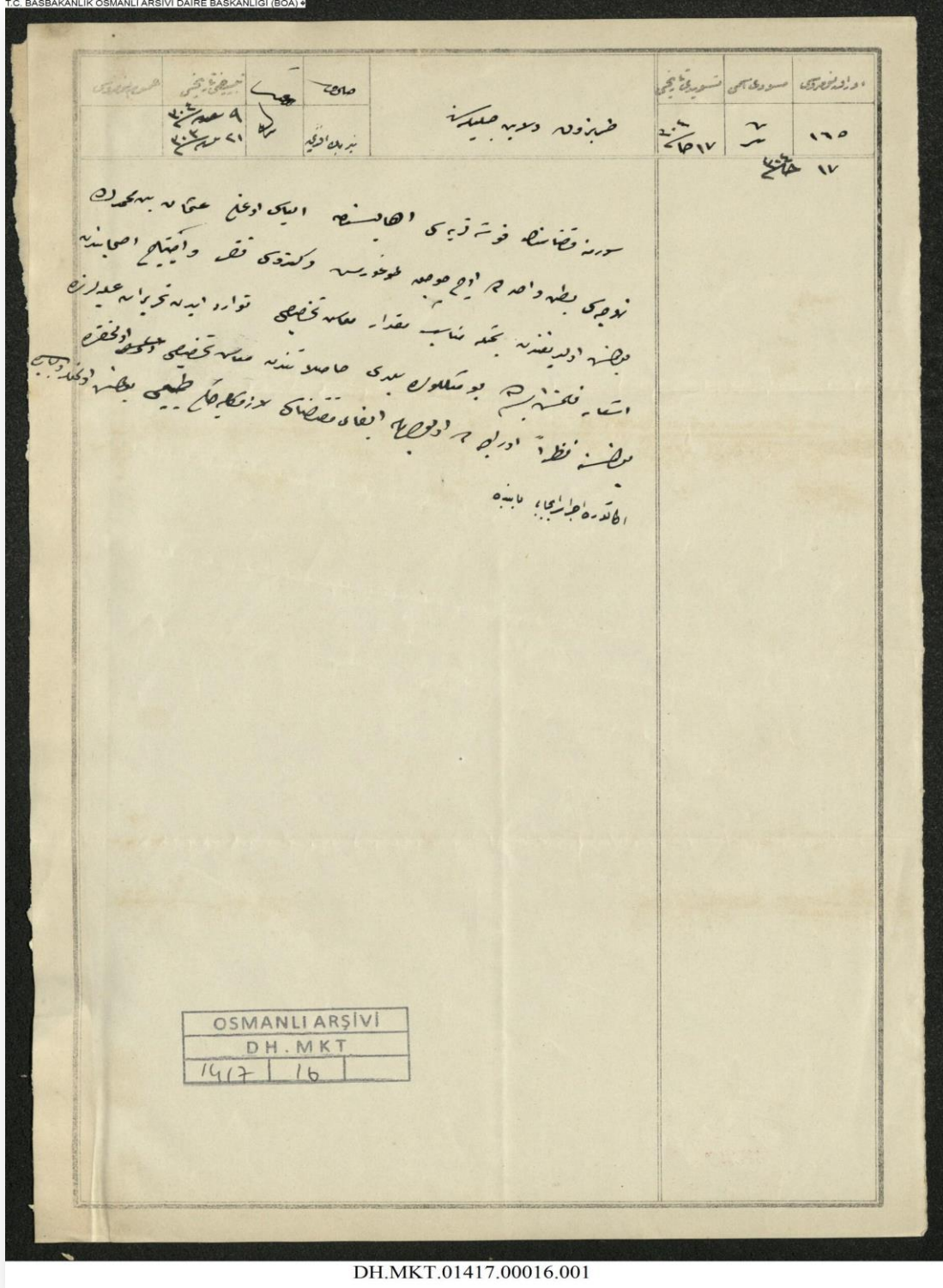
- BOA. A.E, SMST, III. Dosya No:15, Gömlek No: 963, H.29.12.1181 (17 Mayıs 1768)
- BOA. DH.MKT. Dosya No:1635, Gömlek No: 66,H.9.11. 1306 (7 Temmuz 1889)
- BOA. DH.MKT. Dosya No:1568, Gömlek No:120, H.23.3.1306 (27 Kasım 1888)
- BOA. DH.MKT. Dosya No:339, Gömlek No:78, H.7.8.1312 (3 Şubat 1895)

XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Tev'em Maaşı (Trabzon Vilayeti Örneği)

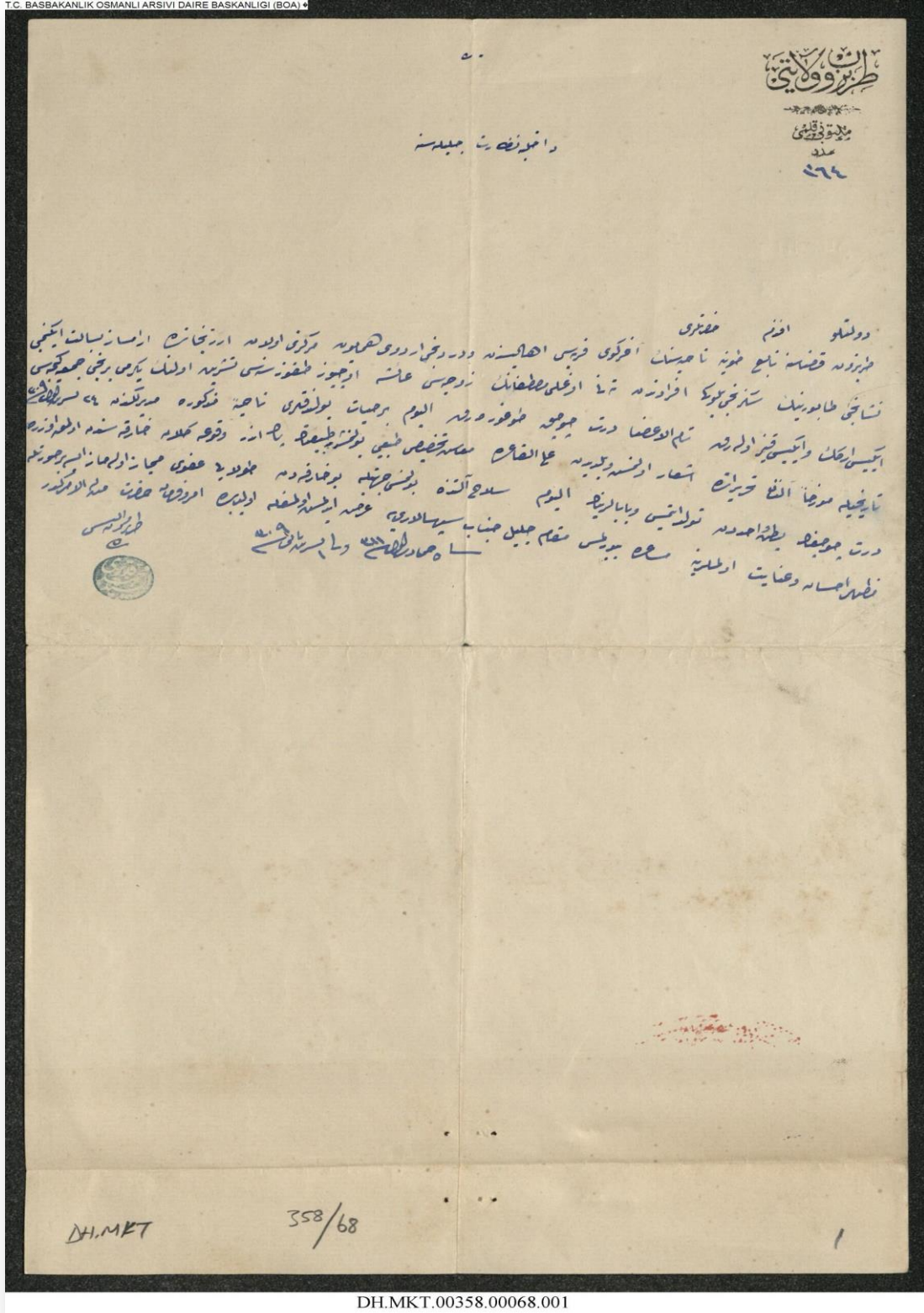
- BOA. DH.MKT. Dosya No:587, Gömlek No: 26, H.29.6.1320 (3 Ekim 1902)
BOA. DH.MKT. Dosya No:71, Gömlek No:1, H.17.1.1311 (31 Temmuz 1893)
BOA. DH.MKT. Dosya No:164, Gömlek No:49, H.27.4.1311 (7 Kasım 1893)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1536, Gömlek No:80, H.20.12.1305 (28 Ağustos 1888)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1598, Gömlek No:35, H.24.6.1306 (25 Şubat 1889)
BOA. DH.MKT. Dosya No:587, Gömlek No:26, H.29.6.1320 (3 Ekim 1902)
BOA. DH.MKT. Dosya No:521, Gömlek No:15, H.3.3.1320 (10 Haziran 1920)
BOA. DH.MKT. Dosya No:3, Gömlek No:43, H.24.8.1311 (2 Mart 1894)
BOA. DH.MKT. Dosya No:57, Gömlek No:9, H.19.11.1310 (4 Haziran 1893)
BOA. DH.MKT. Dosya No:521, Gömlek No:18 H.3.3.1320 (10 Haziran 1902)
BOA. DH.MKT. Dosya No:505, Gömlek No:16, H.8.2.1320 (17 Mayıs 1902)
BOA. DH.MKT. Dosya No:605, Gömlek No:1, H.28.7.1320 (31 Ekim 1902)
BOA. DH.MKT. Dosya No:43, Gömlek No:12, H.4.11.1310 (20 Mayıs 1893)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1486, Gömlek No:63, H.4.6.1305 (17 Şubat 1888)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1568, Gömlek No:120, H.23.3.1306 (27 Kasım 1888)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1697, Gömlek No:24, H.19.6.1307 (10 Şubat 1890)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1635, Gömlek No:66, H.9.11.1306 (7 Temmuz 1889)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1628, Gömlek No:99, H.14.10.1306 (13 Haziran 1889)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1685, Gömlek No:63, H.5.5.1307 (28 Aralık 1889)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1843, Gömlek No:100, H.15.11.1308 (22 Haziran 1891)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1835, Gömlek No:79, H.14.10.1308 (23 Mayıs 1891)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1835, Gömlek No:78, H.14.10.1308,(23 Mayıs 1891)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1859, Gömlek No:104, H.11.1.1309 (17 Ağustos 1891)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1845, Gömlek No:22, H.21.11.1308 (28 Haziran 1891)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1953, Gömlek No:114, H.23.10.1309 (21 Mayıs 1892)
BOA. DH.MKT. Dosya No:107, Gömlek No:8, H.26.1.1311 (9 Ağustos 1893)
BOA. DH.MKT. Dosya No:193, Gömlek No:57, H.29.6.1311 (7 Ocak 1894)
BOA. DH.MKT. Dosya No:239, Gömlek No:50, H.17.11.1311 (22 Mayıs 1894)
BOA. DH.MKT. Dosya No:203, Gömlek No:70, H.11.8.1311 (17 Şubat 1894)
BOA. DH.MKT. Dosya No:329, Gömlek No:39, H.11.7.1312 (8 Ocak 1895)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1635, Gömlek No:66, H.9.11.1306 (7 Temmuz 1889)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1685, Gömlek No:63, H.5.5.1307 (28 Aralık 1889)
BOA. DH.MKT. Dosya No:356, Gömlek No:55, H.4.10.1312 (31 Mart 1895)
BOA. DH.MKT. Dosya No:378, Gömlek No:74, H.1.12.1312 (26 Mayıs 1895)
BOA. DH.MKT. Dosya No:386, Gömlek No:56, H.25.12.1312 (19 Haziran 1895)

- BOA. DH.MKT. Dosya No:398, Gmlek No:51, H.23.1.1313 (16 Temmuz 1895)
BOA. DH.MKT. Dosya No:424, Gmlek No:54, H.19.3.1313 (9 Eyll 1895)
BOA. DH.MKT. Dosya No:2546, Gmlek No:89, H.7.7.1319 (20 Ekim 1901)
BOA. DH.MKT. Dosya No:435, Gmlek No:1, H.8.4.1313 (28 Eyll 1895)
BOA. DH.MKT. Dosya No:437, Gmlek No:56, H.13.4.1313 (3 Ekim 1895)
BOA. DH.MKT. Dosya No:2321, Gmlek No:89, H.20.11.1317 (22 Mart 1900)
BOA. DH.MKT. Dosya No:2388, Gmlek No:136, H.16.4.1318 (13 Ağustos 1900)
BOA. DH.MKT. Dosya No:517, Gmlek No:1, H.26.2.1320 (4 Haziran 1902)
BOA. DH.MKT. Dosya No:619, Gmlek No:81, H.29.8.1320 (1 Aralık 1902)
BOA. DH.MKT. Dosya No:344, Gmlek No:59, H.19.8.1312 (15 Şubat 1895)
BOA. DH.MKT. Dosya No:1001, Gmlek No:6, H.22.6.1323 (24 Ağustos 1905)
BOA. DH.MKT. Dosya No:2420, Gmlek No:95, H.2.7.1318 (26 Ekim 1900)
BOA. MVL.Dosya No: 337, Gmlek No:93, H.23.1.1270 (26 Ekim 1853)
BOA. MVL. Dosya No:849, Gmlek No:52, H.10.3.1279 (5 Eyll 1862)
BOA. HAT. Dosya No: 213, Gmlek No:11577, H.29.12.1205 (29 Ağustos 1791)
BOA. İ.MVL. Dosya No:332, Gmlek No:14271, H.15.9.1271 (1 Haziran 1855)
BOA. İ.MVL. Dosya No:313, Gmlek No:13127, H.3.12.1270 (27 Ağustos 1854)
BOA. İ.ML. Dosya No:48, Gömlek No:7, H.8.9.1319 (19 Aralık 1901)
BOA. C.BLD.Dosya No:78, Gömlek No:3891, H.7.7.1250 (9 Kasım 1834)
BOA. İ.DH. Dosya No:364, Gömlek No:24092, H.11.4.1273 (9 Aralık 1856)
Düstur, I. Tertib, Cilt I, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289.

EKLER

Sürmene'de İlyasoğlu Osman'ın Üçüz Çocuklarına Maaş Tahsisi

Dördüz ve Üçüz Çocuk Sahibi Olan Tonyalı Mustafa'nın Askerliğinin Kalan Kısımının Affı

SİVAS VİLAYETİ POLİS TEŞKİLATININ GELİŞİMİ (1893-1908)

Yasin KOZAK*
Olca KAHRAMAN**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat dönemi ile birlikte içgüvenlik ve asayiş görevini yürütmek üzere 1845 yılında polis meclisi; 1846 yılında ise Zabtiye Müşiriyeti kurulmuştur. Polis meclisi 1850 yılında müşiriyete bağlanmıştır. 1879'da müşiriyet, nezarete dönüştürülmüş ve başta İstanbul olmak üzere diğer vilayetlerin güvenliği ile 1909 yılına kadar bu defa mezkûr nezaret ilgilenmeye başlamıştır. İstanbul'un ardından Osmanlı taşrasında da polis teşkilatları kurulmaya başlamıştır. Bu çalışmayla 1893-1908 arasında Sivas vilayeti polis teşkilatının kronolojik olarak gelişim süreci, gelişimine etki eden faktörler ve Sivas polis teşkilatının gelişimi sürecinde Vilâyet-i Sitte islahatının etkilerinin neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda sadece Sivas vilayet merkezinin değil aynı zamanda vilayete bağlı sancak ve kazalar ile nahiyelerin polis teşkilatlarına dair bilgilere de yer verilmiştir. Bu bağlamda, günümüz Amasya ve Tokat vilayetlerinin polis teşkilatlarının da gelişim süreçleri çalışmamız içerisinde yer almıştır. Çalışmamızda; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden konuyla ilgili elde edilen belgelerden, Osmanlı Devlet Salnameleri ve Sivas Vilayet Salnameleri ile ilgili diğer telif eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivas Polis Teşkilatı, Amasya Polis Teşkilatı, Tokat Polis Teşkilatı, Nahiye Polis Memuru.

THE DEVELOPMENT OF THE CONSTABULARY IN THE SİVAS PROVINCE (1893-1908)

ABSTRACT

The Ottoman State had established the Constabulary during Tanzimat Reform Era in 1845 to provide public order and internal security. In 1846, it established the directorate (Zabtiye Müşirliği). In 1850, it tied police to the directorate. In 1879, it this directorate was transformed into a ministry, that was tasked with dealing with Istanbul and other provinces' security affairs (until 1909). Constabulary organizations were also set up in other parts of the empire beyond Istanbul. This study set out to examine the chronological evolution of the Sivas Constabulary, including what factors influenced its development, and what impact the Vilâyet-i Sitte's improvement had that between 1893 and 1908. This study moreover combs through information about the Sivas Constabulary in the province's other districts and sub-districts. This includes the developmental process of constabulary in what are now the provinces of Amasya and Tokat. The researchers made drew from The Chairmanship of State Archives Ottoman Archive, Ottoman State Annuals and Sivas Province Annuals, as well as from other compilations about the topic.

Keywords: Sivas Constabulary, Amasya Constabulary, Tokat Constabulary, Town Police Officer.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 29.04.2021; Yayına Kabul Tarihi: 01.06.2021

* Dr., ORCID: 0000-0003-2545-0000, E-posta: yazy46@gmail.com

** Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi ABD, SİVAS; ORCID: 0000-0001-7320-6403, E-posta: olcaykahraman0103@gmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti'nde, hem başkentin farklı kurum ve kuruluşlarca sağlanan güvenliğinin tek elde toplanması hem de Tanzimat reformlarının uygulanmasında yaşanacak sorunları bertaraf etmek amacıyla 1845 yılında sefaretlerin ve yabancı tüccarların yoğun olarak bulunduğu ve asayişe müessir olayların diğer bölgelere göre sık yaşandığı Galata-Beyoğlu bölgesinde Polis Meclisi kurulmuştur. Meclis, yedi kişiden oluşacak ve Tophane Müşiriyetine bağlı olarak görev ifa edecekti. Polis Meclisi, ilk olarak çalışma esasları ve yetkilerini düzenleyen bir nizamname hazırlamıştır (Sönmez, 2005a, s. 262; Alyot, 2008, s. 177; BOA, A.DVNSNMH.d...,11/489, 11 Rebûlevvel 1261/20 Mart 1845; Okçabol, 2016, s. 96-97)¹. Bahse konu nizamname, 11 Rebûlevvel 1261/20 Mart 1845 tarihinde sadır olan irade ile yürürlüğe girmiştir (Dağlı vd. 1993, s. 36; Birinci, 1999, s. 10). Nizamname, 30 Mart tarihinde bir yazı ile İstanbul'da bulunan elçiliklere gönderilmiştir (Birinci, 1999, s. 10; Tongur, 2016, s. 149). Böylece Osmanlı Devleti'nde, Tophane Müşiriyetine bağlı olarak "polis" isimli yeni güvenlik birimi (polis teşkilatı²) tesis edilmiştir. Nizamnamenin yayımlanmasından sonra sorumluluk sahasında görevlendirilmek üzere polis meclisi emrinde istihdam edilen 46 polis, kısa sürede görevlerine başlamıştır (Sönmez, 2005a, s. 265).

Polis Meclisine, nizamnamede belirtilen yetki ve sorumlulukların yanı sıra nizamnamede yer almayan şüpheliler hakkında gerekli tahkikatı yürütme, belirli dereceye kadarki suçları muhakeme etme ve gerektiğinde tanıkları huzuruna çağırma gibi ek yetkiler verilmiştir. Ceza verme yetkisi bulunmayan meclis, hazırladığı muhakeme mazbatalarını, ilk olarak Tophane-i Amire Müşirine, daha sonra da hüküm ve ceza tayini için Meclis-i Vâlâ'ya havale etmekle görevlendirilmiştir (Sönmez, 2005a, s. 264-265).

Polis Meclisine 17 Eylül 1848 tarihinde yeni bir atama gerçekleştirilmiştir (BOA, İ.DH., 179/9764, 18 Şevval 1264/17 Eylül 1848; Tongur, 2016, s. 151). 1849 yılına gelindiğinde ise Polis Meclisi, Tophane Müşiriyetinden Kaptan-ı Deryalığa bağlanmıştır (BOA, C.BH., 29/1376, 29 Rebûlahir 1265/24 Mart 1849; Tongur, 2016, s. 151-152). Bu arada 1846 yılında Zabtiye Müşiriyeti kurulmuş ve kendisine bağlı Dersaâdet, Beşiktaş ve Üsküdar'ın güvenliğine ilişkin yapısal dönüşümü sağlamayı başarabilmiştir. 1845 yılında kurulan polis birimi (teşkilatı) istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Bölgenin güvenliği önceden olduğu gibi nizamiye askerleri yoluyla sağlanmaya devam edilmiştir. Polis Meclisi bölgesi, elçiliklerden gelen asayişe müessir olayların daha da arttığı yönündeki şikâyetler üzerine 26 Mayıs 1850 tarihinde Zabtiye Müşiriyetine bağlanmıştır (Sönmez, 2005a, s. 266-269; Tongur, 2016, s. 153-154). Müşiriyet içinde polis unvanlı güvenlik güçlerinin görev yaptığı görülmektedir (Sönmez, 2005a, 269). Bu anlatılanlardan 1846 yılında kurulan Zabtiye Müşiriyetine kadar varlığını devam ettiren Osman polis meclisinin (teşkilatının), müşiriyet kurulduktan sonra bir süre daha varlığını devam ettirdiği görülmektedir.

1846-1879 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde asayiş, Zaptiye Müşirliğine bağlı zabıta teşkilatınca sağlanmıştır. 1879 yılında kurulan Zabtiye Nezareti, Zabtiye Müşiriyetinin yürüttüğü görevleri devralmıştır (Sönmez, 2005, s. 171). Bu tarihten itibaren İstanbul'daki polis teşkilatında, onbaşı ve çavuş gibi askeri terimler ve rütbeler kullanılmaya başlamıştır.

¹Nizamname maddeleri incelendiğinde, maddelerin polise idari görevlerin yanı sıra günümüzdeki önleyici polislik görevlerini de yüklediği görülmektedir. Nizamname maddeleri için bk. BOA, A.DVNSNMH.d..., 11/489, 11 Rebûlevvel 1261/20 Mart 1845.

²Teşkilat ibaresi ile kastımız bağımsız bir teşkilattan ziyade Tophane Müşiriyetine bağlı bir polis birimini tarif etmektedir. Osmanlı Devleti'nde polis teşkilatının müstakil olarak teşkilatlanması ancak 1879 yılından sonra gerçekleşmiştir.

1879-1909 arasında ülkede polis teşkilatını geliştirmek için bir taraftan Zabtiye Nezaretinin bütçesi ve polis sayıları artırılırken, diğer taraftan polise görev ve yetki veren yasal düzenlemeler de hayata geçirilmiştir. Genel bütçeden Zabtiye Nezareti bütçesine ayrılan paylarda 1896, 1898, 1902 ve 1908 yıllarında önemli miktarlarda artışlar yaşanmıştır (Güran, Tarihsiz, s. 130-152). 1896 yılında “Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse’de Asayiş Vazifesiyle Mükellef Olan Nizamiye ve Jandarma Asâkir-i Şahanesiyle Polis Memurlarının Suret-i Hareketlerine Dair On altı Maddelik Talimat” isimli talimatname (Düstur, Tertip 1, Cilt 7, s. 114-116) ve 1907 tarihli Polis nizamnamesi ile polislerin görev ve yetki sınırları çizilmiştir (Düstur, Tertip 1, Cilt 8, s. 678-682).

1880 yılından itibaren başkent İstanbul dışındaki Osmanlı vilayetlerinde de polis teşkilatları kurulmaya başlanmıştır. 1885 yılına gelindiğinde taşrada 30 vilayet, 6 doğrudan merkeze bağlı sancak ve 1 mutasarrıflıkta polis teşkilatı kurulmuş olup, İstanbul dışındaki vilayetlerin polis mevcudu 1001'e yükselmiştir (Gören, 2018, s. 71-84). Bu bilgiden 1885 yılı itibarıyla Osmanlı Devleti'nin imkânlar ölçüsünde hemen hemen bütün idari birimlerde polis görevlendirdiği anlaşılmaktadır.

Taşrada polis teşkilatı kurulan vilayetlerden biri de Sivas vilayetidir. Burada teşkilat ilk defa 1885 yılında örgütlenmiş ve 1892 yılına kadar sadece Sivas merkez sancağında faaliyet göstermiştir. Belirtilen tarih aralığında Sivas'ta toplam 6 polis görev yapmıştır. 1885-1892 yılları arasında polis istihdamı için merkezden talepte bulunulduysa da bu taleplere olumlu cevap verilmemiştir (Kozak vd. 2020, s. 158).

1893 yılından itibaren vilayete bağlı kazalarda Ermeniler tarafından çıkarılan olaylar, Merzifon'da kurulan ayrılıkçı cemiyetlerin araştırılması ve 1895 yılında gerçekleştirilen Sivas'ın da içinde bulunduğu Vilâyât-ı Sitte ıslahatının neticesinde Sivas polis mevcudu artırılmış, buna bağlı olarak da Sivas polis teşkilatı gelişim göstermiştir.

Bilindiği üzere Sivas vilayetinde Ermeni olayları 1893 tarihinden itibaren artmaya başlamıştır. Olayların artışına paralel olarak söz konusu tarihten itibaren Sivas polis kadrosunda artışlar meydana gelmiştir. Bu nedenle çalışmamızın başlangıç tarihi 1893 olarak belirlenmiştir. 1908 II. Meşrutiyetin ilanı sonrası Osmanlı polis teşkilatında dönüşümler meydana gelmiştir. Polis teşkilatındaki bu dönüşümlerin de çalışmanın kapsamını aşacağından dolayı II. Meşrutiyeti'nin ilanı çalışmamızın bitiş tarihi olarak belirlenmiştir.

Sivas Polis Teşkilatının Örgütlenmesi

Sivas vilayetine bağlı Merzifon'da gizli kurulan cemiyetler ve faaliyetleriyle ilgili gerekli tahkikatların yapıp merkeze bildirilmesi için 1893 yılında buraya 10 polisin ataması yapılmıştır. Böylece 28 Nisan 1893 tarihinde vilayetin polis mevcudu 16'ya yükselmiştir. Bu miktar yetersiz görülünce sayının artırılması istenmiş, bunun üzerine 22 Mayıs'ta Sivas'a 1 serkomiser, 3 ikinci sınıf komiser ve 23 polisin daha ataması gerçekleştirilmiştir (BOA, İ.DH, 1304/24, 24 Zilkade1310/9Haziran 1893). Vilayete bağlı Amasya ve Tokat sancaklarında gizli cemiyetlerin sayısında meydana gelen artıştan dolayı Ocak-Mayıs aylarında vilayete önemli sayıda polis atanmıştır. 17 Ocak 1893 tarihinden önce vilayetteki toplam polis mevcudu 6 iken, 22 Mayıs 1893 tarihine kadarki dört aylık süre zarfında polis sayısı 38'e yükselmiştir.³ 22 Mayıs tarihinde yapılan atamalarda serkomiser rütbeli polis amirinin atanmasıyla Sivas polis teşkilatı, serkomiserlik düzeyine yükseltilmiştir. Serkomiserlik makamı, 1908 yılında polis müdürlüğü kuruluncaya kadar

³ 1893 yılında Sivas vilayetinde polis memuru olarak göreve başlayanlardan biri de İslam Muhlis Efendi'dir. Kendisi Jandarma Alay komutanlığı emrinde görevini ifa ederken belirtilen tarihte Sivas'ta polis olmak için müracaatta bulunmuştur. Yapılan değerlendirmeler neticesinde 3 Temmuz 1893 tarihinde aylık 3 lira maaşla merkez kadrosu emrine atanmış aynı gün ataması Darende kazasına yapılmıştır (Şahin, 2012a, s. 278).

devam etmiştir (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1312, s. 474). 9 Eylül 1893 tarihinde Sivas vilayetine 10 polisin ataması daha gerçekleştirilmiş ve atanan yeni polislerin maaşları ise azledilen jandarmaların tahsisatlarından karşılanmıştır (BOA, DH. MKT., 2/17, 29 Rebiulâhir 1311/9 Kasım 1893). 1894 tarihi itibarıyla 43 polis mevcudunun rütbelere göre dağılımı; 1 serkomiser, 4 ikinci komiser, 1 üçüncü komiser ve 37 polis neferi şeklindeydi. Görevli 37 polis neferinden 3'ü Ermeni, 34'ü Müslüman'dır (BOA, Y.PRK.UM., 30/78, 25 Rebiulâhir 1312/26 Eylül 1894).

Sivas'a bağlı Divriği'de 29 Eylül 1895 tarihinde Ermeni isyanı çıkmıştır (Gürün, 2005, s. 224'ten aktaran: Çabuk, 2013, s. 156). Bu arada II. Abdülhamid'in Sivas dâhil altı vilayette ıslahat⁴ yapılmasını öngören layihayı 18 Ekim tarihinde onaylamıştı. Layihanın onaylanmasından 1 gün sonra Sivas Valiliği, 42 polisin görevlendirilmesini talep etmiştir (BOA, Y.EE, 81/21, 13 Cemaziyelevvel 1313/19 Ekim 1895). Polis talebi yazısından yaklaşık 1 ay sonra 15 Kasım 1895 tarihinde Sivas (Gürün, 2005, s. 224'ten aktaran: Çabuk, 2013, s. 156) ve Merzifon'da Ermeni isyanları çıkmış ve isyan kısa sürede kontrol altına alınmıştır. Fakat Merzifondaki olaylar 1896 Şubatına kadar aralıklarla devam etmiştir. Olaylar ancak söz konusu tarihte tamamen kontrol altına alınmıştır (Tuzcu, 1993, s. 819). 19 Ekim 1895 tarihinde 42 polis talep edilmişti. 7 ay sonra 12 Mayıs 1896 tarihinde Sivas'a toplam 65 polis amir ve neferi görevlendirilmiştir. Sivas'a talepten fazla polis görevlendirilmesinde Sivas'ta çıkan Ermeni isyanlarının etkisi olduğu ifade edilebilir. Söz konusu 65 polisten; 1 ikinci, 6 üçüncü komiser ile 17 polis neferi olmak üzere toplam 24 polis amir ve neferi ıslahat layihası çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nin Hristiyan tebaası arasından seçilerek görevlendirilmiştir. Daha sonra Vilâyât-ı Sitte ıslahatı kararları çerçevesinde Sivas'ta görevlendirilecek Hristiyan polis sayısının, Hristiyan nüfus miktarı ile doğru orantılı olması gerektiği, görevlendirilen toplam 24 Hristiyan polisin bu orantının üzerinde olduğu ve Hristiyan polis sayısının 18 olması gerektiği fark edilerek polis sayısı bu şekilde düzenlenmiştir (BOA, A. MKT.MHM., 675/12, 17 Şaban 1313/02 Şubat 1896); Görür Demir, 2020, s. 257). Ayrıca Amasya sancağına bağlı Merzifon kazasında, üçüncü komiser rütbesindeki Kiristaki Efendi'nin görevlendirilmesi, Osmanlı Devleti'nin ıslahat kararlarının uygulanmasına dikkat ettiğini göstermektedir (Görür Demir, 2020, s. 263). Görüldüğü üzere Sivas vilayeti polis mevcudu 1892'de 6 iken 1893'te gizli cemiyetlerin varlığını tespit etmek için 16'ya, bundan bir yıl sonra 43'e ve 1896 yılında da Vilâyât-ı Sitte ıslahatı çerçevesinde 107'ye yükselmiştir. 1894 yılında Sivas'ta görevli Ermeni polis sayısı 3 iken, bu sayı 1896'da söz konusu ıslahat hükümleri çerçevesinde 18'e yükselmiştir. Vilayet yönetimi bir yandan polis mevcudunu artırmaya çalışırken diğer yandan polisin özlük haklarının ve kurumsal şartlarının iyileştirilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Bu konuda yerel güçlerin ve zenginlerin desteğini elde etmeye çalışmıştır. Nitekim Tonus kazasında bir hayırsever, bir dizi bina ile birlikte polis ve zabıta dairelerinin inşasını üstlenmiştir. İstanbul yönetimi bu durumu memnuniyet verici bulmuştur. Dâhiliye Nezaretinden valiliğe gönderilen yazıda, binaları yaptıran vatandaş ve diğer emeği geçenlere valilik nezdinde tebrik ve teşekkür edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 350/57, 06 Ramazan 1312/03 Mart 1895).

⁴ Berlin Antlaşması'nın ardından Osmanlı Devleti tarafından Vilâyât-ı Sitte'de ıslahat yapılması kararlaştırılmış ve 32 maddeden oluşan bir layiha hazırlanmıştır. Layiha II. Abdülhamid tarafından 18 Ekim 1895 tarihinde tasdik edilmiş ve İngiltere, Fransa ve Rusya Büyükelçilerine bildirilmiştir (Görür Demir, 2020, s. 141). Layihanın 20. maddesinde söz konusu vilayet ve kaza merkezlerindeki polis teşkilatlarının tamamlanacağı, teşkilatlanma tamamlandıktan sonra polis sayılarının Erzurum vilayeti için 57, Diyarbakır vilayeti için 66, Mamuretülaziz vilayeti için 87, Van vilayeti için 82 ve Sivas vilayeti için 36 polisin daha tayiniyle 79 olacağı kararlaştırılmıştır. Bu polislerin ise teftiş komisyonunca vilayetlerin Müslim-gayrimüslim nüfus oranına göre belirlendiği beyan edilmiştir. Layihanın 21. maddesinde ise nahiyelerde polislerin görevlendirileceği ve görevlendirilecek olan bu polislerin kimlerin emrinde hareket edeceği belirtilmiştir (BOA, DH.UMVM., 83/1, 11 Teşrinevvel 1311/23 Ekim 1895; Görür Demir, 2020, s. 144).

1893-1908 yılları arasında Sivas'a yeni tayin, becayiş ve de zorunlu olarak görevlendirmeler yoluyla personel istihdamları yapılmıştır. Örneğin; Komiser Ahmet Efendi (BOA, ŞD. 1046/10, 12 Rebîulâhîr 1324/12 Nisan 1906), Mehmet Sıdkı Efendi (BOA, ZB., 448/99, 01 Teşrinevvel 1312/14 Ağustos 1896), Basri Efendi'nin⁵ yerine Sivas polis idaresi mülazımlarından⁶ Feyzullah Efendi (BOA, ZB., 115/5, 27 Şubat 1312/11 Ocak 1897) ve Akif Efendi (BOA, ZB. 101/19, 09 Nisan 1313/22 Nisan 1897), bu dönemde görevlendirilen polislerden bazılarıdır.

1902 yılında Sivas'tan merkeze gönderilen bir tahrirde, vilayette münhal polis kadrosunun bulunmadığı (BOA, ZB, 156/98, 14 Teşrinevvel 1318/27 Ağustos 1902), 1902 yılında merkeze gönderilen bir diğer yazıda 1902 yılı itibarı ile Sivas'ın asayiş ve inzibatının her zamankinden daha iyi olduğu ve şimdilik de askerin, jandarma ve polise yardımcı olacak bir olumsuzluğun bulunmadığını ifade edilmiştir (BOA, DH.TMIK.S., 39/68, 03 Cemaziyelahir 1320/07 Eylül 1902). Bu bilgilerden vilayetin bu tarih itibarıyla herhangi bir personel ihtiyacının olmadığı anlaşıldığı gibi asayişin sağlanmasında asker, polis ve jandarmanın birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır.

1903 yılına gelindiğinde ise bir önceki yıla göre Sivas vilayeti polis sayısında önemli miktarda artış yaşanmıştır. Serkomiser rütbesinde bir polis amirinin idaresinde toplam polis mevcudu amirler de dâhil 173'e çıkmıştır. 173 polisin 41'i amir, geri kalan 132'si ise polis neferlerinden müteşekkildir (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321, s. 61-157) 1902-1903 yılları arasında polis mevcudunda 66 personel artışı yaşanmıştır.

Sivas sancağının 1903 yılı 83 polis mevcudunun sancak ve kazalara göre dağılımı; sancak merkezinde 24, kazalardan Aziziye⁷ ve Divriği'de 8'er, Bünyan-ı Hamid⁸ ve Gürün'de 5'er, Hafik, Kangal ve Koçgiri'de⁹ 7'şer, Tonus¹⁰ve Darendede 3'er ve Yenihan'da¹¹ 6 şeklindedir. Merkez ve kazalarda görevlendirilenler içerisinde Hristiyan polisler de yer almıştır (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321, s. 61-157).

Amasya merkez sancağında ikinci komiser görev yapmakta olup Amasya merkeze bağlı diğer kazaların hiçbirinde ikinci komiser rütbesinde polis amiri yer almamıştır. Amasya sancağının 1903 yılı 35 polis mevcudunun sancak ve kazalara göre dağılımı; Amasya sancak merkezi, Köprü¹² ve Merzifon'da 6'şar, Gümüşhacıköy'de 5, Havza, Lâdik ve Mecidözü'nde 4'er şeklindedir. Amasya sancağında da Hristiyan polisler görev yapmıştır (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321, s. 117-132).

Tokat sancağının 1903 yılı 55 polis mevcudunun sancak ve kazalara göre dağılımı; Tokat merkez sancağında 21, Alucra, Koyulhisar ve Suşehri'nde 1'er, Niksar, Zile ve Erbaa'da 5'er, Hamidiye'de¹³ 3, Karahisar-ı Şarkî'de 13 şeklindedir. Tokat sancağında da Hristiyan polisler görev almışlardır (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321, s. 137).

1903 yılında Sivas vilayeti polis sayısının 173'e yükselmesine rağmen Ermeniceye vakıf polis sayısının yetersiz olduğu, bu nedenle de merkezden Sivas'a Ermenice bilen polis görevlendirilmesi için talepte bulunulmuş (BOA, BEO, 2038/152809, 08 Muharrem

⁵ Basri Efendi, 1896 Aralık ayı başlarında jandarma başçavuşluğuna geçmiştir.

⁶ Arapça lüzum kökeninden gelen mülazemet kelimesinin üçüncü anlamı -ki burada kullanılan anlamıdır- bir memuriyete geçmek üzere bir daireye maaşsız devam ve hizmet eden (Şemseddin Sami, 1996, s. 1399); Osmanlı Devleti'nde sivil memurlukta tatbik edilen stajyer uygulamasının polislikte de tatbik edildiği anlaşılmaktadır.

⁷ Günümüzde Kayseri'ye bağlı Pınarbaşı ilçesi.

⁸ Günümüzde Kayseri'ye bağlı Bünyan ilçesi.

⁹ Günümüzde Sivas'ın Zara ilçesinin eski ismi (Sezen, 2006, s. 317).

¹⁰ Günümüzde Sivas iline bağlı Altınyayla ilçesinin eski ismidir (Sezen, 2006, s. 491).

¹¹ Günümüzde Sivas iline bağlı Yıldızeli ilçesinin eski ismidir (Sezen, 2006, s. 529).

¹² Günümüzdeki Vezirköprü'nün eski ismi (Sezen, 2006, s. 325).

¹³ Günümüzde Ordu iline bağlı Mesudiye kazasıdır.

1321/6 Nisan 1903) fakat bu talebe olumsuz cevap alınmıştır. Ermeniceye vakıf polisin atanıp atanmadığı konusunda bir bilgiye rastlanılamamakla birlikte 1904 yılına gelindiğinde Sivas polis mevcudu, bir yılda on dört kişi artmış ve yüz seksen yediye yükselmiştir (BOA, DH.TMIK.S., 51/1, 16 Zilkade 1321/03 Şubat 1904).

Sivas vilayetinde meydana gelen idari değişikliklere bağlı olarak yeni oluşturulan kazalarda polis teşkilatları kurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda güvenlik gerekçesiyle 1907 yılında nahiyeden üçüncü sınıf kazaya dönüştürülen ve günümüzdeki Reşadiye'nin eski adı olan İskefsir'de polis teşkilatı kurulmak istenmiştir. Yeni kurulan kazada güvenliğin temini için 1 komiser ve 4 polisin görevlendirilmesi talep edilmiştir. Bu isteğe, Maliye Nezaretinden bütçe yetersizliği nedeniyle olumsuz cevap verilmiş ve yakın kazalardaki polislerin birkaçının buraya nakledilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Buna karşılık Vali Reşid Akif Paşa diğer kazalardan polis naklinin mümkün olamayacağını ifade ederek, hiç olmazsa bir komiser ve iki polisin istihdamını istemiştir (BOA, DH.TMIK.S., 59/51, 21 Cemaziyelahir 1323/23 Ağustos 1905).

1907 yılına gelindiğinde ise Sivas sancağındaki 78 polisin; 25'i Sivas merkez sancağında, her birinde 7'şer olmak üzere toplam 21'i Aziziye, Divriği, Koçgiri'de, 2'si Bünyan-ı Hamid'de, 4'ü Darendede, 5'i Gürün'de, her birinde 6'şer olmak üzere toplam 18'i Hafik, Kangal ve Yenihan'da, 3'ü de Tonus'ta görevlendirilmiştir. 78 polis içinde Hristiyan polisler de yer almıştır (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1325, s. 64-169).

1907 yılında Amasya sancağında bulunan 33 polisin; 12'si Amasya merkez sancağında, 5'i Gümüşhacıköy'de, her birinde 4'er olmak üzere toplam 8'i Havza ve Lâdik'te, yine her birinde 3'er olmak üzere toplam 6'sı Köprü ve Merzifon'da, 2'si de Mecidözü'nde görevlendirilmiştir. Zikredilen tarihte Amasya sancağında da Hristiyan polisler görevlendirilmiştir (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1325, s. 125-144).

1907 yılında Tokat sancağında görevli 54 polisin sancak ve kazalara göre dağılımı; Tokat merkez sancağında 13, Alucra'da 1, Erbaa'da 9, Hamidiye'de 5, Karahisar-ı Şarkı'de 7, Koyulhisar'da 4, Niksar'da 6, Suşehri'nde 3, Zile'de 6 şeklindedir. Yine Tokat sancağında da Hristiyan polisler görevlendirilmişlerdir (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1325, s. 145-169). 1906'da Sivas polis mevcudu yüz seksen yedi iken 1907'de bu sayı 165'e düşmüştür.

Sivas Valisi Reşid Akif Paşa 1907 yılının sonunda Zabtiye Nezaretine gönderdiği telgrafla, polislerin nicel olarak yetersiz kalmaya başladığını öne sürerek vilayetin asayiş ve düzeninin temini için polis mevcudunun artırılmasını istemiş ve buna bağlı olarak polisin tahsisatının yükseltilmesi gerektiğini ifade etmiştir (BOA, ZB, 453/116, 11 Kanunevvel 1323/24 Aralık 1907). 6 Ocak 1908 tarihinde bu defa Dâhiliye Nezaretine gönderilen tahrirde, vilayet nüfusunun arttığı, bunun inzibat tedbirlerinin artırılmasını zorunlu kıldığı dile getirilmiş, bu bağlamda mevcut iki karakola 4 daha ilave edilerek toplam karakol sayısının 6'ya çıkarıldığı bildirilmiştir. Yazının devamında polis sayısı artırılmadığı için mevcut olan personellerle karakolların idaresinde güçlük yaşandığı ifade edildikten sonra kasabaya yarım ve bir saat mesafedeki bazı köylerin nüfusunun ekserisinin Ermeni olması dolayısıyla oralarda da birer polis merkezi bulundurulması gerektiği önerilerek, aynı ihtiyacın livalarda da olduğu belirtilmiştir. Söz konusu yazının son kısmında ise özellikle Zile, Merzifon, Gürün, Zara kazalarının 2 polisle idare edildiği, 200 kuruş maaşla görevlendirilmek üzere merkez vilayet kadrosuna 10 ve her bir sancağa 3'er olmak üzere liva mevcuduna 9 ve yukarıda ismi zikredilen kazalara da 3'er olmak üzere toplamda 31 polis memurunun yeniden tayin ve istihdamı talep edilmiştir. Söz konusu 31 polis için de vilayette herhangi bir karşılığın olmadığı da bildirilmiştir (BOA, ZB, 321/99, 24 Kanunevvel 1323/06 Ocak 1908). Burada birkaç husus dikkat çekmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- 24 Aralık'tan 10 gün sonra ikinci bir talep yazısının gönderilmesi Sivas vilayetinin polise olan ihtiyacının arttığını göstermektedir.
- Sivas vilayetinde daha önce 2 karakol varken şehrin nüfusunun artması ve genişlemeden dolayı 4 karakol daha yapılmıştır ki devlet hizmeti halkın ayağına götürme konusunda önemli adım attığı gibi varlığını da halka hissettirmesi açısından bu uygulama önemlidir.
- Kasabaya yarım ve bir saat mesafedeki bazı köylerin nüfusunun ekserisinin Ermeni olması dolayısıyla oralarda da birer polis merkezi bulundurulması gerektiği aynı ihtiyacın livalarda da olduğu ifade edilmiştir. Normal şartlarda polis köylerde görevlendirilmezken, belki buranın özel konumu dolayısıyla vilayetin bu şekilde çözüm üretmiş olabileceği ifade edilebilir.

Sivas Polisinin Görevleri

06 Aralık 1896 tarihinde "Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse'de Asayiş Vazifesiyle Mükellef Olan Nizamiye ve Jandarma Asâkir-i Şahanesiyle Polis Memurlarının Suret-i Hareketlerine Dair On altı Maddelik Talimat"ın polise önleyici ve adli polislik konularında görev yüklediği görülmektedir (Düstur, Tertip 1, Cilt 7, s. 114-116). Talimatın birinci maddesi, polise gece gündüz devriye atma görevi yüklerken, yedinci maddesi çarşı ve pazarda işsiz ve güçsüzlerin toplanmasına mani olması için polise görev ve sorumluluk yüklemiştir. Bunların dışında üçüncü maddede polisin serserileri yakalamakla görevlendirilmiş olması ve deniz ve kara yoluyla Osmanlı ülkesine girenlerin mürûr tezkerelerini kontrol etmesi; hem önleyici hem adli polislik ile ilgili görevleri arasında yer almaktadır. Talimatta yer alan bir diğer madde de polise, suçluları yakalama görevi vermektedir.

Maddelerden hareketle herhangi bir olayın olmaması için polisin önceden tedbir alması önleyici polislik; bir olay olduktan sonra olayın şüpheli ya da faillerinin polis tarafından yakalanarak adliyeye teslim edilmesi, adli polislik olarak ifade edilebilir. Aşağıdaki örnek olaylardan hareketle Sivas vilayetinde görevli polislerin, önleyici¹⁴ ve adli olarak nasıl görev yaptıkları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

1896 yılında Vilâyât-ı Sitte ıslahatı çerçevesinde Erzurum, Sivas, Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerine yeni polis atamaları gerçekleştirilmiştir. Ataması yapılan polis amirleri ve neferleri, sancak ve kazaların ihtiyaçlarına göre sancak merkezleri ile kaza merkezlerinde istihdam edilmiştir. Kazalarda komiserlerin istihdam edilmesi üzerine bu tarihten itibaren kazalarda savcılığa ait görevler ile savcılığın yerine getirmesi gereken hususlar, vilayetlerdeki istinaf savcılarının gözetiminde kazalara yeni atanan komiserlere tevdi edilmiştir (BOA, A. MKT.MHM., 675/12, 17 Şaban 1313/02 Şubat 1896). Böylece Sivas vilayetinde görev yapan polislere adli polislik vazifesi dışında savcı yardımcılığı görevi de yüklenerek, mezkûr polislerin görevlerine bir yenisi daha eklenmiştir.

27 Eylül 1312/9 Ekim 1896 Cuma günü, Sivas'a bir saat mesafede bulunan ve halkı Katolik Ermeni olan Pirkinik köyü tahsildarı Mıgırdıç'ın evi ile çevresinde bulunan evlerde ihbar üzerine yapılan araştırmada çok sayıda silah ve mühimmat ile iki gürcü başlığı, bir takım sakıncalı evrak ve Turuşak Gazetesi ele geçirilmiştir. Yapılan araştırmada Mıgırdıç'ın Venedik'te Refail Mektebi mezunlarından olduğu, Dersaâdet Turuşakyan İhtilal Cemiyeti tarafından Sivas ve havalisinde komite teşkili ve faaliyetlerde bulunmak üzere Dersaâdet'ten özel olarak gönderildiği anlaşılmıştır. Bunun üzerine şahıs yakalanmıştır. Şahsın Dersaâdet'te kimlerle irtibatlı olduğu da tespit edilerek bu kişilerin de yakalanması ve bunların evleri ile mağazalarının araştırılması için İstanbul'a müzekkere gönderilmiştir. Ayrıca Samsun'da aynı cemiyete mensup bir kişinin de bu şekilde faaliyetlerde

¹⁴ Osmanlı Devleti'nde önleyici polislik ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Kozak, 2018).

bulunduğunun yapılan sorguda tespit edilmesi üzerine konu ile ilgili Trabzon valiliği bilgilendirilmiştir. Konu Dâhiliye ve Zabtiye Nezaretlerine de bildirilmiştir. Daha sonra Zabtiye Nezaretinden Sivas Serkomiserliğine gönderilen yazıda Mıgırdıç'a, evinde ele geçirilen Gürcü başlıklarının giydirilmiş şekilde fotoğrafının çektilererek merkeze gönderilmesi istenmiştir (BOA, DH.TMIK.M., 19/16, 07 Cemaziyelevvel 1314/14 Ekim 1896). Polisin Ermeni fesadı ile ilgili araştırma yapmak için merkezden bir saatlik mesafeye gittiği görülmektedir.

Tonus kazasına bağlı Gemerek köyünde yaşanan bazı asayiş olayları üzerine Ermeni ve Katolik piskopos vekilleri kaymakamlığa yazı göndererek, köyün içinde bulunduğu nazik durumu dile getirmişler ve müdahale edilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine hemen Tonus'tan Gemerek'e birkaç nefer jandarma süvarisi ile bir polis komiseri ve bir polis gönderilmiştir. Tonus kaymakamı da gelişmeleri yerinde incelemek üzere köye gitmiştir. Ayrıca vilayet merkezinden bir zabita komutanıyla, nizamiye ve jandarmadan oluşan yirmi kişilik iki süvari müfreze de Gemerek'e sevk edilmiştir (BOA, Y. PRK.UM., 37/31, 25 Şubat 1312/9 Mart 1897). Osmanlı Devleti'nde polisler, büyük oranda sancak ve kaza merkezlerinde görevlendirilirken, bu dönemde köy olan Gemerek'te görevlendirilmesi, buranın özel durumundan kaynaklanmaktadır. Yaşanan olay, belli bir süreliğine de olsa Sivas polisinin görev sahasının genişlemesini beraberinde getirmiştir. Ayrıca 1898 yılında vilayet merkezinde Bezirci Tarlası Karakolu bölgesinde asayişin muhafazası için jandarma ile polis birlikte devriye görevini yerine getirmişlerdir (BOA, ZB, 115/8, 05 Ağustos 1314/17 Ağustos 1898). Buradan da polis ve jandarmanın Sivas'ın asayişinin sağlanmasında birlikte görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Havza kazası Çeltik nahiyesinde Amasyalı Ermiya Efendi'nin fabrikasında öldürülen ve bir Müslümana isnad edilen öldürme olayının, Ermiya Efendi'nin diğer kızı tarafından gerçekleştirildiği, Havza polis komiseri Şakir Efendi ile süvari onbaşı Osman Efendi tarafından gerçekleştirilen tahkikattan anlaşılmıştır. Bunun üzerine hazırlanan zabt varakası ve tahkikat evrakı adliyeye sevk edilmiştir. Olayın aydınlatılmasıyla hem fail ortaya çıkarılmış hem de Havza'da yaşayan Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında yaşanabilecek olumsuzlukların önüne geçilmiştir (BOA, ZB, 67/46, 11 Zilkade 1316/23 Mart 1899). Havza polisinin, olayla ilgili tahkikatı da gerçekleştirerek adli polislik vazifesini yerine getirdiği görülmektedir. Ayrıca söz konusu tarihte Havza'da bir komiserin görevli olduğu anlaşılmaktadır.

Sivas vilayetinde asayişini temin için görevlendirilen polisler, bir taraftan da vilayette meydana gelen vukuat (ceraim) cetvellerini düzenlemekle görevlendirilmişlerdir. Ayrıca 1899'dan itibaren, düzenlenen vukuat cetvellerini düzenli olarak merkeze göndermekle de yükümlü kılınmışlardır (BOA, HR.SYS. 2890/30, 28 Haziran 1899¹⁵). Polisin, ceraim cetvellerini tanzim ederek merkeze göndermesi, polise yüklenen yeni görevlerdendir.

Sivas polisi, yakalaması olan ve kendisine bildirilen kişileri de yakalayıp vilayetin asayişine katkı sağlamaya devam etmiştir. Birbirlerini öldürmek veya birbirlerine zarar vermek olayıyla ilgili yakalanmaları istenen Şevki ve Selahaddin Efendi'lerin yakalanması için Tokat ve Karahisar-ı Şarki'ye emir gönderilmiştir. Konu ile ilgili harekete geçen polisler, zikredilen kişileri yakalamaya çalıştıklarında bahse konu kişilerin saldırısına uğramışlardır (BOA, DH. ŞFR. 253/42, 19 Teşrinevvel 1316/01 Kasım 1900). Buradan 1900 yılında Sivas polisinin, günümüzde adli polisliğin görev alanı içinde yer alan ve yakalama müzakereleri ile ilgilenen polislerin görevini de yürüttükleri anlaşılmaktadır.

¹⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığında tarih 28.06.1889 olarak geçmekteyse de belgenin üzerinde yer alan 1315 senesi Haziran'ın 15'inden sonuna kadar ibaresindeki tarihin miladi karşılığının 1899 olduğu görülmektedir. Bu nedenle doğrusu yukarıda yazılmıştır (BOA, HR.SYS. 2890/30, 28 Haziran 1899).

Sivas Valisi Hacı Hasan Hilmi Paşa, hükümet konağında geceleri nöbet tutan polislerin, nöbet dışındaki vakitlerinde istirahat etmeleri amacıyla bir koğuş yapılması için bir keşif defteri hazırlanmış ve bu 1 Temmuz 1901 tarihinde Zabtiye Nezaretine gönderilmiştir (BOA, DH.MKT,2517/20, 15 Rebûlâhir 1319/01 Ağustos 1901). Talep kabul edilmiş ancak ödenek tahsis edilmemiş olacak ki, tam bir yıl sonra inşaat ödeneği için aynı makama yeni bir yazı gönderilmiştir (BOA, DH.MKT. 534/45, 27 Rebûlevvel 1320/04 Temmuz 1902). Sivas polisinin, önleyici polislik görevlerinden biri olan koruma görevini de yürüterek, asayiş açısından Sivas'ta herhangi bir olumsuzluk yaşanmaması için üzerine düşen görevi yerine getirdiği görülmektedir.

Sivas Protestan mektebi öğretmenlerinden Bayan (Emma) Hubbard'ın satın aldığı evin yetimhanemi yoksa şahsi mülk haline mi getirileceği hususunda yapılan araştırma neticesinde Sivas merkez ikinci komiseri Servet Aram tarafından hazırlanarak Sivas polis serkomiserliğine bir rapor sunulmuştur. Söz konusu raporda, Bayan Hubbard'ın vefat etmiş eşiyile beraber yaklaşık otuz yıldır Sivas'ta ikamet ettiği, Protestanlık adına misyonerlik yaptığı ve Protestan mektebinde öğretmen olduğu, 10 Şubat 1900 tarihine kadar da Bahtiyar Bostanı Mahallesinde ikâmet ettikleri konağın, Amerika'daki meşhur Bord şirketine ait olduğu, söz konusu konağın Sivas'ta bulunan misyonerler ile bayan öğretmenlerin ikameti olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. Raporun devamında, Hubbard'ın söz konusu evi sırf kendisi için satın alacağı, fakat Bezirci Tarlası'nda ve Amerikan Protestan şirketi himayesi altında bulunan yetimlere ait eytamhanede kiracı olduklarından ilerleyen bir tarihte söz konusu eytamhanenin, bu satın alınacak haneye naklolunması ihtimali bulunduğu belirtilmiştir (BOA, DH.TMIK.M., 87/23, 08 Safer 1318/30 Mayıs 1900).

Yukarıda etraflıca anlatılanlardan Sivas vilayet polislerinin hem önleyici hem de adli polislik görevlerini yerine getirdikleri anlaşılmaktadır. Günümüzde mahkemelerce verilen "Adli Kontrol"¹⁶ uygulamasının takibi polis merkez amirliklerince yapılmaktadır. 1904 yılında da günümüzdeki adli kontrol uygulamasına çok benzeyen bir uygulamanın takibi yine polis karakollarınca yapılmıştır. Şöyle ki; Yeşilyan Avadis'in uygunsuz davranışlarda bulunmamak ve her gün polis dairesine giderek varlığını ispat etmek koşuluyla kefaletle bağlandığı ve kendisinin gözetim altında tutulacağı Karahisar mutasarrıflığından Sivas vilayetine, oradan da telgrafla Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.ŞFR., 337/18, 08 Kanunevvel 1320/21 Aralık 1904). Avadis'in kefaletle serbest bırakılmakla birlikte bundan sonraki hayatında uygunsuz davranmayacağı ve her gün Karahisar polis dairesine giderek varlığını karakolda görevli polislere ispat etme zorunluluğunun da bulunduğu ifade edilmiştir. Özellikle bu uygulamanın mahkemelerce günümüzde adli kontrol kararıyla serbest bırakılan kişilerin, mahkemenin belirlediği günlerde -bu haftada sadece bir gün de olabilir her gün de olabilir- karakola giderek oradaki evraka imza atması uygulamasına çok benzer bir durum olduğu görülmektedir. Buradan günümüzden 107 yıl önce de Osmanlı hukuk sisteminde "adli kontrol" uygulamasının tatbik edildiği anlaşıldığı gibi, Karahisar sancağında adli kontrol takibinin Karahisar polisleri tarafından yapılması, polise yukarıda belirtilen görevlerin dışında yeni bir adli görev yüklendiğini göstermektedir. "Varlığını ispat etme" uygulamasıyla zanlının Sivas'ta tutulması da, suçun ve suçlunun kontrol altında bulundurulması gibi bir faydayı beraberinde getireceği ifade edilebilir.

¹⁶ Adli kontrol uygulaması, 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanununuyla (CMK) birlikte Türk hukuk sisteminde yerini aldı. CMK'nin 109. ile 115. maddeleri arasında yer alan bu uygulama, tutuklamaya alternatif olarak getirildi. Uygulama, Fransız Ceza Muhakemesi Kanunu'ndaki hükümler dikkate alınarak hayata geçirildi. Adli kontrol uygulaması soruşturma evresinde verilebildiği gibi kovuşturma evresinde de verilebilmektedir (Korkmaz, 2015, s. 522-535).

Zaman zaman Sivas'ta görevli polislerden bazılarının, mülki idare tarafından nişan ve madalyalarla taltif edilmesi için merkeze teklifte bulunulmuştur. Bu tekliflere bazen olumlu yönde cevaplar gelmiştir. Mart-Mayıs 1907 tarihleri arasında Tokat Niksar'da, Mayıs-Ağustos 1907 tarihleri arasında Tokat Erbaa'da görevli İslam Muhlis Efendi gösterdiği üstün gayret, fedakârlık ve kahramanlıklardan dolayı 1906 yılında gümüş iftihar madalyası¹⁷, 1907 yılında da mecîdî nişanı¹⁸ ile ödüllendirilmiştir (Şahin, 2012a, s. 280, 284). Sivas vilayetince bu şekilde merkeze teklifte bulunulmasının en önemli amaçları arasında özveri ile çalışan personeli ödüllendirmek olduğu gibi diğer personellere de örnek olması gösterilebilir. 10 Ocak 1907 tarihinde merkezden Sivas vilayetine gönderilen yazıda Tokat polis komiseri Bekir Efendi'nin tayininin Erzurum'a çıkması üzerine boşalan Tokat ikinci komiserliğine yapılan incelemeler neticesinde Sivas'ta ikinci komiser olarak görevli ve açıktan¹⁹ serkomiserliğe terfi eden Sivaslı Mehmet Rif'at Efendi'nin atamasının gerçekleştirildiği belirtilmiştir (BOA, ZB, 453/23, 28 Kanunevvel 1322/ 10 Ocak 1907). Sivas vilayetinde polis memuru olarak görevli Ferhat Efendi'nin başarılı hizmetlerinden dolayı açıktan üçüncü komiserliğe (BOA, ZB, 453/93, 09 Eylül 1323/13 Eylül 1907); yine Sivas'ta görevli üçüncü komiser Ziya Efendi'nin de gayretli çalışmalarından dolayı açıktan ikinci sınıf komiserliğe tayinine karar verilmiştir (BOA, ZB, 453/105, 03 Teşrinsani 1323/13 Kasım 1907). Osmanlı Devleti, boşalan komiserliklere gayretli polislerin atamasını vakit kaybetmeden gerçekleştirmek suretiyle muhtemel karışıklıkları önlemeye ve asayişin muhafazasına çalışmıştır.

1896 tarihli talimatın polise yolcuları denetleme görevini de yüklediği yukarıda ifade edilmişti. Sivas polisi, 13 Haziran-12 Temmuz 1898 arasında Sivas vilayetine gelip giden yolcuları "yoklama memurları" sıfatıyla denetlemiş ve vilayete gidip gelen yolcularla ilgili istatistik cetveli düzenleyerek merkeze göndermiştir (BOA, DH.TMIK.M., 60/9, 10 Cemaziyelevvel 1316/26 Eylül 1898). Bu tür yoklamaların suçu önleme amacına dönük bir hizmet olduğu açıktır. Bu uygulamanın, şüphelilerin yakalanmasını kolaylaştırdığı gibi, zanlıların buldukları bölgelerden ayrılmasının, dolayısıyla da suç işleme potansiyellerinin daha da geniş bir alana yayılmasının da önüne geçilmesi gibi bir faydası da bulunmaktadır. Bunun dışında Sivas'a bağlı Amasya ve Karahisar-ı Şarki sancaklarından pasaport alarak Rusya'ya gidenlere ait liste Sivas valiliği tarafından merkeze gönderilmiştir (BOA, HR.TH, 290/59, 09 Eylül 1903). Vilayete girip çıkanların listesini isteyerek nüfus hareketliliğini denetim altında tutan hükümet, polisin bu hususta üzerine düşen görevini ifa edip etmediğini de kontrol etmekteydi. Ayrıca bu uygulama ile Sivas polisi yine önleyici olarak üzerine yüklenen bu görevi de yerine getirmiş ve Sivas'ın asayişinin sağlanmasına katkı sağlamıştır.

¹⁷ 1887 yılında ihdas olunan madalyadır. Bir tarafında arma diğer tarafında ise defne dalı arasında madalya sahibinin ismi ve tarihi yer almaktadır. Bu madalya padişaha sadakat gösterenlere, tarım ve sanatın ilerlemesine çalışanlara, yangın ve sâri hastalık anında devlet ve millete büyük hizmetleri dokunanlara verilmek üzere II. Abdülhamid'in iradesiyle altın ve gümüşten olmak üzere çıkarılmıştır. Kırmızı renkli kurdele ile göğsün sol tarafına takılırdı (Artuk, 1980, s. 535; Pakalın, 1983, s. 38).

¹⁸ Osmanlılarda Batı tarzında ilk nişan 1852 yılında Mecîdî nişanı olarak ihdas edilmiştir. Bunun ihdasıyla İftihar nişanı lağvedilmiştir. Mecîdî nişan birden beşe kadar sıralanan rütbe ve derecelerden oluşmaktaydı. Dördüncü ve beşinci Mecîdî nişanları göğsün sol tarafına asılırdı. Sahibinin ölümü üzerine de tekrar hazineye iade edilmekteydi. Mecîdî nişan ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Artuk, 2007).

¹⁹ Osmanlı Polis Teşkilatı'nda zaman zaman "açıktan II. veya III. komiserlik-serkomiserlik" uygulaması tatbik edilmiştir. Bu şu şekilde olmaktadır. Polis çavuşu-neferi/memuru veya II. III. komiseri, girdiği imtihanlarda üçüncü ya da ikinci komiser ya da serkomiser olma hakkını kazanmakta fakat bütçe yetersizliğinden/kadrosuzluktan ser/komiser kadrosu verilmemekte ama rütbe olarak ser/komiser rütbesine çıkarılmaktadır. Kadro tahsis edildiği vakitte asaleten serkomiserliğe ataması gerçekleşmektedir. Fakat bütün açıktan üçüncü komiserlerin asaleten atamaları her zaman gerçekleşmemiş, zaman zaman söz konusu açıktan üçüncü, ikinci komiser olarak görev yapan polislerin açıktan komiserlik atamaları iptal edilerek bir başka polis birliğine tekrar polis çavuşu/memuru-neferi olarak atamasının yapıldığı durumlar da olmuştur (Şahin, 2012a, s. 279, 328; Şahin, 2012b, s. 422; Tunç, vd. 2012a, s. 118; Tunç, vd. 2012b, s. 13, 123).

Sivas Polisinin Mali Durumu

9 Eylül 1893 tarihinde Sivas vilayetine on polisin atamasının gerçekleştirildiği yukarıda ifade edilmişti. Söz konusu polislerin maaşları ise Sivas'ta bulunan jandarmalardan işten el çektirilenlerin tahsisatlarının polise aktarılmasıyla sağlanmaya çalışılmıştır (BOA, DH. MKT, 2/17, 29 Rebûlahir 1311/09 Kasım 1893). Sivas vilayetinin 1902 bütçesinin harcama kalemleri incelendiğinde, büyük payın polis maaşlarına ayrıldığı görülmektedir. İkinci sırada elbise bedelleri, üçüncü sırada ise harcırah ücretleri yer almıştır. Diğer kalemleri sırasıyla gazyağı, yakıt, temizlik ve kırtasiye harcamaları teşkil etmektedir. Belirtilen yılda Sivas polislerinin masraflarının toplamı 425.363 kuruş olarak gerçekleşmiştir (BOA, ZB, 156/77, 20 Şubat 1317/05 Mart 1902). 1904 yılında Sivas'ta görevli polislerin sadece iki aylık maaşları ödenmemiştir. Mayıs 1905 tarihli bir belgede, vilayette görevli polis ve jandarma maaşlarının zamanında ödenememesi nedeniyle bazılarının vazifelerini terk ettikleri görülmektedir. Valilik konuyu merkeze bildirilmiştir (BOA, DH.TMIK.S, 58/18, 09 Rebûlevvel 1323/05 Mayıs 1905; DH.MKT, 960/8, 11 Rebûlevvel1323/07 Mayıs 1905). Polisin maaşının zamanında ödenememesi, ekonomik sıkıntılara girmesine sebep olmuş bu da görevde aksaklıkları beraberinde getirmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin 1905 yılındaki mali durumunu da ortaya koymaktadır.

Polisin özlük haklarını yansıtan bir örnek olarak 1906 tarihli bir belge ilginç içerik taşımaktadır: Ortaköy Karakolunda görevli polislerden Mehmet Hilmi Efendi²⁰, 1888 yılında Amasya sancağının Mecidözü kazasına bağlı Güney ve Kuşsaray köylerinin aşarını 14 bin küsur kuruş bedel ile üzerine alarak iltizam etmiştir. Söz konusu iltizam bedelinin 10 bin kuruşunu süresi zarfında mahallindeki mal sandığına teslim eden Hilmi Efendi, geri kalan 4600 küsur kuruşun zimmetinde kaldığını, altı seneden beri de Dersaâdet'te polis olarak görev yapmasından dolayı maaşının ancak ailesinin geçimine yettiğini, ne memleketinde ne de İstanbul'da gelir getiren başka bir meta'nın olmadığını bu nedenle de söz konusu 4600 küsur kuruşun zimmetinde kaldığını beyan ettikten sonra henüz mezkûr meblağı ödeyemediğini ifade etmiştir. Hazineye borçlu olmasından dolayı fevkalade üzüldüğünü de dilekçesinde beyan eden Hilmi Efendi, polisliğe başladığından, bu dilekçeyi verdiği tarihe kadarki süre zarfında 5000 kuruş içerde alacağını olduğunu, hazineye olan borcundan kurtulmak için de bahse konu alacağını hazineye aktarılmasını böylece de borcundan kurtulmuş olacağını beyan ederek konunun Maliye Nezaretine de iletilmesini talep etmiştir. Nezarete konu ile ilgili yapılan görüşmede, aşar bedelinin nakdi olarak alınmasının Aşar Nizamnamesi ahkâmı olduğundan dolayı polis memurunun, alamadığı maaşlarına karşılık olarak bu borcun düşürülemeyeceği kendisine bildirilmiştir (BOA, ŞD. 1814/23, 27 Safer 1325/11 Nisan 1907; BEO, 3034/227504, 29 Safer 1325/13 Nisan 1907; ŞD. 432/80, 15 Şevval 1325/21 Kasım 1907).

Sivas Nahiye Polis Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nde 18 Ekim 1895 tarihinde padişah tarafından tasdik edilen Vilâyât-ı Sitte'de ıslahat yapılması kararı üzerine 32 maddeden oluşan bir layiha hazırlanmıştır. Hazırlanan layihanın 21. maddesi, nahiyelerde polisler görevlendirileceği ve polislerin statüsüyle ilgiliydi. (BOA, DH.UMVM., 83/1, 11 Teşrinvevvel 1311/23 Ekim 1895; Görür Demir, 2020, s. 144). Belirtilen ıslahat programı çerçevesinde Sivas nahiyelerinde de polis görevlendirilmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda, Sivas Vilayeti polis mevcudu 107'ye yükselmiştir. Bu sayede nahiyelerin emniyeti muhafaza edilmeye ve asayiş sağlanmaya çalışıldığı gibi nahiye sınırları içerisinde yaşanan asayiş olaylarına devletin kısa sürede müdahalesi de sağlanmıştır.

²⁰ Mehmet Hilmi Efendi'nin, mezkur köylerin aşarını iltizam ettiği sırada polis olup olmadığı tam olarak belgeden anlaşılamamıştır. Konu ancak Emniyet Genel Müdürlüğü'nde özlük dosyası mevcut ise oradan yapılacak araştırma ile açığa çıkartılabilir.

Sivas'ta 2 Nisan 1902 tarihi itibarıyla 79 polis, nahiyelerde istihdam edilmiştir. (BOA, DH.TMIK.S, 36/103, 26 Zilhicce 1319/05 Nisan 1902). Vilayetin 79 nahiyesinden biri olan, Aziziye kazasına bağlı Viranşehir'de polis neferi olarak görev yapmak için müracaatta bulunan Mirican Efendi, kurulan özel bir komisyon huzurunda yapılan sözlü ve yazılı imtihanda başarılı olmuş ve 28 Nisan 1902 tarihinde aylık 150 kuruş maaşla ataması yapılmıştır. Yine, Hafik'e bağlı Mamuga nahiyesinde görev yapmak için müracaatta bulunan Karabet Efendi, sınavlarını başarıyla tamamladığı için aynı miktar maaşla göreve kabul edilmiştir (Şahin, 2013, s. 531-532).

Sivas valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 2 Nisan 1902 tarihli tahriratta, vilayetin toplam polis sayısının 107'ye yükseldiği; Ezbider, Ağvanis, Tozanlı ve Gemerek nahiyelerinin önemine binaen, buraların emniyet ve inzibatının her zamankinden daha fazla kuvvetlendirilmesiyle olumsuz durumların yaşanmasının önüne geçilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yazının devamında söz konusu nahiyelerde merkezden görevlendirilmeler yapıldığında görevlendirme yapılan merkezlerde problemler baş gösterebileceği için adı geçen dört nahiyede yeni atamalarla 10 polisin görevlendirilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.TMIK.S, 36/103, 26 Zilhicce 1319/05 Nisan 1902).

Polis memuru İsmail Hakkı Efendi 21 Nisan 1902 tarihinde Merzifon'a bağlı Loşdüğün²¹ nahiyesinde aylık 1,5 lira maaşla polis memuru olarak görevine başlamıştır. İsmail Hakkı Efendi, görevi sırasında hırsızlık şüphelilerinin tespit edilmesi ve çalıntı eşyalarla birlikte ortaya çıkarılmasında gösterdiği başarı ve gayretten dolayı 29 Ekim 1903 tarihinde takdirname ile ödüllendirilmiştir (Şahin, 2012a, s. 185-188).

1891-1902 yılları arasında Sivas salnameleri düzenlenmediği için bu tarihler arasında Sivas merkez ve bağlı kazalara tabi nahiyelerde kaç polisin görevlendirildiğine dair bilgiler mevcut değildir. 1903 tarihli salnamede nahiyelerde kaç polisin görevlendirildiği ile ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Buna göre, Sivas merkez sancağı ve kazalarına bağlı nahiyelerde görevli 27 polisin dağılımı; merkez sancağı ve Yenihan 3'er, Aziziye ve Divriği'de 5'er, Gürün'de 2, Hafik ve Koçgiri'de 4'er ve Tonus'da 1 şeklindedir (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321, s. 61-117). Hafik kazasına bağlı Mamuga nahiyesiyle Yenihan'a bağlı nahiyelerden birinde Hristiyan polis görevlendirilmiştir (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321, s. 100-105).

1903 yılında Amasya sancağında toplam 35 polis görev yapmıştır. Bu tarihe kadar Amasya merkez sancağına bağlı hiçbir nahiyede polis yoktu. Düzenleme ile Gümüşhacıköy, Havza, Köprü ve Lâdik'e bağlı nahiyelerde toplam 8 polis görevlendirilmiştir. Bir başka ifade ile otuz beş polisin sekizi nahiyelerde görevlendirilmiştir (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321, s. 117-132).

1903 senesinde Tokat sancağında toplam 55 polis görev yapmıştır. Tokat merkez sancağına bağlı nahiyelerde toplam 12 polis görevlendirilmiş, kazalara bağlı nahiyelerde ise polisler görevlendirilmemiştir (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321, s. 137).

1903 ve 1904 yıllarında nahiyelerde meydana gelen olaylar üzerine nahie polislerinin olaylar ile ilgili evrakları düzenleyerek bağlı oldukları idari birimlere gönderdikleri görülmektedir (BOA, DH.TMIK.M, 149/31, 02 Cemazıyelevvel 1321/14 Temmuz 1903; BOA DH.TMIK.M, 172/18, 06 Rebiulevvel 1322/21 Mayıs 1904).

²¹ Osmanlı Yer Adları isimli eserde Lündiğin isimli herhangi bir nahiyeye rastlanılmamış olup Merzifon'a bağlı Loşdüğün nahiyesi mevcuttur (Sezen, 2006, s. 342). Nahie isminin sehven bu şekilde yazıldığı değerlendirilmektedir. Buradan hareketle Lündiğin isimli nahiyenin Loşdüğün olma ihtimali yüksektir. İsmail Hakkı Efendi daha sonra terfi ederek ikinci komiser rütbesine yükseltildi. Eyüp Şahin (2012a, s. 184) tarafından hazırlanan eserde İkinci Komiser İsmail Hakkı Efendi ismiyle biyografisi hazırlandı.

3 Şubat 1904 tarihinde Sivas'tan Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgrafta; 1896 yılında Vilâyât-ı Sitte ıslahatı çerçevesinde Sivas polis mevcudunun 89'u Müslim, 18'i ise gayrimüslimlerden oluşmuştur. Nahiye polis teşkilatı ihdas edildikten sonra Sivas'a tayin olunan polislerden gayrimüslim olarak merkez vilayette sadece beş polis görevlendirilmiştir. Görevlendirilen Hristiyan polis sayısının düşük olmasının nedeni, bu cemaatin polislik mesleğine rağbet etmemesinden ileri gelmektedir (BOA, DH.TMIK.S, 51/1, 16 Zilkade 1321/03 Şubat 1904). Bu tarihte nahiyelerde görevlendirilecek Hristiyan polis bulmakta zorluk çekildiği bu belgede de dile getirilmiştir.

Sivas vilayetinde ihtiyaca binaen nahiye ve kazalarda polis görevlendirmelerine devam edilmiştir. 4 Eylül 1906 tarihinde Divriği kazasının Hamo nahiyesinde görevli polis memurunun, vilayet idare meclisi kararıyla görevden azledilmesi üzerine, yerine sınavda başarı gösteren Mehmet Zihni Efendi atanmıştır (BOA, ZB, 115/38, 22 Ağustos 1322/04 Eylül 1906). Burada, görevden el çektirilen personelin yerinin hemen doldurularak düzenli yapının korunması arzusu dikkat çekicidir. Bunların dışında, 1907 yılında Erbaa'ya bağlı Ahlatan(?) nahiyesi ile Tokat'ın Beziri nahiyesinde birer polis görevlendirilmiştir (BOA, ZB, 115/45, 08 Mart 1323/13 Mart 1907).

Sonuç

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren vilayetlerde asayiş koruyup devamını sağlamak amacıyla polis teşkilatlarını ihdas etmeye başlamıştır. Bu kapsamda 1885 tarihinden itibaren Sivas vilayeti merkezinde, 1893'ten sonra da vilayete bağlı Amasya ve Tokat sancaklarında polis teşkilatları kurulmuştur.

Sivas'ta meydana gelen Ermeni olayları ve 1895 tarihli Vilâyât-ı Sitte ıslahat programı, Sivas vilayetinde 1893, 1894, 1895, 1896, 1903 yıllarında polis istihdamında hareketlilik meydana getirmiş, güvenlik gücü sayısı ciddi miktarda artırılmıştır. Özellikle Vilâyât-ı Sitte ıslahatı çerçevesinde vilayetin 75 nahiyesinde polis görevlendirilmiştir. Dolayısıyla Sivas polis teşkilatının 1893 yılından itibaren gelişim gösterdiği ortadadır. Ayrıca aynı tarihte vilayete serkomiser rütbesinde bir amirin atanması gerçekleştirilmiştir. Bu makam 1908 yılında polis müdürlüğü kuruluncaya kadar varlığını sürdürmüştür. Gemerek köyünde 1894 ve 1897 yıllarında meydana gelen olaylardan dolayı burada askerî birimlerle beraber polisin de görevlendirildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin, özelde bu köyün, genelde ise vilayetin asayiş ve huzurunu muhafaza için vakit kaybetmeden gerekli tedbirleri aldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde polis, vilayet ve sancak merkezleri ile 1895'ten sonra nahiyelerde görevlendirilmiştir. Fakat özel durumlarda köylerde de görevlendirildiği bu örnekle ortaya çıkmıştır.

Sivas polisi, Bayan Hubbard konusunu araştırmak ve Pirkinik köyündeki günümüzün tabiri ile bölücü faaliyetleri aydınlatmak için terör polisinin ifa ettiği görevi yerine getirmiştir. Evinde ele geçirilen Gürcü başlıkla Mıgırdıç'ın fotoğrafının çekilerek, Zabtiye Nezaretine gönderilmesi istenmişti. Buradan Osmanlı Devleti'nin suçla mücadelede, fotoğraf teknolojisi gibi modern teknolojik gelişmelerden yararlanmaya çalıştığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin, Ermeni olayları karşısında Sivas'ta asayiş ve huzuru sağlamak için ilk olarak polisiye tedbirleri almaya çalışmıştır. Polis kuvvetinin yetersiz kalması durumunda ise jandarmayı da polisle birlikte görevlendirmiştir.

Sivas polisi, devriye ve hükümet konağının korunması görevleriyle önleyici; bir olayın zanlısını ya da zanlılarını, aranan şahısları yakalayarak veya adli kontrol uygulamasını takip ederek de adli polislik görevlerini yerine getirmiştir. Sivas kazalarında görev yapan komiserlere, savcı yardımcılığı görevleri yüklenerek de onların adli görevlerine bir yenisi daha eklenmiştir. Bunların dışında suç cetvelleri ve Sivas vilayetine gidip gelen yolcuları kontrol edip bunlarla ilgili listeleri düzenleyip merkeze göndermek suretiyle adli ve idari polislik görevlerini yerine getirmişlerdir.

Sonuç olarak Sivas polis tarihinin belli bir dönemine odaklanan bu çalışma, Türk polis teşkilatının taşra uygulamalarıyla ilgili olarak araştırmacılara birtakım perspektifler kazandırabilecek ipuçları içerebilir. Özellikle Sivas polis tarihinin 1908-1923 tarihleri arasında kalan kısmı da aydınlatıldığında, Sivas polis tarihinin Osmanlıdan Cumhuriyet'e kadarki süreci tamamlanmış olacaktır. Ayrıca Sivas jandarma yapılanması ile ilgili yapılacak çalışmalar ile Sivas'ın kolluk tarihinin çok büyük bir kısmı gün yüzüne çıkarılmış olacaktır. Bu makalenin belirtilen çalışmalara öncülük etmesi umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALYOT, H. (2008). *Türkiye'de Zabıta*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- ARTUK, C. (1980). "İftihar Madalyası". *Bellekten*. XLIV/175: 535-537.
- ARTUK, İ. (2007). "Nişan". *İslam Ansiklopedisi*. XXXIII. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 154-156.
- BİRİNCİ, A. (1999). "Türk Emniyet Teşkilatında İlkler". *Polis Bilimleri Dergisi*. 1/3: 9-16.
- ÇABUK, M. (2013). *1875-1925 Yılları Arasında Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetleri ve Ermeni Olayları*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- DAĞLI, Y. – H. PEHLİVANLI (1993). *Gazi Ahmet Muhtar Paşa Takvîm'ü's – Sinîn*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- GÖREN, H. H. (2018). *Birinci Yüzyılında (1839-1938) Türk Polis Teşkilatının Tekâmül, Teşkilat ve Kadro Hareketleri*. (sadeleştiren: Ebubekir Açıkgöz). Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları.
- GÖRÜR DEMİR, E. (2020). Osmanlı Belgeleri ile İngiliz Elçilik ve Konsolosluk Raporlarında *Vilâyât-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÜRAN, T. (Tarihsiz). *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*. VII. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- KOZAK Y. – O. KAHRAMAN (2020). "Sivas Vilayeti Polis Teşkilatının Kuruluşu (1885-1893)". *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. XLIV/1: 151-163.
- KOZAK, Y. (2018). *Osmanlı Devleti'nde Önleyici Polislik ve Asayiş (1908-1912)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KORKMAZ, F. (2015). "Adli Kontrol". *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Özel Sayı/1: 521-542.
- OKÇABOL, D. (2016). *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi (Tıpkı Basım)*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- PAKALIN, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. II. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- SEZEN, T. (2006). *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- SÖNMEZ, A. (2005). *Zabtiye Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Gelişimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- SÖNMEZ, A. (2005a). "Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. XXIV/37: 259-275.

- ŞAHİN, E. (2012a). *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*. I. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları.
- ŞAHİN, E. (2012b). *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*. II. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları,
- ŞAHİN, E. (2013). "Nevahi Polis Teşkilatı". *Tarihte Türk Polis Teşkilatı Sempozyumu* (1-2 Kasım 2012). Ankara: Polis Akademisi Yayınları: 517-535.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1996). *Kamus-ı Türkî*. 7. Baskı, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TONGUR, H. (2016). *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- TUNÇ, Z. vd. (2012a). *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*. IV. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları.
- TUNÇ, Z. vd. (2012b). *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*. V. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları.
- TUZCU, A. (1993). "Merzifon'da Ermeni Ayaklanmaları". *Bellekten*. LVII/220: 795-826.

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, A.DVNSNMH.d, 11/489, 11 Rebûlevvel 1261/20 Mart 1845.
- BOA, A.MKT.MHM., 675/12, 17 Şaban 1313/02 Şubat 1896.
- BOA, BEO, 2038/152809, 8 Muharrem 1321/6 Nisan 1903.
- BOA, BEO, 3034/227504, 29 Safer 1325/13 Nisan 1907.
- BOA, C..BH., 29/1376, 29 Rebûlahir 1265/24 Mart 1849.
- BOA, DH. MKT., 2/17, 29 Rebûlahir 1311/09 Kasım 1893.
- BOA, DH.MKT., 350/57, 06 Ramazan 1312/03 Mart 1895.
- BOA, DH.MKT. 534/45, 27 Rebûlevvel 1320/04 Temmuz 1902.
- BOA, DH.MKT., 960/8, 11 Rebûlevvel 1323/07 Mayıs 1905.
- BOA, DH.MKT. 2517/20, 15 Rebûlahir 1319/01 Ağustos 1901.
- BOA, DH. ŞFR. 253/42, 19 Teşrinevvel 1316/01 Kasım 1900.
- BOA, DH.ŞFR., 337/18, 08 Kanunevvel 1320/21 Aralık 1904.
- BOA, DH.TMIK.M., 19/16, 07 Cemaziyelevvel 1314/14 Ekim 1896.
- BOA, DH.TMIK.M., 60/9, 10 Cemaziyelevvel 1316/26 Eylül 1898.
- BOA, DH.TMIK.M., 87/23, 08 Safer 1318/30 Mayıs 1900.
- BOA, DH.TMIK.M., 149/31, 02 Cemaziyelevvel 1321/14 Temmuz 1903.
- BOA, DH.TMIK.M., 172/18, 06 Rebûlevvel 1322/21 Mayıs 1904.
- BOA, DH.TMIK.S., 36/103, 26 Zilhicce 1319/05 Nisan 1902.
- BOA, DH.TMIK.S., 39/68, 03 Cemaziyelahir 1320/ 07 Eylül 1902.
- BOA, DH.TMIK.S., 51/1, 16 Zilkade 1321/03 Şubat 1904.

BOA, DH.TMIK.S., 58/18, 09 Rebûlevvel 1323/05 Mayıs 1905.

BOA, DH.TMIK.S., 59/51, 21 Cemaziyelahir 1323/23 Ağustos 1905.

BOA, DH.UMVM., 83/1, 11Teşrinevvel 1311/ 23 Ekim 1895.

BOA, HR.TH., 290/59, 09 Eylül 1903.

BOA, HR.SYS. 2890/30, 28 Haziran 1899.

BOA, İ..DH., 179/9764, 18 Şevval 1264/17 Eylül 1848.

BOA, İ..DH., 1304/24, 24 Zilkade 1310/9 Haziran 1893.

BOA, ŞD. 432/80, 15 Şevval 1325/21 Kasım 1907.

BOA, ŞD. 1046/10, 12 Rebûlahir 1324/12 Nisan 1906.

BOA, ŞD. 1814/23, 27 Safer 1325/11Nisan 1907.

BOA, ZB. 67/46, 11 Zilkade 1316/23 Mart 1899.

BOA, ZB. 101/19, 09 Nisan 1313/22 Nisan 1897.

BOA, ZB. 115/5, 27 Şubat 1312/11 Ocak 1897.

BOA, ZB. 115/8, 05 Ağustos 1314/17 Ağustos 1898.

BOA, ZB. 115/38, 22 Ağustos 1322/04 Eylül 1906.

BOA, ZB. 115/45, 08 Mart 1323/13 Mart 1907.

BOA, ZB. 156/77, 20 Şubat 1317/05 Mart 1902.

BOA, ZB. 156/98, 14 Teşrinevvel 1318/ 27 Ağustos 1902.

BOA, ZB. 321/99, 24 Kanunevvel 1323/06 Ocak 1908.

BOA, ZB. 448/99, 01 Teşrinevvel 1312/14 Ağustos 1896.

BOA, ZB. 453/23, 28 Kanunevvel 1322/ 10 Ocak 1907.

BOA, ZB. 453/93, 09 Eylül 1323/13 Eylül 1907.

BOA, ZB. 453/105, 03 Teşrinsani 1323/13 Kasım 1907.

BOA, ZB, 453/116, 11 Kanunevvel 1323/24 Aralık 1907.

BOA, Y..EE., 81/21, 13 Cemaziyelevvel 1313/19 Ekim 1895.

BOA, Y..PRK.UM., 30/78, 25 Rebûlevvel 1312/26 Eylül 1894.

BOA, Y..PRK.UM., 37/31, 25 Şubat 1312/9 Mart 1897.

DÜSTUR, Tertip 1, Cilt 3.

DÜSTUR, Tertip 1, Cilt 7.

DÜSTUR, Tertip 1, Cilt 8.

Salnameler

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1312.

Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321.

Salname-i Vilayet-i Sivas, 1325.

AFET YÖNETİMİNDE SİVİL TOPLUM: İZMİR DEPREMİ SONRASI MÜDAHALE VE İYİLEŞTİRME AŞAMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ruhi Can ALKIN*

ÖZ

Bu çalışma, afet sosyolojisi literatürünün güncel tartışma konularından biri olan afet yönetimi sürecinde sivil dayanışma pratiklerini İzmir Depremi özelinde ele almaktadır. 30 Ekim 2020 tarihinde merkez üssü Seferihisar açıkları olan 6,9 şiddetindeki deprem sonrasında İzmir ilinde oluşan afet yönetimi, ilgili devlet kurumlarının ve bu kurumlara bağlı birimlerin aldığı önlemlerin ve hayata geçirdiği müdahale ve iyileştirme uygulamalarının yanı sıra, sivil iradenin depremin yıkıcı etkileri karşısında verdiği reaksiyonu da ortaya koymuştur. Depremin ulusal ajanslara, geleneksel ve sosyal medyaya yansımaları takiben STK'lar tarafından özellikle Bornova ve Bayraklı ilçelerindeki zarar gören bölgelere yapılan yardımlar, birçok gönüllü arama kurtarma ekibinin kısa sürede bölgeye intikali, bunun yanı sıra hiçbir STK ya da bir sivil platforma bağlı kalmaksızın otel, pansiyon gibi işletmelerin depremde evi zarar görenlere ücretsiz konaklama imkanı sağlayacağını beyan etmesi ve bunların sosyal medya profilleri aracılığıyla paylaşılması, yerel halkın zarar gören bölgelere bireysel olarak ya da gruplar hâlinde çeşitli yardımlar (gıda malzemesi, çadır ve battaniye gibi barınma araçları, vb.) ulaştırması ve İzmir'de yaşayanların sosyal medya hesapları vasıtasıyla iletişim bilgilerini paylaşarak depremde zarar görenlere evlerinde konaklama imkanı sunacağını beyan etmesi, bahsi geçen afete ilişkin özgün "sivil" verilerdir. Bu veriler, afet yönetimi literatüründeki müdahale ve iyileştirme süreçlerinin sivil düzlemdeki pratikleri olarak belirmektedir. Çalışmada, İzmir Depremi'ne ilişkin müdahale ve iyileştirme aşamaları, teorik arka plan ve doküman incelemesi aracılığı ile ulaşılan bazı örnek olaylar ışığında incelemeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afet, Afet Yönetimi, İzmir Depremi, Sivil Toplum.

CIVIL SOCIETY IN THE DISASTER MANAGEMENT: AN INVESTIGATION ON THE RESPONSE AND RECOVERY PHASES AFTER İZMİR EARTHQUAKE

ABSTRACT

This study addresses civil solidarity practices within disaster management - one of many points of discussion points in the literature of the sociology of disaster - in the context of the 6.9 magnitude earthquake at struck Seferihisar, Izmir, Turkey on October 30, 2020. Disaster management demonstrated how civilians responded to those in need after the earthquake took place. It also revealed what measures were taken by relevant state institutions and the units affiliated with these institutions, including their intervention and recovery practices. Unique to this particular disaster were: the use of social media, NGO aid (especially in the districts of Bornova and Bayraklı), quick volunteer search and rescue teams response, as well as hotels and hostels - independent of any NGO or a civil platform - offering free accommodation to those left homeless. Also observed were civilians and volunteer groups handing out various supplies (food, tents, blankets, etc.) to the affected, and offering their own homes upon sharing their contact information on social media. All this data is parallel to civilian response/recovery practices in disaster management literature. All of the above have been examined within the framework of theoretical context as well as certain documented case studies.

Keywords: Disaster, Disaster Management, İzmir Earthquake, Civil Society.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 19.03.2021; Yayına Kabul Tarihi: 01.05.2021

* Arş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, KONYA; ORCID: 0000-0002-8608-4043, E-posta: ruhicanalkin@gmail.com

Giriş

Afetler, insanın var oluşundan beri rastlanan ve günümüzde çok daha çeşitli formlarla (ve sonuçlarla) ortaya çıkan tahrip edici olaylardır. Mitolojilerden romanlara, raporlardan bilimsel çalışmalara değin birçok yazı türünde afetlerin farklı perspektiflerle ele alındığı görülebilir. Temelde doğal ve yapay olarak sınıflandırılan afetler, kavramsallaştırılmaları itibarıyla “toplumsallık” temellidir. Diğer bir ifadeyle afetler, meydana getirdikleri tahribat ile toplumsal hayatı etkilemekte, toplumsal değişme süreçlerini tetikleyebilmekte ve kimi durumlarda toplumun üyeleri tarafından sonraki afetlere karşı farkındalık yaratabilmekte, böylece toplumsal yaşantının organizasyonunda afet konusu da kendine yer bulabilmektedir.

Her bir afet sonrasında toplum, afetin yarattığı tahribatı telafi etme yönünde refleks geliştirmektedir. Bu noktada toplum olarak kavramsallaştırılan yapının bileşenleri, afet sosyolojisi literatüründe ulus devletler, ulus ötesi organizasyonlar, sivil toplum örgütleri ve bağımsız çabalarıyla varlık gösteren bireyler olarak sınıflandırılabilir. Bu bileşenler, ortaya çıkan her afet sonrasında çeşitli toplumsal rolleri ve işlevleri yerine getirerek “afetin etkilerinin en aza indirilme hedefi” paydasında buluşmaktadır. Günümüz afet yönetimi süreçlerindeki “afet farkındalığı” ve “afete hazır olma” durumları da göz önünde bulundurulduğunda, yukarıda bahsi geçen aktörler, afete sebep olan olayın hemen sonrasında ve ilerleyen dönemlerde odaklandığı toplumsal telafinin yanı sıra afete hazırlıklı olma ve afeti önlemek için tedbir alma konularını da gündemde tutmaktadır. Her bir toplumsal aktörün de inisiyatif aldığı ve “bütünleşik afet yönetimi” olarak adlandırılan bu durum, günümüz toplumlarının afetler karşısında neredeyse görmezden gelemeyeceği bir hâl almıştır. Türkiye özelinde yapılacak bir değerlendirmede, depremlerin ülke gündemini en fazla meşgul eden afetlerden biri olduğu söylenebilir. 20. ve 21. yüzyıllarda, Türkiye’de en fazla can kaybı ve maddi hasar doğuran afetler arasında Erzincan, Afyon (Dinar) ve Marmara Depremleri ilk sıralarda yer almaktadır. Buna paralel olarak bahsi geçen depremler yarattığı demografik, ekonomik ve siyasi dönüşümlerle toplumsal değişme sürecine hem doğrudan hem de dolaylı olarak etki etmiştir. Bu sebeplerden ötürü, depremler Türkiye’deki afet sosyolojisi çalışmalarında en fazla incelenen vakaların başında gelmektedir¹.

Tıpkı diğer afet türlerinin incelenmesinde olduğu gibi depremlere ilişkin güncel afet sosyolojisi literatürünün odağında afet yönetimi konusu mevcuttur. Bu konu, ortaya çıktığı bölge açısından deprem öncesi, depremin hemen sonrası ve depremden sonraki dönemleri içeren bir inceleme/araştırma pratiğini doğurmaktadır. Türkiye’de deprem bilincinin oluşturulması ve bireylerin deprem gerçeğine aşina kılınması, deprem esnasında nasıl bir pozisyon alınacağına dair kamu spotu mahiyetindeki bilgilendirmeler, deprem sonrası toplanma merkezlerinin belirlenerek kimin nerede toplanacağını bizzat vatandaşların e-devlet profillerinde tanımlanması vb. adımlar deprem öncesi afet yönetimini içermektedir. Öte yandan, mevcut çalışmanın temel konusu olan “afet sonrası” dönem ise depremin arama, kurtarma, ilk yardım, iyileştirme, rehabilite etme ve yeniden inşa gibi kavramlar ışığında ele alındığı çeşitli zaman aralıklarını nitilemektedir. Tam da bu noktada, aslında afet öncesi dönemin yönetim süreçlerinde olduğu gibi çeşitli aktörlerin deprem sonrası süreçte rol aldığı ve toplumsal yaşantıyı normal seyrine döndürebilmek adına işlevler üstlendiği söylenebilir. Bu aktörler, ulus devletler bünyesindeki resmî kurumlar ve birimleri, uluslararası yardım kuruluşları, ulusal ya da yerel sivil aktörler ve herhangi bir kurumsal bağı olmaksızın afet yönetimine bireysel olarak katkı sunan vatandaşlardır.

¹ Bir deprem ülkesi olan Türkiye’de afet sosyolojisi ile ilgili çalışmaların bu afet üzerine odaklanması tesadüf değildir. YÖK’ün ulusal tez veri tabanında afet anahtar kelimesi ile yapılacak taramada bu durum açık bir şekilde gözlenebilir.

Kamu kurumlarının ekipleri (Jandarma Arama Kurtarma, AFAD görevlileri vd.) dışında kalan gönüllü gruplar ve bireyler, deprem sonrası afet ve acil durum yönetiminin sivil ayağını temsil etmektedir. Bu çalışmanın inceleme konusu olan İzmir Depreminin ardından, sivil ve gönüllü dayanışmanın kamu otoritesinin teşvikinin yanı sıra bağımsız olarak çeşitli eylem ve söylemler hâlinde ortaya çıktığı iddia edilebilir. Hatta önceki depremlerde çok daha nadir bir şekilde rastlanan afet yönetimi bağlamı toplumsal reaksiyonlar, İzmir Depremi sonrasında gözlenmiştir. Özellikle otellerin, evi depremde zarar görenlere ücretsiz konaklama imkânı sunması, yaşadığı bina depremde etkilenmeyenlerin sosyal medya aracılığı ile depremzedelere evini açması ve devletin yardımlarının yanı sıra Türkiye'nin farklı bölgelerinden STK'lar aracılığı ile gönderilen yardımların ihtiyacın çok ötesinde olması, İzmir Depremine özgü bir afet/acil durum yönetimi ve sivil toplum dayanışmasını ortaya çıkarmıştır. Ancak önemle belirtilmelidir ki İzmir Depremi sonrasında oluşan bu tablo, afet yönetiminin daha çok "afet sonrası kısa vadeli adımlarını" içermektedir. Diğer bir ifadeyle, sivil dayanışmanın İzmir Depreminin yönetiminde daha görünür olduğu alanlar arama kurtarma, ilk yardım, kriz müdahalesi ve iyileştirme.

Bu çalışmada, afet yönetimi literatüründen hareketle 30 Ekim 2020'de gerçekleşen İzmir Depremi sonrası ortaya çıkan sivil dayanışma süreçleri analiz edilmiştir. Özellikle kurtarma, ilk yardım gibi afetin sancı sancına hissedildiği aşamalarda ortaya çıkan sivil girişimler, ilgili literatüre dayandırılarak bilimsel bir çerçeveye oturtulmuştur. Müdahale aşamasını içeren kurtarma ve ilkyardım faaliyetlerine ek olarak iyileştirme aşaması kapsamında değerlendirilebilecek sivil dayanışma pratikleri de araştırmaya dahil edilmiştir. Yerel ya da ulusal basına yansıyan haberler, kamu kurumları ya da sivil platformlar tarafından hazırlanan raporlar, internet haberleri, sosyal medyaya yansıyan içerikler ve afet yönetimi kapsamına alınabilecek sivil dayanışma pratiklerine yer veren diğer dokümanlar, afet yönetimi ve sivil toplum ilişkisi açısından ele alınmıştır. Çalışmanın temel bulgusu, Türkiye'nin son yirmi yıllık deprem tecrübesinin afet sonrası müdahale ve iyileştirme aşamalarındaki sivil örgütlenmeye pozitif katkı sunduğu ve ilgili kamu kurumlarıyla sivil alanın afet sonrası koordinasyon ve uyumunun toplumsal hayatı yeniden şekillendirmede bir avantaj hâline geldiğidir.

1. Afet Yönetimine Genel Bakış

Afetlerin sosyal bilimlerde, özede sosyolojide ele alınışı başlangıçta teorik açıklama ve tanımlamalar üzerine odaklanan, sonrasında afetleri risk ve tehlikeler açısından ele alan ve son dönemdeyse öncesi ve sonrası ile afet yönetimini içeren bir seyre sahiptir (Alkın, 2020, s. 81). Modern öncesi dönemde afetler büyük oranda Tanrı'nın insanlara yönelik bir cezalandırma yöntemi olarak algılanmaktayken (Quarantelli vd. 2007, s. 19), modernite ve sekülerleşme ile afetler doğanın bir reaksiyonu olarak ön görülebilir, önlenebilir ya da etkileri azaltılabilir olaylar şeklinde görülmeye başlanmıştır (Furedi, 2007, s. 483). Bu da afet yönetimi ve afetlerle mücadele açısından önemli bir zihniyet dönüşümü ve harekete geçirici bir gelişme olarak okunabilir.

Afetlere yönelik paradigmal çeşitlenme, toplumsal değişmeyi kaçınılmaz kılan doğal ya da yapay tahribatları yorumlamada tarihsel ve konjonktürel şartların etkisini ortaya koymaktadır. Örneğin küreselleşme süreci ile dünyanın hemen her bölgesinde, ortaya çıkan afetlere yönelik aşinalık (ve farkındalık) artış göstermektedir (Meyer, 2007, s. 266). Benzer şekilde, afete karşı önlem almada ya da afet sonrası müdahalede başarı sağlayan ülkeler, her an bir afet riski ile karşı karşıya olan diğer toplumlar tarafından farklı ölçülerde örnek alınmaktadır (Ahmed vd. 2015, s. 50). Buna ek olarak, yine küreselleşme ve ulaşım olanaklarının artış göstermesi ile dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen afet sonrası uluslararası yardımlar hızlı bir şekilde afetzedelere ulaştırılabilmektedir. Öte yandan, 20. yüzyıldan itibaren, yapay olarak adlandırılan ve insan eliyle yaratılan tahribatı

ifade eden afetlerin (terör saldırısı, nükleer sızıntı, vd.) her an ortaya çıkabilme ihtimali (Coleman, 2006, s. 4), afetlere dair multidisipliner ve bütünlük bir bakış açısını adeta zorunlu kılmaktadır. Tüm bu gelişmeler, güncel afet sosyolojisi literatürünün afet ve acil durum yönetimi üzerinden şekillenmesinin başlıca sebepleridir.

Afet yönetimi, güncel çalışmalar açısından çok yönlü ve döngüsel bir süreci ifade eder. Konunun döngüsellığı, zaman açısından afet öncesine, afetin hemen sonrasına ve ilerleyen dönemlerine işaret etmektedir (Khan vd. 2008, s. 44). Yukarıda bahsedilen sebepler, afet sonrası iyileştirme çalışmaları kadar afet riskinin, afetlere bireysel ve toplumsal olarak hazırlıklı olmanın ve afetlere karşı alınacak mikro ve makro ölçekli önlemlerin gündemde tutulması sonucunu doğurmuştur. Netice itibarıyla afet yönetimi dendiğinde hem afet sonrası izlenen adımlar hem de afet meydana gelmeden önce kamu otoritelerinin, yerel yönetimlerin, sivil alanın ve vatandaşların aldıkları önlemler aklı gelmektedir (Kapucu, 2008, s. 243-244).

Mevcut çalışmanın yaşanan bir afet *sonrasında* sivil dayanışma pratiklerine eğilmesi dolayısıyla bu bölümde afet ve acil durum *öncesi* tedbirleri de içeren bütünlük afet yönetimi çerçevesi (Can, 2007) esas alınmamıştır. Zira çalışmanın odağı İzmir Depremi sonrasında oluşan sivil dayanışma ve bu dayanışmanın afet yönetimi literatüründeki karşılıklarıdır. Bu sebeple mevcut bölümde yalnızca afet sonrası periyota dair müdahale ve iyileştirme verileri ortaya konulmuştur. Tüm bu çabalar, kimi durumlarda ulus devletlerce belirlenen afet yönetim stratejileri doğrultusunda ortaya çıkan, kimi durumlardaysa afet sonrasında sivil dayanışmanın spontane olarak geliştirdiği reaksiyonlar hâlinde beliren uygulamaları içermektedir.² Tekrar hatırlamak gerekirse her birinde hedeflenen temel nokta, afetin yarattığı/yaratacağı can ve mal kayıplarını en aza indirmek, bireylerin afetin fiziki ve mental yıkıcılığından mümkün olan kısa sürede kurtulması, toplumsal kurumların bireyler açısından işlevselliğine bir an önce dönebilmesi ve gündelik hayatın afet öncesinde olduğu seyrine yeniden kavuşabilmesidir (Warfield, 2004). Aşağıda, afet yönetim süreçlerinden müdahale ve iyileştirme aşamalarına ilişkin bazı teorik veriler sunulmuştur. Bu verilerin, çalışmanın temel gündemi olan “İzmir Depremi ve sivil toplumun afetle mücadelesi” hakkında okur için bir zemin hazırlayacağı öngörülmektedir.

1.1. Müdahale (Response)

Afet yönetiminin insan yaşamı ya da çevre açısından en kritik ve en hızlı hareket edilmesi gereken aşamalarından biri müdahale aşamasıdır. Müdahale, afet yönetimi döngüsünde afet sonrası ilk tepkileri içermektedir (Toprak Karaman, 2016, s. 5). Bu tepkilere, profesyonel ve iyi eğitim almış bir ekiple koordine olma, afetin anlık zararlarını öngörme, afetin süregiden etkisini anlık olarak minimuma indirme ve arama kurtarma faaliyetleri dâhildir (Ertürkmen, 2006, s. 93). Afetlere yönelik müdahale, aciliyet gerektirdiği kadar normalleşme aşamasına geçiş için gerekli olan dikkat ve rasyonel hesaplama/hareketi de gerektirmektedir. Zira müdahale aşaması “can ve mal kayıplarını önleme ve en az seviyede tutma temel amacının yanı sıra, özellikle yaşanmakta olan olağan üstü durum ve koşulların bir an önce normale dönmesini de amaçlar” (Çağlar, 2020, s. 18).

² Kamu otoritesinin tesis edilemediği çatışma ya da istikrarsızlık bölgeleri haricinde her bir afet yönetim süreci, meydana geldiği ülkenin kamu otoriteleri tarafından kontrol ve koordine edilmektedir. Afet yönetimine katkıda bulunmak isteyen gönüllü ve sivil girişimler, bazı istisnai durumlar dışında atacağı adımlarda bu otoritenin onayını almak durumundadır. Türkiye’de afet sonrası müdahale ve iyileştirme aşamalarında karar ve koordinasyon yetkisi, İçişleri Bakanlığına bağlı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığındadır. Bu sebeple diğer kurum ve kuruluşlar tarafından afet öncesi ve sonrası yürütülecek tüm çalışmalarda AFAD’ın onayı ve yönlendirmesi esastır (Resmi Gazete, 2009; AFAD, 2021).

Tahmin edileceği üzere müdahale aşaması, bütünleşik afet yönetimi anlayışı çerçevesinde hazırlıklı olma ve risk yönetimi süreçlerinin bir devamı niteliğindedir. Dolayısıyla afet öncesinde bu tür süreçlerin işlerlik kazanmaması ya da toplumsal kurumların hazırlıklı olma ve risk yönetimi sürecine odaklanmaması durumunda müdahale ve kriz yönetimi aşamaları çok daha zorlu bir hâl alma potansiyeli taşımaktadır (Özkaya, 2016, s. 2010).

Müdahale aşamasında, afet tipine göre bazı adımlar mevcuttur. Bunlardan en yaygın olanı arama kurtarma çalışmalarıdır. İnsanların ani olarak can ve mal kaybına sebep olan her bir afetin hemen ardından atılan ilk afet müdahale adımı, arama ve kurtarma faaliyetlerine başlanmasıdır. Sel ve su taşkınları, çığ düşmesi gibi durumlarda çevrenin ya da doğal yapının eski hâline kavuşturulmasından ziyade bu afetlerin insan yaşamına anlık olarak zarar verip vermediğini anlamak ve kendisine ulaşamayan insanları bulup kurtarıp bu kişilerin durumlarını stabil hâle getirmek öncelenir (Wex vd. 2014, s. 698). Mevcut çalışmada ele alınan deprem afetinin de müdahale bazlı ilk adımı arama ve kurtarmadır. Depremde göçük altında kalan insanların ilk etapta yerlerinin tespiti ve sonrasında mümkün olan en kısa sürede bu kişileri kurtarma, insan hayatı açısından önem arz etmektedir. Zira insan için göçük altında geçen her bir saat hem yaşam fonksiyonlarının yitimine hem de psikolojik travmalara sebep olma potansiyeli taşır (Kurt vd. 2019, s. 967). Bu yönüyle arama ve kurtarma faaliyetlerinin mühendislik, acil tıp, psikoloji gibi çok disiplinli bir yapıya ve bilimsel bir arka plana sahip olduğu söylenebilir (Poteyeva vd. 2007, s. 201).

Tıpkı diğer afet türlerinde olduğu gibi deprem sonrasında da arama ve kurtarma faaliyetleri profesyonel ekipler tarafından gerçekleştirilmektedir. Zira arama ve kurtarma aşamasında yapılacak herhangi bir hata ya da ortaya çıkacak amatörce bir hareket hem canlı olarak kurtarılması olası afetzedelerin hem de arama ve kurtarma pratiğini gerçekleştiren kişilerin yaşamını riske atacaktır (Dobrucalı vd. 2016, s. 2). Bu sebeple afet sonrası arama kurtarma ekipleri afet öncesi süreçlerde de profesyonel eğitimlerine devam etmektedir (Peleg vd. 2018, s. 750-752). Arama kurtarma çalışmalarına katılmak isteyen ve bu çalışmalarda ortak karar verme süreçlerine dâhil olmak isteyen bölge insanları ise afet yönetiminden sorumlu resmî merciler tarafından yönlendirilmekte, engellenmekte ya da sınırlandırılmakta (Kapucu vd., 2011, s. 373), böylece çalışmalar esnasındaki can ve mal kaybı riski minimize edilmektedir.

Arama ve kurtarma ekipleri arasında devlete bağlı birimlerin görevlileri olmakla birlikte sivil ve gönüllülerden oluşan ekipler de afet sonrası arama kurtarma çalışmalarına katılabilmektedir. Genelde afet ve kriz yönetiminden sorumlu kamu kurumlarının koordinesi altında çalışan bu ekipler, profesyonel arama-kurtarma eğitimi alan, afet ve acil durum yönetimi konusunda farkındalığı olan bireylerden oluşmaktadır.

Arama ve kurtarma gerek devlet görevlileri gerekse profesyonel gönüllüler tarafından (ya da her iki grup tarafından bir arada) yürütülüyor olsun, çok yönlü ve örgütler arası bir arka planı ve bu arka plandan kaynaklı kuruluşlar arası iletişim, otorite belirsizliği, özel kaynakların yetersiz kullanımı gibi dezavantajları barındırmaktadır (Drabek vd., 1981, s. 26). Bu dezavantajlar afet bölgesinde varlığını ve olumsuz etkisini hissettirdiği takdirde afetzedeler nezdinde kamu otoritesinin sorgulanmasına ve suçlanmasına, afetzedelerin ve arama kurtarma personellerinin moral ve motivasyonunun düşmesine ve afetin toplumda yaratacağı travmanın daha da derinleşmesine sebep olabilir. Bu nedenle afetin yaratacağı yıkıma karşı ilk cevabı/reaksiyonu içeren arama ve kurtarma faaliyetlerinin uzman ekiplerce ve profesyonelce yürütülmesi önem arz etmektedir.

Arama kurtarmanın yanı sıra “haber alma ve ulaşım, ihtiyaçların belirlenmesi, ilkyardım, tedavi, tahliye, geçici iskân, yiyecek, içecek, giyecek, yakacak temini, güvenlik, çevre sağlığı ve koruyucu hekimlik, hasar tespiti, tehlikeli yıkıntıların kaldırılması” (Kadioğlu, 2008, s. 23-24) gibi faaliyetler müdahale aşamasının diğer temel kategorilerdir.

Müdahale aşaması, afetin orta ve uzun vadeli toplumsal etkisini belirleyen değişkenlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada hem var olan toplumsal yapı, toplumsal işlev ve toplumsal çatışmaya dair yansımalar ortaya çıkmakta hem de müdahalenin hızına, niteliğine, bölgedeki kapsayıcılığına göre afetin o bölge, toplum ya da ülke üzerinde yaratacağı toplumsal değişimin ölçüsü ön görülebilir bir hâl almaktadır. Müdahale aşamasının sonrasında, afet yönetiminin bir diğer boyutu/aşaması olan iyileştirme süreci başlamaktadır.

1.2. İyileştirme (Recovery)

Afet sonrası iyileştirme aşaması, toplumsal hayatın yeniden organize edilmesi ve afetzedelerin toplum yaşamına yeniden intibaki için atılan ilk adımları içermektedir (Çağlar, 2020, s. 19). Bu adımlar arasında genel olarak geçici barınma yerlerinin temini, zarar gören alt yapının onarımı, afet bölgesinin temizlenmesi, travma sonrası süreçte afetzedelerin psikososyal esenliğinin (*well-being*) yeniden tesisi, afetin hemen sonrasında akamete uğrayan kamu hizmetlerinin yeniden sunumu (Weichselgartner, 2001, s. 87-90; Misomali vd. 2008, s. 32) mevcuttur. Buradan hareketle, iyileştirme aşamasının devam eden kriz ortamında hem müdahale aşaması ile bağlantılı hem de ondan bağımsız olarak daha programlı ve zaman gerektiren bir aşama olduğu söylenebilir.

Afet yönetimindeki iyileştirme aşaması, bazı spesifik afetler sonrasında literatüre yansıdığı üzere hem fiziki hem de beşerî bir restorasyonu ve rehabilitasyonu kapsar (Nirupama vd. 2015; Maskrey, 1989). Afetlerin binalara, ormanlara, doğal su kaynaklarına, bölge iklimine verdiği zarar kadar (hatta belki bunlardan çok daha fazla) sebep olduğu travma ve sonrasındaki stres ile bireylerin psikolojisinde yarattığı tahribat (Neria vd. 2008, s. 475-476) iyileştirmenin hem doğa hem de insan özelinde gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Zira fiziki mekanların ya da çevresel koşulların iyileştirilip toplumsal düzen ve insan sağlığının göz ardı edilmesi ya da tam tersine insan psikolojisinin ve toplumsal organizasyonun öncelenip fiziki mekân ve iklimsel koşulların göz ardı edilmesi afet yönetiminin başarısını olumsuz etkileme potansiyeli taşımaktadır. Bu duruma, sosyolojik bir olgu olarak kültürün somut ve soyut boyutlarının bir aradalığı açısından yaklaşılabilir. Şöyle ki, afetler maddi ve manevi kültürel öğelerin aniden ve şiddetli bir şekilde seyrinden çıkmasını, afet yönetimi de bu öğelerin rayına oturtulmasını ifade etmektedir. Hedef, insan ve toplum yaşamının doğal seyrinde hem maddi öğeler hem de manevi öğeler açısından iyileştirmeye gidilmesidir. Bu açıdan iyileştirme aşaması, biyofiziksel, sosyal ve ekonomik yaşantıda normale dönüş açısından atılacak kritik adımları içermektedir (Gunter vd. 2007, s. 86). Afet yönetimi konulu doktora tezinde Akyel (2007, s. 36-37), iyileştirme aşamasına dair bu temel çerçeveyi şu ifadelerle özetlemektedir:

“İyileştirme çalışmalarında, öncelikli olan hedef afetin hışmına uğramış birey ve toplulukların zararlarının paylaşılarak desteklenmesidir. Ayrıca, iyileştirmenin, yerel ekonomik canlılığın yeniden kazanılması, altyapının geliştirilmesi, sanayinin ve ticaretin desteklenmesi, toplumun eğitimi ve işgücünün katma değerinin yükseltilmesi, sosyal ve psikolojik destek hizmetlerinin sağlanarak toplumun olası bir yeni afet karşısında daha dirençli kılınması olduğu anlaşılmaktadır”.

İyileştirme aşamaları her bir afet türünde birtakım ortak çıktılarının yanı sıra özgün odak noktalarına ve devam süresine (*duration*) sahiptir. Bunlar afetin türüne, yıkıcı etkisine, afetten etkilenen popülasyonun sosyokültürel arka planına, afetin meydana

geldiği coğrafyanın siyasi, ekonomik, iklimsel koşullarına hatta afetin tekrarlanma olasılığına göre değişkenlik göstermektedir (Hollnagel, 2015, s. 26). Bu sebeple iyileştirme aşaması da tıpkı diğer afet yönetimi aşamalarında olduğu gibi stratejik bir planlama ve uygulama gerektirmektedir. Öte yandan, afet yönetiminin koordinasyonunu sağlayan otoritenin ve bu sürece dâhil olan paydaşların (yerel yönetimler, sivil toplum, bireysel çabasıyla sürece katılanlar, vd.) uyumu, çalışma dinamiği ve uzmanlığı iyileştirme aşamasının değişkenleri arasındadır (Boin vd. 2007, s. 50). Örneğin bu çalışmanın konusu olan deprem afeti sonrasında depremin şiddeti, hasar gören bina sayısı, depremin meydana geldiği bölgedeki kamu otoritesinin mevcut durumu, depremin “yaralarını sarmaya” giden ekiplerin bu konudaki bilgisi, sivil toplumun kuruluşlarının deprem bölgesindeki faaliyetleri, depremden görece daha az etkilenen bölge halkının fiziki ve insani yardım için gönüllü olması, yardım çalışmalarının organize edilmesi gibi konular iyileştirme aşamasındaki temel parametreler arasındadır.

İyileştirme aşaması, afetten etkilenen doğal çevre, bireyler ve toplumsal yaşantı açısından tıpkı müdahale aşamasında olduğu gibi tehlikeler ve risklere karşı da mücadele edilen bir aşamadır. Bu aşamada afetler karşısında daha savunmasız (*vulnerable*) olan bireyler ve gruplar açısından birçok dezavantaj ve tehlike bulunmaktadır. Yoksulların, engellilerin, yaşlıların, işsizlerin ve diğer bazı grupların gerek afet öncesi dönemde afet stratejileri geliştirip afete hazırlıklı olmaları gerekse afet sonrası süreçte iyileştirme adımlarına ve hizmetlerine erişimi kolay olmamaktadır (Okay vd. 2019, s. 85). Dezavantajlı gruplara ek olarak afetzedelerin tamamını ilgilendiren diğer bir konu da afetten kaynaklı ön görülemeyen risklerin, tıpkı müdahale aşamasında olduğu gibi iyileştirme aşamasında da ortaya çıkma potansiyeline sahip olmasıdır. Örneğin bir deprem sonrası arama kurtarma faaliyetlerinin beş ya da altıncı günün sonunda bitmesini takiben oluşacak bulaşıcı hastalık tehlikesi ya da binasındaki hasar tespit edilemeyip iyileştirme süreçlerini evinde tecrübe eden bireylerin artçı bir depremle enkaz altında kalma riski hemen her deprem sonrası mevcuttur. Bu tehlike ve riskleri minimuma indirmek de afet yönetiminin, özelde iyileştirme aşamasının konusu ve pratiğidir. Dolayısıyla kimi afetlerde müdahale süreci devam ederken dahi iyileştirme aşamasına geçiş yapıldığı söylenebilir. Yeniden deprem örneğine dönülecek olursa, afet yönetimine dâhil olan aktörler bir yandan enkaz altında kalan depremzedeleri kurtarmaya çalışıp müdahale aşamasını devreye sokarken öte yandan depremin etkilediği bölgenin zarar gören alt yapısını onarmak ve yeniden işler hâle getirmek isteyen aktörlerin çabası, iyileştirme aşamasının bir çıktısıdır. Ya da günlerce süren bir orman yangınına söndürmek adına itfaiyecilerin, orman yangın ekiplerinin ve diğer profesyonellerin ortaya koyduğu çaba afete müdahale aşamasını temsil ederken evi ya da tarımsal geçim kaynağı yangında zarar gören bireylere yönelik sosyal yardımlar ya da bu zarar dolayısıyla travma sonrası stres bozukluğu yaşayan bireylere yönelik psikososyal destek, iyileştirme çatısında değerlendirilebilir. Bu açıdan afet yönetiminde müdahale ve iyileştirme aşamalarının farklı aktörler ve uzmanlar tarafında eş zamanlı olarak yürütülebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanı sıra müdahale aşamasının sona erdiği durumlarda da afetten etkilenen farklı bireyler, haneler ve topluluklar açısından farklı iyileştirme çalışmaları sürdürülebilir (Lindell, 2013, s. 810).

İyileştirme aşaması bireysel, toplumsal ve ekonomik yaşantının yeniden tesisinin yanı sıra, yerel topluluğun benzer bir afet karşısında daha dayanıklı hâle gelmesini de hedeflemektedir (Gülkan vd. 2003, s. 51). Bu hedef, iyileştirmenin kısa, orta ve uzun vadeli adımlarında somutlaşmaktadır. Zira her bir afet sonrasında ortaya çıkan biyofiziksel ve sosyal tahribat, kayıplar ve diğer zararlar, afeti yaşayan toplumun açık ya da örtük olarak bu afete yeterince dayanıklı ya da hazırlıklı olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla “hayatta kalma” ve/ya “toplumsal işleyişin sürdürülmesi” motivasyonu, iyileştirme

aşamasında göz önünde bulundurulur. Bu sebeple, yine deprem örneğinden hareketle, yıkılan binaların yerine inşa edilen yeni binaların, yıkıma sebep olan depremin şiddetine, hatta daha şiddetli bir depreme dayanıklı olması beklenir. Ya da deprem sonrasında acil toplanma yerlerinin eksik kaldığının gözlemlendiği durumlarda bir sonraki afette benzer sorunun yaşanmaması için ilgili alanların sayısının artırılması ve bu alanların daha görünür/bilinir hâle getirilmesi hedeflenir.

Bütünleşik afet yönetimi açısından, tıpkı müdahale ya da hazırlıklı olma aşamaları gibi iyileştirme aşaması da çok yönlü ve çok aktörlü bir arka plana sahiptir. Bu aktörler arasında merkezi yönetimler ve alt birimleri, yerel yönetimler, afetin meydana geldiği bölge ya da ülkedeki sivil toplum örgütleri, farklı ülkelerin sivil toplum örgütleri ve gönüllüler mevcuttur (Akyel, 2007, s. 41). Fakat iyileştirme aşaması da tıpkı müdahale aşamasında olduğu gibi genelde merkezi yönetimlerin sorumluluğunda koordine edilmektedir ve farklı aktörler arasındaki çalışma uyumu önem arz etmektedir. Öte yandan, merkezi yönetimlerin maddi kaynak, teknoloji ya da iş gücü açısından yetersiz kaldığı durumlarda yerel yönetimler, ulusal ya da uluslararası sivil toplum örgütleri, farklı ülkelerin sivil toplum örgütleri ve gönüllüler iyileştirme aşamalarına katkıda bulunabilmektedir (Waugh, 2007, s. 48). Bu katkı da afetin şiddeti, yarattığı tahribat, meydana geldiği bölgenin sosyoekonomik ve kültürel koşulları, merkezi otoritenin afet yönetimi konusundaki tecrübeleri ve bölgedeki/ülkedeki sivil toplum anlayışı ve pratikleri açısından değişkenlik göstermektedir.

2. Afet Yönetiminde Sivil Toplum

Afet yönetiminin hemen her aşamasında rol oynayan temel aktörlerden biri, önceki bölümlerde değinildiği üzere sivil toplumdur. Merkezi otoritenin ya da yerel yönetimlerin afetle mücadelesine ek olarak sivil kuruluşlar, platformlar ya da bizzat gönüllü vatandaşlar kritik bir konumdadır. Zira günümüz bütünleşik afet yönetimi anlayışının kuramsal çıktılarında biri de toplum tabanlı afet yönetimidir (*community-based disaster management*). Bu kuramsal yaklaşım, öncesi ve sonrasında toplumu oluşturan her bir yerel unsurun afetler konusunda bilinçlendirilmesini ve risk azaltmadan iyileştirme aşamasına değin afetle mücadelede inisiyatif almasını öngörür (Luna, 2014; Maskrey, 2011).

Günümüz modern bütünleşik afet yönetiminin bir ilkesi olmasının ötesinde sivil toplumun afetle mücadelede aldığı rol, bizzat sivil toplum anlayışının ortaya çıkış ve gelişme süreci ile alakalıdır. Şöyle ki, sivil toplum Aristo'da kendine "politik toplum" olarak yer bulup (Onbaşı, 2005, s. 13) toplum felsefecilerinde "toplumsal sözleşme" yönüyle açığa çıkmış (Akbal, 2017, s. 18-26) ve 20. yüzyıldan itibaren toplumsal karar alma mekanizmalarında devlete karşı ve/ya devletle koordineli bir oluşumu ifade etmiştir (Erdoğan Tosun, 2001, s. 79-88). Bu bağlamda, toplumsal taleplerin, yönetim şekillerinin, toplum içi ya da toplum dışı etkilerin değerlendirilmesi, buna yönelik tepkiler ve birlikte yaşamaya dair diğer tüm süreçler sivil toplumun bir konusu ve alanıdır. Dolayısıyla afetlerin toplumsal yapı ve işleyişe dair yarattığı yıkımların telafisinde sivil toplumun dahli, tarihsel bir beklentinin ötesinde bir gereklilik hâline gelmektedir.

Afetle mücadelede sivil alanın işlevselliği birkaç noktada açığa çıkmaktadır. Bunlardan ilki, bilhassa büyük çaplı afetlerde kamu otoritesinin her bir afetzedeye aynı anda ulaşmasının, tüm afetzedelere "müdahalede bulunmasının" teknik ve fiziki olarak mümkün olmamasıdır. Zira kamu otoritesi afet sonrasında yalnızca afetzedelerin ihtiyaçlarına odaklanmamakta, aynı zamanda zarar gören alt yapının onarılması için hareket etmekte, afet bölgesinde güvenliği sağlamak adına planlar yapıp çalışmalar gerçekleştirmekte, afet devam ediyorsa (yangın, tsunami, terör saldırısı, vb.) müdahale için gerekli planları yapmakta ve ilgili kamu görevlilerini mobilize etmektedir. Bu noktada sivil toplum ve gönüllüler, afetin büyüklüğü ve etkisine göre ya devletin koordinesi altında afetzedelere yönelik müdahale ve iyileştirme çalışmalarına katılmakta ya da kendi içinde

örgütlenerek afetle mücadele etmektedir (Yavaşoğlu, 2015'ten aktaran; Öztürk, 2019, s. 29). Bununla alakalı olarak, Çakı tarafından 2020 yılında kaleme alınan ve sivil toplum ve afet yönetimi konusunda geniş bir literatür taramasını içeren çalışma, sivil alanın müdahale ve iyileştirme aşamalarındaki avantajlarını ortaya koymaktadır. Bunlar kısaca sivil toplumun daha esnek bir çalışma dinamiğine sahip olup afetzedelere daha hızlı bir şekilde ulaşması ve kaynaklarını afetzedelere sunabilmesi, kriz yönetimi anında dezavantajlı konumda olan kırılğan topluluklara daha kolay ulaşabilmesi, afet farkındalığı olan uzmanlar ve yerel toplulukların gönüllülerinden oluşması dolayısıyla toplum içi dinamiklerin ve afetzedelerin taleplerinin daha iyi anlaşılabilmesi ve bu taleplerin kamu otoritelerine iletilmesi ve tüm bunların afetzedeler nezdinde "güven" temelli algı ve yaklaşımı beraberinde getirmesi olarak özetlenebilir (Çakı, 2020, s. 8-14).

Çalışmanın odağı itibariyle müdahale ve iyileştirme aşamalarında sivil dayanışma ağlarının rolü, devlet ve sivil toplum tartışmalarında süre gelen ve bu konudaki temel sosyolojik çıktılardan biri olan koordinasyon ve/ya çatışma durumlarını ortaya koymaktadır. Çakı'nın (2020, s. 12) da hatırlattığı üzere devletin sivil topluma yönelik tavrı, sivil toplumun bir tehlike ya da avantaj olarak görülmesi, sivil toplumun katılımcı bir perspektifle toplumsal değişmeye ya da gelişmelere müdahil olup olmaması, afet döngüsünde devlet ve sivil toplum arasındaki birlikteliğin, koordinasyonun ya da çatışmanın seyrini belirlemektedir. Dolayısıyla tıpkı diğer toplumsal süreçlerde olduğu gibi afetlerde de devlet-sivil toplum ayrılığı ya da birlikteliği kuramsal ve pratik düzlemde gözlenebilmektedir.

Afetin meydana geldiği ülkede devlet ve sivil alan arasındaki uyum ya da çatışma dinamiklerinin hangi ölçüden seyrettiğinden bağımsız olarak, afet sonrası müdahale ve iyileştirme aşamalarında sivil unsurlar arası dayanışma pratikleri mutlak surette ortaya çıkmaktadır. Bu unsurlar yerel, bölgesel ya da uluslararası STK'ları ve afet bölgesinde yaşayan insanları kapsamaktadır. STK'ların faaliyetlerine ek olarak vatandaşların afet öncesi gündelik yaşantıda tesis ettikleri dayanışma ağları afetzedeler için gayri resmî sigorta işlevini görmektedir (Aldrich, 2008, s. 86). Zira afetlerde evi zarar gören insanlar için topluluk üyeleri tarafından geçici kalacak yer temini, gündelik yaşamsal ihtiyaçların kısa süreliğine de olsa afetten görece daha az etkilenen vatandaşlar tarafından karşılanması gibi müdahale ve iyileştirme adımları, aslında resmî sigorta şirketlerinin sağladığı hizmetlerdir. Afet sonrası gelişen sivil dayanışma ağları da bu açıdan sosyal sermayenin merkezinde konumlanan sivil bir sigortayı ifade etmektedir.

Günümüz küresel toplumunda afetler ve sivil toplum konusu daha geniş çaplı ve ulus ötesi çıktıları da beraberinde getirmiştir. Büyük çaplı afetlere yönelik müdahale, iyileştirme ya da risk azaltma gibi konularda uluslararası bir perspektif ve iş birliği (Coppola, 2007; Lopez Carresi vd. 2014) çerçevesinde ulus devletlerin resmî makamlarınca alınan tedbirlere ve hayata geçirilen uygulamalara ek olarak uluslararası (ya da ulusötesi) sivil toplum örgütlerinin de çalışmaları mevcuttur (Özerdem vd. 2006). Afetlerde hem farkındalığın hem de müdahale ve iyileştirme çabalarının uluslararası bir pratiği doğurmasındaki temel etmenler, iletişim ve ulaşım olanaklarının yer küre çapında artış göstermesidir. Doğa ve çevre hareketlerinde olduğu gibi afet konusu da bu açıdan uluslararası toplumun ve sivil toplum örgütlerinin gündemini meşgul etmektedir.

Sonuç olarak, afetlerin müdahale ve iyileştirme aşamalarında rol alan yerel, ulusal ya da ulus ötesi sivil unsurların sunduğu katkılar belli başlı kategoriler hâlinde gözlenmektedir. Bunlardan bazıları STK'ların ya da resmî bir kurumsallaşma olmadan örgütlenen sivil platformların afet bölgesine insani yardım (gıda, battaniye ve diğer insani ihtiyaç malzemeleri) ulaştırması, gönüllü arama kurtarma ekiplerinin afet bölgesindeki çalışmalara dâhil olması, afetzedelere yönelik ilkyardım, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) yaşayan afetzedelere psikolojik destek sağlanması, çeşitli etkinlikler aracılığı ile

afetzedeler arasındaki kırılğan grupların (yaşlılar, çocuklar, vd.) psikososyal yaşantıya yeniden intibakının sağlanması, afetzedelerin güvenli barınaklara yerleştirilmesi, afetzedeler arası iletişimin sağlanmasıdır (Demiroz vd. 2014, s. 320-326; Twigg vd. 2017, s. 447). Tüm bu faaliyet kalemleri, afet sonrası bozulan toplumsal yapının restorasyonu ve toplumsal kurumların işlerliğinin bir an önce sağlanması için bizzat toplumun üyeleri tarafından ve tamamen gönüllülük esasıyla atılan adımları içermektedir.

3. Türkiye’de Deprem ve Sivil Toplum: Bir Milat Olarak Marmara Depremi

On binlerce insanın yaşamını yitirmesine, yüz binlercesinin de evsiz kalmasına ve farklı bölgelere göçmesine sebep olan 1999 Marmara Depremi, Türkiye’nin afet yönetimi ve afetlerle ilgili farkındalık, görünüm, politika oluşturma ve bilimsel çalışmalar yürütmesi açısından bir milat niteliğindedir (Gavrilis, 2001). Marmara Depremi sonrasında afete müdahale ve iyileştirme aşamalarının yanı sıra, konutların depreme dayanıklılığı ve ülke çapında deprem farkındalığı geliştirme gibi afet öncesi hazırlık aşamaları Türkiye’de kamu otoritesinin, yerel yönetimlerin ve sivil toplumun gündemini meşgul etmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle bütünsel afet yönetimi konusunun Marmara Depremi sonrasında esas alınmaya başlandığı iddia edilebilir.

Marmara Depremi orta ve uzun vadede bütünsel bir afet yönetimi algısını doğurmasının yanında devletin afete müdahalede konusundaki “yetersizliğini” ve doğal bir afetin sosyal bir afete dönüşümünü de göstermiştir (Ertan, 2020, s. 2045). Hükümet yetkililerinin afet bölgesine ancak depremin üçüncü gününde ulaşabilmesi, afet bölgesine devlet tarafından ulaştırılan insani ihtiyaç malzemesinin (ki buna temiz içme suyu da dâhildir) yetersiz kalması ve diğer benzeri durumlar, devletin afet konusundaki hazırlıksızlığını ve afet sonrası aşamalarda organizasyon/kaynak eksikliğini göstermiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak, deprem sonrasında “devletin Türk halkı nazarındaki koruyucu ‘baba’ imajı tamamen çökmüştür” (Özerdem vd. 2000, s. 433). Ancak Marmara Depremine müdahale aşamasında ortaya çıkan sivil ve gönüllü dayanışma, Türkiye’de afetler ve sivil toplum konusunda bir milat olma özelliği taşımaktadır. Zira bu deprem ve sonrasında tecrübe edilenler Türk toplumunun sivil kimliğini keşfetmesinde olumlu bir etkiye bulunmuş ve halk, büyük çaplı toplumsal değişimlerde sivil inisiyatifin güçlü bir araç olduğu gerçeğini görmüştür (Ozyaprak, 1999’dan aktaran: Özerdem vd. 2002, s. 433). Jalali’nin (2002, s. 125) şu ifadeleri, Marmara Depremi, devlet ve sivil toplum konusunda bir çerçeve çizmektedir:

“Felaketi takip eden haftalarda devlet felçli gibiydi. İlk iki haftada devletin varlığı sınırlıydı. Kızılay (Kızıllaç’ın Türk karşılığı) felaketi takip eden beş gün boyunca bölgede görülmedi. Yardım ve kurtarma çabaları, ağırlıklı olarak komşular, akrabalar, bireyler (zengin iş adamlarından bölge dışından üniversite öğrencilerine), siyasi partiler, yabancı kurtarma ekipleri ile AKUT ve Türk Tabipler Birliği gibi daha köklü STK’lar tarafından sağlandı.”

Marmara Depremi, devletin afet müdahalesindeki yetersizliğini ve sivil toplumun afetlerdeki olumlu rolünü ortaya koymasının yanı sıra devletin afet gerçeği karşısında alması gerektiği konumu da gündeme getirmiştir. Diğer bir ifadeyle, 2000’li yılların başında ülkenin yaşadığı ekonomik krize etki eden temel etmenler arasında gösterilen bu afet, ilerleyen yıllarda afet yönetimi ve toplumsal organizasyon açısından devletin atacağı kurumsallaşma adımlarını gerekçelendirmiştir. Kamu otoritesinin depremin ardından aldığı diğer tedbirlerin yanı sıra, 2000’li yılların sonunda afet ve kurumsallaşma açısından dikkat çekici bir adım atılmıştır. 2009 yılında Başbakanlık’a bağlı olarak kurulan Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD, 2021), Türkiye’nin afet yönetimi konusunda yetkilendirilen kurum olmuştur. Bu yetkilendirme ve kurumun afet konusundaki süregelen çalışmaları, Türkiye’de afet yönetimi konusunda geçmişe nazaran daha profesyonel

bir ortamı doğurmuştur. Geçen bu sürede, kamu otoritesinin yanı sıra yerel yönetimler ve sivil toplum bünyesinde ortaya çıkan çalışmalar ve bu üç paydaş arasındaki koordinasyon afetlerle mücadeleyi ülke çapında daha görünür bir konuma taşımıştır. Zira 1999 Marmara Depremi yalnızca devletin değil sivil alanın ve yerel yönetimlerin de afet gündemini etkilemiştir. Dahası, yurt dışından gelip depremin arama kurtarma çalışmalarına katılan ve iyileştirme safhasına da katkıda bulunan uluslararası sivil toplum örgütleri küresel çapta daha görünür bir hâle gelmiştir (İsbir vd. 2008).

İzmir Depremi'nde sivil dayanışma pratiklerinin rolüne geçmeden önce, 1999 sonrası dönemde Türkiye'de meydana gelen depremler ve sonrasında sivil toplum konusuna çok kısa bir şekilde değinilebilir. 2011 yılında meydana gelen Van Depreminde sivil toplum, yerel yönetimler ve devlet arasındaki koordinasyona dair veriler daha görünür bir hâle gelmiş ve afet sonrası dönemin yönetişimi konusunda daha profesyonel bir yaklaşımın yansımaları ortaya çıkmıştır (Toker, 2016, s. 254). 2020 yılının başlarında meydana gelen Elâzığ-Malatya Depreminde ise hem bu koordinasyonun hem de sivil toplumun müdahale ve iyileştirme aşamasındaki proaktif rolü göz ardı edilemeyecek bir seviyeye ulaşmıştır. Devletin seferberliğinin yanı sıra (ve bununla koordineli olarak) gönüllülerin çeşitli kanallar ve kuruluşlar aracılığı ile yürüttüğü sivil dayanışma, müdahale ve iyileştirme aşamalarında sivil bir seferberliği de ortaya koymuştur (Sivil Toplum İçin Destek Vakfı, 2020).

4. İzmir Depremi Sonrası Müdahale ve İyileştirme Aşamalarında Sivil Toplum ve Pratikleri

30 Ekim 2020 tarihinde, Kandilli Rasathanesi verilerine göre Seferihisar açıklarında gerçekleşen 6,9 büyüklüğündeki deprem, İzmir'de 13 binanın tamamen yıkılmasına, 3000 binanın ağır hasar görmesine, 1000'i aşkın kişinin yaralanmasına ve 114 kişinin yaşamını yitirmesine sebep olmuştur (Çınar vd. 2021, s. 5; Koirala vd. 2020).

Depremin öğle saatlerinde meydana gelmesinin ardından başta AFAD olmak üzere diğer devlet kurumları ve yerel yönetimler oluşan bu doğal afete müdahale adına birtakım adımlar atmıştır. Devletin bu adımlarının yanında sivil toplum örgütleri ve vatandaşlar da kısa sürede örgütlenerek afet yönetim sürecine katkıda bulunmuşlardır. Bu katkı, müdahale ve iyileştirme aşamaları açısından aşağıdaki tabloda sıralanan faaliyetler hâlinde açığa çıkmıştır:

Müdahale aşamasındaki sivil toplum faaliyetleri	<ul style="list-style-type: none">• Sivil arama kurtarma ekiplerinin yıkılan binalara intikali ve AFAD'ın koordinasyonunda arama kurtarma çalışmalarına başlaması.• STK'ların ve sivil platformların afetzedelere ve kurtarma ekiplerine yaşamsal malzeme ulaştırması.• Vatandaşların afet bölgesine giderek bireysel çabalarıyla afetzedelere yaşamsal ihtiyaç malzemeleri ulaştırmaları.
--	--

İyileştirme aşamasındaki sivil toplum faaliyetleri	<ul style="list-style-type: none">• AFAD ve Kızılay'ın sağladığı çadırlara ek olarak afetzedeler için çadır temini.• Profesyoneller aracılığı ile deprem travmasını yaşayan afetzedelere psikolojik yardım sağlanması.• Sosyal medya aracılığıyla örgütlenip afet sonrası süreçte depremedelilerin temel ihtiyaçları için yardım kampanyaları düzenlenmesi.• İzmir'deki bazı konaklama işletmelerinin afetzedelere ücretsiz olarak kalacak yer sağlaması.• İzmir'de yaşayan birçok insanın yine sosyal medya aracılığı ile evlerini afetzedelere açacağını belirtip iletişim bilgilerini paylaşması.
---	--

Tablo 1: İzmir Depremi sonrası müdahale ve iyileştirme süreçlerinde sivil toplumun faaliyetleri

4.1. Kriz ve Acil Duruma Sivil “Müdahale”

Türkiye’de hatta dünyada meydana gelen birçok yıkıcı depremde olduğu gibi AKUT, İzmir Depremi sonrasında da arama kurtarma çalışmalarına katkı sunan sivil toplum kuruluşlarından biridir. Depremin hemen ardından Türkiye’nin farklı bölgelerindeki 18 AKUT ekibi ve 268 AKUT gönüllüsü bölgeye intikal etmiş, profesyonel teçhizatlarıyla yıkılan binalardaki afetzedelerin yerlerini tespit etmeye çalışmış ve deprem sonrasındaki ilk iki günde dokuz vatandaşı enkazdan sağ olarak kurtarmıştır (AKUT, 2020).

2020 yılının başında gerçekleşen Elâzığ-Malatya depreminde de gönüllü faaliyet yürüten GEA Arama Kurtarma ekibi hem depremin ilk gününden itibaren arama kurtarma çalışmalarına dâhil olmuş hem de gönüllüleri aracılığı ile Bayraklı ve Bornova ilçelerinde kurulan çadır noktalarına çadır, battaniye, gıda paketi, pandemi kiti gibi insani ihtiyaç malzemesi temininde bulunmuştur (GEA, 2020).

İzmir Depreminde arama kurtarma çalışmalarına katkı sunan diğer bir STK ise İHH İnsani Yardım Vakfı’dır. Depremin ardından kurumun genel merkezinde bir kriz masası oluşturulmuş, afete müdahale için planlamalar gerçekleştirilmiş ve 24 ilden toplam 226 kişinin dâhil olduğu arama kurtarma ekipleri İzmir’e ulaşmış, eş zamanlı olarak Hatay ilinde bulunan İHH Mobil Aşevi de İzmir’e doğru hareket etmiştir (İHH, 2020). 911 Arama Kurtarma Derneği, İzmir Depremi sonrası arama kurtarma çalışmalarına katılan bir diğer STK’dır. Balıkesir Bandırma merkezli olarak faaliyet gösteren bu derneğin yıkılan Rıza Bey apartmanında görev yapan kurtarma ekipleri enkazda 2 vatandaşın cansız bedenine ulaşmış, 3 vatandaşı da yaralı olarak kurtarmıştır (911 Arama Kurtarma Derneği, 2020). Son olarak Marmara Depreminin ardından 2000 yılında kurulan, 2016 yılı itibariyle 109 mahallede 5008 gönüllüsü olup³ afetlere yönelik toplumsal bilinç oluşturma hedefi taşıyan Mahalle Afet Gönüllüleri Vakfı (MAG, 2016) bünyesindeki Acil Müdahale Ekibi (MAG-AME) ile İzmir Depremi sonrası müdahale aşamasına arama kurtarma faaliyetleri ile destek olmuştur (Habertürk, 2020a). Sivil katılım ve gönüllülük konusuna dair tamamlayıcı bir veri olması açısından, İzmir Depremi sonrasında arama kurtarma çalışmalarına katılmak üzere Van şehrinde ikamet eden bir grup gönüllüden de bahsetmek yerinde olacaktır. 23 Ekim 2011’de Van’da meydana gelen depremde enkaz altında kalıp sağ kurtarılan bazı vatandaşlar, İzmir Depremi’nin hemen akabinde Türk Kızılayı Van Şubesine resmî olarak başvurarak enkazda arama kurtarma çalışmalarına katılmak üzere gönüllü olmuş ve depremle mücadelede farklı bir görev verildiği takdirde de yerine getirebileceklerini beyan etmiştir (Anadolu Ajansı, 2020a).

³ MAG’ın resmî web sitesindeki son veriler 2016 yılına aittir.

Sivil toplumun STK'lar aracılığı ile İzmir Depremi sonrası afet yönetimine ilk katkısı, görüldüğü üzere arama kurtarma ekipleri ile yıkılan binalardan insanları kurtarmak olmuştur. Özellikle deprem gibi afetzedelerin enkaz ya da göçük altında kaldığı durumlarda her bir saatin kritik olduğu ve bireylere mümkün olan en kısa sürede ulaşılabir an önce ilkyardım ve tedavi süreçlerine başlanması gerektiği bir afette, STK'ların bu işi yerine getirecek profesyonel ekipleri İzmir'e göndermesi dikkat çekici bir sivil dayanışma adımıdır. Müdahale aşaması kapsamındaki bu adımla sivil toplum, bizzat afet nedenli can kayıplarını önleyici bir adım atmıştır. Bölgedeki AFAD ekibinin akredite ettiği ve yıkılan farklı apartmanların enkazında görevlendirdiği sivil ekipler gerek sayıları gerekse canlı olarak enkazdan çıkardıkları afetzedeler göz önünde bulundurulduğunda müdahale aşamasında işlevsel bir rol üstlenmiştir. Bu rolün ifasında, sivil ekiplerin afet öncesindeki afet yönetim süreçlerinden "hazırlıklı olma" ve "profesyonellik/uzmanlık geliştirme"ye dair pratikleri (Mahruki, 2018, s. 294-295) önem arz etmiştir. Zira riskli bir içerik barındıran müdahale aşaması, afet anına dair senaryolar üzerinden bir hazırlığı ve profesyonel donanımı gerektirmektedir. İzmir Depreminde görev yapan tüm bu sivil ekiplerin yaklaşık bir hafta süren kurtarma çalışmalarında teknik, fiziksel ve psikolojik olarak afet müdahalesine hazırlıklı olduğu görülmüştür.

Sivil alanın İzmir Depreminde müdahalesinde diğer bir boyut, afetzedelere temel yaşamsal ihtiyaçların ulaştırılması olmuştur. STK'lar ya da sivil platformlar sosyal medyada örgütlenerek depremde evi yıkılan, hasar gören ya da evine girmekten korkan afetzedeler için başta çadır ve temel gıda maddeleri olmak üzere insanların afet sonrasında biyolojik ve fiziki yaşantısını sürdürmesine destek olacak malzemeleri afet bölgesine ulaştırmıştır. Özellikle Elâzığ-Malatya Depreminde çalışmalar yürüten STK'ların ve diğer paydaşların meydana getirdiği Afet Platformu, İzmir Depremindeki müdahale (ve sonrasındaki iyileştirme) aşamasında bahsi geçen adımları atmaya bünyesindeki kuruluşları seferber etmiştir. Bu kuruluşlar arasında "Ahbap Derneği, AÇEV, Açık Açık, Akut Vakfı, Çorbada Tuzun Olsun Derneği, Dünya Doktorları Derneği, Hayata Destek Derneği, İhtiyaç Haritası, İstanbul Gönüllüleri, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı, Kadın Girişimciler Derneği, Kadınlarla Dayanışma Vakfı, Koruncuk Vakfı, Lokman Hekim Sağlık Vakfı, Maya Vakfı, Nef Vakfı, Nirengi Derneği, Sevgi ve Kardeşlik Vakfı, Temel İhtiyaç Derneği, Toplum Gönüllüleri Vakfı, Turkish Philantropy Funds, Türk Psikologları Derneği, Corona Günlerinde İyilik Platformu, Geleceği Paylaş Sivil İnisyatifi, İZMAD, MSYD-ASRA, Mülteci Destek Derneği, Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği, İzmir Kent Konseyi, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, İzmir Atatürk Lisesi Mezunları Derneği, Ege Çağdaş Eğitim Derneği, Corona Günlerinde İyilik, Adım Adım, Geleceği Paylaş, Sağlıkta Genç Yaklaşımlar" mevcuttur (Bianet, 2020).

Deprem sonrası yıkımın sebep olduğu kriz anında afetzedelere acil yardım ihtiyaçlarının ulaştırılması, sivil dayanışma pratiklerinin müdahale aşamasındaki önemini bir kere daha ortaya koymuştur. Depremin ilk gününden itibaren Afet Platformunun paydaşları ya da diğer sivil platformlar/kurumlar aracılığı ile gönderilen yardım malzemeleri⁴ İzmir Fuarı'nda toplanmıştır. Yardımların toplanması kadar tasnifinde ve dağıtımında da sivil toplumun emeği mevcuttur. Her ne kadar AFAD, Kızılay ve yerel yönetimler proaktif bir rol üstlense de STK'ların ve gönüllülerin yardım toplama ve yardımları dağıtma süreçlerindeki müdahale temelli adımları, afetten etkilenenlerin kriz ve acil durum hâlinde bir an önce çıkmasında ve toplumsal hayata yeniden intibakında önemli bir rol oynamıştır.

⁴ Anadolu Ajansı'nın resmî mercilere dayandırdığı haberinde 4 Kasım 2020 tarihi itibarıyla Türkiye'nin farklı illerinden vatandaşların çabalarıyla İzmir'e 7 tır ve 20 kamyon-pikap dolusu 70 bin aynı bağış ulaştırılmıştır (Anadolu Ajansı, 2020b).

İzmir Depremi sonrasında STK'ların ya da sivil platformların oluşturduğu kurumsal çabalarla eş zamanlı olarak vatandaşların gönüllü olarak müdahale aşamasına sunduğu katkı da dikkat çekicidir. Bu katkı, Türkiye'nin farklı illerinden kara yoluyla gönderilen acil yaşamsal ihtiyaç malzemeleri ya da İzmir'de ikamet edenlerin bizzat elden ulaştırdığı yardımlar hâlinde açığa çıkmıştır. Bu konudaki örneklerden biri, vatandaşların online alışveriş sitelerinden satın aldıkları yaşamsal ihtiyaç malzemelerini İzmir Valiliği bünyesinde kurulan Koordinasyon Merkezi aracılığıyla İzmir Fuarı'ndaki yardım toplama merkezine kargolaması ya da kendi imkânlarıyla ulaştırmasıdır. Merkezin idarecilerinin aktardığına göre 4 yaşındaki bir kız çocuğundan 80 yaşındaki yaşlı bir vatandaşa değin birçok sivil, depremin hemen ardından imkanları doğrultusunda yardım malzemesini Fuar alanına ulaştırmış, böylece sivil dayanışmaya dair ilgili kamu yetkilisinin ifadesiyle "destansı" bir tablo ortaya konulmuştur (Anadolu Ajansı, 2020c). Bu tablo, afetlerde hem ulusal hem de yerel gönüllülerin müdahale aşamasına katkısını ve bu katkının arka planındaki doğrudan ya da dolaylı sivil motivasyonu (Hales vd. 2012, s. 545-546) göstermektedir.

Vatandaşlar ve STK'lar aracılığıyla gönderilen, toplanan, tasniflenen ve afetzedelere ulaştırılan yardımlar, arama kurtarma faaliyetlerinin sürdüğü acil durum/kriz anında bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri adına işlevsel bir rol oynamıştır. Müdahale aşamasına yönelik bu katkı, yardımların iyileştirme aşamasında da kullanılmasını sağlamış, adeta "fazla fazla" gönderilen ve gönüllülerin "şaşkınlığına" sebep olan birçok aynı yardım arama kurtarma faaliyetleri sonunda da afetzedelere ulaştırılmıştır.⁵

AFAD, Kızılay, farklı şehirlerin Valilikleri, Kaymakamlıkları, Sosyal Hizmet İl Müdürlükleri, Büyükşehir Belediyeleri ve diğer merkezi/yerel yönetim birimlerinin aynı ve nakdi yardımları, sivil toplum kuruluşlarının ve vatandaşların yardımlarıyla bir araya gelerek afetzedelerin temel yaşamsal ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamıştır. Bu sayede afet sonrası iyileştirme aşamasına geçişte daha sağlıklı bir toplumsal organizasyon sağlanmış ve afetzedelerin temel yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayamadığı herhangi bir durum ortaya çıkmamıştır.

4.2. İyileştirme Aşaması: Çeşitlenen Dayanışma Pratikleri ve Profesyonel Afet Yönetimine Sivil Katkı

İzmir Depreminde kriz ve acil durum döneminin ardından ortaya çıkan bazı sivil pratikler, afet sonrası iyileştirme aşaması kapsamında değerlendirilebilir. Temelde afetzedelerin hayatta kalmasını amaçlayan pratikler sonrası bireylerin toplumsal yaşama yeniden intibakı için atılan bu adımlar, İzmir Depremi sonrasında hem önceki afetlerde gözlenen iyileştirme aşamalarına dair veriler ortaya koymuş hem de İzmir Depremi sonrasında ilk defa gözlenen durumları göz önüne sermiştir. Ayrıca bu pratiklerden bazıları, depremin üzerinden geçen 5 aylık süreçte hâlen uygulanmaktadır.

Deprem sonrası sivil dayanışmanın gözlemlendiği iyileştirme çalışmalarından biri, STK'lar ya da vatandaşlar tarafından çadır bölgeleri kurulmasıdır. Özellikle evi zarar gören depremzedeler, kriz ve şok anı sonrasında yeni bir yerleşim yerine taşınana değin bir süreliğine çadırlarda yaşamaya devam etmiştir. AFAD ve Kızılay'ın çadırlarına ek olarak kurulan bu geçici yaşam alanları, bireylerin barınma ihtiyacına yönelik bir iyileştirme pratiği olarak okunabilir.

⁵ Afet sonrasında sivil dayanışma ve kolektif hareketin gözlenebileceği bir alan da depremzedelere ulaştırılan acil yardım paketlerine bağışçılar tarafından bırakılan notlardır. Fuar alanındaki yardım toplama merkezinde çalışan bir Kızılay gönüllüsü, bu notlardaki dayanışma, yardım ve motivasyon sağlamaya yönelik içeriklerinden bahsederek, bunların kendi çalışma motivasyonlarına da katkıda bulunduğunu dile getirmiştir (CNN Türk, 2020).

İkinci olarak İzmir Depremi sonrasında yine afetzedelerin barınma ihtiyacı kapsamında değerlendirilebilecek bir iyileştirme adımı ortaya çıkmıştır. İzmir Otelciler Odası, başkanı aracılığıyla afetzedelerin ücretsiz olarak konaklayabileceği otellerin ismini ve iletişim bilgilerini paylaşmıştır (Egetelgraf, 2020a). Depremın meydana geldiği gün yapılan bu duyuru ile ilgili meslek odasına kayıtlı farklı ilçelerdeki 13 otel kapılarını afetzedelere açtığını beyan etmiştir. Bu sayı ilerleyen günlerde 50'ye yükselmiş (Egetelgraf, 2020b) ve afetzedeler için daha geniş bir konaklama imkânı ortaya çıkmıştır. Benzer bir sivil dayanışma pratiği, yine 2020 yılında meydana gelen Elâzığ Depreminde de gözlenmiştir. O dönemde Elâzığ ve Diyarbakır'da bazı otel ve pansiyonlar afetzedelere ücretsiz konaklama imkânı sağlayacağını beyan etmiştir (Habertürk, 2020b).

Afetzedelere yönelik konaklama ve barınma imkânı yalnızca ticari işletmeler tarafından değil, İzmir'de yaşayan vatandaşlar tarafından da sağlanmış ya da bu yönde bir gönüllülük ortaya konmuştur. Depremde evi zarar görmeyen yüzlerce İzmir sakini, afet sonrasında komünite içi dayanışma pratiği olarak adlandırılabilir bir eylemle, sosyal medya üzerinden depremzedelere evinin kapısını açtığını beyan etmiş ve iletişim bilgilerini paylaşmıştır (Haberler, 2020). Ayrıca İzmir Büyükşehir Belediyesi, başlattığı Bir Kira Bir Yuva kampanyası ile evi hasar gören depremzedelerin taşındıkları yeni konutlarının kirasını karşılamak üzere gönüllülerden destek istemiş, 8 Aralık 2020 tarihi itibarıyla Türkiye çapında gönüllülerden 40 Milyon TL'yi aşkın kira yardımı ve 20 Milyon TL'yi aşkın nakdi yardım toplanmıştır (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2020). Sosyolojik bağlamda bireysel kültürün hâkim olduğu "kentleşme" sürecinin yaşandığı Türkiye'deki temel şehirlerinden biri olan İzmir'de gözlenen bu dayanışma (bir yabancıya "evin kapısının açılması"), daha çok geleneksel dönemlerde ya da geleneksel toplumlardaki afet sonrası sivil dayanışma pratiklerine örnek teşkil etmektedir. Ancak İzmir Depremi sonrasında, sanayi öncesi toplumların geleneksel dayanışma ağlarının ve imece usulü yardımlaşma pratiklerinin (Fafchamps, 1992) bir metropol özelinde hem yerel hem de ulusal arka planlı görünümü ortaya çıkmıştır. Bu da İzmir Depremi ve afet yönetimi konusunu sivil toplum ve sivil dayanışma açısından özgün bir konuma taşımaktadır.

Sivil toplum ve sivil dayanışmanın İzmir Depremi sonrasında iyileştirme aşamasına katkılarından bir diğeri de afetzedelere yönelik psikolojik destek yardımıdır. Bu yardımlar, Afet Platformu'na bağlı STK'lar ve Türk Psikologlar Derneği tarafından gerçekleştirilmiştir.

"Afet Platformu üye kuruluşları Dünya Doktorları Derneği, World Human Relief ve Mülteciler ve Sığınmacılarla Yardımlaşma Dayanışma ve Destekleme Derneği, sahada 4 farklı çadır alanında (Aşık Veysel, Öğretmenevi, Bornova Stadyumu ve Simirna Meydanı) psikososyal destek faaliyetleri yürütmüştür. Deprem alanındaki açık alanlarda yapılan kısa süreli Psikolojik İlk Yardım müdahaleleri haricinde ihtiyacı olduğu gözlemlenen danışanlarla randevu usulü çalışılarak mahremiyetin sağlandığı bireysel görüşme çadırlarında veya diğer alanlarda bireysel görüşmeler ve seminerler gerçekleştirilmiştir" (Afet Platformu, 2020, s. 8).

Türk Psikologlar Derneği ise depremin üçüncü gününde İzmir Şubesi'nin resmî web sitesinde afetzedelere psikolojik destek sağlamak isteyen uzman gönüllüler için Gönüllü Formu yayınlamıştır (Türk Psikologlar Derneği, 2020a). Formun bilgilendirme bölümünde psikolojik desteğin yüz yüze ya da çevrimiçi olarak sunulabileceği belirtilmiştir. Derneğin bu çağrısına kısa sürede birçok uzman gönüllü cevap vermiş ve forma erişim, yoğun talep dolayısıyla kaldırılmıştır.⁶ Türk Psikologlar Derneğinin afet sonrası bu girişimi neticesinde

⁶ Derneğin web sitesindeki form simgesine tıkladığında Google Formlar bölümüne geçilmektedir. Açılan sayfadaki duyuruda "Yoğun talep doğrultusunda başvurular kapatılmıştır. İlginiz için teşekkür ederiz." ifadesi yer almaktadır. bk. URL 1.

21 Aralık 2020 tarihine değin 245 gönüllü uzman, depremzedelerle 1086 bireysel görüşme gerçekleştirmiştir (Sivil Sayfalar, 2020).

Hem Afet Platformu üyesi kuruluşların hem de Türk Psikologlar Derneğinin deprem bölgesinde ya da çevrimiçi olarak uzaktan gerçekleştirdiği görüşmeler, afet sonrasında bireylerin yaşadıkları başta travma sonrası stres bozukluğu olmak üzere birçok psikolojik sorunu aşmak ve bireylerin toplumsal yaşantıya yeniden intibakını sağlamak adına önem arz etmektedir. “Zira afet sonrasında insanların çadır, battaniye, gıda gibi fiziksel ve yaşamsal ihtiyaçları kadar, hatta daha da fazla psikososyal yardımlara ihtiyaçları vardır” (Can, 2020, s. 30). Dolayısıyla STK’ların bu iyileştirme adımı, afetzedeler için hayati önemdedir. Ayrıca bahsi geçen STK’lar, afet yönetimi literatürünün öngördüğü üzere kırılğan gruplar, özelde çocuklar için profesyonel destek çalışmaları yürütmüştür. Bu çalışmalar, çocuklara yönelik oyunlar ve diğer çeşitli grup aktiviteleridir (İzmir Ekonomi Üniversitesi, 2020).

İzmir Depremi, sivil toplum ve afetlerde sivil dayanışma açısından özellikle iyileştirme aşamasında çeşitlenen ve diğer paydaşlarla koordinasyonun hat safhada olduğu bir afet yönetimini ortaya koymuştur. Hem STK’ların ve sivil platformların hem de bireysel olarak vatandaşların temel bilgi teknolojileri aracılığı ile örgütlenip bizzat afet bölgesinde yürüttüğü çalışmalar, sivil toplumun yalnızca politik ya da kültürel süreçler açısından bir toplumsal aktör olmadığını, toplumsal yapıya olumsuz etkide bulunan doğa olayları sonrasında toplumsal hayatın seyrine yeniden kavuşturulmasına katkı sunabileceğini göstermiştir.

Sonuç Yerine

İzmir Depreminin ardından müdahale ve iyileştirme aşamalarında kendini gösteren sivil dayanışma pratikleri ve bu pratiklerin kamu otoritesi ile koordinasyon hâlinde oluşu, Türkiye’nin afet yönetimi konusunda geçmişten günümüze yaşadığı tecrübelerin bir birikimi olarak okunabilir. Zira 1999 Marmara Depremi sonrasında devlet kurumlarının müdahale ve iyileştirmede yetersiz kalışı ve sivil toplumun, yol gösterici bir mercii olmaksızın dâhil olduğu afet yönetimi günümüzde çok daha farklı bir boyutta ortaya çıkmaktadır. AFAD ve diğer kamu kurumlarının depreme müdahalesine paralel olarak STK’ların ve bölge insanlarının vakit kaybetmeden depreme müdahale etmesi, sivil toplum ve yerel yönetimlerin koordinasyon hâlinde çalışıp afetin zararlarını azaltması deprem gerçeğinin (en azından müdahale ve iyileştirme aşamalarında) ciddiye alındığını göstermektedir. Sivil alanın ülke çapında örgütlenerek her iki aşamada da afetzedelerle bire bir temas sağlaması ve gönüllülük esasına dayalı çalışmalar sürdürmesi, Van ve Elazığ-Malatya depremlerinde temelleri atılmış bir dayanışma pratiğinin olgunlaşmış hâlini ortaya koymuştur. Çalışmada gerçekleştirilen doküman incelemesi sonucunda sivil toplumun bu iki deprem sonrasında afet müdahalesinde daha fazla farkındalık geliştirdiği ve çok farklı kalemlerle afetzedelerin toplumsal hayata yeniden intibakı için çalışmalar yürüttüğü görülmüştür. Bu çalışmalar vesilesiyle İzmir Depremi sonrasında ihtiyaçtan çok daha fazla sayıda arama kurtarma ekibi ve personeli bölgede görev yapmış, yine ihtiyaçtan çok daha fazla miktarda aynı yardımlar bölgeye ulaştırılmış ve afetzedelere psikolojik yardım sağlayan bir STK (Türk Psikologlar Derneği), gönüllü başvurusunun yoğunluğundan ötürü başvuruları belli bir süreden sonra askıya almıştır. Sonuç olarak afet yönetiminde görev alan kamu kurumlarının ya da sivil platformların yetkilileri, daha önce herhangi bir afetin akabinde böylesine bir dayanışma pratiği görmediklerini dile getirmiştir. Deprem sonrasında devlet kurumları ve sivil alan arasındaki koordinasyon ve sivil dayanışma pratiklerinin ilk defa böylesine proaktif bir hareket alanına kavuşması, afetin etkilerini azaltma açısından olumlu bir gelişme olarak görülebilir. Ancak bir deprem ülkesi olan Türkiye’de afet sonrası aşamalar kadar afet öncesi aşamaların da afetlerin en az zararla atlatılması açısından kritik bir konumda olduğu unutulmamalıdır. İzmir

Depremi sonrasında gösterilen dayanışmanın, ülke ölçeğinde diğer afetlerin öncesinde de gösterilmesi ve afet yönetimine dâhil olan aktörlerin benzer bir profesyonellik ve çaba ile koordineli bir şekilde afete hazırlanması gerekmektedir. Bütünleşik bir afet yönetimini içeren bu adımlar, afetlerin fiziki yerleşim birimlerine ve toplumsal yaşantıya vereceği zararların azaltılması ve afet sonrası dönemde bireylerin toplumsal yaşantısına en kısa sürede dönebilmesi açısından önem arz etmektedir.

*

Bu çalışma, İzmir Depreminde hayatını kaybeden 114 vatandaşımızın aziz hatırasına ithaf edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AHMED, Y. A. vd. (2015). "Knowledge Sharing Framework for Disaster Management". *Journal of Information Systems Research and Innovation*. IX/1: 50-60.
- AKBAL, İ. (2017). *Sivil Toplum*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- AKYEL, R. (2007). *Afet Yönetim Sistemi: Türk Afet Yönetiminde Karşılaşılan Sorunların Tespit ve Çözümüne İlişkin Bir Araştırma*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ALDRICH, D. (2008). "The Crucial Role of Civil Society in Disaster Recovery and Japan's Preparedness for Emergencies". *Japan Aktuell*. III: 81-96.
- ALKIN, R. C. (2020). "Dünyada ve Türkiye'de Afet Sosyolojisi: Afetlerin Sosyolojideki Yeri İlişkin Bir Literatür Taraması". *Afet Sosyolojisi*. (ed. İslam Can). Konya: Çizgi Kitabevi: 63-88.
- BOIN, A. – P. T. HART (2007). "The Crisis Approach". *Handbook of Disaster Research*. (ed. Havidan Rodriguez vd.). New York: Springer: 42-53.
- CAN, E. (2007). *Bütünleşik Afet Yönetiminin Temel İlkeleri*. Ankara: JICA Yayınları.
- CAN, İ. (2020). "Giriş Niyetine-Afet Sosyolojisine Alan Açma Çabası". *Afet Sosyolojisi*. (ed. İslam Can). Konya: Çizgi Kitabevi: 15-39.
- COLEMAN, C. (2006). "Frequency of Man-Made Disasters in the 20th Century". *Journal of Contingencies and Crisis Management*. XIV/1: 3-11.
- COPPOLA, D. (2007). *Introduction to International Disaster Management*. Oxford: Elsevier.
- ÇAĞLAR, T. (2020). "Afet Yönetiminin Temel İlkeleri". *Farklı Boyutlarıyla Afet Yönetimi*. (ed. Murat Yaman - Erkan Çakır). Ankara: Nobel Akademik: 5-23.
- ÇAKI, F. (2020). "Afet Yönetiminde Sivil Toplum ve Güven Alguları". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*. VI/12: 1-45.
- ÇINAR, A. K. vd. (2021). "30 Ekim 2020 Ege Denizi Depreminin Düşündürdükleri". *Planlama*. XXXI/1: 4-11.
- DEMİROZ, F. – Q. HU (2014). "The Role of Nonprofits and Civil Society in Post-disaster Recovery and Development". *Disaster and Development Examining Global Issues and Cases*. (ed. Naim Kapucu - Koutsai Tom Liou). New York: Springer: 318-330.
- DOBRUCALI, E. – İ. H. DEMİR (2016). "Earthquake and Flood Disaster Management Regulations in Turkey". *Disaster Science and Engineering*. II/1: 1-6.

- DRABEK, T. E. vd. (1981). *Managing Multiorganizational Emergency Responses: Emergent Search and Rescue Networks in Natural Disasters and Remote Area Settings*. Boulder, CO: Institute of Behavioral Science, University of Colorado.
- ERDOĞAN TOSUN, G. (2001). *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- ERTAN, G. (2020). "Civil Society and Disaster Management: Case of Marmara Earthquake". *Electronic Journal of Social Sciences*. XIX/76: 2044-2056.
- ERTÜRKMEN, C. (2006). *Afet Yönetimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- FAFCHAMPS, M. (1992). "Solidarity Networks in Preindustrial Societies: Rational Peasants with a Moral Economy". *Economic Development and Cultural Change*. XLI/1: 147-174.
- FUREDI, F. (2007). "The Changing Meaning of Disaster". *Area*. XXXIX/4: 482-489.
- GAVRILIS, G. (2001). "Covering Disasters, Natural or Otherwise: Media, Politics, and the Public Sphere in Post-Earthquake in Turkey". *New Perspectives on Turkey*. XXIV: 141-164.
- GUNTER, V. – S. KROLL SMITH (2007). *Volatile Places: A Sociology of Communities and Environmental Controversies*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- GÜLKAN, P. vd. (2003). *Afet Yönetiminin Stratejik İlkeleri: Türkiye ve Dünyadaki Politikalara Genel Bakış*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Afet Yönetimi Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- HALES, B. vd. (2012). "Community Responses to Disasters: A Foundation for Recovery". *Community Development*. XLIII/5: 540-549.
- HOLLNAGEL, E. (2015). "Disaster Management, Control, and Resilience". *Disaster Management: Enabling Resilience*. (ed. Anthony Masys). New York: Springer: 21-36.
- İSBİR, E. G. – F. N. GENÇ (2008). "Afetlere Müdahalede Uluslararası Örgütlerin Rolü: 1999-Marmara Depremi Örneği". *Amme İdaresi Dergisi*. III: 73-97.
- JALALI, R. (2002). "Civil Society and the State: Turkey after the Earthquake". *Disasters*. XXVI/2: 126-139.
- KADIOĞLU, M. (2008). "Modern, Bütünleşik Afet Yönetiminin Temel İlkeleri". *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*. (ed. Mikdat Kadioğlu - Emin Özdamar). Ankara: JICA Türkiye Ofisi: 1-34.
- KAPUCU, N. – V. GARAYEV (2011). "Collaborative Decision-Making in Emergency and Disaster Management". *International Journal of Public Administration*. XXXIV/6: 366-375.
- KAPUCU, N. (2008). "Collaborative Emergency Management: Better Community Organising, Better Public Preparedness and Response". *Disasters*. XXXII/2: 239-262.
- KHAN, H. vd. (2008). "Disaster Management CYCLE- A Theoretical Approach". *Management and Marketing Journal*. VI/1: 43-50.
- KURT, E. – A. GÜZELBAHÇE (2019). "Van Depremini Yaşayan Öğrencilerin Travma Sonrası Stres Bozukluğu Düzeylerinin İncelenmesi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. XXIII/3: 957-972.
- LINDELL, M. K. (2013). "Disaster Studies". *Current Sociology*. LXI/5-6: 797-825.

- LOPEZ CARRESI, A. vd. (2014). *Disaster Management: International Lessons in Risk Reduction, Response and Recovery*. Oxon: Routledge.
- LUNA, E. M. (2014). "Community-Based Disaster Risk Reduction and Disaster Management". *Disaster Management - International Lessons in Risk Reduction, Response and Recovery*. (ed. Alejandro Lopez Carresi vd.). Oxon: Routledge: 43-62.
- MAHRUKİ, A. N. (2018). "Doğal Afetler ve STK'lar". *Türkiye'nin Afet Yönetimi-Sosyal, Siyasi ve Hukuki Boyutlarıyla*. (ed. Hayriye Şengün – Seçil Gül Meydan Yıldız – Binali Tercan). Ankara: Palme Yayınevi: 289-295.
- MASKREY, A. (1989). *Disaster Mitigation: A Community Based Approach*. Oxford: Oxfam.
- MASKREY, A. (2011). "Revisiting Community-Based Disaster Risk Management". *Environmental Hazards*. X/1: 42-5.
- MEYER, J. W. (2007). "Globalization: Theory and Trends". *International Journal of Comparative Sociology*. XLVIII/4: 261-273.
- MISOMALI, R. – D. MCENTIRE (2008). "Rising Disasters and Their Reversal: An Identification of Vulnerability and Ways to Reduce It". *Disaster Management Handbook*. (ed. Jack Pinkowski). Boca Raton: CRC Press: 19-35.
- NERIA, Y. vd. (2008). "Post-Traumatic Stress Disorder Following Disasters: A Systematic Review". *Psychological Medicine*. XXXVIII/4: 467-480.
- NIRUPAMA, N. vd. (2015). "Role of Social Resilience in Mitigating Disasters". *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment*. VI/3: 363-377.
- OKAY, N. – E. İNAL (2019). "Kırılğınlıktan Kapasite Geliştirmeye". *Resilience*. III/1: 85-99.
- ONBAŞI, F. (2005). *Sivil Toplum*. İstanbul: Epokhe.
- ÖZERDEM, A. – S. BARAKAT (2000). "After the Marmara Earthquake: Lessons for Avoiding Short Cuts to Disasters". *Third World Quarterly*. XXI/3: 425-439.
- ÖZERDEM, A. – T. JACOBY (2006). *Disaster Management and Civil Society Earthquake Relief in Japan, Turkey and India*. London: I.B. Tauris.
- ÖZKAYA, Y. (2016). "Bütünleşik Afet Yönetimi Sürecinde Başarı Göstergesi Olarak Yoksulluk". *Bütünleşik Afet Yönetimi*. (ed. Zerrin Toprak Karaman - Asuman Altay). İzmir: İlkem Yayınları: 201-220.
- ÖZTÜRK, G. (2019). *Afet Yönetimi Politikalarında Sivil Toplum Kuruluşlarının Roller ve İşlevleri: Marmara Bölgesi Örneğinde*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- PELEG, K. vd. (2018). "Wisdom of (Using) the Crowds: Enhancing Disasters Preparedness Through Public Training in Light Search and Rescue". *International Journal of Disaster Risk Reduction*. XXXI: 750-757.
- POTEYEVA, M. vd. (2007). "Search and Rescue Activities in Disasters". *Handbook of Disaster Research*. (ed. Havidan Rodriguez vd.). New York: Springer: 200-216.
- QUARANTELLI, E. L. vd. (2007). "A Heuristic Approach to Future Disasters and Crises: New, Old, and In-Between Types". *Handbook of Disaster Research*. (ed. Havidan Rodriguez vd.). New York: Springer: 16-40.
- TOKER, H. (2016). "Doğal Afetler, İletişim ve Medya". *Bütünleşik Afet Yönetimi*. (ed. Zerrin Toprak Karaman - Asuman Altay). İzmir: İlkem Yayınları: 254-277.

- TOPRAK KARAMAN, Z. (2016). "Afet Yönetimine Giriş ve Türkiye'de Örgütlenme". *Bütünleşik Afet Yönetimi*. (ed. Zerrin Toprak Karaman - Asuman Altay). İzmir: İlkem Yayınları: 1-35.
- TWIGG, J. – I. MOSEL (2017). "Emergent Groups and Spontaneous Volunteers in Urban Disaster Response". *Environment & Urbanization*. XXIX/2: 443-458.
- WAUGH, W. L. (2007). "Olağanüstü Durum Yönetimi İçin Kriter ve Standartlar Geliştirme". *1. Uluslararası Doğal Afetler ve Olağanüstü Durumlarda İşbirliği ve İnsani Yardım Konferansı Bildiriler Kitabı*. Lefkoşa: KKTC Sivil Savunma Teşkilat Başkanlığı: 45-54.
- WEICHSELGARTNER, J. (2001). "Disaster Mitigation: The Concept of Vulnerability Revisited". *Disaster Prevention and Management*. X/2: 85-94.
- WEX, F. vd. (2014). "Emergency Response in Natural Disaster Management: Allocation and Scheduling of Rescue Units". *European Journal of Operational Research*. CCXXXV/3: 697-708.

İnternet Kaynakları

- 911 Arama Kurtarma Derneği (2020). "İzmir Depreminde Kurtarma 911 Arama Kurtarma". Erişim Tarihi: 18.03.2021.
<http://www.911sar.org.tr/izmir-depreminde-kurtarma-calismalarinda-bulunduk/>
- AFAD (2021). "AFAD Hakkında". Erişim Tarihi: 18.03.2021.
<https://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda>
- Afet Platformu (2020). "30 Ekim 2020 İzmir Depremi Afet Platformu Raporu". Erişim Tarihi: 18.03.2021.
<https://www.sivilsayfalar.org/wp-content/uploads/2021/02/I%CC%87zmir-Raporu-Afet-Platformu.pdf>
- AKUT (2020). "Akut İzmir Depremi İçin Hemen Harekete Geçti". Erişim Tarihi: 18.03.2021.
<https://www.akut.org.tr/haberler/6579/akut-izmir-depremi-icin-hemen-harekete-gecti#:~:text=30%20Ekim%202020%20Cuma%20g%C3%BCn%C3%BC,alt%C4%B1nda%20bir%20deprem%20meydana%20geldi>
- Anadolu Ajansı (2020a). "Türkiye İzmir İçin Tek Yürek". Erişim Tarihi: 18.03.2021.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-izmir-icin-tek-yurek/2027926>
- Anadolu Ajansı (2020b). "Gönülden Kopan Tonlarca İyilik Depremzedelerin Yaralarını Sarıyor". Erişim Tarihi: 18.03.2021.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/gonulden-kopan-tonlarca-iyilik-depremedelerin-yaralarini-sariyor/2031544>
- Anadolu Ajansı (2020c). "İzmir Depreminde 'Online' Yardımlaşma". Erişim Tarihi: 18.03.2021.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/izmir-depreminde-online-yardimlasma/2048934>
- Bianet (2020). "Çocuklara Oyuncak, Yetişkinlere Psikolojik Destek". Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://m.bianet.org/bianet/yasam/233932-cocuklara-oyuncak-yetiskinlere-psikolojik-destek>.

CNN Türk (2020). “Türkiye'nin Dört Bir Yanından İzmir'e Yardım Yağıyor”. Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiyenin-dort-bir-yanindan-izmire-yardim-yagiyor>

Egetelgraf (2020a). “İzmir’de Depremzedeler İçin Ücretsiz Konaklama Yerleri!”. Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://www.egetelgraf.com/izmirde-depremzedeler-icin-ucretsiz-konaklama-yerleri/>

Egetelgraf (2020b). “İzmir’de Odalarını Depremzedelere Açan Otellerin Listesi!”. Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://www.egetelgraf.com/izmirde-odalarini-depremzedelere-acan-otellerin-listesi/>

GEA (2020). “İzmir Depremi Operasyonu”. Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://gea.org.tr/2020/10/31/30-ekim-izmir-depremi-gea-arama-kurtarma-ekibi-deprem-bolgesinde/>

Haberler (2020). “Vefalı İzmirli Evlerini ve Otellerini Depremzedelere Açtı”. Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://www.haberler.com/vefali-izmirli-evlerini-ve-otellerini-13704084-haberi/>

Habertürk (2020a). “İzmir Deprem Son Dakika Haberi! Arama Kurtarma Ekiplerine Büyük Alkış”. Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://www.haberturk.com/izmir-deprem-son-dakika-haberi-arama-kurtarma-ekiplerine-buyuk-alkis-2855966>

Habertürk (2020b). “DOTED Depremzedelere Kapılarını Açtı”. Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://www.haberturk.com/diyarbakir-haberleri/75035878-doted-depremzedelere-kapilarini-acti>

İHH (2020). “İHH Ekipleri İzmir’e Doğru Yola Çıktı”. Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://www.ihh.org.tr/haber/ihh-ekipleri-izmire-dogru-yola-cikti>

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020). “‘Bir Kira Bir Yuva’ Kampanyası Sona Erdi”. Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/bir-kira-bir-yuva-kampanyasi-sona-erdi/44429/156>

İzmir Ekonomi Üniversitesi (2020). “Depremzede Çocuklar için 300 Adet ‘Terapi’ Kuklası”. Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://www.ieu.edu.tr/tr/news/type/read/id/7417>

KOIRALA, J. – S. ACHARYA (2020). “Turkey Earthquake 2020: Review of Existing Information with Relevance to Preparedness, Response and Recovery”. *Social Science Research Network (SSRN) Papers*. Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://ssrn.com/abstract=3729061>.

MAG (2016). "Haberler". Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<http://www.mag.org.tr/tur/tumhaberler.asp>

Resmî Gazete (2009). "Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun". Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090617-1.htm>

Sivil Sayfalar (2020). "İzmir Depreminden Etkilenenler için Psikososyal Destek Çalışmaları Devam Ediyor!". Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://www.sivilsayfalar.org/2021/01/05/izmir-depreminden-etkilenenler-icin-psikososyal-destek-calismalari-devam-ediyor/>

Sivil Toplum İçin Destek Vakfı (2020). "Hayata Destek Derneği Elazığ Depremi Acil Destek Fonu Kapsamında Hibe Verdiğimiz Çalışmalarını Tamamladı". Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<http://siviltoplumdestek.org/acil-deprem-fonu/hayata-destek-dernegi-elazig-depremi-acil-destek-fonu-kapsaminda-hibe-verdigimiz-calismalarini-tamamladi/>

Türk Psikologlar Derneği (2020). "İzmir Depremi Gönüllü Formu". Erişim Tarihi: 18.03.2021.

<https://izmir.psikolog.org.tr/tr/haberler/izmir/izmir-depremi-gonullu-formu-x183/>

URL 1

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSe7CCwn_H8lVW8fxP6T5ED3Urt8lThov_OX3zhT4YKs0OogQ/closedform

WARFIELD, C. (2004). "The Disaster Management Cycle". *The Global Development Research Center*. Erişim Tarihi: 18.03.2021.

http://www.gdrc.org/uem/disasters/1-dm_cycle.html

SÂMİHA AYVERDİ'NİN HİKÂYELERİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET

Yavuz Sinan ULU*

ÖZ

Toplumsal cinsiyet kavramı; erkeğin ve kadının fizyolojisi, yaşam şartları, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeler doğrultusunda şekillenen, toplumun erkek ve kadından beklediği kalıplaşmış davranışlar bütünüdür. Tarihsel süreç içerisinde ataerkil yapının topluma egemen olması, toplumsal cinsiyet rollerinin kadını erkeğe göre daha fazla sınırlandırmasına ve kadının erkeğe göre konumlandırılmasına yol açar. Türk edebiyatında daha çok romanlarıyla adından söz ettiren Sâmiha Ayverdi (1905-1993), 1940 yılında yayımlanan Mâbedde Bir Gece adlı kitabında yer alan otuz altı hikâyesiyle Türk hikâyeciliğindeki yerini alır. Hikâyeler aşk, mânâ ve arayış ana izlekleri etrafında şekillenirken birçok hikâyede toplumsal cinsiyet algısının kadın ve erkek üzerindeki yansımalarına dair izler görülür. Bu izler çoğu zaman hikâyedeki kişilerin çeşitli olaylar karşısında aldıkları tutum ve davranışları yönlendirir. Hikâyelerde toplum tarafından şekillendirilen kadınlık ve erkeklik rolleri, kimi zaman bireyin iç dünyası ve içinde bulunduğu koşullarla çatışma oluşturup bireyi çıkmaza sürüklerken kimi zaman da bireyi faydacı bir anlayışla bedene indirgeyerek metalaştırır. Bu çalışmada toplumsal cinsiyet kavramının Sâmiha Ayverdi'nin hikâyelerindeki yansımaları evlilik kurumu, beden ve erkeklik kavramları bağlamında irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sâmiha Ayverdi, Hikâye, Toplumsal Cinsiyet.

SOCIAL GENDER IN THE STORIES OF SÂMİHA AYVERDİ

ABSTRACT

The concept of social gender is a set of stereotypes that society expects from men and women, shaped in line with the physiology of men and women, living conditions, political, social, cultural and economic developments. In the historical process, the dominance of the patriarchal structure in the society causes social gender roles to limit women more than men and to position women according to men. Sâmiha Ayverdi (1905-1993), who made a name for herself in Turkish literature with her novels, takes her place in Turkish storytelling with thirty-six stories in her book called Mâbedde Bir Gece, published in 1940. While the stories are shaped around the main themes of love, meaning and search, there are traces of the reflections of social gender perception on men and women in many stories. These traces often guide the attitudes and behaviors of the people in the story against various events. While the roles of femininity and masculinity shaped by the society in the stories sometimes create conflict with the individual's inner world and conditions and drag the individual into an impasse, sometimes they commodify the individual by reducing the individual to the body with a utilitarian understanding. In this study, the reflections of the concept of social gender in Sâmiha Ayverdi's stories will be examined in the context of the institution of marriage, body and masculinity.

Keywords: Sâmiha Ayverdi, Story, Social Gender.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 11.02.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.03.2021

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, GAZİANTEP;
ORCID: 0000-0001-9709-8355, E-posta: uluyavuzsinan@gmail.com

Giriş

Toplumsal cinsiyet, biyolojik bakımdan farklı olan kadın-erkek cinsiyetinin tarihî süreç içerisinde siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin etkisiyle toplum tarafından çeşitli davranış kalıplarına dönüşerek bireylerin kimliğini şekillendiren bir kavramdır. “Toplumsal cinsiyet, tam anlamıyla insanın ‘olduğu’ ya da ‘sahip olduğu’ şey değildir. Toplumsal cinsiyet, eril ve dişilin, toplumsal cinsiyetin varsaydığı hormonal, kromozomal, ruhsal ve performatif ara formlarla birlikte üretilmesi ve normalleştirilmesinin gerçekleştirildiği aygıttır” (Butler, 2013: s. 75). Varsayımların zamanla alışkanlığa, kabullere ve geleneğe dönüştürülerek bir yaşam biçimi hâline gelmesi bireyin ve toplumun şekillenmesinde önemli rol oynar. Anne karnında bebeğin cinsiyetinin belli olmasıyla birlikte başlayan bu süreç bireylerin yaşamları sonlanana kadar devam eder. Bebeğin giyeceği kıyafetin renginden, oynayacağı oyuncağa, seçeceği mesleğe, eğitim hayatına, evliliğe hayatın her alanında toplumsal cinsiyetin farklı rol ve görünümünün etkisi hissedilir. “Toplum, bireyden, değişmez bir ölçüt kabul ettiği biyolojik cinsiyetine göre davranışlar sergilemesini ister; hazırladığı davranışlar örgüsünü kabullenmesi ve uygulaması için zorlar” (Vatandaş, 2007, s. 30). İnsanların sosyokültürel ve ekonomik şartlarına, eğitim durumuna göre değişiklik göstermekle birlikte Türk toplumu özelinde genellikle kadının öncelikli olarak çocuk bakması, ev işleriyle ilgilenmesi, erkeğin ise çalışıp para kazanması; kadının daha naif, fedakâr, uyumlu, sabırlı, sadık olması; erkeğin ise kadına göre daha cesur, atılgan, kararlı ve otoriter olması beklenir. Bireyin, toplumun bu kabullerinin dışına çıkması dışlanmasına, ötekileştirilmesine, eleştirilmesine ve cezalandırılmasına yol açar. Bu da bireyin sınırlandırılmasına, üzerinde baskı hissetmesine, kendi “ben”iyle toplumsal cinsiyet kabulleri arasında çatışma yaşamasına sebebiyet verir. Toplumun cinsiyetlere atfettiği davranış kalıpları hem erkeği hem de kadını çeşitli açılardan sınırlayıp belli kalıplara sokmaya çalışsa da bu süreç özellikle kadın için daha zorlu ve yıpratıcı olur.

Kadın ve erkeğin toplumdaki mevcut konumunun temelleri çok eskilere ve çeşitli ölçütlere dayanır. Doğayla savaşılarak hayatta kalabilmenin mümkün olduğu ilkel yaşamda ava çıkma, aileyi tehlikelere karşı koruma gibi hayati önem taşıyan gereksinimleri fizikî avantajından dolayı daha çok erkek üstlenirken, kadın bedeninin erkeğe göre daha sınırlı olan becerileri onu güç isteyen konularda daha az sorumluluk almaya, daha dar bir alanda yaşamını sürdürmeye mecbur kılar. Kadın, özellikle doğurganlık özelliğine bağlı olan annelik misyonu ile var olur.

“Kadınların tarihsel ezilmesi açısından dişinin beden ile ilişkilendirilmesi, büyük ölçüde, üreme süreçlerine dayandırılır. Kadınların, genel olarak adet görme, gebe kalabilme, doğurma ve emzirme yetileri bedenlerinin potansiyel olarak tehlikeli bir akışkanlık içinde, akıl gücünün denetimi dışında ve hatta ona karşı bir şey olarak görülmesine yol açar. Erkek bedeninin görünüşteki denetimli hâline karşıt olarak kadın bedeni, gizemli ve denetlenmesi gereken bir olgu kabul edilir” (Berktaş, 2013, s. 58-59).

Erkeğin fizikî yapısı, günlük yaşamdan başlayıp hayatın diğer güç ve zaman gerektiren alanlarındaki baskın varlığı, ona giderek iktidara dönüşen bir güç sağlar. Bu süreç ailede, yönetim, ekonomi vb. karar mekanizmasını oluşturan alanlarda egemen olmasını ve egemenliğin zaman içinde toplumsal bir onay almasını getirir. Berktaş’a göre “Toplumsal cinsiyet kimlikleri, içinde kurgulandıkları ataerkil iktidar ilişkilerinin damgasını taşır ve onlar tarafından sınırlandırılırlar (2015, s. 113). Bu durum kadınların annelik dışındaki yetenekleriyle de kendilerini topluma kabul ettirme sürecinin oldukça yavaş işlemesine yol açar. Tarihsel olarak kadının erkeğin gerisinde ikincilleştirilmesi yaklaşımı bir süre sonra toplumda benimsenir. “Tarih incelemesi, antik dünyadan gelen

kamu alanını sadece bir erkek ortamı olarak ve kadının eve kapatılmasını, hapsedilmesini kutsayarak idealize ettiğini göster(ir)” (Çakır, 2013, s. 37). Yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik gelişmelerin etkisi, bilim ve teknikte alınan mesafe ve yaşam şartlarının iyileşmesi, bedenden ziyade aklın öne çıkmaya başlaması, geleneksel kamu alanını oluşturan şartların değişmesine, toplumsal cinsiyet rollerinin yavaş yavaş da olsa sorgulanmaya ve tartışılmaya başlanmasına sebep olur. “Kadın ile erkek arasındaki bu ayrımın geçmişi, uygarlığın gelişimi hızlanıp, dönüm noktaları belirginleştikçe farklılaşarak itaat, baskı, mücadele, karşı çıkış gibi kavramlarda kendisine yer bul(ur)” (Akagündüz, 2015, s. 35). 18. yüzyıl sonlarında başlayan bu bilinçlenme ve farkındalık hareketinin temelini çok daha öncelerde aramak gerekir. Coğrafi Keşifler ile başlayan Rönesans ve Reform hareketleriyle devam eden Batı'nın kendini ve “öteki”ni tanıma çabası, aklın önderliğinde bir dünya fikrinin getirdiği zihinsel değişime işaret eder. Her türlü önyargıya, kalıba karşı çıkan bu yaklaşım zamanla kadınlara karşı bakış açısının da değişmeye başlamasının kıvılcımını oluşturur. “Kadınların kitlesel olarak tarih sahnesine çıkması, ilk kez Fransız Devrimi'nde gerçekleşir” (Çakır, 2013, s. 56). Daha sonra yavaş yavaş bazı temel haklar elde etmeye başlarlar. 19. yüzyıla kadar kadınlar nüfus sayımlarında yer almaz. Üretimin, makineleşmenin, iş gücünün önem kazanması, kentleşmenin hızlanması kadının evden çıkıp iş hayatına dâhil olması ve ekonominin bir parçası olması Batı'da kadın konusundaki yerleşik algıların ve önyargıların kırılmaya başlamasının habercisidir.

Siyasal, sosyal, ekonomi, eğitim ve hukuk gibi alanlarda geniş çaplı değişimler geçiren Osmanlı Devleti'nde ise kadına yaklaşım Batı'daki gelişmelere paralel olarak değişiklik arz eder. “Batı'nın “burjuva” yaşam biçimi ve tüketim örüntüleri Osmanlı'yı da kuşatmış, bir yandan sanayileşmenin gündeme getirdiği maddi kültür, öte yandan giderek Osmanlı'yı yörüngesine çeken “özgürlük” ve “eşitlik” ilkeleri, kadın ve aileyi Osmanlı'nın ana sorunsallarına dönüştürmüştü(r)” (Toprak, 2015, s. 1). Çünkü kadın ve aile kurumu, yeni zihniyetin yerleştirilmesi ve yaygınlaştırılmasında kilit bir öneme sahip olacaktır.

Eğitimin toplum genelinde cinsiyet farkı gözetmeksizin yaygınlaştırılması, Batı medeniyetinin, modern yaşamın, Osmanlı Devleti üzerinde gittikçe artan etkisi kadının sosyal hayatta görünürlüğünü artırır. “Tanzimat dönemi reformlarının belki de en önemlisi kadınların kısıtlı da olsa eğitimle ilgili yapılan reformlar sonucunda toplum hayatına katılmaya başlamasıdır. Bu dönemde kadınlar lehine kanunlarda değişiklikler yapılmış yasaklar nispeten yumuşatılmış ayrıca başka fikir ve edebiyat alanında kadınların haklarını savunan yazılar yazılmaya başlamıştır” (Taşkıran, 1973, s. 24). Söz konusu yazılar, toplumda kadın farkındalığının artmasını, ilgi görmesini, dikkat çekmesini sağlar.

İkinci Meşrutiyet Dönemi özellikle 19. yüzyılda başlayan, kadını toplumsal hayata sokma çabalarının sonuç verdiği bir dönemdir. Devletin, kadınların eğitimine önem verdiği peş peşe kadınlar için okulların açılmasından anlaşılabilir. Sultan II. Abdülhamit döneminde açılan Füyuzât-ı Hamidiye mektebini, 1913 yılında ilk kız lisesi olan, bugünkü adıyla İstanbul Kız Lisesi, Erenköy, Çamlıca ve Kandilli Kız Liseleri izler. 1914'te Darülfünun'da kız öğrencilere ders vermeye, 1915 yılında ise kadınlara haftada dört gün olmak üzere düzenli konferanslar vermeye başlanır. Ayrıca 1915'te ilk defa İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde cinsiyet ayrımı ortadan kalkar, kızlar erkekler ile beraber yükseköğrenim görmeye başlar. Bu gelişmeleri 1917 yılında kızlar için Güzel Sanatlar Okulu ve Konservatuar, terzilik eğitimi veren okullar ile hemşirelik ve ticari derslerin verildiği okulların açılması izler. Türk kızlarının eğitim için yurt dışına gönderilmesi ilk kez İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde gerçekleşir. Kadınlar memuriyet hayatına atılır, önceden yalnızca ebe, hastabakıcı ve muallim olabiliyorken, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde devletin çeşitli kademelerinde görev alırlar. Eğitimdeki bu gelişmelerin yanı sıra kadınlar çeşitli teşkilatlar, dernekler kurar, örgütlü bir yapı hâlinde sosyal, hukukî haklarını kazanmak

için çalışmalarda bulunurlar. Kurulan bu dernekler kadınlar için aynı zamanda bir sosyal alan olur ve kadınlar evlerinden çıkmaya başlarlar. “Bu cemiyetler kadına hareket imkânı sunan bir eylem alanı yaratmış ve onların kamusal alanın özneleri olarak kabul görmelerinde işlevsel bir rol üstlenmiştir” (Yapıcı vd. 2008, s. 178). Bu dönemde çok sayıda kadın dergileri ve gazeteleri de çıkarılır. *Demet* (1908), *Mehasin* (1908), *Kadın* (1908), *Musavver Kadın*, *Kadınlar Dünyası* (1913), *Erkekler Dünyası* (1914), *Güzel Prenseler*, *Kadınlık*, *Siyaset*, *Seyyale*, *Hanımlar Âlemi*, *Kadınlar Âlemi*, *Kadınlık Hayatı*, *Türk Kadını ve Genç Kadın* (1919) İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde çıkan gazete ve dergilerden bazılarıdır.

Osmanlı’da modernleşme süreci ile toplumda kadına yönelik farkındalık oluşturma çalışmaları eşzamanlı ilerler. “Türk modernleşme tarihi biraz da kadının modernleşme tarihidir” (Coşkun, 2010, s. 930-964). Dönemin yazarları, aydınları kadın konusuna geniş yer verir, onların toplumun, devletin gelişmesinde, modernleşmesinde kilit önemde olduklarını vurgularlar. Bu gelişmelerle birlikte İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Türk kadını geleneksel “ev hanımı”, “anne” statüsünün yanı sıra öğrenim gören, öğreten, haklarını savunan, dergiler, gazeteler çıkaran, makale, roman, hikâye yazan, toplum meseleleriyle ilgilenen, kısmî ölçüde de olsa siyasete giren bir hüviyete sahip olur. Elbette bu gelişmeler çoğunlukla İstanbul, İzmir, Selanik gibi büyük kentlerde yaşanır. Kadının, hayatın her alanında görünümünün önceki dönemlere göre yaygınlık kazanması, bu gelişmelerin Anadolu’ya yansımaları ancak Cumhuriyet’in ilanından sonraki süreçte gerçekleşir. Osmanlı’nın son döneminde başlayan “yeni insan”ın inşasına 1923’ten sonra da devam edilir. “Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketlerinde, kültürel özü muhafaza etme ve medenileşme arasında kurulmaya çalışılan birliktelik, kadını daha çok ‘analık’ vasfıyla ve öncelikli görevinin annelik olduğu vurgusuyla ulusal bir imgelem olarak modernleşme hareketinin merkezine yerleştirmiştir” (Zambak, 2016, s. 100). Özellikle annelik misyonu ile öne çıkan kadının, modern ve millî değerlerine bağlı nesillerin yetiştirilmesi bağlamında kamusal alanda görünürlüğü ve toplumun kadına yönelik farkındalık düzeyi gittikçe artar.

Devlet ve aydınlar tarafından yürütülen bu olumlu süreç, toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda ciddi mesafe alınmasını sağlasa da kökleri yüzyıllar öncesine dayanan yerleşmiş düşünce kalıplarını ve kültürel kodları değiştirmek kolay olmayacaktır. İnsanlarda çoğu zaman kolektif bilinçdışının dışı vurumu olarak gözlenen davranış biçimleri, yaratıcısı ve konusu insan olan, edebî eserlerde de kimi zaman bilinçli kimi zaman da farkında olunmadan kendine yer bulur.

Türk edebiyatında adından daha çok romanlarıyla söz ettiren Sâmîha Ayverdi (1905-1993), 1940 yılında yayımlanan *Mâbedde Bir Gece* adlı kitabında yer alan otuz altı hikâyesiyle Türk hikâyeciliğindeki yerini alır. “Kitapta yer alan metinlerin bütününde bir fikri, bir tavır telkin ediş gayesi güdülür” (Kırzioğlu, 1990, s. 258). Hikâyeler aşk, mânâ ve arayış ana izlekleri etrafında şekillenirken birçok hikâyede toplumsal cinsiyet algısının kadın ve erkek üzerindeki yansımalarına dair izler görülür. Toplumsal cinsiyetin bireyler üzerinde yarattığı baskının yol açtığı çatışma, çaresizlik, kabulleniş ve direniş birçok hikâyede farklı şekillerde kurgulanarak okuyucuya sunulur. Toplumdaki cinsiyet kabulleri, çoğu zaman hikâyedeki kişilerin çeşitli olaylar karşısında aldıkları tutum ve davranışların arkasında yatan gizil güçtür.

1. Toplumsal Cinsiyet ve Evlilik Kurumu

Evlilik, toplumsal yapının temeli olan ailenin kuruluşunun ilk aşamasıdır. “Aileye, ailenin otoritesine, uyguladığı kurallara ve benimseyip kabul ettiği ölçülere ilişkin bir özel akit olan evlilik” (Foucault, 2007, s. 364) toplumsal cinsiyet rollerinin en yoğun hissedildiği kurumlardandır. Erkek ve kadın, evliliğin başlangıcından itibaren kendini çeşitli davranış kalıplarının içinde bulur. Bu rollerin yerine getirilmesi/getirilmemesi;

benimsenmesi/benimsenmemesi evliliğin niteliği ve devamlılığı açısından önem arz eder. Sevgi, saygı, hoşgörü, bağlılık ve sadakat ekseninde birbirlerine karşı çeşitli sorumlulukları olan eşlerden birinin bu sorumlulukları yerine getirememesi, evliliğin sarsılmasına ve hatta bitmesine yol açabilir. Bu noktada eşlerin karakter, mizaç, özel şartlar vb. unsurların yönlendirmesiyle olaylar karşısında aldıkları tavır ilişkinin, evliliğin seyrini belirler. Toplumsal cinsiyet rolleri de en az diğer unsurlar kadar bu sürece etki eder. Ataerkil yapının baskın olduğu toplumda diğer alanlarda olduğu gibi evlilikte de genellikle erkeğin egemenliği söz konusudur. Erkeğin evlilikteki sorumluluklar bağlamındaki zaafı toplum tarafından daha çabuk tolere edilirken, kadın üzerindeki baskı, sorumluluk ve suçlama daha belirgindir. Sâmiha Ayverdi'nin hikâyelerinde toplumsal cinsiyetin evlilik kurumu üzerindeki etkisi yoğun olarak görülür.

“Güllü”, evliliği ayakta tutan kavramlardan olan sadakatin, aşkla sınılandığı bir hikâyedir. Şehrin önde gelen ailelerinden Yıldızoğulları'nın oğlu Aslan Bey'in karısı olan Safiye, eşinin kendisini sepetçilikle geçinen fakir bir ailenin kızı Güllü ile aldattığını öğrendiğinden beri son derece huzursuz ve mutsuzdur. Nihayetinde kızıdan kurtulmak için onu öldürmeye karar verir. Safiye, sefil bir kadın kılığında, babasıyla birlikte yaşayan Güllü'nün evine gider. Oldukça sıcak ve samimi bir şekilde karşılanan Safiye, fal bakma bahanesiyle Güllü ile sohbet etmeye, kocasına karşı hislerini, kocasının ona nasıl davrandığını sorgulamaya başlar. Güllü'nün, kocasını hiçbir karşılık beklemeden, şüphe etmeden, içtenlikle sevdiğini öğrenmesi üzerine Safiye'nin düşünceleri değişir. Kendisinin sevmeyi bilmediğini fark eder ve ona karşı beslediği olumsuz duygulardan, öldürme planından pişmanlık duyarak oradan ayrılır.

Sâmiha Ayverdi'nin hikâyelerinde aşk; her türlü zorluğu aşan, ön kabullerin ve ön yargıların dışında tutulması gereken yüce ve aşkın bir duygudur. Safiye'nin fikirleri, eşinin sevgiliyle tanıştıktan ve onların arasındaki aşkın gücünü ve gerçekliğini gördükten sonra değişir. Safiye ile evli olan Aslan Bey'in Güllü ile ilişki yaşamayı, içtenlik ve samimiyetle iki insanı birbirine bağlayan aşk söz konusu olunca “ihnet” kavramının dışında tutulur. “Aşk Mucizedir” hikâyesi de bu bağlamdadır ve “Güllü” hikâyesiyle benzerlik gösterir.

Anlatıcı-başkişi Ahmet, 1908 yılında görevi vesilesiyle eşi ve çocuklarını İstanbul'da bırakarak Hicaz'a gider. Evinin işlerini yapması için komşu kızı Selâme'yi görevlendirir; ancak sabah erken saatte evden çıkıp geç saatte dönen Ahmet, uzun bir süre Selâme'yi görmez. Bir gün Selâme'yi kendisinin evinde çalışması için gönderen arkadaşının annesiyle karşılaşır. Onun telkiniyle Selâme'ye karşı ilgisi ve merakı artar. Bir gün normalden erken bir saatte eve giderek Selâme'yi görür. Selâme, yıllar önce rüyasında gördüğü Ahmet'e ilk gördüğü andan itibaren âşık olmuştur. Ahmet ise zaman geçtikçe Selâme'ye alışır ve aralarında derin bir sevgi bağı oluşur. Ahmet'in İstanbul'a dönmesi gerekir. Selâme'ye açık adresini bırakmadığı hâlde Selâme'nin yazdığı mektup bir mucize eseri Ahmet'e ulaşır. Ahmet'in karısı durumdan haberdar olur ve Selâme'nin İstanbul'a gelmesi fikrini kocasına söyleyerek ona bir mektup yazması gerektiğini söyler. Selâme, Ramazan ayının ilk günü İstanbul'a geleceğini belirten bir mektupla Ahmet'e haber gönderir. Aradan zaman geçip de Selâme İstanbul'a gelmeyince Hicaz'daki Selâme'nin akrabalarıyla görüşen Ahmet, onun Ramazan ayının ilk günü öldüğünü öğrenir.

Hikâyede aşkın, her türlü farklılığı, zorluğu, mesafeleri aşabilecek bir duygu olduğu ve vakit kaybetmeden, bir şeyler için geç olmadan vuslata ermek için gerekenin yapılması vurgulanır. Ahmet'in karısının, Selâme ile aşk yaşayan kocasına olumlu yaklaşım onun İstanbul'a getirilmesi için eşini teşvik etmesi, “Güllü” hikâyesindeki Safiye'nin her şeyi öğrendikten sonraki olumlu tutumuyla benzerlik arz eder. İki hikâyede de iki evli kadının eşlerinin başka kadınlarla olan ilişkilerine olumlu yaklaşımları aşkın, evlilik kurumunun gerektirdiği bir takım sorumlulukları aşan yönünü vurgular. Safiye ve Ahmet'in karısının, eşlerinin yaşadığı aşkı kabullenmesi insan gerçeğinin karmaşık ve derin yapısının göstergesi

olduğu gibi toplumsal cinsiyet kabulleri noktasında kadına yüklenen edilgen rolün yansımasıdır. Yazar aşk kavramını öne çıkarırken konuyu çoğunlukla aşk yaşayan kadın ve erkek açısından değerlendirir. Safiye ve Ahmet'in karısının duyguları ve düşüncelerine yüzeysel bir şekilde yer verilir. Safiye'nin eşinin ihanetiyle yaşadığı üzüntü ve intikam planlarına ayrıntılı olarak yer verilirken Güllü ile tanışıp kocası ve Güllü arasındaki aşka ikna olma ve intikamdan vazgeçme süreci derinlemesine irdelenmez. Aynı şekilde Ahmet Bey'in karısının yaşananlar karşısındaki tavrı "Karım bu haberden ürkmüş görünmedi; fakat çok düşünceli idi." (Ayverdi, 2005, s. 52) ifadesiyle geçiştirilir.

Safiye kabullenilmiş çaresizliğin pençesine o derece düşmüştür ki isyanı kocasının kendisini başka bir kadınla aldatmasından ziyade sosyal statü açısından düşük gördüğü sepetçi kızla aldatmasınadır. "Evet Safiye Kadın, içini buran acı bir itirafla: 'Keşki döğüp, söğseydi de gene tek sevdiğim ben olsaydım' diyordu. Belki kocası ona; kendisi gibi yüksek bir kadını tercih etseydi, ıztırâbı bu kadar derin olmayacak, rakibinin kanına susayacak kadar büyük bir nefret ve kin duymayacaktı. Âdî bir köy kızına şu kama çoktu bile..." (s. 32). Safiye esasen kendisinin fakir bir sepetçi kızıyla aldatılmasını hazmedemez. Sosyal yaşamda ve kendi zihninde alt tabakaya yönelik kurduğu statü üstünlüğünün bu şekilde yerle bir edilmesini kabul edemez. Safiye, kendi kimliğini karakteri ve sahip olduğu özelliklerle değil ailesinin sahip olduğu ekonomik iktidarla kurar. Kendisini Güllü ile karşılaştırırken ekonomik iktidarın sağladığı imkânlar ve ayrıcalıklar üzerinde durur. Bu yönüyle Safiye adeta kendisini yok sayar. Bu yok oluştaki toplumsal cinsiyet kabullerinin ve kadına biçilen rolün etkisi yadsınamaz. Safiye'nin öldürmek için gittiği Güllü ile tanıştıktan sonra söz konusu aşka hemen ikna olması ve durumu kabullenmesi, güçlü bir şekilde hayata tutunacağı unsurların olmayışının göstergesidir.

Safiye, uğradığı ihanetin sorumlusu olarak Güllü'yü görüp ona düşmanlık beslerken, Aslan Bey'e itiraz edecek gücü kendisinde bulamamaktadır. Aslan Bey'in varlığıyla var olan, o olmayınca yok olacağı endişesi taşıyan Safiye hem kadın olması hem de alt tabakada yer alması sebebiyle hedef tahtasına eşini değil Güllü'yü koyar. Eşine tepki gösterip ondan ayrılmayı düşünmez, Güllü'yü ortadan kaldırmayı planlar. Çünkü o, bir kadın olarak ancak bir kadınla mücadele edebilir. "Aşk Mucizedir" hikâyesinde Ahmet Bey'in karısı, Selâme'ye karşı düşmanlık beslemez, "Kadınlık hislerine üstünlük tuttuğu bir büyüklükle" (s. 50) eşinden Selâme'yi İstanbul'a davet etmesini ister. Ahmet'in karısı hikâyede o kadar yüzeysel olarak işlenir ki onun adı bile yoktur. Ahmet'in karısı olması hikâyedeki tek kimliğidir.

"Güllü" hikâyesinde iki kadının âşık olduğu ve aşk üçgeninin devingen gücü Aslan Bey'e çok az yer verilir. Köklü bir aileye mensup, çevresi tarafından sayılan sevilen Aslan Bey "... ahlâkı, hitabet kuvveti ve çalışkanlığı ile bu sağlam aile temeli üstüne fikrî ve amelî çalışmalarından mânevî bir varlık kurmuştur" (s. 31). Ailedeki otoriter konumu ve toplumsal cinsiyet kabullerinin etkisiyle karısı Safiye'ye kötü davranmamakla birlikte onu anlamaya da çalışmaz. Kocasını başka kadınla paylaşmak durumunda kalan Safiye, Aslan Bey ve Güllü'nün yaşadığı aşka kurban edilir.

Ayverdi'nin, aşkın evlilik kurumunun sınırlarını aşan yüce bir duygu olduğu düşüncesini anlattığı "Güllü" ve "Aşk Mucizedir" hikâyelerinde evlilik dışı birliktelik yaşayan kişilerin iki hikâyede de erkekler olması, yine toplumsal cinsiyet kabulleri bağlamında yorumlanabilir. Âşık olup evlilik dışı birliktelik yaşayan erkekle aynı durumu yaşayan kadının toplum nazarındaki karşılığı genel itibarıyla aynı olmayacaktır. Safiye, her şeye rağmen Aslan Bey ile olan evliliğini sürdürür. Aynı durumda Aslan Bey'in olması durumunda kurgunun bu şekilde ilerlemeyeceği açıktır. "Aşk Mucizedir" hikâyesinde de Ahmet'in karısının, eşini, âşık olduğu Selâme'ye İstanbul'a davet etmek için mektup yazmaya teşvik etmesi, onla aynı evde yaşamayı kabullenmesi toplumda bu ilişkiyi kabullenme zeminin var olduğuna işaret eder. Ahmet'in, karısını aşk yaşadığı bir adama

mektup yazmaya teşvik etmesi, onunla aynı evde yaşamayı kabul etmesi toplum ve dolayısıyla birey tarafından makul karşılanmayacağı için burada toplumsal yapıda kadına ve erkeğe biçilen rollerin aile içi ilişki ve aşk bağlamında kadın ve erkeği şekillendirmesi söz konusudur. İki hikâyede de evlilik kurumu kadınların kabullenilmiş çaresizlik içerisinde eşlerine itiraz edememelerinden dolayı devam eder. Safiye ve Ahmet Bey'in karısı evlilik kurumunu sürdürmek ve muhafaza etmek için sabreden, cefa çeken, kendinden ödün veren ve eşlerine sadık kadınlar olarak hikâyede olurlar.

İki hikâyede de erkeklerin evlilik dışı birliktelik yaşadığı kadınlar bekârdır. Evli erkek – bekâr kadın ilişkisi, pasivize edilmiş eşlerin varlığıyla, aşkın evliliği aşan bir duygu olduğunun vurgulanması açısından en makul ve kabullenilebilir seçenektir. Yazar aşkı, evlilik kurumunu tahrip etmeyen bir duygu olarak kurgular. Kadın, iki hikâyede de aşkın objesi yahut mağduru olmakla birlikte özellikle eş olanı boşanmayı aklından bile geçirmez.

Erkeklerin sosyal statü ve ekonomik imkânlar açısından âşık olduğu kadınlara olan üstünlüğü de iki hikâyedeki ortak noktalardan biridir. Güllü, sepetçilikle geçinen yoksul bir ailenin kızyken; Selâme, Hicaz'da Ahmet'in ev işlerini yapan bir genç kızdır. İkisi de âşık oldukları erkeklerden herhangi bir maddî menfaat beklemediği gibi erkeklerin kendileri için evliliklerini bozmalarını da arzulamazlar. Güllü, Aslan Bey ile yaşadığı aşkın saflığı, güzelliği ve gücüne sığınıp çaresizce bekleyerek yaşamını sürdürürken; Selâme, Ahmet'e kavuşmak için yola çıkacağı gün ölür. Yaşanan aşkın bedelini en çok kadınlar öder. Hikâyelerde aşk, erkekler için sosyal sınıf farklılığının ötesinde, evlilik kurumunun da üstünde bir duygu olarak görünürken; kadınlar için toplumsal baskı ve ruhsal çatışma eşliğinde yaşanan, karşılığında kendinden ödün verilmesi gereken bir kavramdır.

“Tilki Hamdi'nin Karısı” hikâyesi hem beden hem de ruhsal açıdan uyumsuz bir çiftin evliliğinin yol açtığı ruhsal sancı ve çatışma üzerine inşa edilir. Fiziksel görünüşünden dolayı çevresi tarafından “Tilki” lakabıyla anılan Hamdi, çirkin, çevresi tarafından dışlanan, eşine karşı ilgisiz biridir. Karısı ise dikkat çekici bir güzelliğe sahip, evi ve eşine karşı sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirmeye çalışan; ancak gönlünde eşine karşı derin bir boşluk hisseden, onu evinin sıradan bir eşyası gibi gören bir kadındır. Genç kadının zaman zaman “bu çocuksuz, neşesiz, zevksiz” (s. 111) hayatın bitmesini arzuladığı bile olur. Bir gün kadının, uzun süredir görmediği, kamyon şoförlüğü yapan teyzesinin oğlu Salim bir aylığına evlerinde kalmaya gelir. Günler geçtikçe genç kadının gönlündeki boşluk Salim ile dolmaya başlar ve ikili evlenmeye karar verir. Salim, kocasından boşandıktan sonra kendisine bir mektup yazmasını, sonrasında gelip onu alacağını ve evleneceklerini söyleyerek evden ayrılır. Tilki Hamdi'nin karısı teyzesinin, eniştesi için yıllar önce söylediği “Benim bir günahım varmış ki Allah onun gibi bir adamı bana koca diye vermiş, onun da iyiliği varmış ki benim gibi bir kadını ona karı diye vermiş.” (s. 114) cümlesini hatırlayarak kocasından ayrılmama kararı alır ve kendisini unutmamasını isteyen bir mektubu Salim'e gönderir.

Tilki Hamdi'nin karısının, yaşadığı bedensel-ruhsal açlık ve toplumsal normlar ile manevi değerler arasında yaşadığı çatışma hikâyesinin ana izliğini oluşturur. Yazarın “Aşk Mucizedir” ve “Güllü” hikâyelerinde öne çıkan kadın karakterlerin evlilik kurumunun devamlılığını sağlama teması bu hikâyede de işlenir. Çevresi tarafından dışlanan, kendisine karşı ilgisiz, duygusal yönden zayıf bir koca ile evliliğini sürdürme kararı alan Tilki Hamdi'nin karısı, bireysel arzularını, duygularını bir kenara bırakır. Görüldüğü gibi burada da fedakârlık yapan, yaşadıklarına katlanmak ve istediklerinden vazgeçmek durumunda kalan yine bir kadındır. Sorunun çözümü için erkeğin eksik yönlerini tamamlaması, daha iyi bir bireye dönüştürülmesi seçeneği değil kendisini cezalandırmak pahasına kadının sabredip evliliğini devam ettirmesi seçeneği tercih edilir. “Aşk Mucizedir” ve “Güllü” hikâyelerinde Aslan Bey ve Ahmet Bey, eşlerinin bilgisi dâhilinde

evlilik dışı ilişkilerine devam ederken, Tilki Hamdi'nin karısı evliliğinin devamı için sevdiği kişiyle gitmekten vazgeçer.

Hikâyenin başkişisi Tilki Hamdi'nin karısı olmasına rağmen onun adına yer verilmez. O, toplumda kocasının adıyla kendine yer edinen, "kendi" olarak var olamayan bir kadındır. Eve gelen akrabasıyla kısa süreli yaşadığı ilişki, duygu ve arzularını merkeze aldığı, bireyleşme yolunda adım attığı biricik eylemdir; ancak eşine ihanet etme, onu terk etme, evliliği bitirmenin getireceği sorumluluğun yükü vb. vazgeçmesine neden olur. Kendi arzularıyla yaşadığı toplumun normları çatışır ve Tilki Hamdi'nin karısı cinsiyet algısıyla şekillenen toplumsal normların ve kabullerin sınırları dışına çıkamaz.

Sâmiha Ayverdi'nin hikâyelerinde en "aykırı" özelliklere sahip kadın Dalyancı Zekiye'dir. Aristokrat bir ailede doğup büyüyen Zekiye; aksi, hırçın ve acımasız bir mizaca sahiptir. "Yaşamak için öldürmek, gülmek için ağlatmak, büyümek için küçültmek ezmek lazım olduğuna tamamen inanı(r)" (s. 148). İçinde bulunduğu sosyal sınıfın yaşam tarzını ve kabullerini reddeden Zekiye, ailesi tarafından bir doktorla evlendirilir. Evlilik kararını sükûnetle karşılayıp ailesini de şaşkırtan Zekiye'nin huzursuzlukları bir süre sonra tekrar başlar. Kocasını sevmediğini ve hiçbir zaman sevemeyeceğine inanır. Sevmediği babası Mevlützade Hidayet Bey'in ölümüyle Zekiye'ye başta bir dalyan olmak üzere çok büyük bir miras kalır. Arzuladığı hayatı yaşamak için dalyandaki küçük bir eve taşınıp balıkçılık yapmaya başlar. İlk zamanlar oradaki balıkçılar bu durumu garipsemiş olsalar da kısa süre sonra Zekiye'nin kendilerinin hayatına hızlıca uyum sağladığını fark edip onu benimserler. İki balıkçının gönlünü çalmak için rekabet ettiği Zekiye, bunlardan Kara Osman ile balığa çıkar. Çift, denizin ortasında balık tutarken bir kaza olur. Zekiye'nin başına römorkörün sancak bordası çarpar ve genç kadın az önce avladıkları can çekişen balığın yanı başına yığılır. Kara Osman kıyıya yanaştığında, Zekiye'nin başını kılıç balığının altında bulur.

Mizacı, düşünce dünyası ve hayata bakışıyla toplum değerleri arasında çatışma yaşayan Zekiye, evlenerek toplumsallaşmayı denese de başaramaz. Acımasız ve uyumsuz mizacıyla çocukluk yaşlarından itibaren dikkat çeken Zekiye tutum ve davranışlarıyla toplumun genelinden farklıdır. Yaşadığı çevrede kendini yalnız ve yabancı hissetmesine rağmen, toplumsallaşma adına ailesinin önerdiği kişiyle evlenir; ancak kısa bir süre sonra aradığını bulamadığını anlar ve kendine döner. Toplumsal normların dışına çıktığında ise ölür. Hikâyenin başkişisi Zekiye, anlatıcı tarafından başından itibaren sorunlu, belli aşırılıklara sahip aykırı bir tip olarak anlatılır. Genel olarak Ayverdi'nin hikâyelerinde toplumsal normların dışına çıkan, ahlaki zaafı olan, manevi inancı zayıf kişilere karşı takınılan tavır olumsuzdur. Anlatıcıya göre toplumsal düzene aykırı hareket eden, maneviyatı zayıf olan kişi ruhsal açıdan ölüdür ve hikâyenin sonunda ruhsal açıdan ölü olan, bedensel olarak da ölür.

"Aşk Mucizedir" ve "Güllü" hikâyelerinde evliyken başka kadınlarla ilişki yaşayan erkeklerin durumu ideal "aşk" kavramı içinde değerlendirilirken; Zekiye, baştan sona yanlış yolda ilerleyen ve ruhsal travmalar yaşayan biri olarak anlatılır. "Tilki Hamdi'nin Karısı" hikâyesinde kadının eşine ihanet etmesinden sonra pişman olup evliliğini bozmama kararını alması olumlanırken toplumsal cinsiyet kalıplarının dışına çıkan Zekiye, yaptıklarından pişmanlık duymadığı için cezalandırılır. Kolektif bilinçdışının yönlendirmesiyle eylem açısından aynı olaylar karşısında kadın ve erkeğe göre farklı akıbetler söz konusudur.

"Emir Abla" hikâyesinde, köylülerin toplumsal baskısı ile güçlü kadın kimliği arasında kalıp "kendi" olmayı tercih eden Emir Abla'nın mücadelesi anlatılır. Eşi, oğlu Murat iki yaşındayken şehit düşen Emir Abla, genç yaşta dul kalır. Genç ve güzel bir kadın olan Emir Abla, evlilik tekliflerini reddedip kendisini oğluna ve evin geçimini sağlamak amacıyla çalışmaya adar. Oğlu ve inekleri Abraş mutlu bir şekilde yaşarlarken Murat

karahumma hastalığına yakalanır ve durumu gittikçe kötüleşir. Oğlunun bu durumuna karşın Emir Abla, son derece vakur ve soğukkanlıdır. Onun bu sakinliği karşısında köylüler şaşkınlığını gizleyemez. Emir Abla, Allah varken endişelenmesinin gereksiz olduğunu düşünür. Tarlaya gittiği bir gün, Murat fenalaşır ve ölür. Komşular, bunu ona söylerler; ancak o oğlunun öldüğüne inanmaz. Allah'ın başına gelecek bir olayı gönlüne hissettirmeden vermeyeceğini söyler. Emir Abla eve geldiğinde oğluna seslenir ve Murat annesine cevap verir. Murat ölmemiş, derin bir uykudayken rüyasında köy meydanında oyun oynadığını görmüştür.

Hikâyede Emir Abla'nın Allah inancını hayatının merkezine koyduğu ve sabrı vurgulanırken; genç kadın, güzel, çalışkan, kararlı, mücadeleci, cesur ve yardımsever oluşuyla idealize edilir. O, yaşamak için bir erkeğin yardımına ihtiyaç duymaz. Bir erkeğe sığınarak değil kendi kimliğiyle var olur. Hikâyede Emir Abla, her türlü ön yargıya, baskıya karşı direnen, güçlü kadın kimliğinin temsilcisidir. Yalnız kalan genç kadınlara yönelik yerleşik algıyla mücadele etmek durumunda kalan Emir Abla, tüm yönlendirmelere ve telkinlere rağmen kimseyle evlenmez:

“Genç kadın dul kaldıktan sonra kimseye varmamış, ne Kâhya Abdullah'ın uzattığı eli tutmuş, ne toprakları, uşakları olan Süleyman'ın üst üste yolladığı haberleri duymuş, ne de kaynının tehditli ısrarlarına kulak vermişti.

- Tarlan körleşir, çocuğun baskısız kalır... Gençsin, güzelsin düşmanın çok olur, kocaya git! diyenlere:

- Töbe edin, Allah'ı unutuyorsunuz; o bana yeter! Deyip keser atardı.”
(s. 26)

Köylüdeki yalnız kalan kadının evinin geçimini sağlayamayacağı, çocuğunu layıkıyla yetiştiremeyeceği, genç ve güzel olduğu için düşman sahibi olacağı kanısı kadına karşı önyargılı yaklaşıma, güvensizliğe ve yetersiz görülüşüne işaret eder. Kadını pasivize eden bu yaklaşım, onun bireyleşmesi önündeki en büyük engeldir. Köylü, Emir Abla'nın yaşamını nasıl sürdüreceği konusunda söz sahibi olduğunu düşünür. Hatta evliliğe razı olmayınca kayınbiraderinin tehditlerine maruz kalır. Evlilik; kadını tehlikelere karşı koruması, ekonomik kaygılarını gidermesi ve toplumun bir parçası olması için gereklilikmiş gibi dayatılır.

Toplum, Emir Abla'nın artık bekâr olduğu için rahatsız edilmesini önlemek yerine geleneğin sürdürülmesini ister. Kocasız kadını, çabuk elde edilebilen bir obje ve toplum ahlakını bozabilecek potansiyel suçlu olarak gören zihniyet, bu suçu işlemesine engel olmanın yolunu kadını evlendirmekte bulur. Bu yaklaşım, evlilik kurumunu çeşitli menfaatleri elde etmenin ve kadına karşı cinsiyetçi kabullerin bir aracı hâline dönüştürür.

Hikâyede, Anadolu'nun bazı yerlerindeki kocası ölen kadınların, eşlerinin erkek kardeşleriyle evlendirilmesi geleneği eleştirilir. Kayınbiraderi tarafından evliliğe zorlanan Emir Abla'nın teklifi reddetmesi bu geleneğe tepkidir.

“Rüstem Kabaş” hikâyesi, evliliğin planlanma evresinde erkeğin kadın üzerindeki tahakkümü ve onu istediği gibi yönlendirme çabasına işaret eder. Emine, kan dökmekten hoşlanmayan bir hırsız çetesinin lideri olan Rüstem Kabaş tarafından kaçırılır. Saatlerce ağlayan Emine, Rüstem'i öldürüp kurtulmak için bir bıçak bulur; ancak hiç beklemediği bir şekilde Rüstem Kabaş ona iyi davranır ve rızası olursa kendisiyle evlenmek istediğini, rızası yoksa götürüp teslim edeceğini söyler. Endişeli bir gece geçiren Emine, sabah olunca evlenmek istemediğini söyler. Rüstem hiç ısrarcı olmaz ve Emine'yi teslim etmek üzere yola çıkarlar. Muhtarın evine yaklaştıklarında Rüstem, buradan sonra kendisinin dönmesi gerektiğini aksi hâlde yakalanacağını söyler. Bu durum üzerine Emine, Rüstem ile evlilik

kararı alır. Buna çok şaşırın Rüstem, geçmişte işlediği suçların cezasını çektikten sonra evlenebileceklerini söylese de Emine, jandarmaya teslim olmadan önce nikâhlarının kıyılmasını ister.

Rüstem'in Emine'ye karşı müşfik ve hoşgörülü tavrı, onu evliliğe zorlamaması ve zorba eşkiya tipinden farklı özellikler göstermesi hikâyede onun olumlu özellikleri olarak işlenir. Eşkiya olduğu için korkulan, endişe edilen, önyargıyla yaklaşılan bir kişinin aslında ne kadar merhametli ve sevecen olabileceği vurgulanır; ancak hikâyenin başında Emine'nin Rüstem tarafından kaçırılması kanıksanmış kadın-erkek rollerinin dışavurumu noktasında irdelenebilir. Emine'nin kaçırılması, rızası olmadan bir süre bir yerde tutulması, hikâyenin sonunda Rüstem ile evlenmek istese de başta kendi iradesi dışında hayatının yönünün değiştirilmesi anlamına gelir. Rüstem'in Emine'yi kaçırma hakkını kendinde bulmasının arkasında kadın-erkek ilişkisinde erkeğin daha baskın, yönlendirici ve belirleyici taraf olarak kabul görmesinin etkisi sezilir. Bu ilişkide Rüstem seçen, Emine ise seçilen, fakat sonra evliliğe razı olan taraftır. Rüstem, evlenip evlenmeme konusunda Emine'ye tercih hakkı sunar; ancak ona kendisiyle tanışıp tanışmama konusunda herhangi bir seçim hakkı vermez. Erkeğin kadın üzerindeki tahakkümü, onu istediği zaman kendi isteği dışında almayı, bir yere götürmeyi normal gösterir. Erkek, kadının özgürlüğünü ve varlık alanını ihlal eder. Emine'nin hikâyenin sonunda Rüstem ile evlenmek istemesi de sürecin başındaki bu ihlali ortadan kaldırmaz.

Ayverdi'nin hikâyelerinde kadın, evlilik kurumunu ayakta tutma işleviyle öne çıkarken; ilişkide erkeğin daha baskın olduğu görülür. Erkek; zaaflarının, dürtülerinin, alışkanlıklarının etkisiyle evlilik kurumunu tahrip edecek davranışlarda bulunduğu kadını toplumun uygun gördüğü rol gereği, kendini yok sayma pahasına evliliğini sürdürür. Kadın, bu rolün dışına çıktığında ise toplum tarafından ayıplanır ve ötekileştirilir.

2. Ruhunu Yitirmiş Bedenler

Toplumsal cinsiyet bağlamında beden, soyun devamlılığının sağlanması ve cinsel arzuların tatmini açısından önemlidir. Soy devamlılığı, hem birey hem toplum için bir gereklilikken; cinsel arzuların tatmini, bireyin fizyolojik ve psikolojik sağlığı, dolayısıyla da toplum sağlığı açısından zaruridir. Toplumsal cinsiyet erkek ve kadın bedenini gelenekselleşmiş erkek ve kadın rolleri bağlamında değerlendirir. Kadın bedeni, erkeğin karşı cinsi olarak erkeğin cinsel ihtiyaçlarını karşılayan, çocuk doğuran, kimi zaman da erkeğin bilinçlenip olgunlaşmasına aracılık eden bir vasıta olarak görülür. Bedenin araçsallaştırılması, insanın yalnızca bedeniyle görünmesi, ruhunun ve zihniyetinin göz ardı edilmesi bireylerin var oluşu açısından bir travmaya yol açar. Sennett'in (2016, s. 110) de vurguladığı gibi dış görünüş, gerçek bireyi içinde gizleyen bir kılıftır. İnsanın dış görünüşten ibaret bir varlık olarak mankenleştirilmesi, ruhun yitilmesi ya da görmezden gelinmesi neticesini doğurur. Kılıfa odaklanılması, diğerlerinden farklılaşma ve kendine özgü olma üzerine inşa edilen bireyleşmeyi yok eder, tek tipleşmeyi beraberinde getirir. Ruha ve mânâya çok önem veren Sâmiha Ayverdi'nin hikâyelerinde insanı bedene indirgeyen zihniyet eleştirilirken bu kavram birçok hikâyenin izleksel kurgusunda anahtar rol oynar.

"Gönül Dere" hikâyesinde kadının varlık alanının ihlali neticesinde Zeynep ile Hasan'ın trajik bir sonla biten aşkı anlatılır. Annesini küçük yaşta kaybeden, köy ahalisi tarafından çok sevilen güzeller güzeli Zeynep, yıllardan beri âşık olduğu çalışkan ve yiğit Hasan ile kavuşacağı günün hayalini kurarken bütün köylünün korktuğu bir zorba olan amcasının oğlu Durmuş tarafından kendisiyle kaçmadığı gerekçesiyle göğsünden vurularak öldürülür.

Bencil ve acımasız biri olan Durmuş, gönül rızasıyla Zeynep'in hayatına dâhil olamayacağını anlayınca zorbalıkla istediğini almaya çalışır. Çünkü onun ulaşmak istediği

Zeynep'in kalbi ve ruhu değil bedenidir. Kadını "beden"e indirgeyen, onu cinsel bir obje olarak gören Durmuş, istediğini elde edemeyeceğini görünce Zeynep'i öldürür. Dünyayı maddeler yığını olarak gören Durmuş, insanın canavarlaşan yönünü temsil eder. Yazar, Durmuş aracılığıyla kadını istediği zaman elde edebileceğini düşünen, onu şehvi duygularını tatmin etme aracı olarak gören yozlaşmış zihniyeti eleştirir.

Sâmiha Ayverdi'nin, kadının erkek tarafından metalaştırıldığı, aşkın tezadı olan şehveti ve ahlaki yozlaşmayı anlattığı bir diğer hikâyesi "Fadimet"tir. Hikâyenin olay örgüsü kısaca şöyledir: Kambot ve Alicoh, Yakup Ağa'nın köleleridir. Alicoh'un oğlu Zerguş ile Kambot'un kızı Fadimet yan yana olan evlerinin bahçelerinde birlikte oynayarak büyür, büyüdükçe arkadaş sevgisi aşka dönüşür. Alicoh'un babası, oğlunu Fadimet ile evlendirmek için Yakup Ağa'dan izin istemeye gider. Yakup Ağa, kendi oğlunun da Fadimet ile evlenmek istediğini, ama bir kölenin kızıyla oğlunu evlendirmek istemediği için onun isteğini kabul etmediğini söyler. Sonunda Fadimet'in satılarak köyden gönderilmesi kararını verir. Kararını bildirmek için Fadimet ile babasını evine çağırır. Yakup Ağa, Fadimet'in güzelliğinden çok etkilenir ve onun ancak kendisiyle evlenirse satılmayacağını söyler, elbise ve mücevherle onu ikna etmeye çalışır. Bu sırada Yakup Han'ın oğlu ve Zerguş, Fadimet için kavga etmektedir. Yakup Ağa ikisinin de boş yere kavga ettiğini, Fadimet ile kendisinin evleneceğini söylediğinde, baba-oğul karşılıklı silahlarını ateşler ve ikisi de ölür. Fadimet, Zerguş ve Alicoh yeni umutlara doğru oradan ayrılır.

Ağalık ve kölelik sistemi eleştirisi izleği üzerine kurulan hikâyede Yakup Ağa'nın, sosyal ve ekonomik üstünlükle her şeye ve herkese sahip olma düşüncesinin boyutları irdelenir. "Kambot'un kızını da satacağım." (s. 97) diyen Yakup Ağa için kadın, satılacak bir metadır. Böyle düşündüğü için Fadimet'i sahip olduğu maddi varlığıyla kendisiyle evlenmeye ikna etmeye çalışır. Maddelerin içinde kaybolmuş insanlığıyla Yakup Ağa, çocuğu yaşındaki Fadimet'e oğlunun da âşık olduğunu bile bile göz koyar. "Bir doğruyu, kendi doğrusunu elinde bulunduran kişinin yanında şeytan bile epey soluk kalır. ... Fikirlerin birbirinin yerine geçebildiğini kabullenmemekte ısrar edilince, kan akar" (Cioran, 2020, s. 10). Yozlaşmış ve menfaat merkezli doğrularıyla Yakup Ağa, kendisinin de oğlunun da ölümüne sebebiyet verir.

Çocuklarını evlendirmek için bile köylülerin kendisinden izin almak zorunda oldukları Yakup Ağa için köylüler, çeşitli açılardan sömüreceği araçlardır. Köydeki erkekler çalışarak onun ekonomik çıkarına hizmet ederken, kadınlar onun arzularını tatmin etme işleviyle var olur. Yakup Ağa'nın bu yaklaşımının arkasında yatan esas etmen köylülerin cehalet ve maddi imkânsızlık batağına saplanmış olmasıdır. Her açıdan Yakup Ağa'ya bağlı olan, özgürlükleri ellerinden alınan köylüler, Yakup Ağa'nın kendilerine çizdiği kadınlık ve erkeklik sınırının dışına çıkamazlar.

"Gönül Dere" hikâyesinde Zeynep ile Hasan'ın; "Fadimet"te ise Zerguş ve Fadimet'in arasındaki bağ, yazar tarafından ideal aşk olarak öne çıkarılır. Bu aşkın en önemli özelliği herhangi bir menfaat gözetmeyen, birinin diğerine üstünlük kurmadığı, bedensel yakınlaşmadan ziyade ruhsal bütünleşmeyi esas alan, uyumlu ve dengeli bir kadın-erkek ilişkisi olmasıdır.

"Menfaat" hikâyesinde, bir inek ve bir çift de keçi satıp midesindeki rahatsızlıktan dolayı tedavi amacıyla İstanbul'a gelen genç köylü kadın, bir türlü sıranın kendisinde olduğunu söylemeye cesaret edemediği için günlerce hastanede bekler. İstanbul'a gideceğini öğrenince çok sevinen, yıllardır hayalini kurduğu şehir için itinayla hazırlanan kadının hayal kırıklığına doğru evrilen İstanbul günleri bir gün hastanede beklerken hademenin kendisiyle ilgilenmesi ve gerekli yerlere yönlendirmesiyle amacına ulaşır. Ancak herkesi azarlayan hademenin ona iyi davranmasının sebebi röntgenini çekerken çıplak göreceği köylü kadına karşı duyduğu şehvetli hislerdir.

Hikâyede iki soruna dikkat çekilir: Birincisi hikâyenin başkışısı olan kadının hastanede röntgen sırasının kendine geldiğini söyleyemeyişi, ikincisi ise hademenin kadına karşı şehvetli yaklaşımı. Aslında bu iki sorun sebep-sonuç ilişkisiyle birbirine bağlanır. Kadının hakkı olan bir şeyi çekindiği için isteyememesinde, İstanbul gibi kalabalık bir şehirde alışkın olmadığı bir ortamda kendini yabancı hissetmesinin, sürekli köyde olmasının, çağın gerektirdiği eğitim imkânlarından yoksun ve değişen dünyadan habersiz oluşunun etkisi büyüktür. Bu etmenlerin yanı sıra kadının davranışının arkasında kökü derinlere uzanan sosyo-psikolojik etmenler yatar. Hayatını ev ve ev işleriyle sınırlayan, çocuklarını ve eşini mutlu ettiği sürece değer gören, onların varlığıyla anlam kazanan kadın, kendisi için bir şey isteme hakkını kendinde göremez. Hayatındaki en önemli misyonu başkalarının arzularını ve ihtiyaçlarını karşılamak olan kadın, birey olmaktan çok uzaktır. Hikâyede kadının edilgenliği, birilerinin kendisine yardım etmesini ve yönlendirmesini beklemesi şeklinde görünür. Kadın sürekli bir şeyleri yanlış yapma, birilerini kızdırma endişesi taşır: “Kapıda duran aksi sesli hademenin yanından geçerken yüreği hopladı, sanki sebepsiz yere kendisine de bağırarakmış gibi geldi” (s. 131). Hademenin hikâyedeki kadına bakış açısı, kadının taşıdığı endişenin arkasında yatan sebeplerden biridir. Diğer hastalara bağırıp çağıran hademe, cinsel dürtünün yönlendirmesiyle kadına oldukça iyi davranır. Hastanedeki vazifesi insanlara eşit şekilde yardım etmek olan görevlinin tavırlarını cinsel dürtülerinin tayin etmesi, vazife bilinci ve ahlaki açıdan bir çürümeye işaret ederken kadının çekingenliği ve utangaçlığını da açıklar. Hademe için bu durum oldukça sıradanken, adamın düşüncesinden habersiz kadın, kendini meselenin sorumlusu ve suçlusu gibi görür. Cinsellikte erkeği öne çıkaran, kadını bu ilişkinin bir tarafı olmaktan çok nesnesi olarak gören zihniyet; kadına utanmayı, sıkılmayı, çekingenliği ve sessizliği uygun görür. Buna karşı çıkacak bir refleks geliştirme gücünü kendinde bulamayan, hatta bunun bir sorun olduğu bilincinden dahi uzak olan kadın, kendine çizilmiş bu yolun dışına çıkmayı aklından bile geçiremez.

Kadının doğurganlık özelliğiyle işlev kazandığı “Anadolu” hikâyesi, Anadolu’nun bir köyünde Süleyman ile Hanife’nin aşkı aracılığıyla Türklük ve yaradılış mucizesi kavramlarına işaret eder. Süleyman cepheden döndükten on beş gün sonra nişanlısı Hanife ile evlenir. Hanife’nin en sevdiği şey kocasının cephedeki anılarını dinlemektir. Süleyman, Hanife’ye cephede yaşadıkları zorlukları, verdikleri mücadeleyi gururla anlatır. Çiftin bir süre sonra bir oğulları olur. Hanife’nin babası çocuğun adını Anadolu koyar. Anadolu; Türklüğü, vatan sevgisini, kararlılığı, mücadeleyi, saflığı ve sefaleti sembolize eder. Hanife’nin doğumu aracılığıyla, insanların her şeyi düşünüp yaradılış mucizesini düşünmemeleri eleştirilir.

Hikâyede Süleyman ile Hanife’nin herhangi bir menfaat beklemeden samimi duygularla yaşadığı aşk idealize edilirken erkek ve kadın; bedeniyle, ruhuyla ve zihniyetiyle bu aşkın birbirini tamamlayan parçalarıdır. Hanife, çocuk doğurarak Türklüğün devamlılığını sağlarken onun bedeni, doğum olayında köprü vazifesi görür. “Hanife çocuk doğuracak, meçhul bir âlemin yolcusunu kendi vücûdu köprüsünden geçirip dünyaya salacak” (s. 120). Doğan çocuğun adına Anadolu koyulmasıyla kadın bedeni; millî, kültürel ve coğrafi değerlerin taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak konumlanır.

Hanife’nin Süleyman’ın savaş anılarını dinlerken hissettikleri toplumsal cinsiyet rollerine göre şekillenen varlık alanlarını göstermesi açısından dikkate değerdir: “Hanife, kocasını dinlerken ona biraz imrenir, biraz da erkek olmadığı, muhârebeye karışmadığı için kendi kendine öfkelenir, somurturdu” (s. 119). Cephede savaşmak, toplumda erkeğin sahip olduğu rollerden biriyken kadın, cephe gerisinde kısmen daha pasif bir işlevde savaşın bir parçası olur. Düşmanı öldürmek ve vatan için savaşmak erkeğin koruyan, muhafaza eden, atılğan, cesur özelliklerinin kabul görmesine ve daha sonra bu eylemlerin sonraki nesillerde normalleşip tekrar edilmesine zemin hazırlar. Hanife’nin hayıflanması,

toplumun kendinden beklediği davranış kalıpları ve rollerin dışına çıkamamasının bir ifadesidir. O, kadın olarak bu sınırların dışına çıkmayı düşünmez. Arzuladığı gibi savaşa katılmasının tek yolunun erkek olmaktan geçtiğini bilir ve erkek olmadığı için üzülür. Hanife doğum yaparken yardımcı olan köylü kadınlardan biri Süleyman'a şöyle söyler: "Siz muharebe meydanında güreşürsenüz biz de bu yol savaşıyoruz işte" (s. 122). Toplumsal cinsiyetin şekillendirdiği "siz" ve "biz" ayrımı, erkeğin kamusal alandaki varlığını, kadının ise özel alana sığıpışlığını ifade eder.

Toplumsal cinsiyet, hikâyede söylem düzleminde de kendini hissettirir. Parla'ya göre (2017, s. 31) söyleme egemen olan toplumsal yaşamın da kurallarını belirler. Söylemdeki hâkimiyet ve üstünlük hayatın diğer alanlarındaki üstünlüğe işaret edeceği gibi diğer alanlardaki üstünlüğün de söz konusu söylemi şekillendirdiği söylenebilir. Söylemin kaynağı olan dil, bireyin dünyasının sınırlarını çizer ve yansıtır. Aynı zamanda bireylerin ruhunun dolaysız taşıyıcısı ve bu ruhun kendiliğinden ifadesidir (Altuğ, 2001, s. 61). Seçilen kelimeler, bireyin bilinçaltı ve zihniyetine dair ipuçları verebilir. "Hanife'si artık onundu." (s. 118) ifadesi, Süleyman'ın Hanife'ye yönelik olumsuz bir bakış açısını göstermemekle birlikte kadının, erkeğin sahip olduğu bir varlık olarak erkeğin zihninde yer aldığına işaret eder.

"Deniz" hikâyesinde kadını bedenden ibaret gören, yalnızca dış görünüşü önemseyen maddeci zihniyet eleştirilir. Sahilde doğduğu için ismi Deniz olan Çakır Salim'in kızı köyde güzelliği, zekâsı, becerikliliğiyle dikkat çeker. Deniz, köyde kurulan panayıra gelen yabancı bir gencin dikkatini çeker. Genç, Deniz'e iltifat edince Deniz, gence bir oyun yaparak kendilerine doğru yaklaşan kız kardeşinin kendisinden daha güzel olduğunu söyler. Yabancı genç, bunu duyup Deniz'in işaret ettiği yere bakınca Deniz, gence tokat atar ve kendisinden güzelini duyunca akli başından giden genci kovar.

Hikâyede Deniz; cesur, kararlı ve bilinçli olmasıyla ideal kadın tipini örneklerken kasabaya gelen yabancı genç, kadını meta olarak gören, Deniz'e Deniz olduğu için değil de güzel bir kadın olduğu için yaklaşıp daha güzelini gördüğünde ona yönelen tek boyutlu, yalın kat bir kişidir. Hikâyenin arka planında toplumsal cinsiyet anlayışının kadını bedene indirgeyen ve erkeğin ihtiyaçlarını karşılayan bir araç olarak konumlayan zihniyeti sorgulanır.

"Mariya'nın Aşkı" hikâyesinde hem kadının hem de erkeğin metalaştırılması söz konusudur. Bizans ülkesinde yaşayan Mariya, kusursuz güzelliği ile birçok erkeğin dikkatini çeken, uğruna servet feda edilen bir kadındır. Bir senedir ordunun cesur subaylarından Romanos ile yaşamaktadır. Kendisine birçok kişi âşıkken kendisi aşkı yaşamamış olan Mariya, Romanos ile ilişkisini sorgularken bir gün bir kır gezintisi sırasında Baba Aleksandros ile tanışır. Bir zamanlar çok gözde bir komutan olan, hayatın maddi zevklerine ulaşan Aleksandros, hastalandığı zaman sevgilisinin kendisini terk etmesi üzerine bir bilinçlenme yaşayarak insanlardan, her şeyden uzaklaşıp inzivaya çekilir ve kendine dönerek hakikati bulur. Aleksandros'un yaşadıklarından çok etkilenen Mariya da Romanos'tan ayrılarak Aleksandros'un gibi bir hayat tercih eder. Romanos kederli bir hâldeyken kazara zehirli hançeriyle yaralanması sonucu ölür.

Maddi unsurlara kapılıp gitmenin aşk ve hakikate ulaşmayı engellediği düşüncesinin öne çıktığı hikâyede kadının metalaşması farklı boyutlarda kendini gösterir. Mariya, erkeklerin sahip olmak için birbiriyle yarıştığı bir nesne gibidir. "Bir senedir ona sahipti. Mariya'yı bir sene zabt etmek, görülmemiş bir fevkaladelikti" (s. 194). Mariya ise yaşadığı ilişkilerle müreffeh bir hayata sahip fahişedir. "Servet ve saltanat, Mariya Klerya'nın mâlikânesinin içinde ve dışında bir sel gibi akar, onu gönülleriyle teshir edemeyenler, keselerinin bütün imkânları ile genç kadını ihtişam tûfânına batırırlandı" (s. 191-192). Mariya'nın, âşık olmadan yaşadığı ilişkiler, hem kadının hem de erkeklerin metalaşmasını

örnekler. Erkekler, Mariya'yla güzelliğinden faydalanmak için, Mariya ise zenginleşmek için ilişki yaşar. Hikâyedeki kadın erkek ilişkisinde baskın olan taraf Mariya'dır, kimle ilişki yaşayacağını Mariya seçer. Mariya'nın maddeden manaya, süfli lezzetlerden hakikate geçişi bedenden ruha yönelmesiyle mümkün olur. Hikâyede beden; yozlaşmanın, sığlığın ve ruhsuzluğun cisimleşmiş hâli olarak işlenir.

"Üç Turunçlar" hikâyesi masallardaki peri kızlarından ilham alınarak yazılmış nasihat içerikli tezli bir hikâyedir. Eski zamanlarda yolcunun biri, bir periyle karşılaşır. Peri ona üç turunç verir ve bunları bir su kenarına varmadan açmaması gerektiğini söyler. Yolcu merakına yenik düşer ve su kenarına varmadan belli aralıklarla iki turuncu açar, turuncun içinden çıkan genç ve güzel kız su olmadığı için ölür. Bu iki turuncu heba eden yolcu, yaptıklarından ders alır ve üçüncü turuncu su kenarına kadar dikkatle saklar.

Masal bittikten sonra çıkarılması gereken düşünceyi yine anlatıcı açıklar. Allah insanların faydalanması için birçok fırsat sunmakta; ancak insanlar zaaflarına yenik düşüp bu fırsatları değerlendirememektedir. İnsan hiç olmazsa masal kahramanının yaptığı gibi son fırsatı değerlendirebilmelidir. Hikâyede turuncun içinden çıkan genç ve güzel kız, hayatta kalıp kalmaması erkeğin yapacağı tercihlerle tayin edilen, insanın olgunlaşma sürecindeki bir vasıta olarak işlev görür. Hikâyede kadın-erkek vurgusu çok yoğun olmasa da turuncun içinden çıkan varlığın kadın olması yerleşik toplumsal cinsiyet algısı gereği kadının erkeğe göre daha hassas, zayıf, güçsüz, başkasına bağımlı, yardım edilmesi ve kurtarılması gereken bir varlık olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Kadının, erkeğin bilinçlenmesi amacıyla araç olarak kurgulandığı bir hikâye de "Hayal'den Gerçek'e"dir. Şehirde doğup büyüyen bir genç doğada yaşamayı arzular; ancak buna imkân bulamadığı için hayale sığınarak bu isteğini gerçekleştirir. Kurduğu hayal sayesinde birden kendini bir ormanda bulur; ancak bir türlü aradığı rahatı ve huzuru bulamaz. Sürekli kertenkele, böcek ve sinekler tarafından rahatsız edilir. Dere kenarındayken ihtiyar bir amipin, gençlerle yaptığı konuşmaya tanık olur. İhtiyar amip genç amiplere güneşin tepeye çıktığını, selleri, tufanları gördüğünü anlatır. Amipin tufan dediği, derenin meltem etkisiyle bir karış ilerlemesidir. Hikâye başkışisi bu duruma güler; ancak hemen sonra insanın da Allah'ın varlığını unutarak gururu ve bilgisiyle övündüğünü düşünür. Daha sonra genç adam, ormanın içinde yürürken birden karşısında çıplak ve güzel bir genç kız belirir. Delikanlı ona sarıldığı anda kız iskelete dönüşür ve genç, korkarak hızlıca oradan uzaklaşır.

Dünyada rahat yoktur ve insana bedensel haz veren şeyler geçicidir ana fikri üzerine inşa edilen hikâyedeki genç kadın, karşı cins olarak süfli lezzetleri temsil eder. Bedeniyle hikâyede var olan kadının çıplak olması cinsellik çağrışımını artırır. Kadın; konuşmaz, tepki göstermez, herhangi bir şekilde duygu ve düşüncesini belli etmez.

"Bir Hayal" hikâyesinde de kadın, erkek hikâye başkışisinin bilinçlenmesini sağlayan bir vasıta olarak kurgulanır. Hikâye iki arkadaşın, halk sefalet içindeyken saraydakilerin safahat içinde yaşamalarını eleştirmesiyle başlar. Andro Nikos dokuz ay önce ölen eski bir kraldır. Ayrıcalıklarının ve ihtişamlı yaşamının ölünce ortadan kalkması, köle olarak görüp zulmettiği insanların kendisi öldükten sonra imrenilecek bir saltanata sahip olması onu hüsrana uğratar. Bir gün, bir zamanlar kral olduğu saraya giden Andro Nikos, yeni kralın kendi sevgilisiyle birlikte olması, bir zamanlar kendisinin en yakınında olanların şimdi yeni kralın etrafında pervane olmaları, insanların sarayın duvarındaki resmine bakarken bile hakaret etmeleri üzerine büyük üzüntü yaşar ve sessizce oradan ayrılıp hakikat âlemine döner.

Bir zamanlar kendisini eğlendiren kadının şimdi yeni kralı eğlendiriyor olması, hikâye başkışisini sahip olduklarının gelip geçici olduğunu göstermesinin yanı sıra onlar için kendisinin bir değerinin olmadığını, yalnızca krallığın verdiği güçten dolayı çevresinde

insanların bulunduğunu anlaması açısından da önem arz eder. Hikâyedeki kadın, kralların tensel arzularını tatmin etmek için var olan bir bedenden ibarettir. Krallar değişir; ancak onun işlevinde herhangi bir değişim gözlenmez. Cinsiyeti ve bedeni, kadının kimliğinin ana unsurlarını oluşturur. Bir erkeğe hizmet etme misyonuyla olayların akışını değiştirip dönüştürebilecek bir özelliğe sahip değildir.

Ayverdi'nin hikâyelerinde belli bir tezi öne çıkarmak ve hikâyenin başkişisini bilinçlendirip olgunlaştırmak için erkeğin sınanan, kadının sınama vasıtası olarak kurgulanması, tersi bir kurguya rastlanmaması toplumdaki cinsiyet algısının bir yansımasıdır. Kadının tensel arzularının dile getirilmesi, konuşulması erkekle karşılaştırıldığında daha az kabul edilebilir olduğu ve kadının bu duygularını erkeğe göre daha çok bastırması gerektiği düşünüldüğü için kurgunun bu şekilde geliştiği söylenebilir.

Görülüyor ki Ayverdi'nin hikâyelerinde karşı cins ve bedenle ilişkilendirilen cinsiyet daha çok kadındır. Kadın, kimi zaman cinsel obje olarak metalaştırılırken kimi zaman da erkeğin bilinçlenmesinde bir araç olarak kurgulanır. Metinlerde kadını cinsel obje olarak gören erkeklere yönelik olumsuz ve eleştirel bir tavır söz konusuysa, aynı tavır kadının bilinçlenme aracı olarak işlendiği hikâyelerde çoğunlukla görülmez.

3. Mutlak İktidarın Pençesinde Erkeklik

Toplumsal cinsiyet kabulleri, daha çok kadın üzerinde baskı yaratıp sınırlamakla birlikte kalıplaşmış davranış biçimleri erkeği de çıkmaza ve çatışmaya sürükler. Erkek, sosyal hayatta iktidar alanını elinde bulundurduğu için toplumsal cinsiyet baskısının dışavurumu daha az görünür ya da erkek baskının dışavurumunun “erkeklik” algısını zedeleyeceği düşüncesiyle durumun, çevresi tarafından daha az hissedilmesi için çaba sarf eder. Erkek, “erkele tartılan, erkele tanımlanan, serüveni erk peşinde olan bir var oluşun sıkılan bekçisi(dir)” (Türker, 2004, s. 8). Erkeğin özel ve kamusal alandaki yüzyıllardır süregelen iktidarı, erkeğin çeşitli açılardan zayıflığı, zaafı ve eksikliği durumunda bireyi söz konusu iktidarın altında ezer, yetersizlik duygusuyla varlığını tahrip eder. Bireyin “erkeklik” davranış kalıplarının dışına çıkması onun toplum tarafından ötekileştirilmesine, yok sayılmasına ve sorgulanmasına sebebiyet verirken kendisinin de toplumsal kabuller ve kendi beni arasında çatışma yaşamasına yol açar.

Erkeğin toplumda konumlandırılması kültüre, döneme, sosyal, ekonomik vb. koşullara göre değişiklik gösterir. “Erkeklik, sınırları ve kaybedilme koşulları her zaman belirsiz, değişken, geçişli ve gündemde olan bir iktidar inşa stratejisi olmak durumundadır” (Sancar, 2009, s. 19). Bu belirsizlik ve değişkenlik erkeğin iktidarının imkânlarına göre şekillenerek onu kimi zaman yüceltir kimi zaman ise önemsizleştirir.

Erkeğin güçten düşerek etkisizleşmesinin birey ve toplum açısından görünümü “Baba Ramo” hikâyesinin ana eksenini oluşturur. Üç kedisinden başka hiç kimsesi olmayan Baba Ramo, hamallık yaparak geçimini sağlar; ancak geçirdiği hastalıktan sonra zayıf düşen Ramo, gençlerin kendisinin yürümesine yardım etmesi teklifi üzerine yaşlandığının ve eski gücünde olmadığını farkına varır. Artık hamallık yapmaya gücü yetmeyeceği için ayakkabı boyacılığı yapmaya karar verir. Boyama sandığı almak için eşinden hatıra kalan bazı eşyaları satmak zorunda kalır. Bir süre sonra tekrar hastalanır. Bacağında çıkan bir çiban gittikçe yayılır. Doktorlar bacağının kesilmesi gerektiğini aksi hâlde öleceğini söyler. Bir gün evde otururken kedilerinden biri olan Bahtiyar, yaralı bacağına bir pençe atar. Ramo baygınlık geçirir. Bahtiyar, yaradan akan cerihaları yalar. Bu olaydan sonra Ramo, doktorlar da dâhil kimsenin açıklayamayacağı mucizevi bir şekilde iyileşir. Ramo, merhametinin, kedileri için yaptığı fedakârlığın ve iyiliklerin mükâfatını almıştır.

Hastalanınca ekonomik iktidarını yitirmeyle karşı karşıya kalan Baba Ramo, bu durumu bir türlü kabullenmek istemez: “Zâten o, çoktan ihtiyarlar sırasında idi; ama o

kadar güçlü kuvvetli bir adamdı ki şimdiye kadar ne kendisi ne de bir başkası ona bu sıfatı kondurmamıştı. ... Maksudı beş on para yapıp hafif bir iş tutmaktı. Öyle ya, Hamal Ramo ihtiyarladı diye ne kedilerine ne de kendisine bedâve ekmek yedirecek değillerdi ya...” (s. 54) Baba Ramo, bedenen gücünü yitirdiğini mahallenin gençlerinin yürümesine yardım ettiği zaman, ekonomik tükenişini ise eşinin sandığını satmak zorunda kalışı ve biriktirdiği paraların bitişiyile anlar. Bedenen ve ekonomik olarak güçsüzleşen yaşlı adam, toplumsal cinsiyetin dayattığı erkeklik rolleri açısından zaaf yaşar. Toplumun daha çok erkeğe atfettiği ekonomik güce sahip, geçimini sağlayan, güçlü, cesur, atılgan ve otoriter olma noktasında beklentileri karşılayamayacağı endişesi, Baba Ramo’yu bu konuda direnişe sevk eder. Hikâye başkişisinin günün birinde tekrar kuvvetleneceğine olan inancı, yaşlanınca yıllardır gerçekleştirdiği bazı erkeklik rollerini artık gerçekleştiremiyor oluşu hakikatini ötelemek için benimsediği bir reflekstir. Baba Ramo, toplumsal cinsiyet yaptırım mekanizmalarının bireyi baskılayan yapısı altında bocalayarak erkekliğini muhafaza etmeye gayret eder.

“Tilki Hamdi’nin Karısı” hikâyesinde Tilki Hamdi, fiziksel görünüşü ve karakter özellikleriyle toplumun şekillendirdiği erkeklik anlayışının dışında kalır. Fiziksel olarak çirkin ve güçsüz olan Hamdi; korkak, çekingen, beceriksiz, insanlarla ilişkileri zayıf, etkisiz ve pasif biridir. Sahip olduğu bu özelliklerden dolayı eşi tarafından sevilmez ve ihanete uğrar. Çevresi tarafından da sürekli hor görülüp dışlanır. “... onu ne bir kına gecesi, sünnet düğünü gibi kalabalık eğlencelerde gören olur, ne de günlerce kahveye çıkmasa, bir kere bile arayıp soran olurdu” (s. 110). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından kadınsı vasıflarla tanımlanan Hamdi, erkekliğin iktidarı altında ezilip yok olan silik bir tiptir; ancak bunun farkına varacak bilinç düzeyinden dahi yoksundur.

Bir çocuğun komşularının evine yönelik gözlemlerinden oluşan “Komşum” hikâyesi, günlük yaşamda kadına ve erkeğe biçilen rolleri küçük yaştaki bir çocuğun dikkatleriyle sunar: “Her sabah erkekleri işe gidince, kaynana pencereyi açar ve sardunya saksılarını sulardı. Gelin de odayı süpürür iki kadın öğleye kadar bu odaya hiç uğramaz iş yaparlar, öğleden sonra mangal dolu olarak gelir, kaynana pencereleri kaparken çiçeklerine bir daha bakar, sararmış yaprak bulursa koparıp atardı” (s. 171). Ekonomik sorumluluğu üstlenen evin erkekleri işe giderken, yaşam alanı daha çok evle sınırlı olan kadınlar ev işleriyle meşgul olur. Bu durumun bir çocuğun gözüyle aktarılması toplumsal cinsiyet algısının çocuk yaştan itibaren oluşmaya ve cinsiyet rollerinin çocuğun zihninde şekillenmeye başladığının göstergesidir. “İfâde edilemeyen çocuk hislerinin ne kadar kuvvetli bir sezîş cephesi vardır! Çocukta, müspet menfi her türlü duygu, hatta muhâkeme ve tahlil kudreti de mevcuttur” (s. 169). Bu gücün etkisiyle erkeklik ve kadınlık kimliği, çocukluktan itibaren inşa edilmeye, çocuğun zihnine yerleşmeye başlar. Hikâyede çocuğun cinsiyeti belli değildir; ancak hikâye kız ya da erkek fark etmeksizin çocuğun zihninde erkekliğe ve kadınlığa dayalı kimliğin baskılayıcı ve sınırlayıcı bir unsura dönüşmesi sürecini yansıtması açısından dikkat çekicidir. Toplumsal cinsiyet açısından çocuk erkeğe büyüdüğünde mutlak iktidarın altında bir sınav verecek; kızsız bu iktidarın nesnesi olarak var olmaya çalışacaktır.

Netice itibarıyla toplumsal cinsiyetin genelleştirici ve tek tipleştirici özelliği erkekler üzerinde de kendini hissettirir. Toplumun beklediği baskın, güçlü, kararlı vb. özelliklere sahip olmayan erkekler, kimi zaman kendi iç dünyalarında bir yolculuğa çıkarak sorunu çözmeye çalışırken; kimi zaman da çevreleri tarafından maruz bırakıldıkları durumlar karşısında sınanır. Cinsiyet ayırt etmeksizin var olan bir diğer husus ise toplumsal cinsiyet algısının çocukluktan itibaren yerleşmeye başlamasıdır.

Sonuç

Toplumsal cinsiyet kavramı; erkeğin ve kadının fizyolojisi, yaşam şartları, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeler doğrultusunda şekillenen, toplumun erkek ve kadından beklediği kalıplaşmış davranışlar bütünüdür. Kökü çok eskilere dayandığı için gelenekselleşen ve bir süre sonra toplumun bir yaşam biçimi olarak bireylere sunduğu/dayattığı toplumsal cinsiyet rolleri, bireylerin toplumsal ve bireysel kimliğini şekillendirir. Toplum bu rollerin dışına çıkan kişileri bünyesinde barındırdığı ötekileştirme, küçümseme, yok sayma gibi mekanizmalarla baskılar ve bu da bireyin kendine, ailesine ve topluma bakış açısına yön verir.

Sâmiha Ayverdi, hikâyelerinde insani ve manevi değerleri önceleyen, maddeyi öteleyip ruhu öne çıkararak, inancı ve aşkı hayatının merkezine koyan ideal bir birey inşa eder. Yazar; ideal bireye, kimi zaman doğrudan “ben” üzerinden kimi zaman da “ben” ile “öteki”yi karşılaştırarak, “öteki”nin yanlışları, kusurları ve zaafı üzerinden “ben”i öne çıkararak yer verir. Yazar, ideal bireyi inşa etme gayretiyle yazdığı tezli hikâyelerinde Türk toplumunun hayatından kesitler sunarken toplumdaki cinsiyet rollerinin görünümü bağlamında zengin bir içerik sunar. Ayverdi'nin hikâyelerinde toplumsal cinsiyet kimi zaman eleştiri maksadıyla bilinçli olarak, kimi zaman da kolektif bilinçdışının bir yansıması olarak yer alır. Kadın, evliliğin devamlılığı noktasında sabreden, bedel ödeyen, edilgen taraf olmakla birlikte aile kurumunun koruyucusu olarak kurgulanır. Erkeğin başka bir kadınla aşk yaşarken evliliğin sürdürülebilirliği kadının sabrı ve yüce gönüllüğüyle mümkün olur. Kadının evliyken başka biriyle görüşmesi ise kadının pişman olup geri adım atması ya da aşırılıklara sahip biri olarak ötekileştirilmesiyle sonuçlanır. Yeni toplumun inşasında kilit rol oynayan aile kurumunun şekillenmesinde ve ayakta kalmasında kadına yüklenen annelik misyonunun toplum tarafından bir davranış kalıbına dönüştürülmesi, kimi zaman annelik ve eşlik rolleriyle kadının benliğini karşı karşıya getirir ve kadının bireysel ve toplumsal var oluş sürecinde bir çatışma unsuru oluşturur. Evlilikte kadının hayatı genellikle ev ile sınırlandırılırken, erkek iş dünyasının bir parçası olarak evin dışındadır. Hikâyelerde kadın bedeninin faydacı bir anlayışla cinsel metaya dönüşmesi, kadının ruhsuz, arzuları ve düşünceleri önemsiz, erkeğin istediği zaman sahip olacağı bir nesne olarak görülmesi eleştirilir. Soy devamlılığının sağlanması ve erkeğin olgunlaşıp bilinçlenmesi açısından kadın bedeni işlevselleştirilir. Toplumsal cinsiyetin kabullerinin olumsuz etkileri daha çok kadınlar üzerinde hissedildiği ve gözlemlendiği için hikâyelerde söz konusu kabullerin erkekler üzerinde yarattığı tahribat kadınlarla karşılaştırıldığında çok sınırlı kalır. Ekonomik ve fiziksel yeterliliği kaybetme, mizaç ve karakterin erkeklik rolüyle çatışması, erkeği çıkmaza ve yok sayılmaya sürüklerken hikâyelerdeki erkek karakterler daha çok ekonomik gücü elinde bulunduran, duygularını özgürce yaşayan ve kadına göre daha baskın olan taraftır. Kadın ise erkeğin “zayıf” olduğu metinlerde, bu eksikliği telafi etmek ve çeşitli sebeplerle erkekten kaynaklanan sorunlara katlanmak durumunda kalır.

Edebî metinler üzerinde tarihsel ve toplumsal koşulların da etkisinin olabileceği düşünüldüğünde bu çalışma, 1940'lı yıllar Türkiye'sindeki toplumsal cinsiyet algısıyla günümüzü edebî metnin imkânları dâhilinde karşılaştırmayı da mümkün kılar.

KAYNAKÇA

- AKAGÜNDÜZ, Ü. (2015). *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- ALTUĞ, T. (2001). *Dile Gelen Felsefe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- AYVERDİ, S. (2005). *Mâbedde Bir Gece*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- BERKTAY, F. (2013). "Feminist Teorinin Önemli Bir Alanı: Cinsellik". *Cogito*. 58: 58-72. 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BERKTAY, F. (2015). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları
- BUTLER, J. (2013). "Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri". *Cogito*. 58: 73-91. 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- CİORAN, E. M. (2020). *Çürümenin Kitabı*. (çev. Haldun Bayrı). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- COŞKUN, B. (2010). "Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak". *Turkish Studies*. V/4. 930-964.
- ÇAKIR, S. (2013). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- FOUCAULT, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi*. (çev. Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- PARLA, J. (2017). "Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi?". *Kadınlar Dile Düşünce*. (der. Sibel İrzık - Jale Parla). İstanbul: İletişim Yayınları: 15-33.
- KIRZIOĞLU, B. (1990). *Sâmiha Ayverdi: Hayatı - Eserleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- SANCAR, S. (2009). *Erkeklik: İmkansız İktidar*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- SENNETT, R. (2016). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (çev. Serpil Durak - Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- TAŞKIRAN, T. (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- TOPRAK, Z. (2015). *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm 1908-1935*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TÜRKER, Y. (2004). "Erk ile Erkek". *Toplum ve Bilim*. Güz 101: 8-11.
- VATANDAŞ, C. (2007). "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı". *Sosyoloji Konferansları Dergisi*: 29-56.
- YAPICI G. - D. DURSUN (2008). "İkinci Meşrutiyet Döneminin Özneleri Olarak Osmanlı Kadınları". *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*. (hzl. Halil Akyurt - Akif Pamuk). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- ZAMBAK, F. (2016). "Sâmiha Ayverdi'nin ve Halide Nusret Zorlutuna'nın Romanlarında "Makbul Anne"lik". *Dede Korkut*. 10: 96-108.

SÎRET ESERLERİNE GAZELİN GİRİŞİ VE HASANOĞLU'NUN KİTÂB-I SÎRETÜ'N-NEBÎ ESERİNDEKİ GAZELLER

Seyfettin ALTAYLI*

ÖZ

İslam dini Türkler tarafından X. yüzyılda Karahanlı hakanı Satuk Buğra Han zamanında kabul edilince Kur'an ve hadisleri daha iyi anlamak gayesiyle Arapça öğrenme ihtiyacı doğmuş, zamanla Arapça bilim, Farsça da edebiyat dili olarak kabul görerek Türkçeyi önemli ölçüde etkilemiştir. Büyük Selçuklu Devleti Farsçayı devlet dili olarak kabul edince Farsça, Fars kültürü Anadolu'ya taşınmış; Türkçe, Arapça ve Farsçanın baskısı altına girmiştir. Anadolu Selçuklu Devletinin zayıflamasıyla oluşan beylikler döneminde Türkçeciliğe dönüş başlamıştır. Türkistan'dan gelen Yesevîlik, Haydarîlik, Bektaşîlik, Babailik gibi tarikatlara mensup alperen dervişler oba oba dolaşarak halka tasavvuf düşüncesiyle birlikte Moğol zulmüne karşı katlanma gücü, mücadelecî duygular aşılamıştır. Bu yüzyıllarda Anadolu'da Ahmed Fakih, Yunus Emre, Azerbaycan'da ise Hasanoğlu gibi şairler yetişerek Türkçecilik akımını süratlendirmiştir. İzzeddin Hasanoğlu Türkçe şiirlerinde Hesenoğlu, Farsça şiirlerinde Puri Hesên mahlasını kullanmıştır. Hasanoğlu'nun şimdiye kadar sadece üç Türkçe ve iki tane Farsça şiiri bulunabilmiştir. 2010 yıllarında Kitâb-ı Sîretü'n-Nebî adlı mesnevisi Finlandiya'da bir şahsi koleksiyoncudan satın alınarak Türkiye'ye getirilip Türk Dil Kurumu'na verilmiştir. Makaledeki gazeller bu eserden alınmıştır. Makalede Hasanoğlu, mesnevi, gazel, siyer, mesnevilere gazelin girişi konusunda bilgiler verilmiştir. Mesnevideki gazeller eserdeki kahramanlar ve edebî tiplerin diliyle yazılmıştır. Hasanoğlu, mahlasını mesnevinin yalnızca temmet kısmındaki gazelde anmıştır.

Anahtar Kelimeler: S. Hesenoğlu, Puri Hesên, Sîret, Siyer, Gazel, Mesnevi.

THE INTRODUCTION OF GHAZAL IN WORKS OF THE SÎRET TYPE AND THE GHAZALS IN HASANOĞLU'S KİTÂB-I SÎRETÜ'N-NEBÎ

ABSTRACT

The religion of Islam was adopted by the Turks in the 10th century during the reign of Satuk Bugra Khan, the ruler of the Karakhanid State. Thus, in order to understand the Qur'an and hadiths better, it has become necessary to learn Arabic. Over time Arabic was accepted as the language of science and Persian as the language of literature. Both languages significantly affected Turkish. The Great Seljuk State accepted Persian as the state language, thus causing Persian and Persian culture to be transferred to Anatolia. Over time, it came under the pressure of Turkish, Arabic and Persian. During the period of the principalities formed with the collapse of the Anatolian Seljuk State, a return to Turkish language began. These centuries poets such as Ahmed Fakih, Yunus Emre grew up in Anatolia and İzzeddin Hasanoğlu in Azerbaijan, causing the use of Turkish to accelerate. İzzeddin Hasanoğlu, uses the pen name Hesenoğlu in his Turkish poems and Puri Hesên in his Persian poems. Only three Turkish and two Persian poems of Hasanoğlu have been found so far. In the 2010s, Hasanoğlu's masnavi named Kitâb-ı Sîretü'n-Nebî was purchased from a personal collector in Finland and given to the Turkish Language Association. In this article, information about Hasanoğlu, masnavi, ghazal, siyer, the entrance of the ghazal to the masnavi was given. The ghazals in the masnavi were written with the expressions of the heroes and protagonists. Hasanoğlu wrote his pen name in the last ghazal at the conclusion part of the masnavi.

Keywords: S. Hesenoğlu, Puri Hesên, Sîret, Siyer, Ghazal, Masnavi.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 11.01.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.05.2021

* Doç. Dr., Bakı Avrasiya Universiteti, Bakı-AZERBAYCAN; ORCID: 0000-0002-1283-4489, E-posta: altayli_s@yahoo.com

MESNEVİNİN BÖLÜMLERİ

1. Ağaz-ı kışşé-î velâdeti Séyyidil Mürselin ve Hâtemi Nebiyyin ve Hebibi Rebbil 'Âlemin
2. Kışşé-î Resûl Hezretiniñ mübârek gözleri ağrıyub kendü ağız yâri şefa olduğı kışsedir
3. Kışşé-î kişténi girifténi Mustafâ bâ Ebû Cehil le'îni-bi-vefâ
4. Kışşé-i mühâcireti Mustafâ berâyi Hedice el Kübrâ radiallahi 'anha
5. Kışşe velâdet emirül mö'minin ve imâmi el müttekin imâm 'Eli kerrema'llâhü veche
6. Kışşé-î-amiden vehyi Péygember sellalla'hu 'eléyhe ve selllem
7. Kışşé-î Müselmân şidden Ebû Bekir ve 'Osman ibn 'Affan radialla'hü 'anhuma
8. Zikr-i İslam 'Ömer radiallahü 'anha
9. Zikr-i mi'rac Resûlu'llah sellellâ'hü 'eléyhi vesellem
10. Zikr Kışşé-î inşıkakı kemer ve Hebîb Müselmân olduğı
11. Kışşé-î erze kerden Resûlu'llah hud ra ber kebâ'ili 'Ereb
12. Zikr-i tâ Péygemberin kaftani olan Yehüdî Tayan kışsesidir
13. Kışşé-î hicret Péygember sella'llâhu 'eléyhi ve sellem
14. Kışşé-î Miqdâd-ı ibn Esved el kendi ba siyase dehter hebbe birin mezahim
15. Zikr-i kezay-i Bedir ba küffârı Quréys ve helak şoden-i Ebû Cehl-i le'în
16. Zikr-i kezay-i Uhud ve şehid şodeni Hemze pehlüvân radiya'llahu 'anha
17. Zikr-i Kışşé-î gezâi Hâyber
18. Zikr-i gezâyı Beni Quréyze Şâh-ı Merdân mancılığa koyub kal'aya atdıkları kışsedir
19. Emirü'l mö'minin Ebû Bekriñ oğlu 'Ebdürrehman Müslimân olduğı kışsedir
20. Tanrı kılıcı Hâlid ibn-i Velid Müslimân olduğı ve Tañrı düşmanı Velid ibn-i Muğéyle cengi kışsesidir
21. Ğurab kal'asınıñ alunduğı jeza ve andağı ecâyibler ve Sam'am' olduğı ve Zati'l Nevar ağacın kesdikleri ve Şâh-ı Merdânun cengi kışsesidir
22. Mirkâl ibn-i Feşahü'l-Ebtâl gezasınıñ kışsesi ve Şâhuñ ulu cengidür

23. *Zât'ül-Ebatilde Esed ve Kéys le'înle olan ceng kişşesidir ve Tuğuñ kız ile olan kezasıdır*

24. *Mekkenün Şerefella'hu Te'ālā feth olduğı gezadur bu kişşe*

XIII-XIV. yüzyıllarda yazılan mesnevilerin asıl konusu ahlak ve tasavvuf olmuştur. Dinî ve ahlaki konuların en eski çağlardan beri Türklerin toplum yaşamında önemli bir yer tuttuğı bilinmektedir. Eski Türklerde mitolojik çağlardan başlayarak oluşturulan manzum destanlar, sagular, koşmalar, türküler hem dinî-ahlaki, mistik, lirik hem de didaktik karaktere malik olmuştur. Anadolu ve Azerbaycan'da XIII-XIV. yüzyıllarda yazılan mesneviler XV. yüzyılda yazılanlardan oldukça farklıdır, çünkü bu yüzyıllarda yazılanlar ilk örnekler olduklarından belirli yönlerden noksan ve özellikle de vezin yönünden kusurludurlar.

Bilindiğı gibi Anadolu'da *Sîretü'n-Nebî* adlı birçok eserler yazılmıştır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Erzurumlu Mustafa Darir'in (ö.1393) yazdığı *Siyer-i Nebî* (Tergib, 2010, s. 227), Türk edebiyatının ilk manzum siyerini yazdığı ileri sürülen Veli'nin *Sîretü'n-Nebî* (Özfirat, 2014, s. 93), Ahmed adlı şair tarafından XV. yüzyılda yazılan *Manzûm Sîret-i Nebî* (Karabey vd. 2016, s. 11), Amasyalı Münirî İbrahim Mehmed Çelebi (ö. 1520) tarafından yazılan *Manzum Siyer-i Nebî*, Alaşehirli Kadı Veysî olarak bilinen Üveys b. Mehmed'in (ö.1628) yazdığı *Dürretü't-Tâc fi Sîret-i Sâhibi'l-Mîrâc* (Tergib, 2010, s. 228) gibi eserleri örnek olarak gösterebiliriz.

Siyer, *seyr* سیر mastarı sözlükte gezmek ve yürümek (Develioğlu, 2013, s. 1195) anlamında olup bazı âlimlere göre başlangıçta maddi yürüyüş için kullanılsa da daha sonra *selefin yolu, tarikat ve mezhep; yordam, yöntem, gidişat, davranış, hareket, hayat tarzı, ahlak, sıfatlar* biçiminde anlamlandırılmıştır (Şulul, 2019, s. 19). Sîret ve çoğulu olan siyer daha sonra Hz. Muhammed'in davranışları, hayatı ve bu gaye ile yazılan eserlerin adı olmuştur (Toven, 2004, s. 666; Kaya, 2007, s. 665; Sami, 2010, s. 1084; Şulul, 2019, s. 22). Hasanoğlu da *Kitâb-ı Sîretü'n-Nebî* adlı bu eserini Hz. Muhammed'e, onunla birlikte Hz. Ali'nin cenklerine adanmıştır (Altaylı, 2018, s. 139). Siyerin terim olarak İslam dininde Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen iki türü vardır. Biri bilimsel siyer, diğeri de Hz. Muhammed'in doğumundan vefatına kadar hayatını, çevresini; Kur'an'ı, İslami rivâyetleri ve diğelerini esas alarak tayin ve zaman yönünden inceleyen bilim dalıdır (Şulul, 2019, s. 22). Sîret, Kur'an-ı Kerim'in Tâhâ suresinin 21. ayetinde *durum* anlamında ve hadislerle bazı rivayetlerde *tutum, davranış biçimi* olarak geçmiştir (Yaman, 2009, s. 316).

Arapçadaki *iki-iki* anlamına gelen *mesna* kelimesinden türetilen ve önce Fars edebiyatında görülen (Çiçekler, 2004, s. 321) mesnevilerde genelde destanî, dinî, tasavvufi, bilimsel, hiciv, didaktik ve menkıbe karakterli konular işlenmiştir (Şentürk vd. 2014, s. 246).

Mesnevilerin asıl özelliğı vezinde birlik, vezinlerin mesnevinin konusuna ve anlamına uygun seçilmesi, içlerinde gazel ve kasidelerin olmaması idi. İlk mesnevi yazarlardan Ayyuki, belirtilen kuralı bozarak *Varga ile Gülşah* adlı mesnevisine gazel ilave etmiştir (Çiçekler, 2004, s. 321). Ayyuki'nin ardınca *Emir Hosrov Dehlevi Kırânü's-sâ'deyn, Ubeydi Zakanî de Uşsakname* adlı mesnevisinde gazellere yer vermiştir (Çiçekler, 2004, s. 321). İzzeddin Hasanoğlu da Ayyuki'nin başlattığı bu geleneğı uymuş ve üzerinde çalışılıp bitirilen bu mesnevisine gazeller ilave etmiştir.

Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra Fars edebiyatı vasıtasıyla aruz vezniyle şiirler yazmaya başlayınca hece vezni geleneğıne en yakın olan *mütekârib, remel* ve *hezec* gibi aruz kalıplarını kullanmışlardır (İpekten, 2015, s. 140).

Arap şiiri, ilk çağlarda çölde deve üzerinde giden Arapların basit türküler ve manzum atasözlerini söylemeleriyle başlamış ve gittikçe bedevilerin toplum hayatında önemli bir yer kazanmıştır. Arap şairleri karşıdakileri büyülemeye çalışan ve söz söylemede son derece üstün yeteneğe sahip kimseler olarak kabul edilmiştir. Onlar kabilelerinin asaletini, kahramanlığını, cömertliğini, savaşlarda gösterdiği yiğitliği olağanüstü öğelerle abartılı biçimde överek kabile mensuplarına düşmanla savaşma gücü aşılabilir, düşmanı da aynı biçimde yererek sarsmaya çalışmıştır. Her Arap kabilesinde mutlak surette bulunan birkaç şairin toplumda oluşturdukları etki, onlara mücadelelerde başarı sunan kaynaklar olmuştur. Bu şairlerin söyledikleri kasidelerin gayesi kendilerinden olanı övmek, olmayanları ise yermektir (Levend, 2008, s. 184). Arap şiirinde vezin, hecelerın uzunluk ve kısalığına göredir ve ilk kullanılan vezin recezdir (Levend, 2008, s. 186).

Gazel, Arapçada “kadınlarla sevgi konusunda konuşmak ve söyleşmek” anlamındadır. Bunlar önceleri bir nazım türü değil, kasidelerin başında “nesîb” (Kasidenin başlangıcındaki tasvir kısmı) anlamında aşktan ve sevgiliden bahseden bölümlere denmiştir. Daha sonralar ise sevgili, aşk, şarap, bahar konularındaki duyguları anlatan şiirler için söylenmiştir (İpekten, 1996, s. 440; Alıcı, 2014, s. 87). Farsların İslam dinini kabulünden sonra Arap edebiyatından Fars edebiyatına geçen gazel onların şiirlerinde *teşbîb* (Bir kadının, kızın güzelliğini şiirle övme), *nesîb* bölümlerinde yer almıştır. Fars edebiyatında gazeli ilk kullanan *Rûdegî* adlı şairdir. *Rûdegî*'den sonra *Enverî* ve *Unsurî* bu türü devam ettirmişlerdir. Önceleri kasidenin başlangıcında övülen kimselerin sevgililerinden söz edilmemiş, ancak *Gazairî-i Razî* (ö. 1034-1035) Gazneli Mahmud'a sunduğu gazeline onun sevgilisi *Ayaz'ı* anmıştır. Daha sonra Horasan'da kurulan devletlerde *nesîb* ve *teşbîb* daha da gelişerek kasideden ayrı bir bölüm olan gazeli oluşturmuştur (İpekten, 1996, s. 440-441). *Matla* adlanan ilk beyti *murassa* yani iki mısrası birbirine kafiyeli olan gazelerde kafiye *aa, ba, ca...* biçimindedir. Matladan sonra gelen beyte *hüsnü matla* son beyte *makta*, ondan önceki beyte de *hüsnü makta* denmiştir. Şairin adı veya mahlası *makta* beytinde geçmiştir. En güzel beytine ise *şah-beyit* veya *beytül-gazel* denmiştir. Türk edebiyatında gazeller 4-15 beyit arasında yazılmış, dört beyitten oluşan gazeller ise çok azdır. Hazırlanan eserde üç beyitlik gazeller de vardır. Gazeller genel olarak 5, 7, 9, 11 gibi birbirini takip eden tek sayılı beyitlerle yazılmışlardır. 15 beyitten uzun olan gazeller de yazılmış, bunlara daha çok Ahmedî ile Nesîmî'de rastlanmaktadır (İpekten, 2015, s. 19).

Türk edebiyatında ilk gazelleri XIII. yüzyıl şairleri yazmıştır. Kâşgar, Balgasun ve Yedisu bölgelerinde İslam dinini kabulden sonra Karahanlılar döneminde eski Türkçe ile eser yazma geleneği gelişmiş ve *Hakâniye Türkçesi* adlı bir yazı dili oluşturulmuştur. Bu yazı geleneği Selçuklu Devletinin hâkim olduğu XIII. yüzyılda resmî dilin Farsça olması sebebiyle daha çok Farsça şiirler yazılmış, ancak bu dönemde aynı zamanda Türkçe şiirler yazan şairler de ortaya çıkmış ve böylelikle klasik Türk edebiyatının temelleri atılmıştır (Turan, 2007, s. 158-160; Bayram, 2009, s. 4). Anadolu sahasında *ladini* (din dışı) şiirler yazan *Hoca Dehhânî*, *Şeyyad Hamza*, *Mevlânâ Celaleddin Rûmî* (İpekten, 2015, s. 22); Azerbaycan sahasında ise Fars edebiyatında hamse türünün kurucusu olan *Genceli Nîzamî* (ö.1214?) (Kanar, 2007, s. 183), sağlığında İslam dünyasında büyük ün kazanan ve Mevlana'ya bile etki eden, şiirlerine Hint, İran ve Türk şairleri tarafından nazireler yazılan *Hâkanî Şîrvânî* (ö. 1199) (Yazıcı, 1997, s. 168-169), *İzzeddin Hasanoğlu*, *Nebî* ve *Salih* (Dadaşzade vd. 1967, s. 71), *Zülfigar Şîrvânî* (Vurğun vd. 1960, s. 200), *Hümmam Tebrizî* (Levend, 2008, s. 222), *Evhadüddin Maragî* (Tokmak, 1995, s. 520-521), *Mahmûd-ı Şebüsterî* (1267-1320) (Karaismailoğlu, 2010, s. 401-402) gibi önemli söz ustaları gösterilebilir.

وَأَرَدِي أُغْرِبُكَ بُوَيْبِي كَوْرِدِي نِيْزُ أَمِينَهُ خَانُوْنَ يَرِنْدَنْ طَلُوْرِدِي نِيْزُ
مَلِكَا رُقُوْلُ كَيْبِي أُوْلُ شَاهَه بَكْزِرُ كِه تَابَانَ بُوْز نُورِي مَاهَه بَكْزِرُ
وَلِي بَشْدَنْ أَبَاغَه جَانَه بَكْزِرُ كِيْچَه صُوْرِي اِنْسَانَه بَكْزِرُ
جَمَالِي بُوَيْبِي كَمَعَاتَه بَكْزِرُ مَنَا لِيْنَه اَرِشْمَز عَقْلُ اِدْرَاكُ
طُوْطَاغِي لَعْلِيْلَه مَرْجَانَه بَكْزِرُ كُوْزِيْنُوْكَ بَاقِيْتِيْدَنْ جَانُ اَزِيْلُوْ
فُوْئِيْبِي مُشْتَكَه نَه رِيْحَانَه بَكْزِرُ بُوْزِيْنُوْكَ رَنْكِي كُوْلْدَنْ دِيْخِي تَاذَه
بُوْاچِمَانِي شَاهِي اُوْلُ رِيْضَوَانَه بَكْزِرُ صُجُوْدِيْدَنْ اُوْاچِي جِيْتَا وُلْدِي

Divan Edebiyatında böylesine sanatlı söyleyiş çok nadir eserlerde görülmekte ve bu da Hasanoğlu'nun büyük bir sanatkar şair olduğunu ispat etmektedir. Diğer taraftan mesnevisinin yaşadığı çağdan takriben beş yüz yıl sonra istinsah edilmesi de onun büyüklüğünün başka bir delilidir. Hasanoğlu, Hz. Muhammed'in doğumundan bir müddet sonra olayı duyanların gelip onu görmeleriyle birlikte duydukları hayranlığı onların diliyle söyle dile getirmiştir:

Didiler bu 'eceb insân mudur ki,
Yâ âdem şuretinde cân mudur ki 454

Melâik dehi bu hüsnile olmaz
'Eceb bu cân cânan mudur ki 455

Bu dünyâ halkına hic beñzemez bu
Bize **Hak**dan 'eceb mihmân mudur ki 456

Yüzine bakmağa gözler doyulmaz
'Eceb bu bir ulu sulţân mudur ki 457

Koşusu cân dimâğın tâze kıldı
Şacı müşki bigi yâ réyhân mudur ki 458

Ay almı nûri rövşendür güneşdir
'Eceb yüzi mâh-i tabân mudur ki 459

Gözine bakıcağ cânlar üzilür
'Eceb cadû mudur fettân mudur ki 460

Şacı zülmet yañağı nûra beñzer
Dodağı çesme'i héyvân mudur ki 461

Anadan böyle oğlan toğduğı yok
'Eceb bu bir ulu bürhân mudur ki 462

دیدا و حوصو رینده جان ممدز کی	دیدی بو عجب انسان ممدز کی
عجب بوجان جانان ممدز کی	ملائک دخی بوحسب بیلله اولمز
بیزه حقدن عجب مهمان ممدز کی	بودنیا خلقنه هیچ بکر مکر بو
عجب بویر اولوسلطان ممدز کی	یوزینه بقیغه کوز کرد بلمز
عجب منک بیک یار حجان ممدز کی	غوی حجان دماغین نازه قلدی
عجب یوزی مه تابان ممدز کی	اخالقی نور ی دوشندز کوشندز
عجب یاده وممدز قتان ممدز کی	کوزینه باقی جانلار یولوز
دداغی جشمه حیوان ممدز کی	عجب ظلمت یکاغی نوره بکوز
عجب بویر اولویرهان ممدز کی	آنادن بویله اوغلان طندخی یوق

Hasanoğlu üçüncü gazelini ise Hz. Hatice'nin diliyle yazmıştır. Onun Hz. Muhammed'e duyduğu aşk aşağıdaki beyitlerle dile getirilmiştir:

Remel bahri (Fā'ilātün/fā'ilātün/fā'ilātün/fā'ilün)
Didi yā **Rebb** bu melek mi yāhūd bir insān mıdur
Yahud insān şuretinde bu 'eceb bir cān mıdur 1646

Gözleri yağma kılar köñüller ilin ser-te-ser
Kirpigi cāna batar oqlar urur péykān mıdır 1647

Kimse bilmez lebleriniñ rengini kim nicedir
Fehm édilmez qan mıdır yā qana beñzer cān mıdır! 1648

Ḥaḳ yaratmadı deḫi bunuñ bigi ādem velî
Cümle 'ālem ḫalkına bu bir 'eceb sultān mıdur 1649

Gözlerinüñ derdi delmiş idi ðertlü bağrımı
Kirpigimden dökülen yaşlar mıdur yā qan mıdur 1650

یا خود انسان صورتی نه بو عجب جانمدر	دید یاریت بوملک می یا خود بر اینسانمدر
کریکی جانته بتر اولقلر اور پیکانمدر	کوزلری یما فلور کولکلر این سرتسدر
فهم ایلن قانمدر یا فانه بکر جانمدر	کیسه بلن لبلرینک رینکی کونجدر
جمله عالم خلقینه بو عجب سلطانمدر	حق بر تمامدی دخی بونک بکی ادم و ی
کریکدن دوکان باشلر ممد یا فامدر	کوزلرینک درد دی دلیسیدی درنلو بر می

Hasanoğlu mesnevideki bir başka gazelini Mikdâd bin Esved'in dili ile söylemiştir. Mikdad bin Amr, İslam dinini ilk kabul eden yedi kişiden biri, Hz. Muhammed'in okçusudur. Medine'ye hicret ettiklerinde onu amcasının kızı Dubâa ile evlendirmiş ve nikâhlarını kendisi kıymıştır. Uhud Savaşı'nda orduyu Hz. Hamza ile birlikte yönetmiş, Bedir savaşında bir elini yitirmiş, İslam'ın ilk süvarisi *Fâris ü Resulu'llah* lakabını almış, 653 yılında yetmiş yaşında *Cürf* denilen yerde vefat etmiş, Halife Hz. Osman tarafından cenaze namazı kılınarak Medine'deki *Bakî* mezarlığında defnedilmiştir (Ertürk, 2005, s. 49-50).

Tarihî gerçekler yukarıdaki gibi olsa da Hasanoğlu sanatkâr kudretiyle ayrı bir Mikdad, amcasının kızı ve sevgilisi olarak da Miyase adlı bir edebî sima yaratmıştır. *Miyase*'nin babası kabile beyidir ve kızının yüksek tabakadan biriyle evlenmesini istemektedir. Miyase de kahraman bir kızdır ve kendisi gibi pehlivan, kahraman birisiyle evlenmesini dilemektedir. Ebu Cehil ona elçi gidince Miyase bunu fırsat bilerek her tarafa haber yollayarak gençler arasında yapılacak yarışmada birinci olanla evleneceğini bildirmiş ve o gün yapılan yarışmada Mikdad herkesi, sonunda da Miyase'yi yenerek herkesin huzurunda aşkını ilan etmiştir. Ancak babası onların evliliğine karşı çıkmış, Mikdad'dan başlık olarak üç ay içinde çokça mal, altın, gümüş getirmesini istemiş, o da bunları denkleştirmek için gurbete çıkmaya kara vermiş ve Miyase'ye bu şiirle veda etmiştir:

Hezec bahri (Mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ülün)
Nigâra 'eşküñüñ feryâd elinden
Ki qalmaz hicrũñũñ âzâd elinden 5539

Eridüm mûm bigi hicrân odından
Bugün sen yüregi polâd elinden 5540

Akıdur bağrumuñ kanı gözimden
Şu hũnî gözlerũñũñ dâd elinden 5541

Nicün köñlüñ baña yumşanmaz éy dost
Ki taş yumşandı ol **Ferhâd** elinden (dost)¹ 5542

Benüm tek 'eşküñüñ yokdur delüsi (elinden)
Ki cür'a icmişem üstâd elinden 5543

Geminden 'eşküñüñ kaygum budurur (elinden)
Ki bir gün olmadım hic şâd elinden 5544

Atañ dehi baña ne zülüm ider gör (elinden)
Kime varam ben ol bîdâd elinden 5545

Ne kâfirdürür vâ gören bunu kim (elinden)
Alalar **Şirini Ferhâd** elinden 5546

Cihâni yakıser bu hesret odı (elinden)
Alurlarsa seni **Mikdâd** elinden 5547

¹ Müstensih burada ve aşağıdaki mısralarda "dost" ve "elinden" kelimelerini kendince kafiyeyi tutturmak gayesiyle ilave ederek hata yapmıştır.

بَیْرَ نِیْكَارَ
بِکَارَ عَشْفُوكُ فَرَادَ الْبِنْدَ
اَرِيْدُ مُؤْمِسِي هِجْرَانَ اُوْدِرْدَنْ
اَقِيْدُ بَغْرَمُوْكَ فَايْنَ كُوْزِمِدَنْ
بِخُوْنِ كُوْكَ بَكَ اَمِشَانُ اَحِيْ فِي
بَيَوْمِ تَكْ عَشْفُوكُ يُوْقَدِرْدَلُوْسِي
عَمْدَنْ عَشْفُوكُ قِيْعُوْمِ بُوْدِرْدَرِي
اَنْكَ دِيْجِيْ بَكَ اَنْظَلْمِ اِيْدِرْ كُوْرِي
شَمْرُ مِقْدَادِ
كِهْ قَلَنْ هِجْرُوْكَ اَزَادَ الْبِنْدَنْ
بِكُوْنِ سَنْ بُوْرِيْ بُوْلَادَ الْبِنْدَنْ
شُوْخُوْنِيْ كُوْزَلَرُوْكَ دَادَ الْبِنْدَنْ
كِهْ طَاشُ بُمِشْنَدِيْ اَوْلَ فَرَهَادَ الْبِنْدَنْ
كِهْ جُرْعَهْ اِحْمِشْ اَسْتَادَ الْبِنْدَنْ
كِهْ بَرْتُوْنِ اَوْلَمْدَمْ هِيْجِ سَادَ الْبِنْدَنْ
كِهْ وَاْرْمَرْ بِنِ اَوْلِيْ دَادَ الْبِنْدَنْ
نَهْ كَافِرْدِرُوْ اُوْرُوْ بُوْخِيْ كِهْ الْبِنْدَنْ
جِهَانِيْ بَاْفِسْرُ بُوْجِسْرَنْ اُوْدِيْ الْبِنْدَنْ
الرَّشِيْرِيْ فَرَهَادَ الْبِنْدَنْ
اَلُوْرُ كَرْسَهْ سَنِيْ مِقْدَادَ الْبِنْدَنْ

Burada bir konuya açıklık getirilmesi gerekmektedir. Sayın Bayram Özfirat tarafından yazılan *Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri: Velî'nin Kitâb-ı Sîretü'n-Nebî'si* adlı makalede de aynı şiir yer tutmuştur. Bundan başka Hasanoğlu'nun mesnevisinde yer tutan aşağıdaki gazelle birlikte birçok beyit de aynı makalede sunulmuştur (Özfirat, 2014, s. 95-99). Bu gazeller anonim midir veya her iki gazelin geçtiği metinler aynı şaire, Hasanoğlu'na mı yoksa başkasına mı aittir de her iki şair de bunları almıştır. Bu konunun bilimsel yönden açıklanması gerekmektedir. Sayın Özfirat'ın Velî'nin eseri olarak ileri sürdüğü iddia ile ilgili bilgiler aşağıda açıklanacaktır.

Mikdad yavuklusuna veda ederek gurbete çıkmış, Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas ve Hz. Hamza'nın yönlendirmesiyle yolu Sâsânî ülkesinin başkenti Medain'e düşmüş, orada Nuşirevan'ın bin kişilik seçkin askeriyile tek başına yarışarak galip gelmiş ve Şah ona özel bir ev, hizmetçiler tahsis ederek yanında tutarak problemini halledeceği konusunda söz vermiş, ancak kafası devlet işlerine karıştığından Mikdad'ı unutmuştur. Diğer tarafta Miyase, babasının Mikdad'a verdiği vadenin dolmak üzere olup ondan bir haber alamadığından sıkıntı ve ıstırap içinde yollarını beklemiştir. İzzeddin Hasanoğlu, Miyase'nin diliyle aşağıdaki gazeli yazmıştır.

Remel bahri (Fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün)

Éy yigidler serveri servi-revânım kıandasın
Gel ki yoluñda revân oldı revânım kıandasın 5762

Şametüñüñ heşretinden bu tenüm oldı heyâl
Şüretüñüñ firketinden yandı cânım kıandasın 5763

Éy heyâlî munisi bu kıaygısı çok köñlümüñ
Éy vüşâlî cân ilinden ermeğanim kıandasın 5764

Gice-gündüz yol gözedür gözlerim gözler seni
Gel ki kaldı yollarında dîde-bânım kıandasın 5765

Bülbül-ü zâram firâkında yaşım oldu revân
Éy boyı selvi yañağı gülistânım kıandasın 5766

Sen esirgerdiñ beni görseñ ki sensüz nicesi
Gice-gündüz göglere cıkdı fiğânım kıandasın 5767

Çoq cefâ kıldı belâlu köñlüme ayruluğuñ
Kanı 'ehdiñ éy vefâlu mihribânım kıandasın 5768

Bu şiir de önceki gazel gibi Sayın Özfirat tarafından yazılan makalede sunulmuştur (Özfirat, 2014, s. 100). Anılan makalede sayın Özfirat şu cümlelerle mesnevinin Velî adlı şaire ait olduğunu kaydetmiş ve şunları yazmıştır: “Müellif mahlas olarak Velî'yi kullanmıştır. Bu mahlas *Sîretü'n Nebî*'nin şu beyitlerinde geçmektedir.

Velî kaldı üçüncü nevbetüm hem
Hele şabr eyle durkıl şöyle bir dem (A 31b) ...

Ma'rifet hâşıl kıl iy kıardaş
Velî Kıl u kâlûñ anda hiç yokdur yolu (A 493a) ...

Vaşfını didi Velî mevşûf idi
Adını didi Velî ma'rûf idi (A 495a)

Bu bilginin dışında şairin nerede yaşadığı, kimlerden eğitim aldığı, ailesi ve evresi hakkında eserin hiçbir bölümünde herhangi bir bilgi yoktur (Özfirat, 2014, s. 110).” Sayın Özfirat'ın ileri sürdüğü görüşlere katılmak mümkün değildir. Sunulan beyitlere bakarak onları Velî adlı bir şairin yazdığına inanmak imkânsızdır, çünkü Hasanoğlu'nun mesnevisinde Hz. Muhammed ile Ebu Cehil arasında Mekke halkının karşısında bir güreş müsabakası yapılmış ve bu yarış da özellikle Ebu Cehl'in ısrarı üzerine gerçekleşmiştir. Hasanoğlu bu sahneyi aşağıdaki beyitlerle dile getirmiştir:

Resûl bir zerrece deprenmedi hic
Şanasın kimse aña dinmedi hic 981

Dédi sen yâ **Mühemmed** cādūsın sen
Ve eger ne işbu zor kim éyledim ben 982

Eger bir çağa éylesem irerdim
Yerinden çağı ben asra sürerdim 983

Velî kaldı üçinci növbetüm hem
Hele şebr éyle durğıl şöyle bir dem 984

Pes varub oturdı şöyle bir zamân
Cün deri şovudi diñlendi hamân 985

رَسُولُ بَرْدِ زَجَه دُرِّ مَدِي هَيْجُ
دَدِي سَنَ يَا حَمْدُ جَادُ وَسِينِ سَنَ
صَنَاسِنِ كَيْسَه اَكَادِ مَدِي هَيْجُ
وَ اَكْرَهَ اشْبُونُ زَكِرِ كَرِ اَيْلِدِ مَرَبَتِ
اَكْرَبُ طَاغَه اَيَا سَمِ اِبْرَدِ مَرُ
يَرِيْدُنْ طَاغِي بِنِ اَصْرِ سُوْرَدِ مَرُ
وَلِي قَلْدِي اَوْجِي نُوْبَتُوْرَهْمُ
هَلَه صَبْرِ اَيْلَه دُرْغَيْلِ شُوْبِلَه بَرْدِ مَرُ
بِسْ وَرَبِ اَوْ تَرْدِي شَيْلَه بَر زَمَانِ
جُونْ دَرِي صُوُوْدِي دُرْكَانْدِي هَمَانِ

984. beyitte geçen *velî* Farsça edattır ama, fakat, lakin anlamındadır. Sayın Özfırat'ın sunduğu (A 31b), (A 493a Ma'rifet hâşıl kıl iy kardaş; Velî Kıl u kâlûñ anda hiç yokdur yolu= Anlayış göster ey kardeş; Kılükalin yolu, anlamı yoktur), (A 495a Vaşfını didi Velî mevşûf idi; Adını didi Velî ma' rûf idi= Niteliğini söyledi, ancak nitelenmişti; Adını söyledi, ancak biliniyordu, tanınıyordu, meşhurdu).

Açıklandığı üzere Sayın Özfırat tarafından *velî* olarak sunulan kelimeler isim değildir. Özfırat'ın kaydettiği (A 31b) beytinde de Ebu Cehil işaret edildiği gibi bu kelimeyi edat olarak kullanmıştır. Ama, fakat, lakin anlamına gelen *velî* edatı bugün hem Kuzey Azerbaycan hem de Güney Azerbaycan'da sıklıkla kullanılmaktadır. Sayın Özfırat keşke (A 31b), (A 493a) ve (A 495a) beyitlerinin önündeki ve onları takip eden birkaç beyti de sunsaydı ve mesnevide geçen beyitlerle onları karşılaştırma olanağı bulunabilseydi.

Bir başka konu ise Velî'nin Sîretü'n-Nebî adlı eserinin yazma eser kütüphanelerinin çoğunda nüshasının bulunduğu ve bunların kiminin başının, kiminin sonunun, kiminin de hem başı hem sonunun olmadığı bilinmektedir ve bunu sayın Özfırat da aynı makalede açıklamaktadır (Özfırat, 2014, s. 110). Yine Sayın Özfırat tarafından aynı makalede Velî'nin Sîretü'n-Nebî'sinin bir başka nüshasının Yapı Kredi Servet Çifter Kütüphanesi 859 numarada kayıtlı olduğu ve bu yazmanın kayıtlarda Hasanoğlu'na ait olduğunun gösterildiği, yazmanın başının ve sonunun eksik olduğu, aynı yerde 823 numaralı yazmanın da Velî'nin eserinin başka bir nüshası olduğu ve bunun da başının ve sonunun eksik olduğu belirtilmiştir. Velî'nin eserinin bir diğer nüshasının da Süleymaniye Kütüphanesinde 00154 kayıt numarasıyla Muhammed Hakkı'nın eseri olarak gösterildiği kaydedilmiştir (Özfırat, 2014, s. 113).

Hasanoğlu'nun üzerinde çalışılarak yayım hazırlanan *Kitâb-ı Sîretü'n-Nebî* adlı mesnevisinde herhangi bir noksanlık yoktur ve ileride de görüleceği gibi eserin temmet kısmında Hasanoğlu bir beyitte kendi mahlasını kullanmıştır. Mesnevide yer tutan gazellere gelince başka bir bölümde Yemen'de *Amr b. Ma'dikerib* adlı bir pehlivanın Padişah Haris'in emriyle dört bin savaşı alıp Hz. Muhammed'in üzerine yürümüş, Cebrail inip durumu Hz. Muhammed'e haber vermiş, o da ordusunu alarak Ma'dikerib'in ordusunu karşılamıştır. Ordular karşılaştıktan sonra Ma'dikerib meydana çıkarak er dilemiş ve karşısına çıkan Müslümanları şehit ederek böbürlenip Hz. Muhammed'den kendisine denk bir pehlivan yollamasını isteyerek Hz. Ali'nin adını anmış, o da dua ile Hz. Ali'yi meydana yollamıştır. Hz. Ali müthiş bir nara ile meydana girince Amr b. Ma'dikerib ona kim olduğunu sormuş Hz. Ali de kendisini şöyle tanıtmıştır:

Remel bahri (Fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün)
Şâh-ı Merdân didi adımdır 'eyân
Kim cihân icinde meşhûram nişân 8527

Héyberüñ kapusını yıkan benem
Mancılık ile göge çıkan benem 8528

Ol 'Eli ibn-i Ebi Tâlib benem
Kâfir üzere dâ'imâ gâlib benem 8529

سَاءَ مَرَّ أَنْ دِيدِي أَدْمِدِرَعِيَاتٍ كِرْجَمَانِ إِبْحِنْدَه مَسْمُورَمَنْبَانِ
تَجَبَّرُوكَ قَبُوسِي بَيْعِنَ بَسْمُ مَيْلِغَلَه كَوَكَه جِقْنِ بَسْمُ
أَوْلَجِي إِبْنِ إِبْرَاهِيمَ غَالِبِ بَسْمُ كَافِرَ أَوْزَرَه دَرِإِمَّا غَالِبِ بَسْمُ

Ayrı bir gazele sebep olan olayın gidişatı ise şöyledir: Hz. Muhammed bir gün *Hişin Ğurâb* kalesini sorunca kimse seslenmemiş, Laküğ oğlu adlı birisi çıkararak orayı *Sebah oğlu Sam'am*'ın yönettiğini, *Zâtü'l-envâr* adlı bir ağaca taptıklarını söylemiş, Hz. Muhammed de onunla birlikte yedi kişiyi yollamıştır. Yola çıkan grup bazı olaylardan sonra kaleye varmış, kaledeki kâfirlerle çarpışmalar olmuş, en zor anda Hz. Ali yardımlarına koşarak meydana girip kâfirlere şöyle seslenmiştir:

Remel bahri (Fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün)
Mancılığ ile göge ucan benem
Héyberüñ kapusını acan benem 9799

Mirhâbı bir zerb ile yaran benem
'Amrid ile 'Enteri kıran benem 9800

İbn 'emmü séyyid-i âdem benem
Püş-ü İslâm nâşiri hemdin benem 9801

Ben 'Eliyem Şāh-ı Merdānam beli
Korkmañ irdim Şîr-ü yézdānam beli 9802

مَجْلِبَغْلَه كُو كِه اَوْجَن بَنِم
مَرْجِي بِرَضْرِبَلَه يَارَن بَنِم
ابْنِ عَمِّ نَسْتِدَادِ مَرْ بَنِم
بِنِ عَلِي يَه شَاهِ مَرْدَانِ بَنِم
خَيْرُوك قَبُو سِيْنِي اجْن بَنِم
عَرْدِبَلَه عَنَنْزِي قَايَرَن بَنِم
بِيْنَتِ اسْلَامِ نَاصِرِي مَرْدِيْن بَنِم
قَرْنُك اِبْرِدِم شِيْرِيْزِدَانِه بَنِم

Kale fethedilmiş, Sem'em Müslümanlığı kabul eden oğlu tarafından öldürülmüş, Hz. Ali kalenin yönetimini Sem'em'in oğluna vererek orduyla birlikte Medine'ye dönmüştür.

Başka bir gazel *Zāti'l-Ebātil* denen yerde Esed ve *Kays* ile olan çarpışma esnasında dile getirilmiştir. İslam ordusu ile kâfirler karşılaşıncı *Esed ibn-i Güvéylem* zırhını giyinmiş, silahlarını kuşanarak atına binip meydana girmiş ve İslam ordusundan karşısına çıkacak er dilemiştir. Çıkan yiğitleri şehit edince kibirlenerek; *Ya Muhammed! Pehlivanların hani, eğer onlar korktuysa Aslan'ın hani!?* deyince Hz. Muhammed de Hz. Ali'yi yollamış, Hz. Ali ona Müslüman olmasını teklif etmiş, ancak o kabul etmediği gibi çarpışmaya başlamadan önce kendisini Hz. Ali'ye karşı şu sözlerle övmüştür:

Remel bahri (Fā'ilātün/fā'ilātün/fā'ilün)
Kim **Esedven** ben ki şîr-ü-ner benim
Kim 'Erebde yalıñuz bir er benim 10789

Nice-nice pehlüvânlar kırmışam
Kim bugün dillerde üş ezber benim 10790

Pehlüvânların ciḥānıñ yazsalar
Cümlesi icinde ser-defter benim 10791

Héybetimden div-'ifritler kaçar
Kim kılan aşlanları ebter benim 10792

Baş kesici kan dökici çokdurur
Kamusından illāh kim bedter benim 10793

كِر اسْدَوْن بَنِكِه شِيْرِيْزِدَانِه
نِيْجِه نِيْجِه بَهْلَوَانَلَر قَرْمِشَم
كِر عَرَبِيْ بِالْكَوْزِيْر اَر بَنِم
كِر نَكُوْن دَلَرْدَه اَوْش اَز بَر بَنِم
بَهْلَوَانَلَرِيْن جَمَانِيْكَ يَز سَاكِر
هَيْبَتِيْڭ دِيُو عَقْرِيْ تَلَر قَا ر
جَمَلَه سِي اِيْجِيْدَه سَرْدَقْتَر بَنِم
كِر فِلِن اَصْلَانَلَرِي اِيْتَر بَنِم
مُوْسِيْنَدَن اَلَه كِر يَدْتَر بَنِم
بَاش كَسِيْ قَان دِيْ كِي جُقْدَر د

Hız. Ali de meydanda devran ederek kendini Ğalib'e Şu biçimde tanıtmıştır:

Remel bahri (Fā'ilātün/fā'ilātün/fā'ilün)

Şâh-ı Merdân didi Şîr-i ner benem

Kim güneŐden dŪnyâda ezher benem 10795

Éy le'în ögme seni ħeddŪnî bil

Kim ciĥânda bî-bedel bir er benem 10796

Mancılıĝ ile havaya atılan

Ĥéyberi dutub yıķan **Ĥéyder** benem 10797

Ulu leŐkerler basıcı kırıcı

Sarb ŐoŐunlar bozucu Őef-der benem 10798

Mirĥâb ile 'Enteri iki bicen

Ol ki cengi Őoldı defterler benem 10799

PadiŐâhlar héybetimden ditreŐŪr

Kim 'ecâyib Őilere mezher benem 10800

İbn-i 'emmi **MuŐtafâyam Şîr-i Ĥaĥĥ** benim

Őarb ĥiŐârlar alıcı server benem 10801

Adımı Őormaĥ ne ĥâcettir benim

Kim güneŐden rövŐen-ezher benem 10802

Şâh Merdân didi Şîr-i ner benem
ay le'în ögme seni ħeddŪnî bil
Mancılıĝ ile havaya atılan
ol ki cengi Őoldı defterler benem
PadiŐâhlar héybetimden ditreŐŪr
Kim 'ecâyib Őilere mezher benem
İbn-i 'emmi MuŐtafâyam Şîr-i Ĥaĥĥ benim
Őarb ĥiŐârlar alıcı server benem
Adımı Őormaĥ ne ĥâcettir benim
Kim güneŐden rövŐen-ezher benem

Kitâb-ı Sîretü'n-Nebî mesnevisi *elhemdŪlillah* redifli on beyitlik hatime ile sona ermiŐtir ve Hasanoĝlu da yalnızca bu gazelde adını anmıŐtır. Bu gazel harekesizdir. Mesnevinin birkaç yerinde de bazı mısralar bunun gibi harekesiz yazılmıŐtır.

Hezec bahri (Mefâilün/mefâilün/feülün)
Tamâm oldu kitâb el-ḥemdü li'l-lah
Acıldı her niḳâb el-ḥemdü li'l-lah 12381

Calab lüṭfile köñül gözinden
Serildi gétdi cavâb el-ḥemdü li'l-lah 12382

Meḳalât nezmile zikr-ül metin
Hudâ kıldı neşib el-ḥemdü li'l-lah 12383

Güle sıyḳal urub her nezerin
Ḳılındı cün ḥiṭâb el-ḥemdü li'l-lah 12384

And bezminde hem diller iciyiz
Vérildi bu hésâb el-ḥemdü li'l-lah 12385

Şu şé'ri söyledim eşlince tamâm
Cün kıldıḳ heşt-bâb el-ḥemdü li'l-lah 12386

Ki her bâbında zikir olundu mövzün
Bülendi şeyḫ-şâbb el-ḥemdü li'l-lah 12387

HesenoḒlu bu ḥizmet eşiginde
Yüziñ oldu türâb el-ḥemdü li'l-lah 12388

Ahıl bir gün ömrümü hebâ' kıla
Topraḳ ecri-e'zâlarımı cüdâ kıla 12389

İlâhi şaḳla ol kişiniñ îmânını
Kim benüm ḥeṭtümü görüb duâ' kıla 12390
(HasanoḒlu, 1802, s. 736)

تمام اللى كتاب الحمد لله
ميرىمى كتاب جلب لطفيله كوكل كه زندت
اجلدى هر نقاب الحمد لله
مقاله نظميله ذكر المتين
سرلدى كتدى جواب الحمد لله
كوله صيفل اورب هر نظرين
خدا قلدى نصيب الحمد لله
اند بزمينده هم دلرا ايجيز
فلندى جون خطاب الحمد لله
شوشرى سويلدم اصلجه تمامت
وردلدى بو حساب الحمد لله
كه هر يابنده ذكر اولدى موزون
جون قلدى هشت باب الحمد لله
حسن اوغلو بو خدمت ايشكنده
بلندى شيخ شباب الحمد لله
احيل بركون عمرى هيا قيله
يوزك اولدى نراب الحمد لله
الهي صقله اول كشيك ايمان
طهراق اجرى اعظا الروى جدا قله
كو بنم خطوى كورب دعا قيله

كثير الفضاير المعترف بالعجز والتقصير حسن التكري
تبرداران سراى عشيق معمود لاهنت تلاميد عمر الوصفى
كاتب حواجه مشوق سراى غلظم غفر الله ذنوبها واستر
عبوبها اولين نظر وقرافير امين ١٢١٧ ص ١٧

Sonuç

İzzeddin Hasanoğlu mesnevisinin içine gazeller serpiştirmiş, ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu gazellerde kendi mahlasını yalnızca kitabın hatimesindeki gazelde;

Hasanoğlu bu hizmet eşiginde

Yüziñ oldı türâb el-ħemdü'lîllâh biçiminde anmıştır. Diğer gazellerini ise mesnevisinde yarattığı ya da yararlandığı tanınmış kahramanlarının diliyle söylemiştir. Eserin orijinal nüshası henüz bulunamamıştır, ancak istinsah edilen bu nüshanın eksiksiz olması onun orijinalinden farklı olmadığını da ispatı niteliğindedir, yalnız müstensihthen kaynaklanan kusurlar vardır ve bunlar vezne de etki etmiştir. Eserin dili yukarıda da işaret edildiği gibi XIII. yüzyıl Azerbaycan Türkçesinin ve kısmen de Eski Türkçenin özelliklerini taşımaktadır. Hasanoğlu'nun Horasan'ın İsfarayın / Asfarayın bölgesinde doğsa da Azerbaycan'ın Güney bölgelerinde yaşadığı ve buradaki dilin özelliklerini benimsediği mesnevinin dili ve kullanılan ifadelerden de anlaşılacaktır. Mesneviden rastgele seçilen aşağıdaki kelimeler, eserde geçen ifadeler ve deyimler tamamen Azerbaycan Türkçesinin özelliklerini taşımaktadır, eser yayımlandığında ileri sürülen sav daha iyi anlaşılacaktır:

acmağ= acıkmak; avınmağ= sakinleşmek; aylamağ= söylemek / demek / yaratmak; bil = bel; beñdeş = benzer, eş; buçığ= bucak, köşe, irak yer; bulaşmağ= rahatsız etmek; bulun / buluñ= bucak / bucak; buncılayın= böyle; bunar= pınar; ibçin / ipçin= tamamen, büsbütün, özenle; cicik= meme, göğüs; çağa= bebek; çalmağ= vurmak, dövmek; çekişmek= tartışmak; danmağ= yadsımak; dañamağ= dikkatle bakmak, izlemek; değşürülmek= değiştirilmek; dirmek= toplamak; doğar= cinsiyet organı; dönügün= ertesi gün; durmağ= ayağa kalkmak, uyanmak; kiçi / ir= büyük küçük; kürdân= kurt gibi; küyegü= damat;

qarañu= karanlık; qut= egemenlik, hakimiyet (Üreyinde qut olmak= Açlığını bastırmak); öyke= hiddet, öfke; sayıq= uyanık; sov= haber, söz; söyünmek= sönmek / sevinmek; talu / tal / dal= sırt, arka; taña / dana= şaşkınlık ifadesi; toğar / doğar= ömür miktarı; ton / don= elbise; yad= akıl / yabancı; yil / yél= rüzgâr.

Hasanoğlu, gazellerin bir kısmını mesneviyi yazdığı remel, bazılarını da hezec bahriyle yazmıştır. Mesnevisinin hatimesindeki gazelin ikinci beytinde problem vardır, çünkü gazelin tamamında hâkim olan bahre bu iki beytin vezni uymamaktadır. Hatta yalnızca bu da değil, mesnevinin birçok yerinde aruz vezninde problemler göze çarpmaktadır. Hasanoğlu'nun hem mesnevisini hem de gazellerini yazdığı bahirler yani *remel* ile *hezec* Türk edebiyatının geleneksel millî ölçüsü heceye yakın olduklarından dolayı bu bahirlerden yararlanmışır. Yalnızca Hasanoğlu değil, genelde Türk şairleri aruzla yazmaya başladıklarında Arap edebiyatının bahirlerini tam anlamıyla benimseyemediklerinden dolayı heceye yakın olan ve kendileri için kolay olan bu bahirleri kullanmıştır. Hasanoğlu da işaret edildiği gibi bu şairlerden biridir.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Y. (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ALICI, L. (2014). *Eski Türk Edebiyatına Giriş Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ALTAYLI, S. (2018). *Hasanoğlunun Siratin Nebi Adlı Əsərində Bəzi Mifik Obrazlar*. *Poetika.izm*. Bakı: Elm və Təhsil: 138-145.
- BAYRAM, Y. (2009). *Klasik Türk Edebiyatı, 13. Yüzyıl*. Ankara.
- ÇİÇEKLER, M. (2004). "Mesnevi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara. 29: 320-324.
- DADAŞZADƏ, A. – Q. CAHANI (1967). *Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Mə'ruzələri*, Bakı. XXIII/11: 69-73.
- DEVELLİOĞLU, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Akaydın Kitabevi.
- DEVLETŞAH, S. (1977). *Devletşah Tezkiresi-II*. (çev, s. Necati Lugal). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- ERTÜRK, M. (2005). "Mikdād b. Esved". *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara. 30: 49-50.
- FLEMMING, B. (1975). "Hasanoğlu'nun Bir Gazeli". *I. Türk Dili Bilimsel Kurultayı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 331-341.
- HASANOĞLU, İ. (istinsah tarihi 1802). *Siretin Nebi. h. 1217*. (müstensih Hasan Şükrü). İstanbul.
- HƏŞİMLİ, H. (2017). *Azərbaycan Dilində Lirik Poeziyanın İnkişaf Yolu (XIII Əsr-XIV Əsrin Əvvəlləri)*. Bakı: Elm və Təhsil.
- İPEKTEN, H. (1996). "Gazel". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara. 13: 440-442.
- İPEKTEN, H. (2015). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- KAFKASYALI A. (2004). "İran Türkleri ve İran Türk Edebiyatı". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. XXIV: 99-132.
- KANAR, M. (2007). "Nizâmî-i Gencevî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara. 33: 183-185.
- KARABEY, T. – B. ŞİĞVA (2016). *Manzûm Sîret-i Nebî*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- KARAIŞMAİLOĞLU, A. (2010). "Şebüsterî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara. 38: 400-401.
- KAYA, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- LEVEND, A. S. (2008). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MENGI, M. (2015). *Eski Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- MEZİD, Ö. bin (1982). *Mecmuat-ün Nezair*. (hızl. Mustafa Canpolat). Ankara: A.Ü. Basımevi.
- ÖZFİRAT, B. (2014). "Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri, S. Velî'nin Kitâb-ı Sîretü'n-Nebî'si". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 12: 93-134.
- ÖZFİRAT, B. (2019). *Kitâb-ı Sîretü'n-Nebî*. İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş..
- SAMI, Ş. (2010). *Kamus-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞENTÜRK, A. A. - A. KARTAL (2014). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ŞULUL, K. (2019). *Siyer Usûlü*. İstanbul: Ensar Yayınevi.
- TERGİB, A. (2010). "Siyer Yazıcılığı ve Türklerin Siyer İlmine Katkıları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı). III/15: 221-232.
- TOKMAK, A. N. (1995). "Evhadüddîn-i Merâgî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara. 11: 520-521.
- TOVEN, M. B. (2004). *Yeni Türkçe Lügat*. (hızl. Abdülkadir Hayber). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TURAN, S. (2007). "Aşkın Terennümü, Eski Türk Edebiyatında Gazel". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. V/10: 155-196.
- VURĞUN, S. vd. (1960). *Azerbaycan Edebiyatı Tarixi I*. Bakı: Elmler Akademiyası Neşriyyatı.
- YAMAN, A. (2009). "Siyer". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara. 37: 316-319.
- YAZICI, T. (1997). "Hâkanî-i Şirvânî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara. 15: 168-170.

FOLKLORU EN KÜÇÜK HALK GRUBUNA ODAKLANDIRMAK: AİLE FOLKLORU*

Mustafa AÇA**

ÖZ

Kültür bilimlerinin bir şubesi olarak 19. yüzyılda gelişmeye başlayan folklor, 20. yüzyılda hızlı bir gelişme göstermiştir. Kuzey Amerika folkloristiğinin etkin rol üstlendiği bu gelişim kapsamında folklorun araştırma konularına, yöntem ve tekniklerine dönük çeşitlilik artmıştır. Bu düzlemde 1950'lerde halk gruplarının folklorik kapasiteleri bağlamında önemine vurgu yapılmaya başlanan aile folkloru, 1970'li yıllarda yaygınlaşan bir araştırma konusu hâlini almıştır. Türk folklor araştırmalarında ise aile folklorunun kapsamına dâhil edilen kimi bileşenler araştırmalara konu edilmiş; ancak tanım, kapsam ve yöneme de vurgular içeren bütüncül çalışmalar gerçekleştirilmemiştir. Ailenin sosyal ve kültürel yapılarına göre değişen karakteristiği dikkatinde dünden bugüne Türk ailesinin folklor kapasitesi ve repertuarının araştırılmasının sadece folklor alanına hizmet etmeyeceği, odağında aileyi bulunduran tüm çalışma kollarına somut veriler sunacağına şüphe yoktur. Bilimsel literatür taramaları temelinde nitel araştırma yöntem ve yaklaşımıyla hazırlanan makalede, öncelikle grup folkloru terimi özelinde aile folkloruna yönelişin dinamikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunu Kuzey Amerika folkloristiğinin sosyoloji, sosyal antropoloji ve sosyal psikoloji gibi bilgi kollarının deneyimlerinden de yararlanarak ortaya koyduğu aile folkloru çalışmalarının kronolojisine, amaçlarına, kapsam ve yöntemlerine dönük değerlendirmeler takip etmiştir. Akabinde tartışılması ve geliştirilmesi kaydıyla Türk folklor araştırmalarında aile odaklı folklor çalışmalarına bilimsel alt yapı oluşturması amacıyla yöneme ve kapsama dönük görüşlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Folklor, Halk Grubu, Grup Folkloru, Aile Folkloru, Türk Ailesi.

CONCENTRATING FOLKLORE TO THE SMALLEST SOCIAL UNIT: FAMILY FOLKLORE

ABSTRACT

Folklore was founded in the 19th century as a branch of cultural studies, and flourished in the 20th century – namely at the hands of Northern American folklorists. New sub-branches, methods, and techniques were introduced. Likewise, family folklore – the importance of which became apparent in the 1950s within the context of the folkloric capacity of various social groups – gradually emerged into a disseminating research field in its own right by the 1970s. Similarly, many a Turkish folklorist has examined certain aspects of family folklore. However, they have yet to conduct any holistic research (which refer to any form of definition, scope, or methodology). Undoubtedly, were they to consider the dynamic characteristics of the family in their respective social and cultural contexts, they would be able to conduct more meaningful research on the folkloric capacity and repertoire of the Turkish family. This would in turn benefit folklore in general, as well as offer invaluable data for other fields of study that concentrate on the [Turkish] family. In this study, we have achieved four things. First, we have conducted a qualitative survey of the literature. Second, we defined the dynamics of family folklore within the scope of the concept of group folklore. Third, we assessed family folklore studies in terms of chronology, objective, scope and method, all the while drawing upon experiences of Northern American folklorists, namely those specializing in sociology, social anthropology, and social psychology. Finally, we remarked on method and scope, in an attempt to establish a scientific framework for future folkloric studies focusing on Turkish family folklore.

Keywords: Folklore, Social Group, Group Folklore, Family Folklore, Turkish Family.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 17.04.2021; Yayıma Kabul Tarihi: 15.05.2021

* Bu makale, 16-18 Nisan 2021 tarihleri arasında düzenlenen *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (II)*'nda sunulan bildirinin genişletilerek makaleye dönüştürülmüş şeklidir.

** Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İZMİR; ORCID: 0000-0002-0784-9846, E-mail: mustafa.aca@idu.edu.tr

Giriş: Halk Grupları ve Grup Folkloru Üzerine Birkaç Söz

Sosyoloji ve antropoloji gibi kültür bilimlerinin disiplinlerarası perspektifleri halk gruplarının teşhisi ve tanımı konularında birbirlerine malzeme temin eden görüşlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur¹. Erken dönem çalışmalarından itibaren folklorun halka ve halk gruplarına bakışında da bu görüşlerin etkisi yadsınamaz. Nitekim Peter Burke (1996, s. 44-73), Zoltan Kodály'nin daha 1900'lerin başlarında Macar köylüleri hakkında değerlendirmelerde bulunurken ifade ettiği "*Halk geleneği, düzgün, homojen bir bütün olarak düşünülmemelidir. Bu, yaşa, toplumsal ve maddi duruma, dine, eğitime, bölgeye ve cinsiyete göre büyük farklılıklar gösterir.*" görüşünün halk gruplarının oluşumundaki önemli argümanları içerdiğini belirtir. Yüzyılın başlarındaki sosyal yapı içerisinde köy ve şehir gibi farklı kültürel ortamlarda çoğu zaman meslekî taraflarıyla ayırt edilebilen farklı grupların mevcut olduğunu belirten Burke, ayırt edilebilir statü ve özelliklerinden ötürü kendi aralarında sınıfsal söylemlere uzanacak algı farklılıklarına sahip olsalar da her birinin kendilerine özgü bir kültürel geleneğe sahip olduklarını ve bu geleneğin gelişerek kuşaklar boyunca aktarıldığını vurgulamıştır. Burke, bu durumun şehir hayatı içerisinde din ve cinsiyet gruplarının da dâhil olmasıyla genişlediğini vurguladıktan sonra bu gruplar bağlamında küçük ve büyük kültür geleneklerinden² bahsedilebileceğini ifade etmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren halka ve halk gruplarına dönük değerlendirmelere Alan Dundes damgasını vurmuştur. Dundes'in (1998, s. 143) '*herkes bir halk grubunun üyesidir ve bu birlikteliğin belirleyicisi konumunda olan din ve dil gibi faktörlerinden ziyade geleneksel yapı önemlidir*' çıkarımına referans oluşturan ünlü halk tanımı, halk gruplarının, içinde buldukları folklorla göre belirlenmesi gerektiği yolundaki görüşleri güçlendirmiş; halk gruplarını veya topyekun bir halk olgusunu tesis eden ve işleten coğrafya, dil, kültürel bellek, kolektif bilinç gibi pek çok belirleyici kriterin göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Dundes, halk gruplarının varlığının gruba ait halk bilgisiyle birlikte ortaya konulabileceğini belirtmiştir. Halk tanımıyla paralel biçimde en küçük halk grubunun iki kişiden oluşabileceğini, iki kişilik bir grubun bile jestler, mimikler ve argolar üzerinden özel bir iletişim sistemi oluşturabileceğini belirtmiştir. Daha fazla

¹ Toplumsal düzenin kalıcılığının dayanışma duygularının sürdürülmesine bağlı olduğunu ifade eden Durkheim'e göre geleneksel (diğer bir ifadeyle ilkel) toplumlarda karşılıklı olarak yer değiştirebilir bir dizi benzer yerel grup bulunmaktadır. Bu gruplar, yerel birimlerin biçim ve işlevleri değişikliğe uğramaksızın parçalanabilmekte; bireyler toplumsal düzende herhangi bir değişikliğe neden olmadan doğup ölmektedir. Mekânîk dayanışmacı toplumlar şeklinde tanımlanan bu toplumlarda toplumsal dayanışma, karşılıklı benzerliğin kabulü üzerine temellenmektedir. Karmaşık iş bölümü sergileyen daha geniş ölçekli toplumlarda ise üyelerin dayanışması karşılıklı bağımlılık üzerine temellenmektedir. Tüm toplumlarda toplumsal gruplaşma biçimleri üyelerin toplumsal bilinçlerini belirlemekte; bilinç biçimleri simgesel ayinlerde yeniden sahnelenerek sürdürülmekte ve güçlendirilmektedir (Emiroğlu vd. 2003, s. 708-709; Monaghan vd. 2013, s. 87-88). Weber'e göre ise toplumsal kurumlar, içerdikleri sosyal ilişkilerden ziyade sergiledikleri görevler açısından organize olurlar. Geleneksel toplumlarda bireyler çoklu, birbirleriyle örtüşen roller sergileyen ve (kimi zaman kalıtsal sosyal statüyü de içeren şekilde) kendi yaşamlarının tüm yönleriyle ilgili olan gruplara dâhil olurlar. Zira geleneksel toplumun dünyasını şekillendiren temel unsur büyüdür ve bireyin çevresindeki sosyal ve doğal dünyayla ruhsal açıdan bütünleşme çabası içindedir. Modernite ile birlikte ussallığa geçiş bu ruhsal bütünleşme duygusunun yitirilmesi anlamını da içermektedir. Bu bağlamda modern toplumlar ussallaşmış kurumlara sahiptir; bu kurumlara önemli olan bireyin her türden başka sosyal benliklerden öte belirli görevleri yerine getirebilme yeteneğidir. Weber'in pek çok kez eleştirilere maruz kalan bu yaklaşımına göre modern toplumlar içinde oluşan bu ussallaştırılmış kurumların kuralları ve işleyişleri çoğu zaman bir geleneğe bağlı olarak değil kendi mantıksallığı ve etkinlikleri doğrultusunda ortaya çıkarlar (Aytaç, 2004, s. 192-193; Monaghan vd. 2013, s. 88; Giddens, 2013, s. 298).

² "Büyük gelenek" ve "küçük gelenek" ayrımı, Robert Redfield tarafından yapılmıştır. Redfield'a göre "büyük gelenek" okullarda ya da tapınaklarda geliştirilir, "küçük gelenek" ise yazıyı bilmeyen köy toplumlarının yaşamlarında kendiliğinden oluşur ve yaşar. Bu iki gelenek birbirine bağımlıdır. Büyük gelenek ve küçük gelenek uzun zaman birbirini etkilemiştir ve bu devam etmektedir. Büyük destanlar, birçok insanın katıldığı geleneksel öykü anlatıcılığı unsurlarından doğmuştur ve yeni katkılar için yerel kültüre, köylü sınıfına geri dönmüştür (Burke, 1996, s. 38).

sayıda katılımcının oluşturduğu herhangi bir halk grubu daha küçük alt gruplara da ayrılabilir. Örneğin aynı dinî cemaate mensup bireyler arasında bile algı düzeyleri ve kabuller ile işleyen halk bilgileri bağlamında alt gruplar oluşabilmektedir. Her şehir veya köy de kendi yerel yer adları ve doğruluğu su götürür yerel efsanelerine dayanan halk gruplarını oluşturur. Son olarak, her aile (sülale) de kendi özel gelenek kalıplarıyla bir halkı teşkil eder (Dundes Renteln vd. 1995, s. 2; Dundes, 1998: s. 147-148).

Dundes'in "halk" tanımı, antropolojinin erken dönem temsilcileri tarafından tasnif edilen "yerel bilgi" fikrinin güncellenerek tekrar gündeme gelmesinin yanı sıra folkloru sahip olmak ve onu uygulamak, bir grubun halk topluluğu olduğu anlamına gelir şeklinde bir değerlendirmenin yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Ayrıca bir grubun folklorunun incelenmesi suretiyle o grubun kendisini nasıl tanımladığını öğrenmenin mümkün olabileceği yolundaki görüşler ağırlık kazanmaya başlamıştır (Sims vd. 2011, s. 35).

Richard Bauman da (2005, s. 155-157) Alan Dundes'la paralel biçimde, halk gruplarının etnik köken, din, bölge, meslek, yaş ve kan bağı ilişkileri gibi ayırt edici unsurlar ekseninde belirlenebileceğini ifade ederken Jan Harold Brunvand (1996), Amerikan folkloru özelinde folklorun taşıyıcıları olarak gördüğü halk gruplarını, meslek grupları, yaş grupları, cinsel gruplar ve etnik ya da milliyet grupları olarak sınıflandırmanın mümkün olabileceğini; kimi durumlarda da din, eğitim, hobiler, komşuluk ya da aile gibi halk gruplarının da bunlara eklenebileceğini ifade etmiştir.

Grupların, etnik köken, meslek, akrabalık, dini inanç, cinsiyet, yaş, sağlık, mekânsal yakınlık veya alışkanlık birlikteliği gibi çok sayıda faktöre göre belirlenir olduğunu ifade eden Elliott Oring, teorik olarak, halk gruplarının sayısının ve türlerinin yalnızca grup kimlikleri için temel olarak hizmet verebilir elemanların sayısı ve çeşitleri ile sınırlı olduğunu ifade eder. Dundes'in halk tanımını tanımlayıcı ve ayırt edici yönler içermemesi bakımından eleştiren Oring, folklorun kapsamında yer alan halk masalı, halk sanatı, halk tiyatrosu, halk dansları, halk türküleri gibi pek çok ürünün değişebilen, rastlantısal gruplar arasında değil süreklilik arz eden gruplar arasında ortaya çıktığını ifade eder. Dundes'in halk ve halk grubu tanımlarının ihtiyacı karşılamaktan uzak, şahsi bir bakış açısını ifade ettiğini savunan Oring, Dundes ve takipçilerinin folklorun bazı gruplardan ziyade bütüncül insan gruplarının karakteristiğini ortaya koyan evrensel kategori olduğuna inandıklarını ifade eder. Oring'in halk gruplarının tanımlanması ve ayırt edilmesi yolundaki görüşlerini refere ettiği Robert Redfield, şehir merkezlerinde heterojen ve değişken gruplar tarafından üretilen folklorlardan çok, homojen ve kalıcı karakterli grupların folklorlarına yönelmek gereklidir (Oring, 1996). Redfield, merkezinde tuttuğu küçük toplulukların özelliklerini, ayrılık (grubun sınırlarının belirliliği), küçüklük (katılımcı sayısının sınırlılığı), homojenlik (rol ve meslek gibi faaliyetlerin kuşaklar arası olabilirliği) ve kendine yeterlik (grup üyelerinin ihtiyaçlarını grup içerisinden karşılayabilirliği) kavramları ile özetlemiştir (Bottomore, 2000, s 106; Doğan, 2012, s. 96).

Halk gruplarına folklorik açıdan yaklaşan bir diğer isim olan Dorothy Noyes, bazı halk topluluklarının daha topluluk hâline gelmeden önce ırk, etnisite, cinsiyet, yaş, ortak ilgi alanları, sınıf gibi dış bağlantılarla tanımlanması yolunda temayülün var olduğunu yani bir topluluğu halk topluluğu hâline getiren şeyin daha önceden var olan özellikler olduğunun farz edildiğine dikkat çeker. Yaygın kabule göre toplumsal gruplar kültür, sınıf, cinsiyet, etnik yapı veya yaşa ilişkin özellikleri paylaşabilir ve bu özellikler var olduğu için bir araya gelebilmektedir. Ancak onları halk topluluğu yapan etkenler düzenli iletişim (yakınlık), ortak deneyimler ve etkileşimlerdir. Etkileşim içinde bulunan insanlar folklor yaratma eğilimindedirler. Temel olarak eğer bir topluluğun folkloru varsa o zaman o halk topluluğudur anlamına gelen bu yaklaşımda topluluğu oluşturanlar kendilerine ve diğerlerine topluluğun değerlerini, ilgi alanlarını ve kimlik duygularını ileten folkloru dışa

vurur ve paylaşırlar. Bu yaklaşım genel anlamda Dundes'in "*halk grupları folklorun içinde tanımlanı*" şeklindeki görüşüyle paraleldir (Noyes, 2003, s. 7-8).

Amerikan folkloristiği üzerine eleştirel yaklaşımları ile dikkat çeken isimlerden Martha Sims, bir halk grubuna üye bireylerin konumlarından ve kısmen de olsa ödevlerinden bahsederken herhangi bir halk grubunun parçası olmanın o grubun dilini, davranış kalıplarını, yazılı ve sözlü kurallarının bilinmesi ile mümkün olabileceğini, bu yollarla geliştirilen iletişimin, grubun tutumlarının, inançlarının, değerlerinin ve dünya görüşlerinin diğer üyelere ve grup dışındakilere iletilmesinde belirleyici olduğunu belirtmiştir. Sims, bu sözleriyle folklorun, içinde yetişilen veya sonradan dâhil olunan gruplar aracılığıyla öğrenilip tatbik edilebileceği yolundaki genel değerlendirmeye bir kez daha atıfta bulunmuştur (2011, s. 31).

Dan Ben Amos, folklorun tanımı, kapsamı ve folklor ürünlerinin tabiatı üzerine değerlendirmeler yaparken öncelikle 1950'li yıllardan itibaren sosyologların gündemini işgal eden küçük grupların, folkloristler tarafından yeterince ilgi görmediğini belirtmiştir. Grup kavramını, birbirleriyle çok sık olarak bir zaman dilimi içinde iletişim kuran ve her kişinin diğer her bir kişiyle başkaları yoluyla ikinci elden değil doğrudan yüz yüze iletişim kurmasına yetecek kadar az sayıdaki kişilerin toplamı şeklinde tanımlayan Ben Amos, herhangi bir ayrıma gitmeden bir ailenin, bir sokak çetesinin, bir grup fabrika işçisinin, bir köy halkının hatta bir kabilenin bile bir halk grubu oluşturabileceğini belirtmiştir. Öte yandan folklorun oluşması sürecinde icracılarla seyircilerin aynı halk/referans grubundan olmaları gerektiğini ve bu yolla ortaya çıkan iletişim üzerinden grup folklorunun ortaya çıktığını belirtmiştir (1997, s. 83).

Sims ve Stephens, halk gruplarının folklor penceresinden sınıflandırılmasına dönük tecrübelerde genellikle "*yakınlık*", "*gereklilik, zorunluluk veya koşullar*", "*düzenli etkileşim*", "*ortak ilgi alanları veya beceriler*" gibi grup birlikteliği oluşturan sebeplerle karşılaşıldığına dikkat çekmişlerdir. Ulusal veya bölgesel topluluklarda olduğu gibi etnik topluluklar; hatta yerel topluluklar bile "*yakınlık*" esasıyla birbirlerine bağlanmıştır. Bunların hepsinin coğrafyanın çizdiği belirleyici özellikleri vardır. Belirli etnik gruplar her zaman birbirlerine yakın yaşamasalar da kökenleri genelde coğrafya tarafından belirlenmiştir. Etnik topluluklarda topluluğun gelenekleri, kıyafetleri, gelenekleri ve maddi kültürleri topluluğun yaşadığı bölgeye veya iklime göre farklılık gösterebilir. Daha az dikkat çekmiş benzersiz topluluklar yerel geleneklerde tanımlanabilmekte ve hatta belirli bir bölgeye yerleşmiş etnik gruplarla iç içe geçebilmektedir (Sims vd. 2011, s. 38).

"*Gereklilik, zorunluluk veya koşullar*" esasına dayalı topluluk üyeliğinde ise akla ilk gelen halk grubu "aile"dir. Cohen'e (2005, s. 6) göre aile, doğum, evlilik, evlatlık edinme veya tercih yoluyla bir ilişkisi olan ve bir hanede birlikte yaşayan iki veya daha fazla kişinin oluşturduğu kümedir. Her birey, inançları, değerleri ve gelenekleri öğrendiği bir aile ortamında dünyaya gelir ve bu birliğe katılım sergiler. Bu bağlamda folkloristlerce incelenen en küçük halk grubu aile olmuştur (Sims vd. 2011, s. 39).

"*Düzenli etkileşim*" münasebetiyle oluşan topluluklara üyelik, aileden ve komşulardan farklı olarak birey kimliğinin gelişmeye başlamasıyla gerçekleşmektedir. Bazı durumlarda benzeri topluluklar ilk önce yakınlıktan doğmaktadır, ancak daha sonra düzenli etkileşimle güçlendirilmektedir. İnsan hayatı sürekli birlikte olunan insanlarla iç içe geçer; bu bağlamda üyesi olunan veya yardım için başvuru alan resmi gruplar da halk birlikleri oluşturulan yerler arasındadır. Yakınlıktan doğan grupların aksine bu gruplar, coğrafi koşullar tarafından oluşturulmazlar. Onlar, ortak değerler, davranışlar ve tutumlar geliştirmelerine neden olan ortak deneyimler tarafından yaratılmaktadırlar. Bu türde topluluklar, üyelerinin ortak ilgi alanlarına sahip olmaları veya belirli bir amacı başarmak için bir araya gelmeleri gibi izahı yapılan nedenlerle oluşmaktadır. Topluluk üyeleri,

aralarında paylaşabilecekleri kendi geleneklerini ve deneyimlerini üretebilirler. Bu toplulukların üyeleri ortak ilgi alanları veya amaçlar için bir araya gelebilir ancak daha çok birbirlerine düzenli gayri resmî etkileşimlerle bağlıdırlar (Sims vd. 2011, s. 39).

“Ortak ilgi alanları veya becerilerle birbirine bağlanan” topluluklar ise, geleneksel topluluklarda her türlü çalışma ortamında oluşabilirken karmaşık bir sosyal örgütlenmeye sahip modern toplumlarda genellikle sınıf veya ofis gibi yerlerde oluşmakta ve dışı doğru açılmaktadır. Bazen bireyler kendileriyle ortak becerilere veya ilgi alanlarına sahip insanları ararken bir araya gelmekte ve sahip oldukları ortak noktalara dayanan bir topluluk oluşturmaktadırlar. Yakınlıktan doğan topluluklara benzer bir şekilde bu halk topluluklarının önceden de gelenekleri, kendilerine has davranışları ve dilleri olabilir. Ancak yeni üyeler topluluk dinamiklerini değiştirebilir, topluluğu geliştirmeye katkıda bulunabilirler (Sims vd. 2011, s. 40)³.

Sims ve Stephens’in oluşum biçimleri bakımından dört grupta değerlendirdikleri halk gruplarının tasnifi konusunda sosyologlar, antropologlar ve sosyal psikologlar benzer kriterlerin yanı sıra farklı kriterler de gözetmişlerdir. Grubun kuruluş amacı, grup üyeleri arasındaki ilişkilerin düşünsel/duygusal karakteri, ilişkilerin kişisel olup olmadığı, grubun genişliği, grubun varlık süresinin uzunluğu bu kriterlerden bazılarıdır (Gönüllü, 2001, s. 192). Tüm bu kriterleri tek tek ele almaya bu çalışmanın amacı ve kapsamı izin vermeyecektir. Bu sebeple en yalın şekliyle Fichter’in (2011, s. 65-67) grup oluşumunda gözetilen ortak temellere dönük ölçütlerden söz ederken belirttiği *a) ortak geçmiş, b) ortaklaşa paylaşılan mekân, c) benzer bedensel özellikler, d) ortak ilgiler* gibi belirleyicilere değinmekle yetinilecektir.

Sosyolojik bakış, ailenin bir sosyal grup olarak kabul edilip edilmemesi konusunda farklı bakış açıları geliştirmiştir⁴. Konu çoğunlukla Marksist ve yapısal işlevselci bakış açılarının karşılıklı itirazları ile tartışılmıştır⁵. Folklor alanında da aileyi bir sosyal grup saymak yerine farklı biçimlerde tanımlama ve konumlandırmaya dönük yaklaşımlar söz konusudur. Elliott Oring “*dyadic traditions*” (ikili gelenekler) şeklinde kavramsallaştırdığı gelenekleri açıklarken sosyolog Simmel’in (1950) ifade ettiği “ikili” kavramından hareketle toplumdaki en küçük sosyal yapının aile olmadığı, *dyad* (çift) şeklinde adlandırılabilir daha küçük yapıların da bulunduğu tezini ileri sürmüştür. Oring’e göre çiftler arasındaki ilişkilerde toplumun diğer gruplarında görülen sosyal statü olgusundan bahsedilemez. Birbiriyle ilişkili olan iki birey arasında az veya çok kalıcı bir etkileşim söz konusudur. Resmîyetten ve resmîyete dayalı rol ilişkilerine bağlılıktan daha uzak biçimde toplumdaki diğer sosyal organizasyonlara göre daha küçük, belirsiz hatta onların içinde gömülü hâlde bulunabilen ilişkiler ve iletişimler söz konusudur. Bu karaktere sahip çift (*dyad*) formu kriterlerine en uygun ilişkileri dostluk ve evlilik ilişkileri olarak belirten Oring, bu türden ikili ilişkilerde ve etkileşimlerde üretilen, kendi

³ Bu bölümde “Denizin Çocukları-Giresun ve Trabzon Yöresi Balıkçıların Meslek Folkloru (2020)” adlı çalışmamızın ilgili bölümlerinde yer verilen bilgilerden yararlanılmıştır.

⁴ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan ve sosyolojik perspektiften hareketle aile ve aile ile ilişkili tüm konuların incelemeye odaklanan aile sosyolojisinin temel konuları Canatan ve Yıldırım (2011, s. 16) tarafından şöyle özetlenmiştir:

a) Ailenin yapısı ve çeşitleri: Aile bağlamında kimler bir arada yaşamaktadır ve aralarındaki ilişkiler nasıl düzenlenmiştir?

b) Ailenin tarihsel gelişimi ve varlığını sürdürme biçimleri: Aile ne tür bir değişim geçirmektedir ve bu değişimde hangi faktörler etkili olmaktadır?

c) Ailenin anlamı ve işlevleri: Ailenin anlamı ve işlevleri, taraflar açısından ne ifade etmektedir?

Değişen sosyal, ekonomik ve kültürel yapıların etkisiyle aile sosyolojisi kapsamına bu üç maddenin alt başlıklarını oluşturacak biçimde pek çok yeni konunun eklendiğine şüphe yoktur.

⁵ Aileyi oluşturan bireylerin işlevleri, akrabalık bağları ve birlikte yaşam alanları esasında aileyi bir sosyal grup olarak gören yaygın kabulün eleştirel analizi için bk. Pehlivan, 2017, s. 37-42.

değerlerine sahip, sürekliliği olan davranışsal ve dilbilimsel rutinleri “diyadik/ikili gelenekler” olarak adlandırılmıştır. İkili gelenekler, çiftin kendi içinde icra ettikleri özel gösterilerdir ve bu performanslar bazen başkalarının önünde meydana gelse de ana ifade alanı bakımından yalnızca ikili bir etkileşimi kapsamaktadır. İkilinin arasında gerçekleşen davranışların ve söz kalıplarının gelenekselliği, söz konusu örüntülerin çiftin üyelerinin birbirleriyle olan ilişkilerinde sahip oldukları uzun veya kısa geçmişe ve bu geçmişi tanımlama şekillerine dayanmaktadır. Oring’e göre toplumun en basit birimi olan ikilileri ve onların geleneklerini incelemek, geleneksel ifadenin yapısı ve iletişimsel süreç olarak analizinde halkbilimine daha kolay, açık ve düzenli alanlar sağlaması bakımından faydalı olacaktır. Sözü edilen diyadik geleneklerin yapısı ve özelliklerine dair de açıklamalar yapan Oring, bu geleneklerin birden ortaya çıkabileceğine, kısa bir sürede evrim geçirebileceğine veya kaybolabileceğine dikkat çeker. Geleneklerin aşırı ve hızlı değişiminde etkili olan unsur çiftlerin iletişim ve ilişkileridir. Zira gelenekte meydana gelecek herhangi bir değişikliğe ya da geleneğin tamamen ortadan kalkmasına bu minimal grubun yalnızca bir üyesinin kararı etki edebilmektedir. Eğer grubun bir üyesi icraya katılmayı bırakırsa gelenek sosyal birimin içinde sürdürülemez hâle gelebilmektedir. Daha büyük halk gruplarında ve bu grupların ortak performanslarında tek bir üyenin hatta birkaç üyenin grubun kültürü üzerinde böylesine bir etkiye sahip olmadığı dikkate alındığında dyad (çift) özelinde geleneklerin bu denli hızlı ortaya çıkması, değişmesi, dönüşmesi ve yok olması folklorik açıdan ilgi çekicidir. Çiftin folklorunda var olan pek çok isim, metafor ve dilbilimsel rutinler ve davranış kalıplarından vazgeçilebileceği gibi bunlar bütünüyle unutulabilir de. Öte yandan unutulmuş gibi görünen bazı ifade ve rutinler yeniden etkin şekilde kullanılma potansiyeline sahip zengin bir repertuar oluşturabilir. İkili gelenekler, resmiyet yerine samimiyete dayanan alt yapıları gereği formel karakterli grup geleneklerinden daha az resmiyet taşırlar. Bundan ötürü ikili gelenekler sosyal uygunluğu bir noktaya kadar ihlal etme potansiyeline sahiptir. Örneğin çiftin kendine has ve grubun kendi içinde anlamlı gelenek kalıpları arasında samimiyete dayalı hakaret, çocukça kafiyeleştirmeler gibi unsurlar çiftin mensubu olduğu sosyal grubun uygunluk sınırlarının dışına kalabilir. Gelenekselleşmiş diyadik ifadenin öne çıkan unsurları arasında mizaha ve oyuna dikkat çeken Oring, bu unsurların aynı zamanda sosyal ilişki ve iletişim kültürünün en önemli ifadeleri olduğunu ifade etmiştir (Oring, 1984’ten aktaran; Gacar, 2020, s. 78-82).

Genel hatlarıyla Dundes’inkine benzer bir halk topluluğu tanımlaması yapan Barre Toelken, Oring’in yaptığı gibi Simmel’in “ikili” kavramından hareketle halk grubunun yakın ve devam eden ilişkileri olan iki kişiyi de kapsayabileceğini belirtmiştir. Oring’in bu yapının karakteristiğine dönük tezlerinden etkilendiği anlaşılan Toelken, ikililerin kapsamını uzun süreli arkadaşlıklar, hayat arkadaşları ve ilişkilerini başkalarıyla kullandıklarından daha yoğun bir biçimde kendi aralarında kullandıkları kelimelerle, kalıplarla, el hareketleriyle ve yüz ifadeleriyle dışa vuranlarla sınırlamıştır. Bu kapsam bağlamında uzun yıllar ve ayrılıklardan sonra birisinin çocukluk lakabını söylemek bile insanlar arasındaki bağın yoğunluğunu tekrar canlandırabilir ve bireye kimliğini yani diğer insanla olan ilişkisinde kim olduğunu hatırlatır. Bu kavramlaştırma ve örneklemlerde de görüleceği üzere Toelken, Dundes’e küçük bir ekleme yaparak insanlar arasındaki resmî olmayan ilişkilere de değinmiş ve bunların “*kendini ifade eden kültür temelli iletişim*ler” oluşturduğunu ifade etmiştir (Toelken, 1996, s. 56-57).

Aile Folkloruna Doğru

Sosyoloji, sosyal antropoloji, sosyal psikoloji, pedagoji gibi aile kavramına ilgi duyan bilgi kollarının ortak vurgularında, ailenin diğer toplumsal kurumlar ve toplumsal ilişkilerde olduğu gibi, insanların içinde yaşadıkları toplumsal, tarihsel ve kültürel dünyada birbirlerine karşı olan anlayışlarını, fiili ilişkilerini, değerlerini ve yaşadıkları

toplumsal şartları dikkate alarak kendilerinin inşa ettikleri; yeniden ürettikleri; yeniden ve sürekli gözlemleyerek bunun sınırlarını tayin ettikleri bir ilişkiler alanı (Pehlivan, 2017, s. 44-45) olduğu sıklıkla vurgulanır⁶.

Ailenin her bir üyesi, mensubu olduğu ailenin içinde kendini ifade etme biçimlerini ve yakınlıktan doğan değerleri öğrenir. Bir birey kendisini ailenin kökenleriyle özdeş görmese bile onu o topluluğun üyesi yapan değerleri ve ifade biçimlerini ailesinden öğrenir. Aynı şekilde koşulların gerektirdiği topluluk üyeliklerine akrana toplulukları da dâhildir. Birey kendi inisiyatifinde olmaksızın akrana gruplarından davranış, değer ve iletişim yollarını edinir. Okul ve komşuluktan kaynaklanan yakınlığın da ötesinde yaşa göre belirlenen bu grup gereklilik veya koşullarca çizilen topluluklara bir örnektir. Folklorun nesiller boyunca paylaşılabildiği gerçeğinden hareketle akrana gruplarına ait folklorik unsurlar (örneğin espriler, efsaneler vb.) bölgeleri ve coğrafi sınırları aşarak aynı fikir ve değerlere dayalı bir grup oluşturabilir (Sims vd. 2011, s. 39).

Küçük halk gruplarının folklorları ile ilgili çalışmalar yapan Gary Alan Fine, küçük grupların özelliklerinden dolayı kültürlerinin diğer gruplara göre daha güvenilir biçimde gözlemlenmesinin mümkün olabileceğini, öte yandan küçük grupların anlaşılması sürecinde toplanan verilerin daha büyük halk gruplarının folklorlarının anlaşılmasına da yardımcı olabileceğini, zira folklorun sadece bir grubun folkloruyla değil gruplar arasındaki folklorik münasebetlerle de ilgili olduğunu ifade etmektedir (1979, s. 736). Bir küçük grup olan aileyi de folklorunun incelenmesi sürecinde bu genelleme içinde görmek yanlış olmayacaktır. En yalın şekliyle *aile folkloru*, aile hayatının oluşumunda aile üyelerinin, olaylar ve tarih dikkate alınarak yaptıkları, söyledikleri ve geliştirdikleri geleneksel ifadeleri kapsar. Geleneksel ifade davranışı, üyelerin kendilerini zaman ve mekânda bir aile grubu olarak tanımlamalarına yardımcı olur (URL-1).

Amerikan folklor araştırmalarında sözlü tarih çalışmalarının öncüsü olarak kabul edilen Mody Boatright'ın (1958) gündeme getirdiği "family saga" (aile destanı/efsanesi) kavramı, folkloristler arasında kabul görmüş ve aile öyküleri ve gelenekleri yayınlanmaya başlamıştır (URL-2). 1970'li yıllardan itibaren küçük halk gruplarına dönük folklor araştırmalarının konuları arasında "family folklore" (aile folkloru) oldukça popüler bir başlık hâlini almıştır. Aralarında aileyi folklorun sosyal tabanı olarak kabul eden L. Karen Baldwin'in (1975) de yer aldığı bir grup folkloristin konuya dönük çalışmaları aile folkloru araştırmalarının teorik alt yapısının güçlenmesini sağlamıştır (Fine, 1982; Brunvand, 1996, s. 509-511; Yocom, 1997, s. 278-285).

Antropologların kentli/modern toplumların antropolojinin çalışma alanına dâhil edip edilmemesi yolundaki tartışmaları sürdürdükleri bir dönemde folklorik temelli alan araştırmalarının popüler odaklarından biri hâlini alan aile konusu, kent folkloru araştırmalarının kapsamının genişlemesini de sağlamıştır. Konuya gösterilen ilginin

⁶ Araştırmacılar açısından oldukça popüler bir çalışma alanı olmaya devam eden bu kurumun tanımlanması yolunda pek çok görüşten bahsedilebilir. Akın geçmişte Edith Schaffer aileyi sürekli değişen kalıplarda etkileşime giren, birbirlerinden etkilenen, birbirlerinden ilham alan, geçmişte kökleri olan ve geleceğe uzanan mobil bir insan birimi olarak tanımlamıştır. Schaffer ailenin anlam ve işlevlerini de şu şekilde özetlemiştir: 1) Aile, güven atmosferinin fikir paylaşımını ve yeni bir şey yapma girişimini ortaya çıkardığı yaratıcılığın doğduğu yerdir. Zira yaratıcılığın bir izleyiciye, biraz takdire ve başka bir insanın tepkisine ve özgürlüğe ihtiyacı vardır. 2) İnsan ilişkileri için bir oluşum merkezi, insanların anlamlı, önemli, değerli, amaç sahibi olmayı erken yaşlardan itibaren öğrenmeye başladığı yerdir. 3) Fırtınalı zamanlarda bir sığınaktır. Sefaletin ortasında dahi yıllarca süren hoş anlardır, korkunun ortasında sevginin güvencesidir. 4) Hem geçmiş nesli hem de sonraki nesli eğitime sorumluluğunun yerine getirildiği, çocukları entelektüel, ruhsal, kültürel, duygusal olarak yaratıcılıkla ilgili konularda, tarihin tamamını anlamada, insanlarla ilişkilerde eğitime sorumluluğunun yerine getirildiği bir ortamdır. 5) Hatıraların paylaşılabilmesi, bütünleştirilebileceği ve değer verilebileceği bir anılar müzesidir. Hasılı aile folkloru, ailelerin bu maddelerin çoğunu yerine getirdikleri alanlardan oluşur (Brinkerhoff vd. 2003, s. 12).

etkisiyle Amerikalı öğretmenler öğrencilerine kendi aileleri ile ilgili alan araştırmaları yapmaya teşvik etmişler; bu yolla tarihin yalnızca geçmişte olup bitenlerden ve geçmiş kuşakların başlarına gelenlerin yazımından ibaret olmadığına dikkat çekmeye çalışmışlardır. Sözlü tarih araştırmalarının tarihin ve ailenin farklı yönlerini görmeye imkân tanyacağı çıkarımı, alan araştırmaları eksenli kişisel tecrübelerle kavratılmaya çalışılmıştır (Yocom, 1982, s. 251). Aile üyeleri arasında paylaşılan öykülerin, geleneklerin, yemeklerin, şarkıların ve şakaların ailelere sürekli bir birlik duygusu verdiği (Brinkerhoff vd. 2003, s. 15) fikrinden hareketle 1960'lı yıllar Amerikasının protest karakteriyle dikkat çeken popüler sosyal ve politik akımlarının (hippi kuşağı/çiçek çocuklar, ırk ayrımcılığı vd.) etkisinde zayıflayan Amerikan aile kurumu, 70'li yıllardan itibaren bilimsel referanslarla desteklenen ancak açıkça deklere edilmeyen sosyal politikaların odakları arasında yer almıştır. Smithsonian Institution⁷, American Folklife Center⁸ gibi devlet destekli kuruluşlar, bir devlet politikası olarak örtülü bir biçimde Amerikan sosyolojisinin çok renkli dokusunun kaynaştırıcı unsurlarını tespit etmeye veya bu amaca hizmet eder türde icat ve inşalara odaklanırken aile sosyolojisi, aile antropolojisi ve aile folkloru alanlarında da projeler yürütmüşlerdir. Ailenin folklorik dağarcığının güncellenmesi, aile duygusunun yeniden inşa edilmesi ve değerlerin genç kuşaklara aktarılması için oldukça işlevsel bir yoldur. Nitekim Amerikan hükümetinin genç kuşakların aile kurumuna dönük farkındalıklarını artırmak ve bu yolla aileyi yeniden inşa etmek amacıyla fonladığı bu projeler, yukarıda sözü edilen biçimiyle orta dereceli okulları da kapsar biçimde genişletilmiştir.

Öte yandan sözü edilen kuruluşlar Amerika'da bugün de toplumsal cinsiyet, aile içi şiddet ve taciz, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı, boşanma, terk etme gibi konulara dönük sosyal araştırmalarda ve projelerde aile folkloru çalışmalarından destek almaya devam etmektedirler (Yocom, 2009, s. 158-159).

Aile Folkloru Araştırmalarında Kapsam ve Yöntem

Aile folkloru araştırmalarının kapsamına dâhil edilebilecek konuların tespiti sürecinde folklor bileşenlerine dönük tanımlama ve sınırlamaların belirlenen amaçlar ve hedefler doğrultusunda titizlikle ortaya konulması gereklidir. Aksi hâlde aile eksenli folklor araştırmalarında karşılaşılan yaygın sorunlardan biri ile karşılaşılması, araştırmanın bütünüyle bir sözlü tarih araştırmasına evrilmesi ihtimali söz konusu olabilecektir. Zira aile folkloru çalışmaları ile yalnızca ailenin soy ağacı veya ailenin geçmişi anlaşılmalıdır. Bu alan, zeminini hazırlayan sözlü tarih araştırmalarında olduğu gibi tarihi bilgilere, yerlere ve doğrulanabilir olaylara odaklanmak yerine, aileyi ayrı bir sosyal grup olarak tanımlayan benzersiz hikâyelere, geleneklere ve el sanatlarına odaklanmalıdır. Toelken (1996, s. 196-197) folklorik ifadenin ailenin ortak geçmişini ifade

⁷ 10 Ağustos 1846'da "bilginin artırılması ve yayılması" amaçlarıyla ABD hükümeti tarafından kurulan Enstitü, adını kurucu başışçısı İngiliz bilim insanı James Smithson'dan almıştır. Mütevelli Heyetinde Birleşik Devletler Baş Yargıcı, ABD Başkan Yardımcısı, üç ABD Senatosu üyesi ve üç ABD Temsilciler Meclisi üyesi ve dokuz diğer üye yer almaktadır (URL-3). Washington başta olmak üzere çeşitli eyaletlerde çoğunluğu tematik pek çok müzeyi düzenleyen ve işleten, sergiler, gösteriler, festivaller düzenleyen, eğitim programları ve projeler yürütüp raporlar hazırlayan Enstitü, günümüzde ulusal veya yerel bir kuruluş olmanın ötesinde müzecilik başta olmak üzere küresel kültür politikalarının merkezi konumuna yerleşmiştir. Enstitünün teşkilat yapısında yer alan merkezlerde ve arşivlerde kültür bilimlerinin dışında biyoloji, uzay bilimleri, deniz bilimleri ve çevre konularına dönük çalışmalar yapılmaktadır.

⁸ Kongre tarafından 1976 yılında, "Amerikan halk hayatını korumak ve sergilemek" amaçlarıyla kurulan merkez bünyesinde araştırma, dokümantasyon, arşiv, koruma ve referans hizmetlerinin yanı sıra canlı performanslar, sergiler, yayınlar ve eğitim programları düzenlenmektedir. 1928'de oluşturulmaya başlanan arşivinde 19. yüzyıldan kalma milyonlarca etnografik ve tarihi materyal ve belgenin yanı sıra modern zamanlara ait ulusal ve uluslararası etnografik materyale de yer verilmektedir. Geleneksel sanatların, kültürel temsillerin, sözlü tarih verilerinin, halk sanatçıların performanslarının milyonlarca görsel ve işitsel dokümantasyonunu içermesiyle dünyanın en büyük etnografya arşivlerinden biridir (URL-4).

ettiğini, rutin deneyimlerin aile öykülerine, ifadelerine ve fotoğraflarına dönüştürülürken, kolayca hatırlanabilecek, yeniden anlatılabilecek ve keyif alınabilecek biçimlerde kodlandığını; dramatik öğelerle donatılan ve estetik bir forma dönüştürülen her bir unsurun ailenin geçmişi, ihtiyaç ve arzularına göre yeniden şekillendirilerek erişilebilir hâle geldiğini belirtmiştir.

Amerika merkezli aile folkloru araştırmalarının kapsamına dâhil edilen konular ve bu konuların incelenmesine dönük yaklaşımlar, elbette Türk folklor araştırmacıları için fikir verici türdendir. Ancak büyük oranda kültürel dinamiklerle şekillenen aile olgusunun toplumların kültürel özgünlükleri ile uyumlu bir özgünlüğe sahip olduğu da hatırlanmalıdır. En yalın şekliyle toplumlarda ailenin oluşum, işlev, dinamikler ve gelenekler yönünden farklılıklar bulunduğu, ayrıca genel kültürün etkileri ile şekillenerek ailenin folklorik üretiminde ve aktarımında yer edinen unsurlar dışında, genel kültür belirleyicilerinden bağımsız olarak aileye özgü bir folklor dağarcığının da söz konusu olabileceği dikkate alınmalıdır.

Türk ile folkloru araştırmalarının kapsamına dönük önerilerimizi ortaya koymadan önce Amerikan folkloristiğinin kapsama dâhil ettiği konulara kısaca bakmakta yarar vardır. Araştırmacıların yukarıda belirtilen kronoloji ile uyumlu biçimde ağırlıklı olarak aile anlatılarına odaklandıkları görülmektedir. Zeitlin ve arkadaşları (1982, s. 96), aile hikâyelerinin, aile üyelerinden bazıları ile ilgili kurgusal yönleri olan yarı tarihi olayları konu aldığını belirtmişlerdir. Zamanla olgunlaşan ve yeniden anlatılan hikâyeler, aile değerlerini ve özelliklerini ifade edecek şekilde güncellenebilmektedir. Tarihsel doğruluk yerine anlatım, paylaşılan değerleri yeniden ifade etmek ve yeniden uygulama için işlevsel bir araç hâline gelebilmektedir. Genellikle bir anekdot şeklini alan hikâyeler geleneksel masalların modelini takip edebilirler. Aile hikâyelerinin anlatıldığı ortam, geleneğin bir parçası hâline gelir. Hikâyeler, aile sergüzeştlerini, belirli bir mekânı veya belirlenmiş bir zamanı içerebilir. Bu türden anlatımların sözlü anlatı geleneğinin bir parçası olarak kabul edilmesi ve değerlendirilmesi gereklidir.

Aile gruplarında yaygın olan ve folklorik değere sahip olan bir başka unsur da aile jargonudur. Bir aile üyesinin tek seferlik bir ifadesi olarak herhangi bir zamanda oluşturulabilen bir sözcük aile jargonunu besleyebilir. Bu sözler tekrarlar yoluyla, özgün bir duruma karşılık gelen sözel referanslara dönüşebilir. Başkalarınca farklı anlaşılan veya hiçbir şekilde anlamlandırılmayan sözler ailenin bütün üyeleri için adeta bir kod, bir jargon ögesi hâline gelir ve ailenin paylaşılan deneyimini ve geçmişini yeniden güçlendirmek gibi bir işlev üstlenebilir (Zeitlin vd. 1982, s. 146).

Aileye ait resmi evraklar, haber kupürleri, fotoğraflar, mektuplar, notlar, alışveriş listeleri, günlükler gibi somut doküman aile öyküsüne katkı sağlar türdendir. Uzun süre muhafaza edilebilen bu materyaller aile hafızasının güncellenmesi ve aktarılması yolunda önemli roller üstlenirler (Dégh vd. 1975). Yangınlar ve diğer felaketler bir aileyi tehdit ettiğinde, birçok Amerikalının yanan evlerinden geriye kalanlar arasında fotoğraf albümlerini aradıkları görülür. Amerikalılar aile fotoğraflarından oluşan bu albümleri aile olmanın somut belgeleri olarak görürler ve aile hatıralarının hafızalarda tutunmasının bu yolla mümkün olabileceğine inanırlar. Fotoğraflar aynı zamanda ritüel sunum eylemlerinde yaygın olarak görülen şekliyle görsel bir anlatının izleyici-dinleyici ile paylaşımında katalizör görevi görebilir (Watts, 2007, s. 36).

Aile üyeleri tarafından sıklıkla yerine getirilen, bazen değiştirilen, unutilan, yaratılan veya yeniden canlandırılan aile gelenekleri de bunların aile algısını ve yapısını tanımlamaya ve sağlamlaştırmaya dönük işlevsel yönleri ile Amerikan folkloristiğinin ilgi gösterdiği konular arasında yer almıştır. Gelenekler, başta ev olmak üzere aile paylaşımlarının gerçekleştiği mekânları işaretler ve aile hayatının zamanlarını birbirine

bağlar. Sözler ve gelenekler, aile üyelerini bir grubun parçası olarak tanımlar; değerleri ve davranışları onaylamaya veya düzenlemeye yardımcı olur. Zeitlin ve arkadaşları (1992, s. 163), ailelerin gelenek olarak devam ettirmek için inançlarına uyan imgeleri ve özellikleri seçtiklerini; bu gelenekleri kendilerini kendilerine tanıtmak, birbirlerini karakterize etmek ve aileyi anarken önemli geçiş olaylarını not etmek için kullandıklarını belirtmişlerdir. Toelken'e göre (1996, s. 184) aile, bir kişinin bildiği ilk grup olduğu için, aile gelenekleri yoluyla edinilen alışkanlıklar ve varsayımlar, algı ve deneyimi şekillendirmede güçlü bir etkiye sahiptir. Çoğu insan bir gruba ait olmayı ve gelenekler tekrarlanıp değiştikçe tanıdık olanın istikrarına ve tanıdık olmayanların entrikalarına ihtiyaç duyar. Öte yandan kimliği etkileyebilen dini bağlılıklar aile geleneklerinden kaynaklanabilir veya beslenebilir. Örneğin yemeklerde, duada ve dini adanmışlıklardaki zarafet minnettarlığı teşvik eder ve aile yaşamına kutsallık duygusu aşılar. Dini gelenekler, sıkıntı ve mücadele zamanlarında da ailelere destek sağlayabilir (URL-1).

Aile folkloru kapsamına dâhil edilen diğer bir konu da ailenin maddi kültür mirası olmuştur. Aile üyeleri tarafından çoğu zaman özgün ev yapımı ürünler şeklinde hazırlanan örgüler, dokumalar, çömlükler, ağaç işleri, yorganlar, sepetler, metal işçilikleri gibi nesnelere oluşan el sanatları yalnızca becerinin veya zanaatın, aile kimliğinin bir temsili olarak görülmesi hasebiyle, diğer kuşaklara aktarımına zemin oluşturmakla kalmayacağı; aile üyelerinin farklı zamanlardan veya nesillerden nesnelere toplamasına ve bunları birlikte deneyimlemelerine, bu yolla aile geçmişini ve kimliğini korumalarına da imkân sağlayacağı vurgulanmıştır (Zeitlin vd. 1982, s. 201).

Barre Toelken (1996) ve Henry Glassie (1999) gibi isimlerin fiziksel mekânın, kültürel kimlik ve dünya görüşü ile ilişkisine dönük görüşlerinin de etkisiyle aile folkloru araştırmalarında mekânlar ve donatımları da kapsam dâhilinde yer alabilmiştir. Aileye ait binalar ve bunların iç mekân tefrişatları, aile üyelerini temsil özelliğine sahip olabilmektedir. Öte yandan meskenler aileler için yalnızca fiziksel anlamda değil sembolik anlamda da bir barınak işlevi üstlenebilirler. Pek çok kültürde, yaşam alanının cinsiyete veya yaşa göre bölünmesi; ekonomik gereklilikler veya inançlar nedeniyle kamusal ve özel alan ayrımlarının belirlenmesi mekân ve folklor ilişkisine aileyi dâhil ediverir. Bu sebeple, nesnelere ve mekânın üretimi ve düzenlenmesi, aile üyeleri arasındaki cinsiyet ve yaş temelli ilişkilerin yanı sıra diğer topluluk üyeleriyle ilişkilerin anlaşılması konusunda önemli ipuçları barındırabilir (URL-1).

Hemen her ailede görülen, üyelerin davranış beklentilerini belirleyen bazen açık bazen de örtük karakterde kurallar da Amerikan folkloristliğinin dikkat çektiği aile folkloru başlıklardan biri olmuştur. Kimi zaman ev/aile kuralları (mahremiyet, sadakat, dürüstlük onur vb.) kimi zaman da temel kurallar olarak tanımlanan bu gereksinimlerin, yerinde bir tepitle, ailenin uyumlu bir şekilde gelişmesine ve yaşamasına yardımcı olacağına dair yaygın kabul başlığa olan ilgiyi canlı tutmuştur. Aile kurallarının, aynı zamanda bir güç dinamiğinin kurulmasına yardımcı olabilecek nitelikte, çocuk yetiştirme, ahlak ve nezaket kavramlarını içermesi, ebeveyn çocuk ilişkisine folklorik açıdan bakmayı da gerekli kılmıştır.

Aileler içinde aile irfanının temsili noktasında yemekler önemli bir yere sahiptir. Aile geleneklerinin güçlü temsil alanlarından biri olan yemek ve mutfak bağlamında ürün yetiştirme, satın alma, hazırlık, servis, yemek ve temizlik konuları akla gelen konular arasındadır. Yiyecek hazırlama, sunum ve tüketimine dönük gelenekler her yönü aile anılarını ve kültürel anıları canlandırmaya yardımcı olabilir. Bu bağlamda, akla ilk olarak tatiller, düğünler ve resmi etkinlikler gibi uzun süreli geleneklerle ilişkili yemek biçimleri gelse de yiyecek ve yemeklerin gündelik aile yaşamındaki somut veya sembolik anlamları ve işlevleri de araştırılmaya değer konular arasında görülmüştür. Öte yandan yemeğin diğer kültürel kaynaklardan tamamen ayrılamayan karakteri, yemeğin tadını çıkarmaya

eşlik eden konuşmaların, şarkıların ve şakaların da aile ritüelleri⁹ kapsamında kayda geçirilmesini gerekli kılmıştır (Watts, 2007, s. 135). Goode ve arkadaşları (1984) bunlara ek olarak yiyeceklerin aileler tarafından etnik kimliği sürdürmek, müzakere etmek ve sergilemek için kullanıldığını belirtmişlerdir.

Aile folkloru, üyelerin birbirleriyle ilişki kurmalarına, birbirlerinin ruh hâllerini ve yeteneklerini bilmelerine ve değişiklikler meydana geldiğinde ilişkileri nasıl uyarlayacaklarını öğrenmelerine yardımcı olur. Bu bağlamda aile folkloru araştırmaları kimi zaman ailenin kolayca anlaşılamayan çatışma alanlarını anlamaya da yardımcı olabilmektedir. Daha önce sözü edilen aile gelenekleri aile üyeleri arasında istekli ve kolay paylaşımı bir gurur ve birlik kaynağı olabilirken yadigârlar veya diğer görünmez özellikler üzerindeki anlaşmazlıklar, aile ilişkilerinin gergin alanlarını işaret edebilir. Öte yandan aile hikâyeleri veya eserleri belirli aile üyeleriyle ilişkilendirmek tartışmalara neden olabilir de geleneksel performansların aile üyeleri arasında gayri resmi dağılımı kimliği, saygıyı ve bağları güçlendirebilir (URL-1).

Aile folkloru araştırmalarının yöntemsel yönüne bakıldığında ise verilerin tespiti yolunda etnografik araştırmalarda sıklıkla tercih edilen teknikler arasında yer alan gözlem ve mülakatın işlevsel olacağına şüphe yoktur¹⁰. Türk folklor araştırmalarında çoğu zaman araştırılan konunun doğası gereği mülakat tekniğinin ağırlıklı olarak kullanıldığı, araştırmaların yöntemsel çerçevelerinde sözü edilse de gözlem tekniğinin etkili biçimde kullanıldığına dönük verilere ve analizlere rastlanmamaktadır. Ancak aile folkloru araştırmalarında gözlem tekniğinden de etkili biçimde yararlanmak gerektiğine şüphe yoktur. Örneğin sözsüz iletişim biçimleri, statü, norm gibi konularda araştırmacının gözlemleri bulguların niceliği ve niteliği açısından tartışmasız öneme sahiptir.

Kendi ailesi üzerine folklorik temelli bir alan araştırması gerçekleştirecek folklorcular çeşitli avantajlara sahip olabilecekleri gibi kimi zaman sorunlarla da karşılaşabileceklerdir. Amerikan ailesi odaklı folklor araştırmalarında aile geleneklerine, üyeler arası ilişkilere, dinamiklere ve jargona hakim olmak bir avantaj iken ailenin bir üyesi olmaktan kaynaklı rol tanımlamalı formel ilişkilerin ve diyalog biçimlerinin objektiflik ilkesine etkisi, ifade edilmek istenmeyen ve ancak sınırlı sayıda aile üyesince bilinen bilgilerin kamuoyuyla paylaşılmaması gibi durumlar araştırmacının işini zorlaştırabileceğine sıklıkla dikkat çekilmiştir. Aile folkloru çalışmalarının önemli isimleri arasında yer alan Margaret R. Yocom (1982), Sharon R. Sherman (1986), Susan L. Scheiberg (1990) ve Kim Miller (1997) gibi isimlerin konu özelinde alan tecrübelerinden hareketle ortaya koydukları tespit ve öneriler dikkat çekicidir.

Türk folklor araştırmacıları, belirtilen olası sorunlara ek olarak Türk toplum hayatının ve kültürünün özgün karakterinden kaynaklanan başka sorunlarla da karşılaşabilirler. Örneğin Türkiye gibi ülkelerin geleneksel ya da muhafazakâr kesimlerinde, baba rolünü üstenen erkekler için aile mahremiyeti (ev içi ilişkiler) hassasiyeti oldukça yüksektir. Bu nedenle derinlikli verilerin elde edilmesinde baba

⁹ Fiese, Hooker, Kotary ve Schwagler (2002, s. 636-637), günlük rutinler ile aile ritüelleri arasında ayırma gitmişler, bu iki unsuru iletişim, bağlılık ve süreklilik boyutlarıyla karşılaştırmışlardır. Rutinler tipik olarak yapılması gerekenleri işaret eden, anlık bir zaman taahhüdü gerektiren, tamamlandıktan sonra üzerinde düşünülmemeyen, zamanla tekrarlanan ve davranıştaki süreklilik ile tanınan eylemlerdir. Aile ritüelleri ise sembolik iletişimi içeren, bu yolla grup bilincini ve aidiyet fikrini oluşturan ve besleyen duygusal bir bağlılığı işaret eder. Rutinlerden farklı olarak genellikle duygusal bir kalıntı vardır, burada eylem tamamlandıktan sonra birey duygusal deneyimin bir kısmını yeniden yakalamak için hafızasında tekrar oynatabilir. Ritüeller ayrıca, tekrarlanan performans beklentisiyle nesiller boyunca anlamda süreklilik sağlar ve ailenin böyle olmaya devam edeceğine yönelik bir yatırımdır. Rutinler kesintiye uğradığında bazı zorluklarla karşılaşılabılır ancak aile ritüelleri bozulduğunda grup uyumu için bir tehdit vardır.

¹⁰ Aile eksenli sosyoloji ve antropoloji araştırmalarında kullanılan yöntemlerle ilgili kaynaklardan birkaçı için bk. Nirun, 1994; Miller, 1996; Canatan vd. 2011.

rolünü üstlenen bireylerden çok kadınlarla çocuklar, özellikle de doğup büyüdükları evlerden zamanla uzaklaşan çocuklar çok daha elverişli olabilecektir. Orta okul ve özellikle de lise çağlarındaki gençlerden okul ortamlarında yapılacak derlemelerde, ergenlik dönemlerini yaşamaları nedeniyle sağlıklı ya da doğru bilgiler alınamayabileceği; bilgi toplayıcısının doğru olmayan ya da abartılmış aktarımlarla karşı karşıya kalabileceği göz önünde tutulmalıdır. Bu nenenle aile folkloru kapsamına giren konularla ilgili bilgilerin ailenin hangi bireylerinden en doğru bir şekilde elde edilebileceği konusunda gerçekçi ve işlevsel tespitler ve planlamalar yapılmalıdır. Ergenlik dönemindeki gençlerin ailelerine ve yaşadıkları ev ortamlarına karşı aşırı duygusal davranabilecekleri, mevcut durumu abartabilecekleri göz ardı edilmemelidir.

Aile folkloru araştırmalarıyla ulaşılan verilerin ve sonuçların yaygınlaştırılması süreçlerinde görsel materyallerin olası çokluğu sebebi ile belgesel makale türüne yönelmek gerekecektir. Belgesel makale türü çalışmalar, yazı ile betimlenemeyecek durum ya da verilerin betimlenmesi açısından yararlı olabileceği gibi, aile folkloru konulu çalışmaların dijital iletişim vasıtasıyla çok geniş çevrelere ulaşmasını sağlayacaktır. Belgesel makale türü çalışmalar, konunun önemini aileler tarafından anlaşılmasına da katkıda bulunabilecektir.

Türk Folkloru Araştırmalarında Aile Folkloru

Türk folklor araştırmaları kapsamında yapılan literatür taramalarında aile folklorunu kavram, kapsam ve yöntem açılarından bütüncül şekilde ele alan herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Başlıklarında aile folkloru terimini içeren az sayıdaki çalışmada ise, bir sonraki bölümde ifade edeceğimiz kapsam bileşenlerinden bazılarında dönük sınırlılıklar belirlendiği görülmektedir. Örneğin Özkul Çobanoğlu (2001) mazisinde göç olgusu bulunan ailelerin anlatıları esasında kavrama atıfta bulunurken Aslı Uçar (2006), feminizm algısının eşler arasındaki yansımaları sınırlılığında kavramı başlığına taşımıştır. Yakın geçmişte ise yine Özkul Çobanoğlu tarafından 2016 yılında Motif Vakfı ve Trakya Üniversitesi ortaklığında düzenlenen "*Halk Kültüründe Aile Uluslararası Sempozyumu*"nda aile folkloru üzerine bir sözlü bildiri sunulmuş; ancak bu sunumun tam metni şu ana kadar yayımlanmamıştır. Aile folklorunun aşağıda teklif edilecek bileşenlerinden bazılarında yer verilen ancak kapsamı bu bileşenlerle sınırlı olmayan çalışmalardan da söz edilebilir. Hatice Yeşildal'ın (2010), 1960'lı yıllar Türk sinemasındaki aile ideolojisini tartıştığı çalışması ile Mehmet Özdemir'in (2017) aile temalı bir yerli dizi üzerinde halkbilimsel incelemeler yaparken yer verdiği örnekler ve değerlendirmeler bu türde çalışmalar arasında zikredilebilir. Aile gibi popüler bir inceleme konusunun kesitler hâlinde ele alındığı başka pek çok çalışma olduğuna şüphe yoktur.

Kapsamı itibarıyla yer yer kadın folkloru ve çocuk folkloru bileşenleri ile yolu kesişen aile folkloru kavramına, kadın folkloru bağlamı bazı çalışmalarda da atıflar yapılmıştır. Mehmet Aça'nın (2018a, 2018b), Mustafa Aça'nın (2018a, 2018b) ve Mehmet Ali Yolcu'nun (2018) müstakil çalışmaları ile Mehmet Aça, Mehmet Ali Yolcu ve Mustafa Aça'nın kadın folkloru kapsamlı ortak çalışmaları (2019) bu türden çalışmalara örnek gösterilebilir.

Türk Aile Folkloru Araştırmalarının Konuları

Kuzey Amerika folkloristliğinde aile folklorunun konuları arasında aile anlatılarının merkezi oluşturduğu görülmektedir. Aile folkloru araştırmalarında farklı sosyal ve kültürel yapılar ailenin kazandığı anlam ve işlevlere dikkat edilmelidir. Türk ve Amerikan aile yapılarının farklı karakteristikleri folkloristlerin kapsama veya öncelenen konulara dönük bakış açılarında dikkatli bir yaklaşım geliştirmelerini gerektirmektedir. Geleneksel geniş aile yapısının ve buna dönük dinamiklerin nispeten devam ettiği Türk toplum yapısında aile olgusunu şekillendiren tarihsel ve kültürel arka plan dikkate alınmalı, Türk

aile folkloru araştırmalarının kapsamı konusunda özgün bir yaklaşım sergilenmelidir¹¹. Kavram, kapsam ve yöntem konularına dönük tanıtımlar ve Türk aile folkloru özelinde teklifler ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, araştırma konuları aşağıdaki gibi belirtilmiştir. Bu başlıkların tartışılmaya ve geliştirilmeye muhtaç olduğuna şüphe yoktur.

1. Aile soy köküne ve sergüzeştine dönük anlatımlar
2. Aile hatıraları
 - a. Aile albümleri, mektuplar, günlükler, videolar, madalyalar, beratlar, tarihi dokümanlar (nüfus defterleri, fermanlar, tapular, şer'iyeye sicilleri ve sicil-i ahval kayıtları vb.)
 - b. Önemli dönemlerle ve olaylarla ilgili hatıra nitelikli anlatılar¹².
3. Aile ve mekân
 - a. Mekânın paylaşımı/çocukları ebeveynlerden ayıran mekânlar
 - b. Mekânın cinsiyeti/eril ve dişil kısımlar,
 - c. Ev halkına ve özellikle de çocuklara yasaklanmış bölmeler (misafir odası, yatak odası vd.)
 - ç. Mekânın aile geçmişi odaklı simgeleri ve anlamları
4. Gelenek, göreneklerin ve merasimlerin ailedeki temsilleri
 - a. Aileye içi gelenekler ve bunların adlandırılması
 - b. Halk hayatı içindeki geleneklerin ailede temsilleri
 1. Doğum
 2. Evlilik
 3. Ölüm
 4. Dinî ve millî bayramlar
 5. Kandiller
 6. Geleneksel bayramlar (Nevruz, Hıdırellez, Şivlilik vd.)
 7. Askere, hacca uğurlama ve karşılama
5. Aile üyeleri arasındaki halk inanışları
6. Geçim biçimleri ve süreçleri ekseninde aile
 - a. Tarımsal ve hayvansal üretim
 - b. Meslekler ve zanaatlar
7. Aile bireylerinin adları ve lakapları ile bunların kaynaklarına dönük anlatımlar
8. Aile içi ilişkiler
 - a. Karı koca ilişkisi
 - b. Anne/Baba ile çocuk ilişkisi
 - c. Dede/nine torun ilişkisi
 - ç. Gelin, görümce/kaynana ilişkisi
 - d. Kardeşler arası ilişkiler

¹¹ Türk aile yapısının tarihsel ve yapısal karakteristiğine dönük çok sayıda kaynaktan sadece bazıları için bk. Dikeçligil vd. 1991; Eröz vd. 1998; Tezcan, 2000, Sakaoğlu vd. 2015.

¹² Bu türden anlatı esaslı folklor aktarımlarında cinsiyet faktörü dikkate alınmalıdır. Zira anlatıcı cinsiyetinden kaynaklanan versiyonlarla karşılaşmak olasıdır. Anlatıya esas olayın içinde yer alan farklı cinsiyetlerden aile üyelerinin olaya dönük anlatımlarında yer verdikleri sahnelerde ve ayrıntılarda farklılıklar olacağı unutulmamalıdır.

- e. Akrabalar arası ilişkiler
- 9. Geleneksel normların ailedeki temsilleri
 - a. Cinsiyet temelli normlar
 - b. Sorumluluk temelli normlar
 - c. Aileye özgü normlar
 - ç. İnanç ve etnisite vurgulu normlar
 - d. İş bölümü ve diğer statü ve rol temsilleri ile bunların folklorik anlam ve işlevleri
- 10. Geleneksel bilginin ailedeki aktarım kanalları
- 11. Ailede özel günler ve bunlarla ilgili temsiller (Doğum günü, ilk regl, yılbaşı, evlilik ve ölüm yıldönümleri vd.)
- 12. Ailede sözlü edebiyat (İcralar, icracılar vd.)
 - a. Aile ve maniler
 - b. Aile ve ninniler
 - c. Aile ve türküler, ağıtlar
 - ç. Aile ve manzum destanlar
 - d. Aile ve tekerlemeler
 - e. Aile ve bilmeceler
 - f. Aile ve alkış-kargış
 - g. Aile ve nasihatler
 - h. Aile ve masallar
 - ı. Aile ve efsaneler – menkıbeler
 - i. Aile ve memoratlar
 - j. Aile ve fıkralar
- 13. Aile eğlenceleri
 - a. Yaş gruplarına göre eğlenceler ve şakalar
 - b. Cinsiyet gruplarına göre eğlenceler ve şakalar
- 14. Aile ve mutfak/yemek kültürü
 - a. Aile birliğini temsil eden yemekler (Bayram sofraları vd.)
 - b. Kışık hazırlıklar ve geleneksel usuller
 - c. Hazırlama ve muhafaza usulleri
 - d. Sofra düzeni
- 15. Aile ve geleneksel ekoloji bilgisi ilişkisi
 - a. Aile ve halk hekimliği
 - b. Aile ve halk veterinerliği
 - c. Aile ve halk meteorolojisi
 - ç. Aile ve halk takvimi
- 16. Aile jargonu
- 17. Akrabalık terimleri ve tanımları
- 18. Aile içi sözsüz iletişim biçimleri ve teknikleri

19. Aile üyeleri arasında seslenme ve hitap biçimleri

20. Aile yadigarları (Mülkler, objeler vd.)

Yukarıda da vurgulandığı üzere belirtilen başlıklardan bazılarının bugün “kadın folkloru” ve “çocuk folkloru” başlıkları altında yapılan çalışmaların kapsamına da dâhil edildiğini görmek mümkündür. Genel anlamda folklorun araştırma konularının birbirinden tam anlamıyla bağımsız olmadıkları hatırlandığında belirtilen başlıklardaki ortaklık şaşırtıcı olmayacaktır. Öte yandan aile folkloru cinsiyet veya yaş grubu sınırlılığında işlemeyen, sınırları çok daha geniş bir folklor koludur.

Sonuç

Giriş kısmında genel çerçevesi ortaya konulan grup folkloru kapsamında ailenin, üyesi olan bireylerin kültürlenme süreçlerinde, folklor yaratma ve aktarma potansiyelinden etkin biçimde yararlandığı rahatlıkla ifade edilebilir. Zira aile üyelerinin hatıraları, anlatıları, gelenekleri, davranışları mensubu oldukları kültürel topluluğun kültürel kodlarından beslenir. Bu kaynak aileye özgü gibi görünen folklorik öğelere dahi sirayet eder.

Folkloristler tarafından aile özelinde incelenen geleneksel ifadeler ve davranışlar, sosyoloji gibi kimi disiplinlerde de aile ritüelleri tanımlaması ile bugün de araştırılmaktadır. Folklor aileyi geleneksel davranışların tanımı, işlevleri ve estetiği noktasında araştırmayı öncelerken, sosyal araştırmacılar aileyi analitik, değerlendirici ve terapötik unsurları ile araştırma eğilimindedir. Aile uzmanları ise sorunlu aile yapılarını veya üyelerini klinik çalışmalara tabi tutmayı tercih ederler. Folklorik yaklaşım, geleneklerin sağlıklı aile yaşamı yaratmadaki etkililiğini değerlendirme çabaları ile geleneksel davranışların sanatsal ve sembolik yönlerine dikkat eder. Folkloristler aynı zamanda aile folkloru bileşenlerinin uygulamalı folklor alanlarında temsil edilmesini sağlayıcı türde envanterler oluştururlar veya bu türde çalışmalara kılavuzluk ederler.

Aile folkloru çalışmaları, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de birey ve topluluk ekseninde görülen kültürel ve sosyal sorunların çözümlerine yönelik politikaların geliştirilmesi süreçlerine kaynaklık etme potansiyeline sahiptir. Yararlanılan sosyolojik verilere folklorik verilerin de eklenmesiyle çok daha işlevsel kararlar alınması olasıdır. Karar alma süreçlerinde saha verileri ile ulaşılan folklorik bulgulardan beslenmek, kararların sosyo-kültürel anlamda realiteyle uygunluklarını test etmeye imkân sağlayabilir.

Aile folkloru çalışmaları, Türkiye’deki aile kurumunda yaşanan ve yaşanması muhtemel değişim ve dönüşümlerin yukarıda belirtilen konular temelinde çok daha net bir şekilde görülmesini ya da anlaşılmasını sağlayacaktır. Değerlerle davranış kalıplarının aktarıldığı, çocukların toplum hayatına hazırlandığı aile kurumuna dönük sosyal ve kültürel politikalar, aile kurumunu oluşturan bireylerin statü, davranış ve kültür odaklı yapılarıyla bu yapılardaki statü, davranış ve kültür odaklı değişim ve dönüşümleri nedenleriyle bilip anlamadan sadece belli siyasi görüşlere ya da ideolojik tutumlara bağlı bir şekilde belirlenip uygulandığında, olumlu sonuçlar yerine olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Bu nedenle aileyi oluşturan bütün bireylere ve bu bireyler arasında yaşanan sosyal ve kültürel ilişkilere, değerlerle davranışlara özel anlamda odaklanacak aile folkloru çalışmaları, sadece folklor araştırmaları açısından değil, karar mekanizmalarının belirleyecekleri sosyal ve kültürel politikalar açısından da yaşamsal bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet (2018a). "Balıkesirli Kadınların Statü, Rol ve Cinsiyet Kimliği Algıları". *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu* (8-10 Kasım 2018). Çanakkale: 31-38.
- AÇA, M. (2018b). "Dede Korkut'un Dört Kadını ile Balıkesir'in Üç Kadını Bağlamında Kadının Toplumsal Cinsiyet Kimliği". *Sosyal Bilimlerde Yeni Yönelimler-V*. (ed. Abidin Temizer - Yaşar Baytal). Pogorico-Montenegro: Institut za Geografiju: 33-38.
- AÇA, M. vd. (2019). *Kadın Folkloru-Statü ve Famaj*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- AÇA, Mustafa (2018a). "Balıkesir Yöresinde Eşlerin Birbirlerine Hitap Biçimlerinin Bir Türü Üzerine". *KAREN-Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 5: 155-165.
- AÇA, M. (2018b). "Geniş Aile Folklorunda Kuşaklar Arası Rekabetin Geleneksel Görünümlerine Balıkesir'den Bir Örnek: Babamın Yanında Çocuğumu Sevmem". *Sosyal Bilimlerde Yeni Yönelimler-V*. (ed. Abidin Temizer - Yaşar Baytal). Pogorico-Montenegro: Institut za Geografiju: 69-80.
- AÇA, M. (2020). *Denizin Çocukları-Giresun ve Trabzon Yöresi Balıkçılarının Meslek Folkloru*. İstanbul: Hiperyayın.
- AYTAÇ, Ö. (2004). "Örgütler: Sosyolojik Bir Perspektif". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. XIV/1: 189-217.
- BALDWIN, L. K. (1975). *Down on Bugger Run: Family Group and the Social Base of Folklore*. University of Pennsylvania / Unpublished Dissertation.
- BAUMAN, R. (2005). "Halkbilimi'nin Farklı Kimliği ve Sosyal Tabanı". (çev. Feridun Çotra). *Millî Folklor*. IX/65: 152-159.
- BEN AMOS, D. (1997). "Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru". (çev. Metin Ekici). *Millî Folklor*. V/33: 74-87.
- BOATRIGHT, M. C. (1958). "The Family Saga as a Form of Folklore". *The Family Saga and Other Phases of American Folklore*. (eds. Mody C. Boatright, Robert B. Downs, John T. Flanagan). Urbana: University of Illinois Press.
- BOTTOMORE, T. B. (2000). *Toplumbilim*. (çev. Ünsal Oskay). 6. basım. İstanbul: Der Yayınları.
- BRINKERHOFF, S. - E. SANNA (2003). *Family Folklore*. Iowa: Mason Crest Publishers.
- BRUNVAND, J. H. (1996). *American Folklore An Encyclopedic*. New York & London: Garland Publishing.
- BURKE, P. (1996). *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*. (çev. Göktuğ Aksan). Ankara: İmge Kitabevi.
- CANATAN, K. - E. YILDIRIM (2011). *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılımkitap.
- COHEN, T. F. (2005). "The Meaning of Marriage and the Family". *The Marriage and Family Experience: Intimate Relationships In A Changing Society*. (ed. Bryan Strong, Christine DeVault, Theodore F. Cohen). USA: Thomson.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2001). "Aile ve Göçmen Folkloru Bağlamında Türk Halk Kültüründe Göç Hikayeleri". *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi: 245-249.

- DÉGH, L. - A. VÁZSONYI (1975). "Hypothesis of Multi-Conduit Transmission in Folklore". *Folklore, Performance and Communication*. (ed. Dan Ben-Amos - Den Haag). Paris: 207-255.
- DİKEÇLİGİL, B. - A. ÇİĞDEM (1991). *Aile Yazıları: Temel Kavramları Yapı ve Tarihsel Süreç*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- DOĞAN, İ. (2012). *Sosyoloji-Kavramlar ve Sorunlar*. 11. basım. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- DUNDES, A. (1998). "Halk Kimdir?". (çev.: Metin Ekici). *Millî Folklor*. V/37: 139-153.
- DUNDES RENTELN, A. - A. DUNDES (1995). *Folk Law – Essays in the Theory and Practice of Lex Non Scripta: Volume-I*. Madison-Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- EMİROĞLU, K. - S. AYDIN (2003). *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ERÖZ, M. - A. GÜLER (1998). *Türk Ailesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- FICHTER, J. (2011). *Sosyoloji Nedir?*. (çev. Nilgün Çelebi). Ankara: Anı Yayınları.
- FIESE, B. H. vd. (1993). "Family Rituals in the Early Stages of Parenthood". *Journal of Marriage and Family*. 57: 633-642.
- FINE, G. A. (1979). "Small Groups and Culture Creation: The Ideoculture of Little League Baseball Teams". *American Sociological Review*. 44: 733-745.
- FINE, G. A. (1982). "The Manson Family: The Folklore Traditions of a Small Group". *Folklore Institute*. XIX/1: 47-60.
- GACAR, Ş. (2020). *Hayvan Folkloru Bağlamında Türk Dünyası Ekolojik Destanları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GIDDENS, A. (2013). "Marx, Weber ve Sınıf". *Sosyoloji-Başlangıç Okumaları*. (ed. Anthony Giddens). (çev. Günseli Altaylar). 3. basım. İstanbul: Say Yayınları: 295-302.
- GLASSIE, H. (1999). *Material Culture*. Bloomington: Indiana University Press.
- GOODE, J. vd. (1984). "A Framework for the Analysis of Continuity and Change in Shared Sociocultural Rules for Food Use: The Italian-American Pattern". *Ethnic and Regional Foodways of the United States: The Performance of Group Identity*. (ed. L. K. Brown - K. Mussell). Knoxville: University of Tennessee Press: 66-88.
- GOODY, J. (2004). *Avrupa'da Aile*. (çev. Serpil Arısoy). İstanbul: Literatür Yayınları.
- GÖNÜLLÜ, M. (2001). "Grup ve Grup Yapıları". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. I/2: 191-201.
- MILLER, B. C. (1996). *Aile Araştırma Yöntemleri*. (çev. Dinçay Köksal). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- MILLER, K. (1997). "All in the Family: Family Folklore, Objectivity and Self-Censorship". *Western Folklore*. LVI/3/4: 331-346.
- MONAGHAN, J. - P. JUST (2013). *Sosyal ve Kültürel Antropoloji*. (çev. Hakan Gür). Ankara: Dost Kitabevi.
- NİRUN, N. (1994). *Sistemik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- NOYES, D. (2003). "Group". *Eight Words for the Study of Expressive Culture*. (ed. Burt Feintuch). Urbana: University of Illinois Press: 7-41.
- ORING, E. (1984). "Dyadic Traditions". *Journal of Folklore Research*. XXI/1: 19-28.
- ORING, E. (1996). "On the Concepts of Folklore". *Folk Groups And Folk Genres: An Introduction*. (ed. Elliot Oring). Utah: Utah State University Press: 1-23.
- PEHLİVAN, O. (2017). *Aile Tanımı ve İlişkilerinin Toplumsal Olarak İnşası*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- SAKAOĞLU, S. vd. (2015). *Aile Yazıları/7*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.
- SCHEIBERG, S. L. (1990). "A Folklorist in the Family: On the Process of Fieldwork Among Intimates". *Western Folklore*. 49: 208-214.
- SHERMAN, S. R. (1986). "That's How The Seder Looks: A Fieldwork Account of Videotaping Family Folklore". *Journal of Folklore Research*. XXIII/1: 52-70.
- SIMMEL, G. (1950). *The Sociology of Georg Simmel*. (trans. & ed. Kurt H. Wolff). London: Free Press of Glencoe.
- SIMS, M. C. - M. STEPHENS (2011). *Living Folklore*. Utah: Utha State University Press.
- TEZCAN, M. (2000). *Türk Ailesi Antropolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- TOELKEN, B. (1996). *The Dynamics of Folklore*. Logan: Utah State University Press.
- UÇAR, A. (2006). "Aile Folkloruna Feminist Bir Yaklaşım: Aganigi Naganigi". *Millî Folklor*. 71: 75-78.
- WATTS, L. S. (2007). *Encyclopedia of American Folklore*. Infobase Publishing.
- YEŞİLDAL, H. (2010). "Türkiye'de 1960'larda Toplumsal Gerçekçi Sinemada Aile İdeolojisi: Kocanın En Kötüsü Hiç Olmayanından Daha İyidir". *Folklor/Edebiyat*. 61: 213-226.
- YOCOM, M. R. (1982). "Family Folklore and Oral History Interviews: Strategies for Introducing a Project to One's Own Relatives". *Western Folklore*. XLI/4: 251-274.
- YOCOM, M. R. (1997). "Family Foklore". *Folklore-An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music and Art*. (ed. Thomas A. Green - Santa Barbara). California: Library of Congress Cataloging: 278-285.
- YOCOM, M. R. (2009). "Family Folklore". *Encyclopedia of Women's Folklore and Folklife*. (ed. Liz Locke, Theresa A. Vaughan, Pauline Greenhill). London: Greenwood Press. 1: 157-162.
- YOLCU M. A. (2018). "Türk Folklorunda Saçların Saklanmasına Yönelik Uygulamalar Üzerine". *Sosyal Bilimlerde Yeni Yönelimler-V*. (ed. Abidin Temizer - Yaşar Baytal). Pogorico-Montenegro: Institut za Geografiju: 39-44.
- ZEITLIN, S. J. vd. (1982). *A Celebration of American Family Folklore: Tales and Traditions from the Smithsonian Collection*. Pantheon Books.

İnternet Kaynakları

URL-1: Erişim Tarihi: 20.03.2021.

<https://www.encyclopedia.com/reference/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/family-folklore>

URL-2: Erişim Tarihi: 20.03.2021.

https://en.wikipedia.org/wiki/Family_folklore

URL-3: Erişim Tarihi: 27.12.2020.

<https://www.si.edu/regents>

URL-4: Erişim Tarihi: 27.12.2020.

<https://www.loc.gov/folklife/aboutafc.html>

BAZI ARICILIK TERİMLERİNİN KÜLTÜREL KÖKENLERİ

Ceyhun SARI*

ÖZ

Türkler yüzyıllardır doğayla iç içe yaşayan bir toplumdur. Dolayısıyla yaşam alanlarına giren, ilişki içinde oldukları varlıkları yakından tanımaları ve gözlemlenmeleri kaçınılmaz bir sonuçtur. Söz konusu varlıkların başında ise hayvanlar gelir. Türkler yaşamları boyunca buldukları coğrafyaya göre birçok hayvanı evcilleştirmiş ve onların çeşitli ürünlerinden faydalanmışlardır. Bunu yaparken hayvanlara Türkçe adlar vermişlerdir. Bu anlamda, Türkçede kullanılan arıcılıkla ilgili bazı terimlerin eski Türk kültürüyle benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. Bu adlandırmaların en ilginç olanı, yazı dilinde kraliçe arı olarak bilinen ve kovanın yöneticisi konumundaki arının dişi olmasına rağmen bey olarak adlandırılmasıdır. Kovan hakkında her türlü kararı veren, ileriye yönelik planlar yapan ve bunu uygulatan, yeri geldiğinde göç kararı dahi alabilen yöneticinin eski Türk yönetiminin en üst kademesindeki bir adlandırmayla anılması Türkçe için önemlidir. Aynı şekilde nüfus olarak artan kovandan oğul verme geleneği de eski Türklerdeki beyin oğlunun evlenince ayrı bir çadıra çıkmasıyla ilişkilendirilebilir. Bunun yanında işçi arıların asker olarak adlandırılması da boşuna değildir. Çünkü kovandaki arıların bir kısmının gerçek bir asker gibi kovani diğer arılara ve böceklerle karşı koruduğu bilinmektedir. Diğer taraftan arıların zaman zaman beyin yönetim tarzından memnun olmamaları durumunda isyan etmelerinin -kazan kaldırmaya benzer bir adlandırmayla- gabra kaldırmak olarak isimlendirilmesi de diğer benzerlikler arasında gösterilebilir. Örneklerden de görüldüğü üzere bu çalışmada, bazı arıcılık terimlerinin kültürel kökenleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arıcılık, Terim, Dil, Türk Kültürü.

CULTURAL ORIGINS OF SOME BEEKEEPING TERMS

ABSTRACT

Turks have been living one with nature for centuries. Therefore, it is inevitable that they have gotten to know and observe all whom they share it with. Animals are at the forefront of that. Turks have domesticated many an animal species according to their geographical location, and have benefited from their many products. In doing so, they've developed a very rich vocabulary around animals. This is especially the case when it comes to bees and beekeeping in Old Turkish. One particularly interesting example of this "bey," a masculine word used to refer to the queen bee - the keeper of the hive - both in written Turkish and in most Turkic dialects. Why this is important is because the "bey" also sat at the top of the old Turkic administrative hierarchy - he made all decisions on behalf of the hive, planned for the future, and even dictated when to migrate. Likewise, you also have tradition of giving sons away from the so-called hive - i.e. marry them off - to increase the population. Doing this constituted being given a tend/yurt. Another interesting feature is how the old Turks referred to worker bees as "asker" or "soldier(s)." Akin to real soldiers, they protect the hive from wasps and other insects. The expression "gabra kaldırmak" -- similar to the Modern Turkish "kazan kaldırmak" (lit: to flip the caldron") refers to when bees periodically rebel, dissatisfied by the "bey"'s rule. Drawing from these examples and others, this study will focus on examining the cultural roots beekeeping lexicon in Turkish.

Keywords: Beekeeping, Term, Language, Turkish Culture.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 03.05.2021; Yayına Kabul Tarihi: 01.06.2021

* Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, MUĞLA;
ORCID: 0000-0002-2561-3191, E-posta: ceyhunsari@gmail.com

Giriş

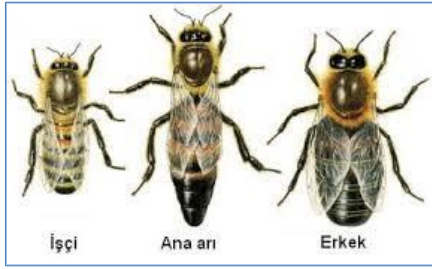
Tarihî dönemlerde insanlar avcı-toplayıcı bir hayat sürmüşler ve beslenme ihtiyaçlarını bu yolla karşılamışlardır. Doğada bulduğu her türlü malzemeyi değerlendiren insanoğlunun besinlerinden biri de bal olmalıdır. Günümüzde dünyanın farklı bölgelerinde, insanların ağaç kovuklarında ve taş aralarında yaşayan arıların ballarını aldıklarına dair izler bulunmaktadır. İspanya ve Afrika'daki bazı kaya resimlerinde, insanların çevrelerinde uçuşan arılara rağmen ağaçlardan ve kayalıklardan bal topladıkları görülmektedir. İspanya'nın Valencia şehri yakınlarındaki bir mağaranın duvarında bulunan ve yaklaşık on beş bin yıllık olduğu tahmin edilen bir resimde, bir ip merdiven üzerinde elinde torbayla bal toplayan insan figürü, petek ve petekten sızan bal görülmektedir (Sarıöz, 2006, s. 10). Bu bize, insanoğlunun arıyı ve balı çok uzun zamandır tanıdığını göstermektedir.

Eski Hint, Mısır, Yunan, Roma, Sümer, Babil ve Hitit uygarlıklarının kalıntıları incelenirken de arı ve balla ilgili önemli bilgiler bulunmuş ve özellikle balın daha o dönemlerde çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığı anlaşılmıştır.

Türkler de Orta Asya bozkırlarında yüzyıllarca doğayla iç içe yaşamış olan bir toplumdur. Bu dönemde özellikle coğrafyaya uygun olarak küçükbaş hayvanların beslendiği, bunun dışında attan faydalandığı bilinmektedir. Ancak bunların dışında Türkler, çeşitli av hayvanlarından ve doğada kendiliğinden bulunan bal vb. ürünlerle de beslenmişlerdir. Bahaeddin Ögel'e göre toplayıcılık yoluyla yiyecek bulan Türkler, balı da bu yolla toplayabildikleri için onlarda arıcılık kültürü at, koyun ve sığır kültüründen daha geç bir zamanda gelişmiştir (2000, s. 427). Edward Tryjarski'ye göre Türklerin arıcılıkla tanışmaları yaşadıkları iklim ve coğrafi koşullardan dolayı oldukça erken dönemlerde olmalıdır. Ancak eldeki ilk veriler doğrudan arıcılıkla ilgili olmayan Uygur tıp metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında Volga Bulgarları, Hazarlar, Volga Tatarları ve Başkurtların arıcılığı çok iyi bildikleri hatta bal ticaretiyle de uğraştıkları bilgisi verilmektedir. Çalışmada, Osmanlı sahası için şunlar kaydedilmiştir: *"1477-1481 yılları arasında oluşturulan ve Anadolu ile Rumeli nüfusu içerisindeki çeşitli grupların verdiği haraç, öşür ve diğer vergileri tanımlayan, kaydeden kanunlarda birkaç defa, "öşr-i kovan", "öşr-i asel", "kovan hakkı" veya "kovan [resmi]" gibi arıcılardan toplanan vergilerden de bahseder. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde arıcılığın geniş bir dağılımının olduğunu kanıtlamaktadır"* (2011, s. 137). Bu bilgiler belirli bir zamandan sonra Anadolu'da arıcılığın meslek olarak yapıldığını göstermektedir. Aynı zamanda önemli bir geçim kaynağı olarak da görülen arıcılığın özellikle Anadolu'da eskiden beri yaygın bir şekilde yapıldığı bilinir. Dolayısıyla Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda, arı ve arıcılıkla ilgili hiç de azımsanmayacak oranda arıcılık terimi bulunmaktadır. Söz konusu adlandırmalara bakıldığı zaman bazılarının çeviri yoluyla yabancı dillerden alındığı tespit edilirken bazılarının ise Türk kültüründen izler taşıdığı fark edilmiştir. Çünkü kültürle dil arasında organik bir bağ vardır. Eserinde bu konuya dikkat çeken Ali Akar, bir dilin konuşurlarının düşünüş tarzları, hayat felsefeleri ve olaylar karşısında aldıkları tavırların doğrudan dile yansıdığına işaret etmektedir (2019, s. 13). Dolayısıyla Türkçedeki birçok kelimenin de Türklerin hayat tarzları ve kültürleriyle yakından ilgisi vardır. Arıcılıkla ilgili kullanılan bazı terimlerde de Türk kültürünün izlerini görürüz.

Bu çalışmada kullanılan terimlerin bir kısmı yazı dilinden bir kısmı da Muğla'nın Ula ilçesinden derlenmiştir. Kaynak kişiler uzun yıllardır arıcılıkla uğraşmaları sebebiyle unutulmaya yüz tutmuş bazı terimleri ve teknikleri önceki nesillerden günümüze taşıyarak arıcılıkla ilgili bilgilerin güncellenmesini sağlamaktadırlar. Çalışmaya konu olan terimler, *bey* "ana arı, kraliçe", *oğul verme*, *yağmaca*, *gabra kaldırmak* ile *asker* ve *muhafiz* şeklindedir.

Bey “Ana Arı, Kraliçe Arı”

Fotoğraf 1: Arı ailesi

Bey, her kovanda veya arı ailesinde bir tane olup o arı ailesinin çoğalmasından bal üretimine kadar her şeyinden sorumlu olan arı çeşidine denmektedir. Tryjarski, bu terimin Avrupa dillerinde *kraliçe arı* olarak adlandırılmasını şiirsel bir çekicilik olarak görmekte ve kelimenin dar bir arıcı çevresine özgü oldukça teknik bir kullanım olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre kraliçe arının Türklerin yaşadığı yerlerdeki geleneksel ismi bey'dir, mesela osm. *arı bey* (2011, s. 142). Derleme Sözlüğü'ne göre

ağızlarda 'bey' terimi, "arı beyi, ana arı" anlamıyla Aydın, Amasya, Muğla, Artvin, Hatay, İçel, Çorum, Trabzon ve Konya'da kullanılmaktadır. Esasında dişi olup asıl görevi yumurtlamak olan bu arının bey olarak adlandırılması Türkçe açısından oldukça önemlidir. Kovan hakkında mevsim ve doğa şartlarına göre her türlü kararı verebilen, ileriye yönelik planlar yapan ve bunu uygulatan, yeri geldiğinde göç kararı dahi alabilen bir yöneticinin bey şeklinde adlandırılması, eski Türk devlet teşkilatıyla ve kültürüyle doğrudan ilişkilidir. Türklerin Orta Asya'da göçebe bir hayat tarzında ve obalar hâlinde yaşadıkları bilinmektedir. Tuncer Baykara bu yaşam tarzındaki bir Türk ailesi için şunları kaydeder: "Türkler, büyük sayıya ulaştıktan sonra, kendilerini idare etmeyi, bir bakıma hâkimiyeti kendileri adına kullanmak üzere bazılarını yetkili kılmışlar, âdeta görevlendirmişlerdir. Türk hayatında idarecilerin ilk basamağı, genellikle Bek/Beğ/Bey diye anılmaktadır" (2001, s. 161). Bey, aynı zamanda başında bulunduğu boyun iç dayanışmasını muhafaza etmek, hak ve adaleti düzenlemek ve gerektiğinde silahla boyun menfaatlerini korumakla vazifelidir (Kafesoğlu, 2007, s. 229). Türklerin kendi yaşantılarındaki bir olguyu gözlemledikleri arı ailesiyle benzeştirerek yönetici konumundaki arıya *bey* demeleri bu bakımdan oldukça anlamlıdır. Söz konusu arının dişilik özelliklerinin bilinmesine rağmen bu şekilde adlandırılması tesadüfi olamaz. Uzun gözlemlerin sonucunda bu karara varılmış olmalıdır.

Gabra Kaldırmak “Kazan Kaldırmak”

Derleme Sözlüğü'nde rastlanmayan *gabra kaldırmak* deyimini çok yaygın olmayan bir kullanımdır. Muğla'nın Ula ilçesinde kaydedilmiştir. İlgi çekici bir yapı olarak değerlendirildiği için de yazıya konu olarak seçilmiştir. Sözü edilen deyim 'bey'le ilgili kullanılmaktadır. Bey teriminin açıklamalarından da anlaşılacağı üzere kovanın yöneticisi

Fotoğraf 2: Gabra kaldırmak

konumunda olduğu ve adeta hükümdar gibi görüldüğü söylenebilir. Dolayısıyla tebaasına da hükümdar gibi davranmalı, yeri geldiğinde hazinenin sandıklarını balla, polenle doldurma emri vermeli, bazen de asker sayısını artırmalıdır. Tüm bunları ya da bunlardan bazılarını gerçekleştiremeyen bey artık saygınlığını kaybeder ve tahttan indirilmek istenir. *gabra kaldırmak* deyimini ise kovan içerisinde bulunan muhtemel bir akil arı heyetinin beye gözdağı vermek için yapımına karar verdikleri ana arı gözlerinin temellerinin atılmasına denir. Bu ana arı gözleri muhakkak beyin görebileceği bir yerde, çoğu zaman da peteğin ortalarında olmaktadır. Çünkü göstermelidir. Amaç farkındalık yaratmaktır. Aksi takdirde bey fark etmeden yapılan ve büyütülen ana arı gözleri de vardır ki bunda amaç doğrudan ihtilal yaparak beyi öldürmek ve yerine yeni bey geçirmektir.

Burada maksat, istenilene beyin cevap vermesi, kendisine çeki düzen vermesi olup aksi takdirde öldürüleceğinin mesajını vermektir. Eğer bey istenileni yapmazsa genelde boğularak öldürülür. Gözdağı vermek veya uyarı maksadıyla yapılan ana arı gözlerine yumurtalar taşınır ve yönetici değişikliğine gidilir. Bu bakımdan söz konusu davranış, Osmanlı Devleti zamanında yeniçeriler tarafından başlatılan isyanlara benzetilmiş olmalı ki bu şekilde bir adlandırma seçilmiştir. Amaç olarak hemen hemen aynı olmasına rağmen *kazan* yerine *gabra* tercih edilmiş olup kelimenin kökeni veya ses gelişimi bilinmemektedir.

Oğul Vermek

Bal arısı kolonilerinin çoğalma içgüdüsü ile yeni bir koloni oluşturmak üzere ana arının bir kısım işçi arı ile birlikte kovanını terk etmesine *oğul verme* denir. 'oğul' terimi ise Derleme Sözlüğü'ndeki verilere göre "arılardan baharda çıkardığı yavru" anlamıyla Anadolu'nun birçok bölgesinde görülmektedir. Oğul verme her dönemde görülebileceği gibi asıl zamanı erken ilkbahar döneminde havaların sıcak ve besin kaynaklarının bol olduğu dönemdir. Çünkü hızlı çoğalan koloninin yeni bir yuva bulması gereklidir. Bu durum da kovadaki bey'le doğrudan ilişkilidir. Gabra kaldırmak deyimiyle alakalı olarak bahsedildiği üzere beyin yönetim ve çalışma prensibinden memnun olunmadığı zaman beyin değiştirilmesi yoluna gidilir. Burada ilginç olan sadece bir tane bey adayı üretilmez. Mevsim ve koloninin mevcuduna göre *meme* denen bu ana gözleri bazen birkaç tane bazen de onlarca olabilir. Burada amaç, bir seçim sonucunda iyi olanın başa geçmesidir. Bu sebeple fazlaca bey adayı üretilir. 16 günlük bir süreden sonra gözlerden çıkan bey adayları bir yandan kontrol edici arılar tarafından muayene edilirken bir yandan da etraflarında tebaa oluşturmaya başlarlar. Bunu nasıl yaptıkları bilinmemekle birlikte siyasetçilerin yaptıkları gibi vaatlerde bulunma ya da politikalarını anlatma şeklinde düşünülebilir. Çünkü anlaşıldığına göre bey ya da beyler kovanın en iyi, genç ve çalışkan arılarını yanlarına alarak kovayı terk ederler. Bunu yaparken yaşlı ve sakat olan arıları kovanda bırakırlar. İşte kovanda

Fotoğraf 3: Gözlerden (memelerden) çıkmayı bekleyen bey adayları

Fotoğraf 4: Oğul Salkımı

gerçekleşen bu olay eski Türklerdeki evlenme çağına gelen erkek evladın obadaki çadırlarının yanındaki çadıra evlenerek çıkmasına benzetilmiş olmalıdır. Türk ailesinde evlenen oğulların hisselerini alıp yeni bir aile kurmak üzere evden çıktıkları bilinmektedir (Kafesoğlu, 2007, s. 228). Deyim olarak koloniden ayrılan söz konusu arı grubunun çıkışına da *oğul verme* veya *oğul çıkarma* denir. Bir başka benzerlik de oğulun çoğu zaman ana kovanın yakınlarında bir yere konmasıdır. Bu elbette evcilleşme veya içgüdüsel bir davranış şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu noktada da eski Türklerdeki erkek evladın uzağa ya da başka obaya değil de hemen babasının çadırının yanına kendi çadırını kurmasıyla benzerlik vardır.

Oğul bir ağaç dalına ya da uygun bir yere konduktan sonra kovana alınır. Birkaç gün rahatsız

edilmemeleri gerekir. Çünkü içeride bir seçim söz konusudur. Ana kovandan çıkan oğul kümesinin içinde çoğu zaman birden fazla bey adayı vardır. Bu bey adayları muhtemel seçim vaatlerine burada da devam ederler. Nihayetinde binlerce arı sadece bir adayı seçer ve onu bey tayin eder. Diğer bey adaylarının ise katledilerek kovanın dışına atıldığı görülür. Bu durum, tıpkı saraydaki taht kavgasının sonucunda diğer şehzadenin öldürülmesine benzemektedir. Bu süreçte arıcıların hemen hepsi kovayı rahatsız etmemek gerektiğini aktarmışlardır. Çünkü seçim bittikten sonra da beyin icraat dönemi başlar ve bu dönem çok hassastır. Kovan açıldığında dışarıdan müdahale edileceğini düşünen korumalar yani muhafızlar, çoğu zaman üzerine çullanarak beyi saklarlar. Hatta bazen bunun ölçüsünün kaçırılarak beyin havasızlıktan öldüğü bilindiğinden de bir süre kovayı rahatsız etmemek gerekir. Halk arasında bilinen adıyla oğul balı da bu tür kovanlardan alınmaktadır. Çünkü bahsedildiği üzere kovandan ayrılan bey adayları hatırı sayılır çoklukta genç ve çalışkan nüfusla ayrılırlar. Yeni yönetim tarzını benimseyen bu arılar diğer arılardan daha uzağa giderek, daha çok çalışarak kısa sürede petekleri balla doldururlar. Çünkü kovandan ayrılırken yanların bal alamazlar ve yeni çıkacak yavrular için de çokça bal ve polene ihtiyaç olacaktır. Bu nedenle daha fazla çalışma zorunluluğu ve isteği vardır.

Kaynak kişilerin aktardığına göre bazen diğerlerinden daha erken çıkan bazı bey adaylarının hemen diğer ana arı gözlerini gizlice delerek onların ölümüne sebep oldukları tespit edilmiştir. Bu davranış ise hükümdarların erkek çocukları arasındaki taht kavgalarına benzemektedir. Erken doğan bey adayları gücünün yettiği ölçüde savunmasız kalan diğer bey adaylarını katletmektedir. Hatta bu çekişmenin daha bey adaylarının yetiştikleri gözlerde başladığı, oradan bazı tiz sesler çıkararak adeta kendi aralarında kavga ettikleri aktarılmıştır. Nihayetinde hem bedenen daha güçlü hem de vaatleriyle tebaasına kendini kabul ettiren bey adayı, kovanın hükümdarı olur. Bunun gerçekleşmesi ise farklılık gösterir. Doğrudan mevsim ve doğaya bağlı yaşayan arılar, bazen bey adayının diğer beyleri katletmesine izin verirken hatta kendileri de buna yardım ederken bazen de çekişmeyi serbest bırakıp oğul verme işleminin gerçekleşmesine izin verirler. Arıcıların bu konudaki tecrübeleri bazen kovandan çıkıp yeni bir koloni kurmadaki risklerin hesaplanarak böyle bir kararın alındığı yönündedir. Bu durumda risk fazla ise koloni içinde seçim gerçekleştirilip bir adayın bey olmasına izin verilirken bazen de bölünme yoluna gidilmektedir. Bu konuda çoğu zaman arıların içgüdülerine güvenilmesi gerektiği de söylenir. Çünkü zamansız oğul verme işlemi pek olası değildir ve olsa dahi hayatlarını sürdüremedikleri bilinmektedir.

Beyde aranan özelliklerin biri de bedenen güçlü olmasıdır. Çünkü beyin kısa sürede binlerce yumurta üretebilecek nitelikte olması gerekir. Bunun takibi yine kovan içerisindeki doktor ya da bakıcı arılar tarafından yapılmaktadır. Nihai karar onların vereceği rapor doğrultusunda alınıp oğul verme işleminin başladığı söylenebilir. Bu seçim de esasında eski Türk kültüründe kimin daha iyi beylik ya da hükümdarlık yapabileceğine karar vermeye benzemektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında arılarla Türk kültürü arasında kurulan benzerlikler ve kesişen noktalar dikkat çekicidir.

Asker, Muhafız ve Yağma

Bir kovanda veya kolonide normal şartlarda 1 bey, 100-2000 erkek arı, 10-100 bin civarında da işçi arı bulunur. Söz konusu işçi arıların kendi aralarında bir görev dağılımı ve iş süreleri vardır. Söz gelimi yeni doğan işçi arılar ilk başlarda peteklerin temizliğinden ve gözlerdeki doğmamış diğer yavruların bakımından sorumludurlar. Bir yandan onların temizliğini yaparken bir yandan da belirli derecede bir ısı yayarak yavruların üşümelerini engellerler. Sonrasında bir kısmının mum salgılayma özellikleri başlar ve bu kez de petek örme denilen işte çalışırlar. Yaklaşık 21 gün süren bu çıraklık eğitimin sonunda arılar daha profesyonel işlere yönlendirilirler. Bunların bazıları dışarıya tarlacı olarak gidip kovana

bal, polen, propolis ve su taşımakla görevlendirilir. Bir kısmı da kovanda kalarak beyin yakın korumalığını ve kovanın muhafızlığını yapar. Bu muhafızların asıl görevi kovanın giriş deliğinde durarak dışarıdan gelebilecek olan yabancı bal arılarının, yabancı arıların ve böceklerin kovana girişini engellemektir. Bunların sayıları mevsime göre değişir. Eğer kovanın içinde bal miktarı fazla ve dışarıda da yeterince bal yoksa muhtemel bir yağmaya karşı dikkatli olunmalıdır. Dönemsel olarak kovanlar izlendiğinde genellikle güçlü veya sayı bakımından fazla askere sahip kolonilerin askerî bakımdan zayıf ve hasta olan kolonileri yağmaladıkları görülmüştür. Derleme yapılan kişilerden duyulan ve kovanın açılışında şahit olunana göre bazen “askeri çokmuş, askeri iyiymiş” gibi söylemlerle içerideki nüfusun fazlalığı kastedilmektedir. Nihayetinde bu durum kovanın güvenliği ve verimi açısından olumludur. Bunun sebebi bozkır Türk devletinde hemen her Türk’ün savaşa hazır durumunda olması ve Türklerde askerliğin hususi bir meslek olarak görülmemesi olmalıdır (Kafesoğlu, 2007, s. 281). Söz konusu muhafızlarla ilgili aktarılan bir başka bilgi de eğer insanlar tarafından kovanların uçuş delikleri yağmaya karşı daraltılmazsa bunun askerler tarafından sağlandığıdır. Muhafızlar kovanın yaklaşık 10 cm olan girişini propolisle daraltarak sadece bir veya birkaç arının geçebileceği darlığa kadar kapatırlar. Buradaki amaç, askerî bakımdan savunma kolaylığı sağlamaktır. Bu bakımdan nüfusla asker arasında kurulan bağ da hiç şüphesiz Türk devlet teşkilatında askere verilen önemle doğrudan ilişkilidir.

Fotoğraf 5: Bey ve korumaları

Yağma geleneği de eski Türklerde ve elbette başka toplumlarda da görülen bir savaş geleneğidir. Bu anlamda kaynaklarda İstanbul’un uzun süren fetih sürecinde bizzat padişah II. Mehmet’in buyruğu doğrultusunda şehrin üç gün yağmalanmasına izin verildiği geçmektedir. Benzer bir anlayışla yağmacı arıların diğer kovanlara gizlice girerek alabildikleri kadar balı alıp hızlıca kendi kovanlarına taşımalarına da *yağma* denir. Ancak bu durum arıcılar tarafından istenmeyen bir durumdur. Çünkü yağma sırasında zayıf olan koloninin tüm balı başka kovanlara taşınır ve balsız kalan koloni kıtlıktan ölecektir. Diğer taraftan bu yağmanın boyutu bazen tüm arılığa yayılacağından adeta bir savaşa sebep olacaktır. Bu sebeple yağma faaliyeti fark edildiği anda yağmacı kovan ya da kovanlar farklı bir yere taşınarak oradan uzaklaştırılırlar.

Sonuç

Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda kullanılan bazı arıcılık terimleriyle Türk kültürü arasında bazı ortaklık ve benzerliklerin olduğu fark edilmiştir. Bu ortaklıklar, Türkçenin, Türk devlet geleneğinin ve Türk kültürünün korunması ve daha da önemlisi bambaşka bir alana uyarlanması açısından ilgi çekicidir. Bu durum, Türklerin hem ne kadar iyi bir gözlemci olduklarını hem de kendi yaşam şekillerini ayrı bir alana uygulamadaki başarılarını göstermektedir. Yüzyıllarca doğayla iç içe yaşayan Türklerin kendi yönetim şekillerini arı kolonisiyle özdeşleştirdiği ve aynı zamanda Türkçedeki kültüre ait *oğul verme* ve *kazan kaldırma* geleneği ile *bey*, *asker*, *yağma* gibi bazı terimleri başarıyla sakladıkları anlaşılmıştır. Böylece, söz konusu adlandırmalar Türk kültüründe artık kullanılsa bile ayrı bir alanda yaşatılarak bir anlamda kültürel devamlılık da sağlanmıştır. Bu bakımdan başta ağızlar olmak üzere Türkçede yaşayan daha başka kültürel kelime ve terimlerin derlenerek kayda geçirilmesinin ayrıca önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKAR, A. (2019). *Düşünen Türkçe*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BAYKARA, T. (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Derleme Sözlüğü* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ. (2007). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÖGEL, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. C. II. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SARIÖZ, P. (2006). *Arı Biziz, Bal Bizdedir-Dünden Bugüne Türkiye’de Arıcılık*. İstanbul: Stil Matbaacılık.
- TRYJARSKÍ, E. (2011). “Türklerde Arıcılık”. (çev. A. N. Kırgız Sağın). *Acta Turcica*. III/1: 130-161.

RUS DİLİNİN EDATLI BİRLEŞİK CÜMLE YAPILARININ TÜRKÇEYE AKTARIMINDA UYGULANABİLECEK ÇEVİRİ STRATEJİLERİ

Leyla Çiğdem DALKILIÇ*

ÖZ

Bu çalışmada Rus dilinde ilgi zamiri grubunda olan ancak birleşik cümlede bağlaca benzer işleve sahip olduğundan dolayı zamir özelliğinin dışında bağlaç sözcüğü olarak birleşik cümlelerin yan tümcesinin ögesi olan "который" sözcüğünün edatla birlikte kullanımlarından oluşturulan birleşik yapıdaki cümle örnekleri ve bu cümlelerin Rusçadan Türkçeye aktarımındaki zorluklar örnek cümleler üzerinden açıklanarak incelenmektedir. Çalışmadaki cümle türleri yazılı türe dayanan ve konuşma dilinden farklı olarak kurallı kullanımı gerektiren ve kullanım alanı resmi-iş dili ile bilim dilini de içine alan basın-yayın stiline ait örneklerden oluştuğundan ötürü de Rus dilinde bu stil türünün sözdizimsel özelliklerine de kısaca değinilmektedir. Rus dilbiliminde bu cümleler, yan cümledeki bağlayıcı ögenin ana cümle hakkında bilgiye sahip olup bu bilgiyi yan cümleye aktararak taşıması veya ana cümledeki ifade ile ilintili olarak yan cümleyi oluşturmasından ötürü geleneksel olarak bağlayıcı cümleler şeklinde ifade edilirler. Buna karşılık bu cümle yapıları birçok Rus dili sentaks çalışmasında farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Ana cümledeki ana öğelerden bir tanesinin yan tümcede bir başka işlevde olması ve cümlelerin devamının bağlaç sözcüğü yardımıyla ve çeşitli edatların anlamlarıyla daha da zorlaşması, kaynak dilden hedef dile çeviri süreçlerini güçleştirmektedir. Bu çalışmada amaç, bilhassa edatla birlikte açıklayıcı bağlaç kullanılarak oluşturulan cümle yapılarının Türkçeye aktarımındaki zorlukları incelemek, her iki dil arasındaki cümle kurulum farklarını ortaya koyarak bu cümlelerin aktarılabilme yöntemlerine ilişkin öneriler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sentaks, Birleşik Cümle, Bağlaç Sözcüğü, Çeviri Stratejileri, Rusça-Türkçe.

SOME TRANSLATION STRATEGIES FOR CONVEYING COMPLEX SENTENCE STRUCTURES WITH PREPOSITIONS FROM RUSSIAN INTO TURKISH

ABSTRACT

This study examines complex sentences [in Russian] formed using the connector word "который" – which conveys different semantic relationships, especially multiple prepositions in the sentence are involved. It also analyses the difficulty of translating these types of sentences from Russian into Turkish, and provides examples of such. Such a construction mainly exists in written Russian only, and requires its normative usage. As it is prevalent in Russian business writing and journalism, we've also briefly touched how it is used in both contexts. The subordinate part of such a construction – with the help of the connector – contains information about the main sentence. Thus, it contributes to the integrity of the expression. In Russian linguistics, these traditionally referred to as linking sentences. However, many studies on Russian syntax refer to them under a different guise. There are a number of reasons why these sentences are difficult to translate into Turkish: One, the main elements of the main sentence performs a different function in the subordinate clause. Two, the continuation of the sentence becomes more difficult. Three, you have to take the connector and the meanings of various prepositions into account. This will analyse these difficulties of translating such sentences. Our objective is to compare/contrast how such sentences take shape in both languages and present possible ways to approach translating them. We have also attempted to identify problems that students of Russian as a foreign language ought to pay attention to when they encounter similar sentence structures and guide them through how to translate them.

Keywords: Syntax, Complex Sentence, Connector Word, Translation Strategies, Russian-Turkish.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 13.04.2021; Yayına Kabul Tarihi: 25.05.2021

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı ABD; ORCID: 0000-0001-8801-6792, E-posta: lcdalkilic@ankara.edu.tr

Giriş

Dilbilgisinin en önemli dallarından bir tanesini oluşturan sözdizimi, sözcüklerin birbirine eklenmesiyle cümle ve cümle yapılarının nasıl oluştuğunu araştırmakla birlikte sözceleri düzenlememizi sağlayarak her sözcüğe yüklenen işlevler ile bu sözcükler arasında kurulan ilişkileri gösteren kurallar bütünüdür. Şüphesiz, sözcükler her bir dilde farklı şekillerde yan yana gelerek bir ilişki kurmaktadır. Örneğin, Türkçede bu ilişki bazı hâllerde çekim ekleri ile desteklenirken, Rusçada ise bu, kelimeler arasındaki uyum¹ ile mümkün olmaktadır. Veya dilin yapısına göre, cümle içerisinde sözcüklerin düzeni ya çok esnek ya da katı olabilmektedir. Hem Rusça hem de Türkçe için yine esnek bir söz diziminden söz etmek mümkündür.

Tabiatı gereği iletişim amaçlı olan dilde iletişimin en önemli aracını oluşturan cümle, çeviri çalışmalarında söylenmek istenenin doğru anlaşılıp orijinal ifadeyi bozmadan aktarılmasında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada Rus dilinde ilgi zamiri grubunda olan ancak birleşik cümlede bağlaça benzer işleve sahip olduğundan dolayı zamir özelliğinin dışında bağlaç sözcüğü olarak birleşik cümlelerin yan tümcesinin ögesi olan “который”² sözcüğünün edatla birlikte kullanımlarından oluşturulan birleşik yapıdaki cümle örnekleri ve bu cümlelerin Rusçadan Türkçeye aktarımındaki zorluklar örnek cümleler üzerinden açıklanarak incelenmeye çalışılacaktır. Bu bakımdan Rusçadaki birleşik cümle yapılarının özellikleri de ayrıca ele anılacaktır. Çalışmamızdaki cümle türleri yazılı türe dayanan ve konuşma dilinde farklı olarak kurallı kullanımı gerektiren ve kullanım alanı resmi-iş dili ile bilim dilini de içine alan basın-yayın stiline ait örneklerden oluştuğundan ötürü de Rus dilinde bu stil türünün söz dizimsel özelliklerine de kısaca değinilecektir. Bu çalışmada amaç, bilhassa edatla birlikte açıklayıcı bağlaç kullanılarak oluşturulan cümle yapılarının Türkçeye aktarımındaki zorlukları incelemek, her iki dil arasındaki cümle kurulum farklarını ortaya koyarak, bu cümlelerin aktarılabilir yöntemlerine ilişkin öneriler sunmaktır. Bununla Rusçayı yabancı bir dil olarak öğrenen bireylerin çeviri sürecinde benzeri cümle yapıları ile karşılaşmaları hâlinde dikkat etmeleri gereken hususlar da ayrıca ortaya konmaya çalışılmıştır.

Rus Dilinin Sentaks Yapısında Birleşik Cümleler

Dil çalışmaları açısından önemi ve yeri bir yana, sentaks bir milletin dili kullanım ve aktarım özelliklerini bize yansıtır. Yazı dilinin gelişmesiyle birlikte düşünce şekilleri ve bu düşüncelerin dile aktarım biçimleri genişleyerek, dil mevcut morfolojik yapıların ve leksik araçların kullanımının ötesine geçmektedir. Bu bakımdan Rus dilinin günümüzdeki sentaks yapısını anlamak adına art zamanlı olarak gelişimini de ayrıca ele almak gerekir.

Rus dilinde sentaks, ayrı sözcük grupları ve Rus milletinin düşünce yapısının anlaşılmasında önemli bir yere sahip görünüş, zaman gibi yeni gramer kategorilerinin ortaya çıkmasına ön ayak olan dağınık dilbilgisel ilişkilerin derinlemesine incelenmesi neticesinde şekillenmeye başlamıştır. Buna öncü olan ise, günümüz Rusçasında hâlâ eski yapıdaki ifadelerle rastlanmakla birlikte, artık norm dışı kabul edilen kullanımların görüldüğü konuşma dilinden farklı olan yazı dilidir. Yazı diliyle birlikte dil, sistemsel

¹ Rusçası *согласование* (okunuşu – saglasavaniye). Güçlü pozisyonda bulunan ana kelimenin kendisinden önce veya sonra gelen sözcükleri sayı, cinsiyet, ismin hâlleri ve şahıs eki durumlarına göre etkileyen üç ana alt sözdizimsel bağlantı türünden biridir. Sözcükler arasındaki dilbilgisel ilişkiyi sahip oldukları veya olmaları gereken uyum açısından yansıtır. Bu bağlantı türünün diğer ikisi ise, yönetim (управление) ve eklenti (примыкание) ilişkileridir. Yönetim, fiilin hangi öğelerle tümce kurabileceğini gösterir: читать **книгу**, звонить **другу** vb. Eklenti ise, zarf, ortaç, ulaç, sıfat ve sıfatların karşılaştırmalı derecelerine eklenebilen yarısal olarak değişmeyen sözcüklerdir: **быстро** бежать, мчатся **быстрее**, цвет-**хаки**, говорить **не переставая** vb.

² Türkçeye aktarımındaki ifadesi *ki* ekine denktir denebilir. Bu İngilizcedeki which/that bağlaçlarının görevi ile aynı özelliği aktarır.

olarak belirli kurallara bağlanmış ve kullanım sınırları çizilmiştir. Dili, bir toplumun kullandığı belirli işaretler sistemi olarak tanımlayan V.V. Kolesov, dilin sistemselliğine işaret ederken, metinleri ise düşünsel bağlarla birbirine bağlanmış, bağlam ve bütünlüğün önemli olduğu sıralı işaret birimleri dizisi olarak tanımlamaktadır, bu açıdan “metin, dilin belirli bir milli yapıdaki tezahürüdür”(Kolesov, 2010, s. 392).

Birçok tanımı olan cümlenin 1) predikatiflik³; 2) kiplik⁴; 3) belirlilik⁵ olmak üzere her bir cümleyi oluşturan üç temel özelliği mevcuttur. Predikatiflik, dış dünyanın gerçekliklerine, olgulara yönelik bir yargıda bulunma veya bir yargıyı inkâr etme eylemlerinin gerçekleştirildiği durumdur (Gvozdev, 1973, s. 7). Çekimli fiil ile aktarılan ve özne ile ifade edilen iki temel öğeli yapıları temsil eder. Bu bakımdan söylemler, dildeki diziliş özelliklerine uygun olarak bir araya gelerek fiil ile aktarılır. Predikatiflik çağdaş Rus dilinde şahıs, zaman ve kiplik kategorileri ile iç içe geçmiştir. Eski Rusça cümlelerde ise, gerçekliğe yönelik olayların zaman kategorisi ile aktarımı söz konusu olduğundan predikatiflik, zaman kategorisi ile birlikte ele alınmaktaydı. Eski Rusça cümle yapılarının çoğunlukla mekân, zaman bilgileri ile eylemin kim tarafından yapıldığının belirtildiği ifadelerle basit cümle yapılarıyla aktarılmaları yaygındır (Kolesov, 2010, s. 395). Bu bakımdan Eski Rusça metinlerden başlayarak günümüzde cümlelerin kurulumunda yüklem başlıca role sahiptir. Cümlelerde yapılan eylemi aktaran yüklem yanı sıra, eylemi yerine getiren kişinin herhangi bir olay veya durum karşısındaki tutumunu “gerçek olan, gerçekten var olan/olmuş olan veya mümkün olan, gerekli olan veya isteniyor gibi” aktaran cümlenin temel özelliklerinden bir diğeri ise kipliktir (Gvozdev, 1973, s. 8). Cümle kuruluşlarında birincisi, ikincisine oranla birincil konumda olmakla birlikte, kiplik basit cümle yapılarından karmaşık cümle yapılarına geçilmesine ön ayak olmuştur. Aktarılan bir bilgiyi neredeyse tüm duyu organlarını kullanarak algılayan ve çözümleyen insan, zihninde bu bilgiyi işleyerek farklı gerçeklik olgularına ayırmaktadır. Bu bakımdan olağan, gerçek yargıları temsil eden predikatiflik daha çok mantıksal bir yön sergilerken, kiplik daha çok zihinsel-psikolojik bir süzgecin sonucudur. Bu nedenle, V. V. Kolesov’un belirttiği gibi, “kiplik cümle oluşumlarında daha çok karmaşık cümlelerde yer almak üzere, XV. yüzyılın başlarından itibaren geç bir dönemde olmak üzere görülmeye başlanmıştır” (Kolesov, 2010, s. 396). Bu bakımdan, Eski Rus cümle yapıları basit cümlelerden oluşmakla birlikte yüklem odaklı kurulurken, daha karmaşık yapı cümleler kipliğin belirginlik kazanmasıyla birlikte daha sonra yaygınlaşmıştır. Belirlilik ise, dilde, İngilizcedeki *the, a, an* artikelleri gibi morfolojik göstergelere sahip olmadığından uzun bir süre zarfı boyunca varlığı tartışmalı kabul edilmiş bir özelliktir. Rusçada belirlilik veya belirsizlik durumu, dildeki işlevlerine göre ismi *aktüelleştirme*⁶ ve *belirleme*⁷ araçları çerçevesinde belirgin kılınmaktadır. Tema-rema⁸, sözcük dizilişi, bağlam, anlatı, tonlama, vurgu aktüelleştirme araçları arasında yer alırken; belirtme kimi leksik (işaret ve belirsiz zamirler, zarf, aitlik zamirleri, kiplik parçacıkları vb.); morfolojik (ismin belirtme ve tamlama hâl durumlarında miktar ifadesi, kısa ve uzun sıfat yapıları) ve sentaktik (belirsiz, şahıs ve öznesiz cümle yapıları) araçlarla aktarılabilir (Ugleva, 2006, s. 125-127).

³ Rusçası *предикативность*. Çok anlamlı bir terim olmakla birlikte *çekimli fiil* ve *yüklemsellik* anlamları vardır. Bu çalışmada daha çok ikinci anlamıyla ele alınmaktadır.

⁴ Rusçası *модальность*.

⁵ Rusçası *определённость*. Türkçedeki karşılığı *tanımlılık*, *tanım edatı*, *harf-i tarif* veya *artikel terimleri* ile aktarılmaktadır. İsimle beraber kullanılan bir kelime olup o isme nasıl değinildiğini belirtir, kelimenin belirli, belirsiz bilinir veya bilinmez olduğuna dair bilgi verir.

⁶ Rusçası *актуализация*.

⁷ Rusçası *детерминация*.

⁸ Rusçası *актуальное членение предложения*. Tema-rema veya konu-yorum ikili bilgi yapısı. Rema tümcenin bilgi veren bölümü, tema ise tümcede ilişkilendirme ya da araç görevi yapan bölümdür. Ayrıntılı bilgi için bk. Yeşim Aksan, 2002, s. 14.

Cümlelerin yapısı için, cümlede yer alan kelimeler, anlamsal ve dilbilgisel açıdan birbiri ile bağlantılı ve birbirleri ile uyumlu olarak ardı sıralı gelen ayrılmaz bir sözcükler bütünüdür. Kelime kombinasyonu⁹ olarak adlandıracağımız bu sözcükler bütünü, gösterilen kavramlar arasındaki ilişkileri yansıtır. Rusçada kelime kombinasyonları bir bağımsız bir de bağımlı sözcük gerektirir. Bir bağımsız bir de bağımlı kelime birleşiminin olduğu ifadelerde (Örneğin, kırmızı → *красный* sözcüğü kendisinden sonra gelen isme bağlı olarak dilde yer aldığı için 'bağımlı sözcük'; şemsiye → *зонт* kendisinden önce gelen sıfatın kullanımını belirlediği için 'bağımsız sözcük' olarak karşımıza çıkar), kavramlar arasındaki ilişkiyi belirgin kıldığından bağımlı sözcük önemli bir rol oynar. Bağımlı kelime kombinasyonları her zaman için iki öğelidir (*красный* ← *зонт*; *ребёнок* → *вырос*; *сад* → *цветами*; *подошёл* → *к берегу* vb.) Bağımlı cümle kombinasyonlarının yanı sıra, sıralı kelime kombinasyonları da dilde mevcuttur. Bu kelime kombinasyonları bağımlı kelimelere ek olarak cümlede yer almakla birlikte, aynı işlevi yerine getiren söz dizimlerini yansıtır: *На занятии студенты слушают, читают, пишут*. Örnekten de görüldüğü üzere, sıralı kelime kombinasyonları iki öğeden fazla olabilmektedir. Belirli bir gösterene sahip olmayan sıralı kelime kombinasyonları bağımlı kelime kombinasyonlarında buldukları yere göre şekillenmektedirler: *Дети играли в парке и у реки; Он читает быстро, без запинания, спокойным тоном*.

Cümleler nadiren tek bir sözcükten oluşurlar, çeşitli sözcüklerin yan yana gelmesindeki farklılık ise cümle yapılarındaki farklılığa yol açmaktadır. Rus dilinde cümle yapıları 1) basit cümleler; 2) birleşik cümleler olmak üzere iki temel gruba ayrılırlar. Çalışmamızın odak noktasını oluşturmaları açısından birleşik cümle üzerinde durulacaktır.

Eski Rusçada XV. yüzyılın sonlarına kadar basit cümle yapılarının kullanımı yaygın olmuştur. Bunlar, birleştirme işlevini gören çeşitli bağlaç ve kiplik parçacıklarının (*а, и, да, же* gibi) yardımıyla oluşturulan, serbest bir biçimde yan yana gelebilmesi ile oluşan cümle yapılarıdır. Kuralsız bir biçimde bu yolla oluşturulan metinler kolayca uzayabilen, söz dizimi açısından belirgin olmayan, çok farklı fiil yapılarının kullanılabilirdiği ve bu nedenle de belirli bir sınırı olmayan cümle yapılarını ortaya koymaktadır. V. V. Kolesov, bu yapıları örnek olarak eski yazıtlardaki metinlerden örnekler sunmaktadır:

"И помяну Олегъ конь свои · иже бѣ поставилъ кормити · и не вседати на нь · бѣ бо въпрошал волхвовъ и кудесникъ · от чего ми естъ умрети?.. И укори кудесника · река · то ти неправо глаголють волхъсви · но вся ложь естъ · конь умерлъ естъ · а я живъ... (Лавр.)" (Kolesov, 2010, s. 449)

Anlam bütünlüğünü sağlamak adına kullanılan noktalı işaretler ve bağlaçlar, sonrasında birleşik cümle yapılarının oluşmasına yol açmıştır.

Kronolojik olarak bu yapıların ortaya çıkış sırasına bakacak olursak, Eski Rusçada XI. ila XIV. yüzyıllarda, adcılık felsefesi döneminde gerçek veya gerçek addedilen olaylar, sıralama bağlaçları¹⁰ ve anlamsal açıdan bir arada kullanılan çok sayıda kiplik parçacığının kullanımıyla cümle yapılarının ardı sıralı olay örgüsü aktarımı ile gerçekleşmiştir. Dildeki tüm sıralama bağlaçları öz Rusçadır, başlıcaları *а, да, и, но* bağlaçlarıdır (Kolesov, 2010, s. 409). XV-XVII yüzyıllarda, gerçekçilik döneminde zaman sisteminin gelişmesi, kiplik belirten sözcüklerin ayrılması sonrası, cümleler sıralama bağlaçları kullanılmadan, daha

⁹ Rusçası *словосочетание*.

¹⁰ Rusçası *сочинительный союз*. Sıralama bağlaçları, cümlelerin aynı öğeleri ile karmaşık cümle içerisinde aynı özelliklere sahip basit cümleleri birbirine bağlar. Rusçada sıralama bağlaçları 1) birleştirici bağlaçlar (*соединительные союзы*) *и, да, ни..ни, тоже, также, не только...но и, как...так и*; 2) karşıtlık belirten bağlaçlar (*противительные союзы*): *но, а, да, однако, однако же, зато*; ve ayırıcı bağlaçlar (*разделительные союзы*): *или, либо, то..то, не то...не то, то ли... то ли* olmak üzere kendi içerisinde üçe ayrılır.

çok yan tümce bağlaçlarına¹¹ yer verilerek oluşturulmuştur. Yan tümce bağlaçları, Antik Yunan metin çevirileri sonrasında Eski Rusçaya geçmiştir, bu nedenle bu bağlaçlar ödünçleme yoluyla dile geçmiş olan, belirli bir bağlam çerçevesinde anlam kazandığı için metin düzeyinde belirsiz olan bu bakımdan da çok anlamlı bağlaçlardır (Kolesov, 2010, s. 410). Bu dönemde tek ögeli cümle yapıları ile zarf-fiil, sıfat-fiil gibi yapıların kullanımı artmıştır. Cümlelerle olay örgüsü aktarımında ise sıralı gitmesi gereken eylemlerde sapmalar gözlenmiştir (Kolesov, 2010, s. 450). XVII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarına kadar, bilhassa ise XVIII. yüzyılda, bağlaçlar anlamsal olarak ayrılmış ve sınıflandırılmış, kimi sentaks yapıları zorlaştırılmış veya kısaltılmıştır, bunun sonucunda ise, *потому что, по той причине что* gibi bağlaçlar ortaya çıkmıştır (Kolesov, 2010, s. 450).

Dildeki gereksinimler doğrultusunda basit cümlelerin yanı sıra düşünce ve duyguları bir bütün olarak aktarabilmenin yollarının geliştirilmesi sonucunda birleşik cümle yapıları ortaya çıkmıştır. Rus dilbiliminde birleşik cümle yapılarının özüne ilişkin iki temel yaklaşım mevcuttur. Birinci yaklaşıma göre, sadece basit cümle, cümle olarak adlandırılabilir, birleşik cümle ise cümle değil, iki ya da daha fazla cümlelerin birleşimidir. Başka bir ifadeyle, birleşik cümle, her biri anlamsal ve yapısal bağımsızlığını koruyan cümleler kombinasyonu, birleşimi, bütünlüğü olarak ele alınmaktadır. Birleşik cümle yapısına giren basit cümleler, sahip oldukları temel özellikleri kaybetmemekte, birleşik cümle içerisindeki her bir basit cümle anlamsal açıdan bitmişlik, tam cümle olma, anlamlarını aktarabilmektedir. Bu yaklaşımdan ötürü, sözdizimsel bir birim olarak birleşik cümle teriminin kullanılmasını reddeden görüşler olmuştur. Birleşik cümle, cümle olmadığına göre başka şekilde adlandırılmalıdır. Rus dilbilimci A.M. Peşkovskiy, bunun için birleşik bütünlük¹² terimini önermiştir: “birleşik cümle, birkaç cümleyi birleşik cümle olarak adlandırdığı için karışıklığa neden olmaktadır” (Peşkovskiy, 1956, s. 459) görüşünü savunmuştur. A. A. Şahmatov, birleşik cümleyi, cümlelerin bütünlüğü veya kombinasyonu¹³ olarak adlandırmıştır, S.İ. Abakomov ise, basit cümlelerin her biri temel öğelere sahip oldukları ve cümlelerin tamamlanmışlık anlamını barındırdıkları için birleşik cümle ifadesi yerine predikatif birimler¹⁴ terimini önermiştir (Abakomov, 1942, s. 151). İkinci görüşe göre ise, birleşik cümlelerin özü, öğelerinin tek bir sözdizimsel birim oluşturarak bağımsızlıklarını kaybetmelerinde yatmaktadır. V. A. Bogorodskiy, her bir birleşik cümledeki öğelerin birbiri ile bağlantılı bir bütün oluşturduğunu, bu nedenle de ayrı ele alınmaları durumunda, aktardıkları anlamlara sahip olamayacaklarını, başka bir deyişle tam bir anlam aktaramayacaklarını, “tıpkı kelimenin morfolojik yapısı nasıl ondan ayrı olmadığı ve sadece kelimenin kendisinde bulunduğu” gibi bunun da mümkün olmadığını savunmaktadır: “bu bakımdan birleşik cümlelerin diğer kısımları bağımsız değildirler, yalnızca birlikte bir bütünü oluştururlar” (Bogorodskiy, 1935, s. 229). Bu bakımdan birleşik cümle anlamını, yapısında bulunan basit cümlelerden değil, bir bütün olarak bünyesinde barındırdığı cümle kombinasyonları sayesinde elde etmektedir. Rus dilbiliminde bu görüşü savunan diğer dilbilimciler arasında V. V. Vinogradov ve N. S. Pospelov da bulunmaktadır (Palatovskaya, 2015, s. 16). Dilbilimciler basit cümlelerin, birleşik cümleden ayrıldığı noktaları incelemişler, bu sorunun çözümüne

¹¹ Rusçası *подчинительный союз*. Yan tümce bağlaçları, birleşik cümlelerdeki basit cümleleri birbirine bağlamaya yarayan bağlaçlardır. 1) Açıklayıcı (*изъяснительные союзы* – чтобы, что, как, будто, как будто, ли); 2) zaman (*временные* – когда, пока, как только, прежде чем, едва, перед тем как); 3) sebep (*причинные союзы* – потому что, ибо, так как, оттого, что, вследствие, в связи с тем что); 4) amaç (*целевые союзы* – чтобы, для того чтобы, с тем чтобы); 5) imtiyaz (*уступительные союзы* – хотя, несмотря на то, что, пускай); karşılaştırma (*сравнительные союзы* –); 6) şart (*условные* – если, если бы, раз, ли); 7) sonuç (*следственные* – так что) bağlaçları olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır.

¹² Rusçası *сложное целое*.

¹³ Rusçası *сочетание или сцепление предложений*.

¹⁴ Rusçası *предикативные единицы*.

odaklanmışlardır, buna karşılık her bir dilbilimcinin çalışmalarında farklılıklar olduğu, tek ortak bir görüşün yakalanamadığı söylenebilir.

Bazı dilbilimciler ise, birleşik cümlenin belirli bir yapısal şemaya göre inşa edilmiş ve tek bir iletişimsel bütün olarak işlev görecektir şeklinde tasarlanmış, söz dizimsel bir bağ çerçevesinde bir araya gelen yüklem birimlerinden oluştuğunu savunmaktadırlar. Bununla birlikte birleşik cümlenin bileşenlerinin¹⁵, basit cümlelere özgü olan yapısal ve anlamsal bir bütünlüğe sahip olmakla birlikte, iletişimsel bağımsızlıktan mahrum oldukları savunulmaktadır (Valgina, 2000, s. 269; Zolotova, 2007, s. 91). Diğer bir deyişle, basit cümleler anlamsal, yapısal ve iletişim açısından sorunsuz bir şekilde kullanılabilirken ve her türlü anlamsal özelliklerini koruyarak bunu iletişime yansıtabilirken, birleşik cümleler basit cümlelere ayrıldığında bu özelliklerini yansıtamayarak iletişimsel bir bağımsızlıktan mahrum bir şekilde ortaya çıkmaktadırlar. Cümle ister birleşik ister basit yapıda olsun, cümlenin bileşenleri ya da parçaları tek başına değil, bir bütün olarak cümlenin tümü, iletişim işlevini yerine getirmektedir. Bu açıdan birleşik cümleler, tamamlanmış bir düşünceyi ifade etmeye söz dizimsel araçların yardımıyla dilbilgisel bir bütünü oluşturan cümle yapıları olarak düşünülebilir.

Rus dilinde birleşik cümle yapıları birleşik cümle yapısında bulunan basit cümleler arasındaki ilişki türlerine göre dört grup altında incelenmektedirler. Bunlar: 1) bağlayıcı bağlaçlar kullanılarak oluşturulan sıralı cümleler¹⁶; 2) yan tümce bağlaçları kullanılarak oluşturulan bağlı cümleler¹⁷; 3) cümleler arası bağlantının herhangi bir bağlaç kullanılmadan gerçekleştirildiği bağlaçsız birleşik cümleler ve 4) Karma türde karşımıza çıkan, bünyesinde a) sıralı ve yan tümce bağlaçlı yapılar; b) sıralı ve bağlaçsız yapılar; c) yan tümce bağlaçları ve bağlaçsız cümle yapıları ile d) sıralı, yan tümce bağlaçları ve bağlaçsız yapılarla oluşturulan çeşitli bağlantılarla meydana getirilen birleşik cümle yapıları bulunur.

Sıralı ve bağlı cümlelerin ayrımı XIX. yüzyılda F. İ. Buslaev'in 1869 yılında yayımlanan "Rus Dilinin Gramer Tarihi"¹⁸ adlı eserinde belirlenmiş, XX. yüzyılda ise Rus dilbilimci M. N. Peterson "Rus dilinin sözdizimi üzerine inceleme"¹⁹ adlı çalışmasında, birleşik cümlenin sıralı ve bağımsız kısımlarının belirsiz olduğunu savunarak ana cümle ile yan cümle ayrımını da belirsiz kıldıkları için bu iki kavramda dilsel bir içerik olmadığını öne sürmüş ve bu ayrıma karşı çıkmıştır. A. M. Peşkovski ise birleşik cümlelerin sıralı ve bağlı olarak ayrılmasını bu cümle yapılarının en önemli yapısal göstergesi olarak saymıştır. Bağlı cümlelerde bağlaç göstergesi yan cümlede ön plana çıkarken, sıralı cümlelerde bağlaç göstergesi her bir yüklem ile yüklemelerin arasında yer almaktadır (Korotun vd. 2015, s. 63). Bu bakımdan sıralı birleşik cümlelerin göstergeleri bağlayıcı bağlaçlar iken bağlı cümlelerin araçları ise yan tümce bağlaçlarıdır.

Dildeki bağlaçlar birleşik cümleleri oluşturmanın ötesinde ister sıralı ister bağlı olsun ifadelerin birleştirilebilmesi için kullanılan araçlardır. Yukarıda da belirtildiği şekliyle sıralayıcı cümle oluşturan dildeki bağlayıcı bağlaçlar öz Rusça olup, bağlı cümleler oluşturan yan tümce bağlaçları ise bağlayıcı bağlaçlardan türetilmiştir. Esasen Rusçadaki yan tümce bağlaçları, başta kiplik anlamına sahip kiplik parçacıklarının anlamsal özellikleri ile zenginleştirilerek bağlayıcı bağlaçlarından türetilmiş olup, ardından bağlaç ve kiplik parçacıklarının ayrılmasıyla tam manasıyla bağlaç grubunda yer etmişlerdir (Kolesov, 2010, s. 411). Sıralı cümleler, gramer açısından eşit, aynı türde olan ve bağlayıcı

¹⁵ Burada kastedilen kelime formudur. Rusçası *словоформа*. herhangi bir sözdizimsel rolü yerine getirmeye hazır, dilin bağımsız kısmına ait gramer biçimlerinden birine sahip sözcüktür.

¹⁶ Rusçası *сложносочинённое предложение*.

¹⁷ Rusçası *сложноподчинённое предложение*.

¹⁸ Rusçası *Историческая грамматика русского языка*.

¹⁹ Rusçası *Очерк синтаксиса русского языка*.

ilişkilerle birbirine bağlı olmayan, tek bir söz dizimsel düzlemde yer alan ve eşit derecede bağımsız olan cümlelerden oluşan bir yapıdır (Gvozdev, 1973, s. 220). Bu özellikleri bakımından sıralı cümleler, bağlı cümlelerden ayrılmaktadır. Bağlı cümleler, ise söz dizimi açısından birbirine denk olmayan, yan cümlelerin ana cümleye bağlı olduğu iki cümlelerin bütünüdür. Yan cümlelerin ana cümleye bağlı olması çeşitli bağlaç sözcükleri²⁰ ve yan tümce bağlaçları ile sağlanır. Çalışmamızın odak noktasını birleşik cümle yapılarından, Rusça için iç içe geçmiş bağlaç sözcüklü cümle yapıları²¹ olarak ifade edeceğimiz *который* bağlaç sözcüğü ile kurulan cümle türleri oluşturmaktadır. Türkçeye *-ki* eki ile aktarabileceğimiz *который* sözcüğü Rus dilinde dilin bağımsız kısımlarından zamir grubunda yer alır. Kullanıldığı yere göre iki işlev yerine getirir. Zamir grubundaki *который*, ilgi²² veya soru zamiri²³ olarak işlev görebilir, bu açıdan yapısal olarak her iki zamir türünde görülebilmektedir. Benzerlik sadece yapısal olarak kendisini göstermekle birlikte, ilgi zamirleri soru ifade etmezler, buna karşılık bağlı cümlelerde bağlaç sözcüğü olarak sözdizimsel bir araç özelliği ortaya koyar. Soru ve bağlaç sözcüğü olarak ilgi zamirini karşılaştıralım:

1. *Который* сейчас час? = soru zamiri

2. Я не знаю, *которым* по счёту будет выступление докладчиков = bağlaç işlevinde ilgi zamiri, burada artık zamir değil bağlaç sözcüğü olarak dilde yer eder.

Который ilgi zamiri ismin hâl durumları, sayı ve cinslerine göre yapısal olarak değişir, bilhassa fiilin yönetim çerçevesine bağlı olarak yan cümledeki fiile göre şekillendiği durumlar cümle kurumu ve çeviri faaliyetleri için zorlayıcı olabilmektedir. Bu duruma ilişkin örnekler analiz kısmında ele alınacaktır. *Который* bağlaç sözcüğünün diğer bir özelliği ise, yan tümce bağlaçlarından farklı olarak, cümlelerin bir ögesini oluşturmasıdır. Bu bakımdan bağlaç sözcüğü *который*, cümlede yüklem, yer tümleci, dolaysız tümleç ve öznenin bir niteleyicisi görevlerini yerine getirebilir:

Я не знаю, *который* сейчас час = *который* – isim soylu yüklem²⁴

Это наш новый дом, *в котором* мы будем жить = *в котором* – yer tümleci²⁵

Он рассказал такие *истории*, *над которыми* посмеялись все = *над которыми* – nesne²⁶

Женщина, *которая* приходила днём, оставила вам записку = *которая* – belirleyici²⁷

²⁰ Rusçası союзное слово. Birleşik cümlede bağlaç işlevini üstlenen ilgi zamirleri (относительные местоимения - *кто, что, чей, который, каков, сколько*) veya (местоименные наречия - *где, куда, откуда, когда, как, зачем, почему, отчего*) zamirsel zarflardır. Bağlaçlar yan cümlelerin bir ögesi değil iken bağlaç sözcükleri yan cümlelerin bir parçasını oluşturur.

²¹ Bu terim O.A. Selyunina ve A.T. Medvedeva'nın "*К вопросу о сложенных предложениях с союзным словом "Вместеушего типа"*" adlı çalışmalarından esinlenilerek tercih edilmiştir.

²² Rusçası относительное местоимение. İlgi zamirleri Rusçada *который* sözcüğünün yanı sıra *какой, кто, что, сколько, чей, каков* sözcüklerini kapsar. Kim ve ne anlamındaki *кто* ve *что* kişi ve nesneye işaret ederken; *который* (ki o), *какой*, *каков* (ki o), *чей* (ki onun) bir özelliğe; *сколько* (kadar) varlıkların miktarına işaret eder. Bu bağlamda ilgi zamirleri 1) ilgi-adıl zamirleri: *кто-что*; 2) ilgi-sıfat zamirleri: *который, какой, каков, чей*; 3) ilgi-sayı zamirleri: *сколько* olmak üzere üç alt gruba ayrılabilir.

²³ Rusçası вопросительное местоимение. Soru zamirleri Rusçada *который* sözcüğünün yanı sıra *какой, каковой, кто, что, сколько, чей, каков, зачем, где, откуда, сколько* sözcüklerini kapsar. Cümle başında yer alırlar.

²⁴ Rusçası составное именное сказуемое.

²⁵ Rusçası обстоятельство места.

²⁶ Rusçası дополнение.

²⁷ Rusçası определение.

Rus Dilinde Basın-Yayın Stilinin Sentaks Özellikleri

Dil gerek sözlü gerekse yazılı kullanımda kendisini farklı açılardan ortaya koymaktadır. Sözlü iletişim esnasında daha sade ifade ve yapılar tercih edilirken, dilin kullanım alanı ile ilintili olarak bilhassa gazete dili ve resmi-iş dilinde sözcük seçimi açısından gazete dilinde, dilin her alanından kelime türlerine rastlanırken, resmi-iş dilinde daha resmi ve klişeleşmiş ifadeler tercih edilmektedir. Çalışmamız içerisinde incelediğimiz örnek cümleler basın-yayın dilinden seçilmiş cümlelerden oluşmakla birlikte resmi-iş diline özgü yapı ve kullanımlarında rastlanabildiği çok yönlü bir alandır. Konu yelpazesinin geniş olabilmesi sebebiyle dildeki birçok stil türü iç içe geçebilmektedir. Bu durum stilistik alanında alanlar arası etkileşimin yaşandığı “alan sistemi” kavramıyla ele alınmaktadır (Kojina, 2014, s. 124). Alan sistemi, bir stile ait olan belirgin bir özelliğin başka bir stil türünde görülebilmesidir. Birincil ve ikincil stiller olarak söz konusu stil türü içerisinde ayrılabilen özellikler, ortaya koydukları görevler çerçevesinde bir arada bulunabilirler. Bu bakımdan resmi-iş stilini de dâhil ederek basın-yayın stilinde öne çıkan cümle yapılarının özelliklerine bakacak olursak basın-yayın stilinin en belirgin işlevlerinden olan bilgi aktarımı her şeyden önce bilgilerin belirli bir mantık çerçevesinde analitik bir biçimde sıralanmasını gerektirir. Kısa haber metinlerinde çoğunlukla, 1) sıfat-fiil yapıları ile desteklenmiş bağlaç kullanımlı basit cümle yapıları, 2) karşıtlık, birleştirici, ayırıcı anlamları yansıtan çeşitli sıralama bağlaçlarla oluşturulan bir ögesi, cümledeki temel öğelerde birine bağlı olarak oluşturulan cümle yapıları, 3) tire, parantez gibi kimi yardımcı araçlarla bilginin aktarılmasına yardımcı olan yapılarla oluşturulan cümleler, 4) en fazla üç, en az iki yüklemi içerisinde barındıran, koşul, sebep, sonuç gibi çeşitli anlamsal ilişkileri yansıtan yan tümcelerle bir bütün olarak oluşturulan birleşik cümle yapıları olmak üzere sıralanabilir. Resmi-iş stilinde sıklıkla görülen 1) yer, zaman gibi durum belirten sözcüklerle, ek bilgilerle zenginleştirilen anlam ve tonlamasına göre cümlelerin yardımcı öğeleri ile oluşturulan cümleler ile gereklilik, zorunluluk gibi anlamları yansıtan fiillerin kullanımıyla öznesiz cümle yapılarına gazete dilinde de rastlanabilmektedir.

Birleşik cümle yapılarında kullanılan gazete klişeleri, diğer bir deyişle bir bütün ifadeyi yansıtan kalıplaşmış ifadeler (*резервы повышения эффективности; выйти на проектную мощность vb.*), birçok öğeyi bünyesinde barındıran söz birlikleri²⁸ (*Итогом работы стало выработка предложений по совершенствованию российского законодательства*); sıfat-fiil, zarf-fiil ve çeşitli bağlaç yapıları ile oluşturulan birleşik cümleler çok öğeli ve birçok anlamsal işlevi bünyesinde barındırmalarından dolayı çeviriye yansımaları karmaşık olabilmektedir. Bu bakımdan basın-yayın dili aktarılan bilgiye göre basit cümlelerden de oluşabildiği gibi, bilgi yoğunluğunun maksimum düzeyde aktarıldığı durumlarda uzun yapıdaki çok çeşitli birleşik cümle yapılarının kullanımı da yaygındır.

Edatlı Bağlaç Sözcük Yapılı Birleşik Cümleler

Çalışmamızın analiz kısmını, edat yardımıyla aktarılan iç içe geçmiş bağlaç sözcüklü birleşik tümceler oluşturmaktadır. Esasında Rus dilbiliminde bu cümleler, yan cümledeki bağlayıcı ögenin ana cümle hakkında bilgiye sahip olup bu bilgiyi yan cümleye aktararak taşınması veya ana cümledeki ifade ile ilintili olarak yan cümleyi oluşturmasından ötürü geleneksel olarak bağlayıcı cümleler şeklinde adlandırılmakta olup, ana cümle ile yan cümlelerin oluşturulmasında kullanılan bağlayıcı ifadeye göre cümle türü belirlenmektedir: sıralayıcı bağlayıcı cümleler (S. E. Kryučkov), birleşik yapı-bağlayıcı cümleler (V. V. Şeulin), Sıralı birleşik yapı ek özellikli yan cümleler (V. İ. Troitskiy) gibi çok çeşitli isimlerle adlandırılmışlardır (Troitskiy, 1968, s. 267'den aktaran; Selyunina vd. 2010, s.

²⁸ Rusçası словосочетание. Burada ve daha öncesi ve sonrasında Türkçeleştirilen terimler bir öneri mahiyetindedir.

67). Bunun yanında, Rusçada bağlaç sözcükleri ile oluşturulan birleşik cümlelere ilişkin terminolojik olarak tek bir görüş olmadığı gibi bu cümle yapıları yeteri kadar incelenmiş bir konu alanına sahip değildir. Rusçada bağlaç sözcükleri ile iç içe geçen birleşik cümle yapılarının adlandırılmasına ilişkin farklı görüşler mevcuttur. Cümleler arasında bağ zincir görevi gören ilgi zamirleri ile kurulan bu cümle türleri, ilgi yan cümleleri²⁹ (Migirin, 1952, s. 7), niteleyici nitelikteki ilgi yan cümleleri³⁰ (Gvozdev, 1973, s. 257), özel türdeki ilgi cümleleri³¹ (Akimova, 1955, s. 1-16; 2012, s. 93-95), ilgili-birleştirici cümleler³² (Velikodvorskaya, 1963, s. 23.), açıklayıcı-değerlendirici türdeki cümleler³³ (Andromanova, 1961, s. 22) şeklinde adlandırılmışlardır. Günümüze yakın kimi çalışmalarda ise isim niteleyici birleşik cümleler³⁴ (Akimova vd. 2009, s. 232), iç içe geçmiş bağlaç sözcüklü birleşik cümleler³⁵ olarak adlandırılmaktadır (Selyunina vd. 2010, s. 66). Görülebileceği üzere hem bu cümle yapılarına hem de bu cümle yapıları ile aktarılan cümle türünün adlandırılmasına ilişkin ortak bir görüş bulunmamaktadır. Bundan ötürü biz çalışmamızda bu cümle yapılarını birleşik yapı cümleler olarak adlandırmakta olup, bu cümle türünü ise iç içe geçmiş bağlaç sözcüklü birleşik cümleler olarak ele alacağız.

Bu cümle türleri bağlaç sözcüğü *который* ile oluşturulan ve yan cümle içerisinde ana cümlelerin bilgisini barındıran cümle türleri olup, çalışmada bilhassa bağlaç sözcüğünün fiil yönetimi ile şekillenen edatlı kullanım türleri ele alınmaktadır. Tümce, dilbilgisel olarak hiyerarşik bir düzene sahip olan ilişkiler ağını yansıtır. Sözcükler de aralarındaki ilişkiye bağlı olarak çekim ekleri olarak belirli bir diziliş kuralına uyarlar. Tümce kuruluşlarını belirleyen fiiller özne ile birlikte varlık+eylem ilişkisini özetleyen soyutsal bir dil yapısı olarak karşımıza çıkar (Akerson, 2016, s. 156). Ancak her oluş bu kadar basit değildir. Öznenin bir varlığı etkilemesi ya da ondan etkilenmesi Türkçede örneğin nesnelere aldıkları eklerle kendini gösterirken, Rusçada nesnelere etkilenme durumu edatlarla gösterilir. Bu ve benzeri cümle yapılarında edatların bağlaç sözcükleri ile hem ana cümlelerin öznesini hem de nesnesini etkilemesi çeviri sürecindeki zorluklardan bir tanesidir. Şimdi aşağıda çeşitli ilişkiler çerçevesinde bir araya gelen cümle yapılarını ele alalım.

1. При определённых условиях капельки воды, **из которых** и состоят облака, постепенно начинают сливаться друг с другом, капли становятся все крупнее, тяжелее, и наконец, они проливаются на землю дождём (Planeta zemlya, 2008, s. 58).

Birebir çeviri: *Belirli koşullarda su damlacıkları, ki bulutlar su damlacıklarından oluşur/meydana gelir, yavaş yavaş birbirleri ile bir araya gelmeye başlarlar, damlalar daha da büyür, ağırlaşır ve sonunda yağmur olarak yer yüzüne düşerler (yağarlar).*

Cümlelere baktığımızda, her biri kendi özne ve yüklemine sahip üç cümle yapısı görmekteyiz. Her üç cümlelerin sıralı cümle yapısı ile birbirine bağlı olduğunu belirtmekle birlikte, ilk cümlelerin öznesinin ilgi bağlacı kullanılarak bir özelliğinin aktarıldığı bu açıdan da söz konusu ilgi bağlacının öznenin bir devamı niteliğinde olmakla birlikte, oluşturulan yan cümlede öznenin ayrıca başka bir niteliği de öne çıkartılmaktadır.

a. При определённых условиях **капельки воды**, из которых и состоят облака, постепенно **начинают сливаться** друг с другом

b. **капли становятся все крупнее, тяжелее,**

²⁹ предложения с придаточным относительным.

³⁰ сложноподчинённые предложения с определительным придаточным предложением.

³¹ относительные предложения особого типа.

³² относительно-присоединительные предложения.

³³ относительные предложения пояснительно-оценочного типа.

³⁴ Сложноподчинённое предложение с придаточным присубстантивным (определяющим).

³⁵ Сложноподчинённое предложения с союзным словом вещающего типа.

с. и наконец, **они проливаются** на землю дождём

Yukarıda aktarıldığı şekliyle *состоять* (oluşmak) fiilinin anlamına sadık kalınarak ve -ki bağlacı kullanılarak yapılan çeviri Türkçe cümle yapısına aykırı olmamın yanında cümlede iki özne varmış hissini vermekte ve ekstra bir bilgi gibi görünen -bulutlar- ifadesini anlamsız ve gereksiz kılmaktadır. Yan cümlenin fiilinin değiştirilmesi ve cümlenin baştaki zarf tümcesi (belirli koşullarda) çıkartılarak aktarılması durumunda anlamsal bir çeviri mümkün olmaktadır:

	1	2
капельки воды, из которых и состоят облака = облака состоят из капелек воды * Bulutlar su damlacıklarından oluşur	Bulutları oluşturan su damlacıkları *fiil (образовать – oluşturmak, geçişli fiil) ve yapısı değiştirilmiştir: капельки воды, которые образуют/образующие облака	Bulutların meydana geldiği su damlacıkları * fiil ve yapısı (образоваться – oluşmak, geçişsiz fiil) değişmiştir облака, которые образуются (образующиеся) из капелек воды

Tablo 1: Anlamsal çeviri karşılaştırması

1. kutuda ifade yapısını, 2. kutuda ise hem cümle öğelerinin yerleri hem de cümlenin ifade yapısı değişmiş oldu, orijinal cümlede olduğu şekliyle zarf tümlecinin de başa getirilmesi durumunda ise her iki cümle için anlam kayması meydana gelmektedir. Krş.:

1. *Belirli şartlarda bulutları oluşturan su damlacıkları* – sanki bulutlar belirli şartlarda oluşmaktadır anlamını vermektedir;

2. *Belirli şartlarda bulutların meydana geldiği su damlacıkları* – sanki bulutlar belirli şartlarda meydana gelmektedir anlamını yansıtmaktadır.

Cümlenin geneline baktığımızda ise söz konusu olan, bulutların belirli şartlarda oluşup meydana gelmeleri değil, su damlacıklarının belirli koşullar altında bir araya gelmeleridir.

Çeviri stratejisi açısından yer değiştirme işlemi seçilebilir. Yer değiştirme, kaynak metindeki öğelerin anlamının değiştirilmeden yerlerinin değiştirilmesi ile hedef metne aktarılması işlemidir (Yalçın, 2015, s. 10). İlgili bağlaç sözcüğü kullanılarak oluşturulan yan tümcenin burada Türkçeye girişik cümle yapısı içerisinde sıfat-fiil kullanılarak ve zarf tümlecinin öznenin sonra gelerek kullanılması anlamın korunması açısından uygun düşmektedir.

Krş.: *Bulutları oluşturan su damlacıkları belirli şartlar altında yavaş yavaş birbirleri ile bir araya gelmeye başlarlar, damlalar daha da büyür, ağırlaşır ve sonunda yağmur olarak yer yüzüne düşerler.*

2. Бассейн Тихого океана считается крупнейшим из регионов, **на которые** можно разделить земную поверхность³⁶.

Birebir çeviri: *Pasifik havzası bölgelerin en büyüğü kabul edilir, **ki dünya yüzeyini bölgelere ayırabiliriz.***

³⁶ Kaynak: YDS Rusça sınavı Bahar dönemi – 2018, soru no.:12

İlgi bağlaç sözcüğü kullanılarak oluşturulan bu cümleyi olduğu şekliyle aktardığımızda anlamsal açıdan bir bağlantı kurmak oldukça zordur, ikiye ayırdığımızda ise bize iki farklı yargı ortaya koyar:

a. Бассейн Тихого океана считается крупнейшим из регионов = Pasifik Havzası bölgelerin en büyüğü kabul edilir.

b. Земную поверхность можно разделить **на регионы** = Dünya yüzeyini (Yer yüzünü) bölgelere ayırabiliriz.

Bu cümle yapısında yan tümce Rusçada öznesiz cümle olarak adlandırılan belirli bir öznesi olmayan bir yapıdadır, bu da esasında birebir çevrildiğinde cümlenin neden anlamsız olduğunuz açıklamaktadır. Bununla birlikte “ayırma**ğ**/bölme**ğ**” anlamındaki *разделить* fiilinin, fiil yönetim gereği “bir şeye ayırma**ğ**/bölme**ğ**” anlamı “*на*” edatının kullanımını gerektirmektedir. İkinci cümle birinci cümleden anlamsal açıdan aslında daha bağımsız gözükse de bağlaç sözcüğü ile iki ayrı yapı bir bütün hâline getirilmiş, her biri iki ayrı yargı ortaya koyan cümleler bir noktada birbirlerine bağlandıkları için hâlihazırdaki şekliyle Türkçeye aktarımları anlamsız olmaktadır. Bağlaç sözcüğünün bağlı olduğu “bölgelerden” sözcüğü birinci kısımda zaman tümlecisi olarak işlev görürken, ikinci kısımda fiilin yönetimi çerçevesinde edatla kullanılarak belirtili nesne olarak kullanılmaktadır. Bu durumda ana cümledeki işlevi ile yan cümledeki işlevlerinin farklı olmasından ötürü cümlenin Türkçeye aktarımı ancak ve ancak önce cümle ikiye bölünüp, anlamları belirlenip daha sonrasında ise anlamsal çerçevede bir araya getirilerek birleştirilmeleriyle mümkün gözükmektedir:

Krş.: *Bölgelere ayırdığımız dünya yüzeylerinin arasından Pasifik Havzası, bölgelerin en büyüğü kabul edilir.*

Çeviri stratejisi açısından bu cümlenin aktarımında tıpkı bir önceki örnekte olduğu gibi yer değiştirme kullanılmıştır. İç içe geçmiş bağlaç sözcüklü cümlenin yan tümcesinin Türkçeye aktarımında, nesne konumundaki ögenin, ana cümlenin öznesini niteleyecek şekilde soldan sağa söz dizimi yoluyla niteleyici bir rol yüklenerek gerçekleştirilmiş, böylece cümle bütünlüğü anlam kaybına da uğramadan korunabilmiştir. Burada yer değiştirme stratejisinin yanı sıra, kısmi de olsa bir ekleme (genişletme) yoluyla çeviri yapıldığı söylenebilir. Çeviride ekleme, kaynak metinde bulunmayan bazı sözcüklerin veya ifadelerin hedef metne eklenmesi şeklinde bir strateji türüdür (Yalçın, 2015, s. 110). Buradaki ekleme, Rusçadan Türkçeye ifade aktarımı sırasında orijinal metinde “*içinden*” anlamına sahip ve bir şeyin kaynağına işaret eden *из* edatının yerine bu ifadeye anlamca yakın olan “*arasından*” anlamını veren *среди* edatının kullanılması şeklinde olmuştur.

3. Необходим совместный поиск нового экономического порядка, **при котором** учитывались бы интересы всех стран на равноправной основе (Ankina vd. 2006: 28).

Birebir çeviri: *Yeni bir ekonomik düzen ortak arayışı gereklidir **ki bu yeni ekonomik düzen içerisinde** tüm ülkelerin çıkarları eşit derecede dikkate alınsın.*

Cümle yapısında baktığımızda ana cümle öznesiz cümle türünde olmakla birlikte, yan tümce de yine öznesi belli olmayan buna karşı istek, dilek belirtilen bir cümle yapısındadır. Ana cümlede ismin niteleyicisi konumundaki yeni ekonomik düzen ikinci kısımda zarf tümlecisi olarak işlev görmektedir. Bu bakımdan ana cümlede başka bir işlevde bulunan ve yan tümcede bağlaç sözcüğü ve edat yardımıyla başka bir işleve bürünen niteleyici sözcük veya kelime grubunun, birinci ve ikinci kısımdaki işlevlerinin farklı olmasından ötürü, cümlenin genel yapısının değiştirilmeden Türkçeye aktarımı zor görünmektedir.

Sahip olduğu dokuz³⁷ farklı anlam içerisinde bu cümledeki kullanımı için “bir eylemin gerçekleştiği koşulları” belirten bir edat olan *npu*, yan tümce ile ana cümledeki anlamlarını zenginleştirdiği gibi farklılaştırmaktadır da. Dile özgü belirli koşul anlamlarını veren bağlaçların kullanılmaması, edatın koşul anlamının gereklilik bildiren ana cümleyle iç içe geçmesi çeviri sürecini anlamsal olarak zorlamaktadır. Bu zorluğun giderilmesi yine yer değiştirme yöntemiyle mümkündür. Bu yer değiştirme kaynak metindeki öğelerin hedef metinde yer değiştirmesi ile gerçekleştirilir. Bununla birlikte, tümcenin çizgiselliğinin de değiştirilmesi gerekir. Rusçada sağdan dallanan tümce, Türkçeye aktarırken soldan dallanma şekliyle aktarılmalıdır:

Krş.: *Yeni bir ekonomik düzen için tüm ülkelerin çıkarlarının eşit derecede gözetileceği ortak bir arayışa ihtiyaç vardır.*

Yönetici yani yüklem en sonda yer alır, onun yönettiği birimlerde sol tarafına dizilir, bunu yaparken de kaynak dilin yan tümceci niteleyici konumunda sıfat-fiil yapısıyla aktarılarak özneye bağlanır.

4. Долгосрочная программа наметила конкретные направления, **по которым** пойдёт развитие российско-французских экономических связей (Ankina vd. 2006, s. 29).

Birebir çeviri: *Uzun vadeli program belli başlı alanları belirledi ki Rus-Fransız ekonomik ilişkilerin gelişimi bu alanlar üzerinden olacak (gerçekleşecek).*

Bu birleşik cümlelerin hem ana tümcesi hem de yan cümleleri kendi özne ve yüklemelerine sahiptir. Ana tümcenin nesnesi, yan tümcenin nesnesi konumunda birleşmesine rağmen, iki ayrı öznenin ve iki ayrı yüklem bir nesneyi belirli kılması, kaynak dilden hedef dile anlam aktarımını zorlaştıran bir etmen konumundadır. Bununla birlikte ana cümle ile yan tümcenin zamansal açıdan öncelik ve sonralık sırasında göre farklı zaman dilimlerine işaret etmeleri de çeviri sürecine etki eden bir diğer zorlayıcı etmendir. Bu zorlayıcı etmenlerin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak yer değiştirme stratejisinin yanı sıra dönüştürüm stratejisi de uygulanabilir. Dönüştürüm, kaynak dildeki sözün hedef dile farklı bir formda aktarılması işlemidir (Yalçın, 2015, s. 99). Burada yan tümcenin ana cümledeki öznesinin niteleyici hâline getirilmesinin yanı sıra, ana cümledeki aktif yapıdaki fiili, pasif yapıdaki bir formla Türkçeye aktarılmıştır:

Krş.: *Rusya ve Fransa arasında ekonomik ilişkilerin gerçekleştirileceği belli başlı alanlar uzun vadeli program çerçevesinde belirlendi.*

5. Во все времена в дипломате ценились качества, **о которых** ещё в XVIII веке говорилось французским дипломатом Кальером в его книге «О способах вести переговоры с монархами» (Ankina vd., 2006, s. 29).

Birebir çeviri: *Bir diplomatta her zaman niteliklere değer verilmiştir ki o nitelikler hakkında XVIII. yüzyılda Fransız diplomat Calliler tarafından "Hükümdarlarla Müzakere Yolları Üzerine" kitabında dile getirilmiştir.*

Burada ana cümlesi iki öğeli olan basit bir cümle yapısı ile ilgi zamiri bağlacı ile devam ettirilen yan tümceden oluşan birleşik bir cümle söz konusudur. Birinci cümledeki öznesi, pasif yapıdaki ikinci cümleye ismin bulunma durumunun “hakkında” anlamını veren o edatı ile bağlanmıştır. Yan cümleye bağlanan sözcük ile ana cümlede yan cümleye bağlanan sözcüklerin işlevleri farklıdır: - качества - nitelikler - ana cümlede özne, yan cümlede tümleç konumundadır. Bu bakımdan bu cümledeki Türkçeye aktarımında anlam bağını bozmamak adına nitelikler sözcüğünün işlevi korunmalı ve bu nitelikleri belirli

³⁷ Bu edatın kullanım özellikleri ve anlamları için bk. online viki sözlük <https://ru.wiktionary.org/wiki/%D0%BF%D1%80%D0%B8>

kılan ikincil anlamlar özneye bağlanarak aktarılmalıdır. Bu bakımdan yine yer değiştirme ve dönüştürüm stratejilerinin kullanılması uygundur:

Krş.: XVIII. yüzyılda Fransız diplomat Callier tarafından “Hükümdarlarla müzakere yolları üzerine” adlı kitabında dile getirilen ve bir diplomatta olması gereken niteliklere her zaman değer verilmiştir.

6. В регионе объявлен режим чрезвычайной ситуации после взрыва бытового газа, **в результате которого** обрушился подъезд десятиэтажного многоквартирного дома.³⁸ [Владимир Путин прибыл в Магнитогорск // Коммерсант, 2018.12.31]

Birebir çeviri: *Gaz patlaması sonrasında bölgede olağan üstü hâl ilan edildi **ki gaz patlamasının sonucunda** on katlı çok daireli evin girişi çöktü.*

Sebep-sonuç bağlantılı cümle yapılarında bilhassa birleşik yapı ve bağlaç sözcüklü cümle yapılarında sebep iki sonuçla sunulmaktadır:

Sebepler: 1) gaz patlaması

Sonuç: 1) olağan üstü hâl ilanı; 2) binanın girişinin çökmesi

Bu nedenle Türk dili için olağan olan sebep-sonuç ilişkili cümlelerin mantık sırası bozulmakta bu bakımdan da bütün bir cümle hâlinde aktarımında güçlükler yaşanmaktadır. Bir sebep ve bir sonuç şeklinde bir anlam aktarımı için yine temel sebebe bağlı olarak meydana gelen diğer olaylar nitelenerek neden-sonuç ilişkisi bir cümle yapısı ile aktarılabilir:

Krş.: *On katlı çok daireli evin girişinin çöktüğü gaz patlaması **sonucunda (sonrasında)** bölgede olağan üstü hâl ilan edildi.*

7. Листья почти всех растений зелёные, так как содержат зелёный пигмент хлорофилла **с помощью которого** растения превращают солнечную энергию в питательные вещества (Planeta zemlya, 2008, s. 58).

Birebir çevirisi: *Neredeyse tüm bitkilerin yaprakları yeşil renklidir, yeşil klorofil pigmenti içerdiği için **ki onun yardımıyla** bitkiler güneş enerjisini besin maddelerine dönüştürür.*

Bu cümle yapısına baktığımızda yan cümlesi, yan tümce bağlaçlarından olan sebep bağlacı ile aktarılan ve yine yan cümledeki “хлорофилла” tümlecinin niteliğini açıklayan edat ve bağlaç sözcüğü ile devam etmektedir. Hem yan tümce hem de bağlaç sözcükleri iç içe geçmiş cümleler dizisini oluşturmuşlardır. Bunun yanı sıra, yan tümcedeki sebep bağlacı ve ana cümle ile bağlaç sözcüğüyle devam eden kısımlar birbirinden bağımsız yargıları aktardıkları için bu cümlelerin bölünmeden Türkçeye aktarımını güçleştirmektedir. Bu bakımdan benzeri cümle yapılarının aktarımı için iki yol izlenebilir: a) Birbirinden bağımsız cümle yapıları ile aktarılabilir, ancak burada anlamsal bütünlüğün sağlanabilmesi açısından bilgi sıralamasında sondan başa doğru gidilebilir: a) Bitkiler klorofil yardımıyla güneş enerjisini besin maddelerine dönüştürürler. Yeşil renkli klorofil pigmenti içerdikleri için neredeyse tüm bitkilerin yaprakları yeşildir; b) iki ayrı yargının birleştirilerek tek bir yargıya getirilmesi sonucunda öznenin bir niteleyicisi olarak aktarılabilir: b) Klorofil yardımıyla güneş enerjisini besin maddelerine dönüştüren, yeşil renkli klorofil pigmenti içeren tüm bitkilerin yaprakları yeşildir.

³⁸ Kaynak: Rusça Ulusal Derlemi, Gazete alt derlemi, Vladimir Putin Magnito-gorsk’a vardı // Komersant gazetesinin, 2018. 12.31 tarihli haberi [Владимир Путин прибыл в Магнитогорск // Коммерсант, 2018.12.31]

8. Учёные Калифорнийского университета в Сан-Франциско определили механизм, **благодаря которому** кровь, перелитая от молодых мышей старым, останавливает старение и защищает мозг от нейродегенеративных заболеваний³⁹.

Birebir çevirisi: San-Francisco'daki Kaliforniya Üniversitesi bilim adamları mekanizmayı buldular **ki bu sayede** genç farelerden yaşlılara aktarılan kan yaşlanmayı durduruyor ve nörodejenaratif hastalıklarından beyni koruyor.

Bu cümle yapısına baktığımızda ana cümle ile bağlaç sözcüğü ile oluşturulan yan tümcede iki ayrı özne ve yüklem yapısının olduğunu görürüz. İki ayrı yargının tek bir cümle içerisinde birleşmiş olması Türkçeye aktarımında anlam kaymasına neden olabilmektir, bu nedenle "sayesinde" edatının ana cümleye eklenerek aktarılması ve yan cümledeki öznenin zarf-fiil ile bağlanarak özneyle bütünlük sağlanması sonucunda yapılacak olan yapısal değişikliklerle ifadenin aktarımı mümkündür:

Krş.: *San-Francisco'daki Kaliforniya Üniversitesi bilim adamları buldukları mekanizma sayesinde yaşlı farelerden gençlere aktarılan kanın yaşlanmayı durdurarak beyni nörodejenaratif hastalıklardan koruduğunu keşfettiler.*

9. В Москве произошла массовая авария, **из-за которой** оказалось отчасти заблокировано движение по МКАД⁴⁰.

Birebir çeviri: *Moskova'da büyük bir kaza meydana geldi **ki bunun yüzünden** Moskova Çevre Yolu'ndaki trafik kısmen tıkanmış oldu.*

Buradaki cümle sebep-sonuç ilişkisinin bulunduğu bağlaç sözcüklü birleşik bir cümledir. Ana cümledeki özne, neden belirten edat ile bağlaç sözcüğü kullanılarak yan tümceyi oluşturmuştur. Ana cümlede ve yan cümlelerde ayrıca birbirinden bağımsız özne ve yüklemelerin bulunması ve ana cümlede özneye ait bilginin yan tümcenin sonucunu oluşturması cümlelerin iki şekilde Türkçeye aktarımını mümkün kılmaktadır. Bu bakımdan cümle çevirisi, ifadenin anlamını bozmadan sebep belirten -den dolayı edatı isme eklenerek a) *Moskova'da meydana gelen büyük kaza **yüzünden** Moskova Çevre Yolunda trafik kısmen tıkanmış*⁴¹ ya da b) *Moskova Çevre yolunun kısmen tıkanmasına **neden olan** büyük bir kaza meydana geldi*⁴² biçimlerinde aktarılabilir. İkinci aktarım şeklinde kazanın nerede olduğu diğer ifadelerin arasında yer aldığı için olayın meydana geldiği yer zarfının kaldırılması gerekir, aksi takdirde fazladan ve gereksiz iki bilgi (1. Kazanın Moskova'da olması 2. Kazanın Moskova Çevre yolunda meydana gelmesi) bir cümlede yan yana gelmiş olmaktadır.

10. Арбитражное соглашение — это договор, **в силу которого** стороны обязуются передавать свои настоящие или будущие споры в арбитраж, а не в государственный суд⁴³.

³⁹ Kaynak: Rusça Ulusal Derlemi, Gazete alt derlemi, lenta.ru haber sitesinde, "Çocuk kanının gençleştirici etkisi kanıtlandı" başlıklı, 2018.02.22 tarihli haber [Доказан омолаживающий эффект детской крови // lenta.ru, 2018.02.22]

⁴⁰ Kaynak: Rusça Ulusal Derlemi, Gazete alt derlemi, gazeta.ru haber sitesinin , "Oto" sekmesinde, "Büyük kazadan ötürü МСҮ'de trafik kısmen durdu" başlıklı, 2018.09.05 tarihli haber [Раздел «Авто». Из-за массового ДТП на МКАД частично перекрыто движение // gazeta.ru, 2018.09.05]

⁴¹ Rusçası: **Из-за** массовой аварии, произошедшей в Москве, движение по МКАД отчасти было заблокировано.

⁴² Rusçası: Произошла массовая авария, которая **стала причиной** частичной блокировки движения по МКАД.

⁴³ Kaynak Rusça Ulusal Derlemi: Tahkim Anlaşması: Hukuki Niteliği ve Kararın Sonuç-ları // Tahkim ve Sivil Mahkeme Süreçleri, 2004.06.28. [Арбитражное соглашение: правовая природа и последствия заключения // «Арбитражный и гражданский процессы», 2004.06.28]

Birebir çevirisi: *Tahkim anlaşması, bir sözleşmedir ki bu sözleşmenin sonucunda (sözleşmeye göre) taraflar mevcut veya gelecekteki ihtilaflarını bir devlet mahkemesine değil, tahkime sunmayı taahhüt ederler.*

В силу ifadesi Rusçada ismin tamlama durumunun edatı olmakla birlikte kalıplaşmış bir ifade olarak dilde yer eder. İşlev alanı resmi-yazılı dildir. Büyük Rusça sözlükte, cümlede sebep ilişkilerini yansıttığı ifade edilse de (Ojegov ve Şvedova, 2003, s. 716), burada olduğu gibi ana cümlenin temel ögesini açıklayıcı rolde bir işlevle ilgi ilişkisi, temele dayandırma, sonuç yansıtma gibi durumları da aktarma özelliğine sahiptir. Bu bakımdan kaynaklarda belirtilen sebep anlamının dışında çok yönlü bir ilişkiler ağını sunabilme özelliğine sahiptir. Aktarabildiği çok yönlü anlam ilişkisi çerçevesinde ise Türkçeye aktarımlarda bilhassa anlamsal açıdan metnin geneline, aktarılmak istenen anlama odaklanması gerekmektedir. Bu açıdan benzeri cümlelerin Türkçeye aktarımında edat+bağlaç sözcüğü işlevli ilgi zamiri kombinasyonu yerine, ifadeyi sadeleştirmek ve anlaşılır kılmak adına, ana cümledeki temel ögeyi doğrudan açıklayan bir niteleyici rolündeki açıklama bağlacı (который) kullanılarak aktarılabilir: a) *Tahkim anlaşması, tarafların mevcut veya gelecekteki ihtilaflarını bir eyalet mahkemesine değil tahkime sunmayı taahhüt ettikleri bir sözleşmedir*⁴⁴. Veya yapıya bağlı kalınarak bir anlam aktarımı tercih ediliyorsa edatın sahip olduğu sebep anlamı dışındaki diğer anlamlar kullanılarak sunulabilir: a) Tahkim anlaşması, söz konusu sözleşmeye göre tarafların mevcut veya gelecekteki ihtilaflarını bir devlet mahkemesine değil, tahkime sunmayı taahhüt ettikleri bir anlaşmadır.

Çeşitli dil stratejileri ile Rusçadan Türkçeye aktarımlarını incelediğimiz iç içe geçmiş edat ve bağlaç sözcüklerinin birleşiminden oluşan birleşik cümle yapılarına baktığımızda çevirilerin hem dilbilim hem de çeviribilim odaklı yaklaşımlarla gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Burada her iki yaklaşım birbirini tamamlayıcı özellikte ortaya çıkmaktadır. Dilbilim odaklı yaklaşım çerçevesinde çeviri etkinliği sırasında dikkate alınan yüzeydeki yapılar metin içi ilişkileri çözmemize yardımcı olurken, çeviribilim çerçevesinde iletişim temel hedef alındığından cümlelerin kaynak dilden hedef dile aktarımında nesnel ögeler kadar çevirmen aracılığı ile öznel ögelerin de yer aldığını söyleyebiliriz (Yazıcı, 2005, s. 76). Çeviri sürecinde öznel ögelerin yer alabilmesi kaçınılmaz olmakla birlikte, “derin bir yapı olan düşünce ve anlam, dilin kalıplarına aktarılmaya çalışıldığı andan itibaren o derinliği kaybederek sığlık yaşamaktadır düşüncesinin” (Demirci, 2015, s. 196) aksine, bilhassa bu cümlelerin aktarımında anlamsal bir kayıptan çok yapısal farklılıklardan kaynaklı dönüşümlerden söz etmek mümkündür.

Sonuç

İki cümle arasında hem anlamsal hem de sözdizimsel açıdan bir bağlantı olan ve yan tümcenin ana tümceye edatlı bağlaç sözcüğü ile aktarılan birleşik cümleleri incelediğimiz çalışmamızda söz konusu cümle yapılarına ilişkin birkaç çıkarımda bulunulabilir. Bağlaç sözcüğü kullanılarak oluşturulan birleşik cümlelerde, ilgi zamiri esasında kelimeler veya kelime kombinasyonları arasındaki, başka bir deyişle bunların bir önceki ifadeyle olan bağlantılarını içeren anlamsal ilişkileri kuran bir göreve sahiptir. Bağlaç sözcüğü ana cümlenin bilgisini kendisinde taşıyarak ikinci yani yan cümlenin oluşturulmasında rol oynamaktadır. Bu rol iki türlü olarak ortaya çıkabilir. Birincisi, ifade edildiği şekliyle ana cümlenin bilgisini kendisinde taşıyarak yan cümlenin devamını sağlar; ikincisi ana cümlenin ögesini niteleyerek cümle bütünlüğünü sağlar. Bu durum bağlaç sözcüğü görevindeki ilgi zamirinin cümlede farklı rollere bürünmesi neticesinde ortaya çıkar. Yapılan incelemelerde bağlaç sözcüğü çoğunlukla ya ana cümledeki öznenin açıklayıcısı ya

⁴⁴ Rusçası: Арбитражное соглашение — это договор, **который** обязывает стороны передавать свои настоящие или будущие споры в арбитраж, а не в государственный суд.

da nesnenin niteleyicisi görevini üstlenmektedir. Bununla birlikte bağlaç sözcüğü, yan tümcenin oluşturulmasında kullanılan ikinci bir eylemin fiil yönetimi çerçevesinde ve edatlar yardımıyla çeşitli anlamsal ilişkilerin ortaya çıkmasına aracılık etmektedir.

Rusça bağlaç sözcüğü yapısıyla oluşturulan birleşik yapılı cümlelerin Türkçeye aktarımında ise birkaç zorlayıcı süreçten söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, ana cümle ile yan cümlede bağlaç sözcüğü ile birleştirilen sözcüklerin işlevlerinin birbirinden ayrı olmasıdır. Örneğin, 1, 9, ve 10 numaralı cümlelerde ilk kısımda özne işlevindeki sözcük, farklı yan cümle türleri oluşturmaktadır. Bir numaralı cümlede, yan tümce ana tümcenin bir nevi ögesidir, özneyi nitelemektedir. İfadenin Türkçeye aktarımında dile uygun olarak yöneticinin en solda kaldığı ve onun da yönettiği birimlerin solunda yer aldığı soldan dallama yöntemi işe yaramaktadır. Bu, cümlelerin Türkçede girişik cümle olarak aktarılan cümle türündeki aktarımlarla çevirilerinin yapılabildiğini göstermektedir. Dokuz numaralı cümlede, her biri yine farklı özne ve yükleme sahip iki ayrı cümlelerin birleşmesi söz konusudur. Ana cümledeki özne, yan tümcede nesne göreviyle yer almıştır. Ana cümledeki bir temel ögenin, yan tümcede başka bir görev yüklenerek oluşturulması, Türkçe aktarımlarda öge ve diziliş bağlantılarını etkilediğinden zorlayıcıdır. Orijinal ifadede kullanılan edatın anlamsal özelliği çerçevesinde yine sebep belirten bağlaç sözcüğü ile bir dilden diğerine anlam aktarımı yapılmıştır. Onuncu cümlede ise, bağlaç sözcüğü yüklem açıklayıcısı konumundadır. Yüklem isim soylu olduğu için kendisinden sonra gelen ifadeler niteleyici olarak Türkçeye aktarılabilir. Bu bakımdan, Rusçada cümlelerin çizgiselliği yani cümledeki sözcüklerin sıralanışı, özne dışında sözcüklerin tümünün yüklem sağında yer alması şeklinde gerçekleşirken, Türkçede bu durum tam tersidir. Rusçada cümle uzayacaksa çoğunlukla sağdan dallanır, Türkçede ise yüklem ve öbek yöneticileri yine çoğunlukla soldan dallanır diyebiliriz. Dillerin bu diziliş özellikleri de zaten çeviriye yansımaktadır.

Ana cümle ile yan cümlelerin devamını sağlayan öğeler arasındaki ilişkiler ağını işlevleri açısından devam ettiren sözcüklerde ise, bir dilden diğerine aktarım edatların anlamsal özellikleri dikkate alınarak sağlanmaktadır. Söz konusu duruma çoğunlukla, 3, 4, 6, 7 ve 8 numaralı örneklerde rastlamaktayız. Ana cümle ve yan cümleler her biri ayrı özne ve yükleme sahip ancak ana cümlelerin yüklemine nitelediği nesne ile yan cümlelerin birbirine bağlandığı yapısal ilişkileri yansıtmaktadırlar. Bu yapıdaki cümle türlerinin Rusçadan Türkçeye cümle yapısını bozmadan aktarımının sağlanması ise, yan tümcenin özne ve yüklemine de nesneye bağlanarak ve sıfat-fiil yapısı ile şekillendirilerek Türkçedeki girişik cümle yapısının kullanılması ile mümkün olmaktadır.

En zorlu aktarımlar ise, 2 ve 5 numaralı örneklerde gözlemlenmiştir. Bu cümlelerin özelliği, iki numaralı cümlelerin, yan tümcesinin öznenin yoksun olmasından, beş numaralı cümlelerin yan tümcesinin ise, pasif yapıda aktarıldığından dolayı gerçek öznesi olmamasından kaynaklanmıştır. İki numaralı cümlede ana ve yan cümlede esasında iki ayrı yargının olması bu yargıların ise sadece ana cümlelerin tamlama konumundaki nesnesinin, yan tümcenin öznesi olarak bir işleve sahip olması ve yüklemine yeterlilik anlamını veren çekimsiz birleşik fiil yapısı ile aktarılması aktarımdaki zorlukları oluşturan etmenler arasında yer almıştır. Beş numaralı cümlede ise, ana cümlelerin öznesi, yan tümcenin nesnesi konumunda bağlaç sözlüğü yardımıyla kullanılmış ancak yan tümce de pasif yapıda gerçek öznenin yoksun olduğundan dolayı aktarımında zorluk yaşanmıştır. Çeviri sürecindeki bu zorluk ise, yan tümcenin ana tümcenin temel ögesi özneye bağlanacak ve niteleyecek şekilde aktarılması ile aşılmıştır.

Sonuç olarak, ana cümledeki ana öğelerden bir tanesinin, yan tümcede bir başka işlevde olması ve cümlelerin devamının bağlaç sözcüğü yardımıyla ve çeşitli edatların anlamlarıyla daha da zorlaşması, kaynak dilden hedef dile çeviri süreçlerini güçleştirmektedir. Bağlaç sözcüklerinin ana ve yan cümlelerde özne, yüklemi nesne ve

belirleyici gibi farklı işlevlerde yer etmesi de bu süreci zorlaştıran etmenlerdendir. Çeviri sürecindeki bu aktarım güçlüklerinde ise, yer değiştirme ve dönüştürme stratejilerinin bilhassa söz dizimi ve gramer yapıları bazında gerçekleştirilmesi bu zorlu süreçleri minimum seviyeye indirgemeye yardımcı olmaktadır.

Bir dildeki her cümle başka bir dile aktarılabilme özelliğine sahiptir, önemli olan ise kaynak dildeki yapısal özelliklerin ve anlamsal özelliklerinin çokça bozulmadan erek dile aktarılabilmesidir. Bu bakımdan bir dildeki yatay düzlemde sözdizimsel ya da dilbilgisel farklılıklara rağmen, kaynak metnin, anlamının korunarak, işlevsel eşdeğerlilik bazında hedef dile aktarımların yapılabileceğini bize göstermektedir. Rusçadan incelenen bu ve benzeri cümle yapılarının ise, Türkçeye hem girişik hem de birleşik cümle türleri ile aktarılabilceği ve Rusçadaki yan tümcelerin Türkçeye aktarılırken sıfat-fiil yapılarında ifade bularak sunulmasının daha uygun ve verimli olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın bilhassa Rusçayı yabancı dil olarak öğrenen ve çeviri faaliyetlerinde bulunan kişiler için yararlı olmasını ümit etmekle birlikte, Türkiye’de Rus diline yönelik çeviri, tipoloji ve gramer çalışmalarına dikkat çekilmesi ve önünü açması bakımından da ayrıca yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABAKUMOV, S. İ. (1942). *Sovremennyy Russkiy Literaturny Yazık*. Moskva: Sovetskaya Nauka.
- AKİMOVA, G. N. (1955). *Otnositelnie Podçinenie v Nauçnoy Proze M.V. Lomonosova*. Leningrad: Leningradskiy Gosudarstvennıy Universitet. Avtoref. dis. kand. filol. nauk. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- AKİMOVA, G. İ. vd. (2009). *Sintaksis Sovremennogo Russkogo Yazıkı*. St. Petersburg: Fakultet filologii i iskusstv SPbGU.
- AKİMOVA, G. N. (2012). *Oçerki po Sintaksisu Yazıkı M. V. Lomonosova*. St. Petersburg: SPbGU.
- AKERSON, F. E. (2016). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- AKSAN, Y. (2002). “Tümce Konusu: Tanımı ve Kapsamı”. *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler*. Essen: Die Blaue Eule: 13-32.
- ANİKİNA, M. N. vd. (2006). *Sintaksis Slojnopodçinennogo Predlojeniya*. Moskva: Drofa.
- ANDROMANOVA, N. A. (1961). *Slojnoe Predlojenie s Pridatoçnım Otnositelnım Poyasnitelno-Otsenoçnogo Tipa v Sovremennom Ruusom Yazıkı*. Kuybişev.
- BOGORODSKİY, V. A. (1935). *Obşiy Kurs Russkoy Grammatiki*. M.: L.: Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzd.
- DEMİRCİ, K. (2015). *Türkoloji İçin Dilbilim: Konular, Kavramlar, Teoriler*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- GVOZDEV, A. N. (1973). *Sovremennyy Russkiy Literaturny Yazık. Ç. II. Sintaksis*. Moskva: Prosveşenie.
- KOJİNA, M. A. vd. (2014). *Stilistika Russkogo Yazıkı*. Moskva: Flinta-Nauka.
- KOROTUN, O. V. - M. P. ODİNTSOVA (2015). *Sintaksis Sovremennogo Russkogo Yazıkı*. Omsk: izd. OmGU.

- KOLESOV, V. V. (2010). *İstoriçeskaya Grammatika Russkogo Yazıka*. St. Petersburg: Sankt-Peterburgskiy Gosudartvennyy Universitet.
- MİRİĞİN, V. N. (1952). "Otnositelnie Pridatoçnie Predlojeniya". *Russkiy Yazık v Şkole*, № 6: 7-12.
- OJEGOV, S. İ. - Yu. N. ŞVEDOVA (2003). *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka*. Moskva: İTİ Tehnologii.
- PATALOVSKAYA, E. V. (2015). "Razvitie Teorii Slojnogo Predlojenşya v Trudah V. V. Vinogradova". *Russkaya Filologiya: Vestnik Harkovskogo Pedagogiçeskogo Universiteta İmeni G. S. Skovorodi*. I/54: 14-18.
- PEŞKOVSKİY, A. M. (1956). *Russkiy Sintaksis v Nauçnom Osveşenii*. Moskva: Prosveşenie.
- Planeta Zemlya: Detskaya Entsikolpediya* (2008). Moskva: Rosmen.
- SELYUNİNA, O. A. - A. T. MEDVEDEVA (2010). "K Voprosu o Slojnih Predlojeniyah s Soyuznim Slovom 'Vmeşayuşego Tipa'". *Vestnik DVGSGA. Gumanitarnie nauki*. I/4: 66-72.
- ŞAHMATOV, A. A. (1941). *Sintaksis Russkogo Yazıka*. Leningrad: Uçpedgiz.
- UGLEVA, İ. V. (2016). "O Sposobah Opredelonnosti/Neopredelonnosti v Sovremennom Russkom Yazıke". *Vestik Yurskogo Gosudarstvennogo Universiteta*. 5: 125-127.
- VALĞİNA, N. S. (2000). *Sintaksis Sovremennogo Rysskogo Yazıka*. Moskva: Vişşaya Şkola.
- VELİKODVORSKAYA, Z. N. (1963). *Slojnie Predlojeniya s Otnositelno-Prisoedinitelnim Pridatoçnim (V İh Sootnoşenii s Parallelnimi Konstrutsiyami, Vklyuçayuşimi Ykazaletnoe Mestoimenie Eto)*. Moskva: Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet Avtoref. Dis. Kand. Filol. Nauk. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YALÇIN, P. (2015). *Çeviri Stratejileri: Kuram ve Uygulama*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- YAZICI, M. (2005). *Çeviribilimin Temel Kuram ve Kavramları*. İstanbul: Multilingual.
- ZOLOTOVA, G. A. (2007). "Kommunikativnie Aspektı Russkogo Sintaksisa". *Aktualnie Problemy Sovremennoy Lingvistiki*. (ed. L. N. Çurulina). Flinta-Nauka: 101-107.

İnternet Kaynakları

Natsionalnyy Korpus Russkogo Yazıka. Erişim Tarihi: 28.02.2021.

<https://ruscorpora.ru/new/search-main.html>

2018 Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı (YDS) İlkbahar Dönemi Rusça Testi. Erişim Tarihi: 10.01.2021.

<https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/YDSILKBAHAR/CS/RUSCA24072018.pdf>

Vikislovar Online Sözlük. Erişim Tarihi: 07.03.2021.

<https://ru.wiktionary.org/wiki/%D0%BF%D1%80%D0%B8>

ОДУШЕВЛЕННЫЕ / НЕОДУШЕВЛЕННЫЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ В РАССКАЗЕ А.П. ЧЕХОВА «АННА НА ШЕЕ»

Hadi BAK*

РЕЗЮМЕ

Категория одушевленности/неодушевленности имен существительных в русском языке, с одной стороны, отражает деление предметов на живые и неживые, а с другой – имеет четкий грамматический показатель. Вопрос об отношении одних существительных к классу одушевленных, а других к классу неодушевленных остается проблемным. В языкознании нет единой точки зрения по поводу определения лингвистического статуса понятия одушевленности/неодушевленности. Одни ученые признают одушевленность/неодушевленность лексико-грамматическим разрядом слов; другие лексико-грамматической категорией. Кроме того, различны дифференциальные признаки, определяющие принадлежность слов к классу одушевленных/неодушевленных. Выделяются семантический, словообразовательный, морфологический, синтаксический основания. В статье рассматривается функционирование категории одушевленности-неодушевленности на примере отдельного художественного произведения – рассказа А. П. Чехова «Анна на шее». Сопоставление метода вопросов (кто?/что?) и грамматических характеристик склонения имен существительных позволило выявить случаи несоответствия семантики одушевленности/неодушевленности и грамматического показателя исследуемой категории. В результате анализа выделены группы имен существительных: 1) одушевленные имена существительные; 2) неодушевленные имена существительные; 3) имена существительные с колеблющимся показателем одушевленности/неодушевленности (с конкретным указанием на значение в тексте); 4) имена существительные, не имеющие показателей одушевленности/неодушевленности, стоящие вне анализируемой категории. Исследование примеров из текста показывает, что одушевленные и неодушевленные существительные составляют наибольшие группы, в которых представлены как слова, у которых значение грамматического и семантического показателей совпадают, так и слова, у которых значение этих показателей различаются. Гораздо реже встречаются существительные с колеблющимся показателем одушевленности/неодушевленности.

Ключевые слова: категория одушевленности/неодушевленности, грамматический показатель одушевленности/неодушевленности, имя существительное.

A. P. ÇEHOV'UN "BOYNUNDAKİ ANNA" ADLI KISA HİKAYESİNDE CANLI / CANSIZ İSİMLER

ÖZ

Ruşçada canlı/cansız isimlerinin kategorizasyonu, nesnelere simgelediği kavramların canlı mı yoksa cansız mı olduğunu ifade ederken, öte yandan da açık bir dilbilgisel göstergeyle karşımıza çıkar. Rus dilbiliminde konu üzerine yeteri kadar çalışma yapılmasına karşın; isimlerin bazılarının canlı sınıfına, bazılarının cansız sınıfına olan ilişkileri hâlâ problematiktir. Dilbilimde, canlı/cansız ayrımının dilsel statüsünün tanımı hakkında tek bir bakış açısı yoktur. Bazı araştırmacılar, canlılık/cansızlık kavramlarını sözlükbilimsel bir kelime kategorisi olarak kabul ederken diğerleri direkt olarak sözlükbilimsel bir kategori olarak ele alır. Ayrıca, kelimelerin canlı/cansız olarak kategorizasyonunu belirleyen farklı özellikler vardır. Anlambilimsel, morfolojik, şekilbilimsel ve sözdizimsel temeller bu hususta ayırt edicidir. Makalemizde, canlı/cansız isim kategorizasyonunun işleyişi, edebi eser olan A. P. Çehov'un "Boynundaki Anna" adlı eseri üzerinden ele alınmıştır. Çalışma kapsamında, file

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 31.03.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.05.2021

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, ERZURUM; ORCID: 0000-0001-6455-1504, E-posta: hadi.bak@atauni.edu.tr

kim?/ne? sorularının sorulması yönteminin ve isim çekimlenmesindeki gramer karşılaştırılması, canlı/cansız isimler belirlenirken, anlambilimsel ve dilbilimsel kategorizasyonlar arasında ortaya çıkan tutarsızlıkların incelenmesine olanak sağlamıştır. Analiz sonucunda, isimler şu şekilde tanımlanır: 1) canlı isimler; 2) cansız isimler; 3) bağlamsal canlı/cansız isimler (buldukları metnin kapsamına göre spesifikize edilen), 4) canlı veya cansız kategorisi dışında kalan isimler. Araştırma ışığında metin incelemesine göre canlı ve cansız isimler kategorisi, dilbilgisel ve anlamsal açıdan örtüşen ve örtüşmeyen kelimelerin her ikisinde sergilendiği en büyük grubu oluştururken bağlamsal endeksli canlı/cansız isimlerin çok daha az yaygın bir kullanıma sahip olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Canlı / Cansız İsim Kategorisi, Canlı / Cansızlığın Dilbilgisel Göstergesi, İsimler.

ANIMATE / INANIMATE NOUNS IN THE SHORT STORY "ANNA ON THE NECK" BY A. P. CHEKHOV

ABSTRACT

The category of animateness/inanimate nouns in the Russian language, on the one hand, reflects the division of objects into living and inanimate, and on the other-has a clear grammatical indicator. The article considers the functioning of the category of animateness-inanimate on the example of a separate work of art – the story of A. P. Chekhov "Anna on the neck". Comparison of the question method (who?/what?) and the grammatical characteristics of the declension of nouns allowed us to identify cases of inconsistency between the semantics of animateness/inanimacy and the grammatical index of the category under study. As a result of the analysis, groups of nouns are identified: 1) animate nouns; 2) inanimate nouns; 3) nouns with a fluctuating animate/inanimate index (with a specific indication of the meaning in the text); 4) nouns that do not have indicators of animateness/inanimate, standing outside the analyzed category. The study of examples from the text shows that animate and inanimate nouns make up the largest groups, in which both words are represented, in which the meaning of grammatical and semantic indicators coincide, and words, in which the meaning of these indicators differ. Much less common are nouns with a fluctuating animate/inanimate index.

Keywords: Category of Animateness/Inanimate Nouns, Grammatical Indicator of Animateness/Inanimate Nouns, Noun.

Введение

Известно, что слово является не только номинативной единицей, называющей явления, предметы действительности, но частью коммуникативного высказывания, поэтому грамматические явления проявляются во всей полноте только в тексте, конкретном речевом окружении (Вак, 2017, с. 38). Читая тексты русских классиков, мы можем обратить внимание на особенности функционирования определенных категорий существительного в отдельных художественных произведениях.

Определенный интерес представляет изучение категории одушевленности имен существительных. Данная лексико-грамматическая категория, с одной стороны, отражает деление предметов на живые и неживые, а с другой – имеет четкий грамматический показатель. По верному замечанию Д. Аксана (2009, с. 85). «термин «имя» использовался для элементов, которые служат для определения живых и неодушевленных существ в природе, мышления, эмоций, событий и ситуаций».

Как известно, к грамматически одушевленным относятся имена существительные, у которых совпадают формы винительного и родительного падежей множественного числа (а также единственного числа для существительных мужского рода): *вижу людей, животных – нет людей, животных*. Совпадение форм винительного и именительного падежей множественного числа

(а также единственного числа для существительных мужского рода) является грамматическим признаком неодушевленности: *вижу облака, деревья и т.п.* Косвенным выражением семантики одушевленности/неодушевленности может являться контекст (Вак, 2021, с. 44-45), однако приоритет при определении грамматической характеристики слова всегда остается за сопоставлением падежей.

Как справедливо отмечает А.Г. Нарушевич (2002, с. 75) «внимание исследователей постоянно привлекают случаи несоответствия объективного статуса предмета характеристике по одушевленности-неодушевленности соответствующего субстантива на уровне языка: *мертвец, кукла, ферзь, народ, дуб* и т.п. Несоответствие, о котором идет речь, может быть рассмотрено как одно из проявлений субъективности в языке».

Нам кажется интересным исследование категории одушевленности/неодушевленности на примере рассказа А.П. Чехова «Анна на шее». При анализе имен существительных, встречающихся в этом произведении, можно отметить, что все имена существительные могут быть подразделены на 4 группы:

- 1-Одушевленные имена существительные;
- 2-Неодушевленные имена существительные;
- 3-Существительные с колеблющимся показателем одушевленности / неодушевленности (с конкретным указанием на значение в тексте);
- 4- Существительные, не имеющие показателей одушевленности / неодушевленности.

При анализе конкретных словоформ в тексте нам кажется уместным использовать план, предложенный Л.Д. Чесноковой (1991, с. 15-16). В работе «Русский язык. Трудные случаи морфологического разбора».

1. Одушевленные имена существительные представляют собой достаточно многочисленную группу, в которой встречаются как имена нарицательные, так и собственные слова, совпадающие в грамматическом и семантическом показателях одушевленности/неодушевленности, а также примеры несовпадения этих показателей (Švedova, 1970, с. 5, 7).

Среди имен собственных достаточно часто употребляется существительное *Модест*, имя мужа главной героини. Обычно это существительное употреблено в форме Им. п. («*Когда Модест Алексич уходил на работу...*»), но мы встречаем формы и Р.п. («*...но она уже не боялась Модеста Алексеевича*»), В.п. («*Он увидел Модеста Алексеича*»). Анализ семантического показателя говорит, что данное существительное обозначает живой предмет, способный к самостоятельному передвижению и отвечает на вопрос (кто?). Исследование грамматического признака, который Л.Д. Чеснокова считает основным и определяющим, показывает, что данное существительное следует относить к классу одушевленных, поскольку мы наблюдаем совпадение форм Р.п и В.п у слова единственного числа мужского рода. Таким образом, мы видим полное совпадение семантического и грамматического показателей у данного слова. Подобную ситуацию мы наблюдаем у слов *Артынов, Петр, Леонтьич*. Все эти существительные обозначают лиц мужского пола, способных к самостоятельному передвижению, и отвечают на вопрос (кто?). Кроме того, мы наблюдаем совпадение форм Р.п. и В.п. «*... приехал господин Артынов с визитом*» (Им.п.); «*Вскоре после Артынова...*» (Р.п.); «*Она увидела Артынова*»(В.п.); «*Петр Леонтьич, запевая сильнее прежнего*» (Им.п.); «*Аня не*

взглянула на Петра Леонтьича». В данных примерах мы наблюдаем полное совпадение грамматического и семантического показателя.

Интересно рассмотреть ряд нарицательных существительных с точки зрения их отношения к признаку одушевленности/неодушевленности. Так, в предложении «*Но мало-помалу и громадного офицера прорвало...*» словоформа *офицера* также обозначает живой предмет, способный к самостоятельному передвижению, и отвечает на вопрос (кто?). В данном контексте это существительное употреблено в форме Р. п., но это же существительное мы встречаем и в форме В. п. «*Вижу громадного офицера*». Сопоставление этих форм показывает, что на основании грамматического показателя данное существительное следует отнести к классу одушевленных, поскольку у него форма Р. п. совпадает с формой В. п.

Иначе ведут себя существительные женского и среднего рода. В предложении «*Глядела лукаво, точно она уже была королева...*» словоформа *королева* обозначает лицо женского пола и отвечает на вопрос (кто?). Грамматический критерий анализа требует от нас образование форм множественного числа Им. п, Р. п, В. п для данного слова. Так это существительное в Им. п. множественного числа будет иметь форму *королевы* в Р. п. множественного числа - *королев*, в В. п. множественного числа *королев*. Мы наблюдаем совпадение Р. п. и В. п. и на этом основании относим данное слово к классу одушевленных существительных, отмечая, что исследование семантического показателя подтверждает правильность нашего вывода.

В предложении «*Вскоре после Артынова приезжал его сиятельство благодарить...*» словоформа *сиятельство* является существительным мужского рода с нетипичным окончанием **о**. Учитывая, что это существительное обозначает живой предмет, способный к самостоятельному передвижению, и отвечает на вопрос (кто?), обратимся к грамматическому показателю. При образовании форм множественного числа мы получаем в именительном падеже слово *сиятельствва*, в Р.п. - *сиятельств* и в В.п. - *сиятельств*. Совпадение форм двух последних падежей также заставляет нас относить данное существительное к разряду одушевленных, отмечая совпадение грамматического и семантического показателей.

Наиболее интересно рассмотреть случаи, при которых мы наблюдаем ряд расхождений. Так, в предложении «*Всегда возилась с Аней и одевала ее изящно, как куклу...*» существительное *кукла* не имеет четкого соответствия между понятием **живое/неживое**, потому что обозначает предмет, являющий подобие живого. Л.Л. Буланин рекомендует задавать к таким существительным вопрос (кто?) (Bulanin, 2006, с. 73). При анализе грамматического показателя мы обращаемся к формам множественного числа *куклы* (Им.п.), *кукол* (Р.п.), *кукол* (В.п.). Поскольку грамматический критерий принято считать основным, мы считаем это слово одушевленным, но отмечаем, что анализ значения обнаруживает несовпадение грамматического и семантического показателей.

Таким образом, анализ одушевленных существительных, встречающихся в рассказе Чехова «*Анна на шее*» показывает, что большинство слов обнаруживает совпадение грамматического показателя с семантическим, но встречаются такие примеры, в которых мы наблюдаем несовпадение и принимаем решение в пользу грамматического критерия.

2. Неодушевленные существительные составляют наиболее многочисленную группу из встречающихся в данном тексте. В отличие от одушевленных, почти все из них являются именами нарицательными. Они обозначают названия бытовых предметов, элементов гардероба, учреждений, помещений, форм занятий.

Рассмотрим некоторые из них. Так, в предложении «... в церкви глядели на нее печально...» словоформа *в церкви* является существительным женского рода, обозначающим религиозное специальное учреждение, являющееся неживым предметом и отвечающее на вопрос (что?). Поскольку это слово относится к женскому роду, мы обращаемся к формам множественного числа: *церкви* (Им.п.), *церквей* (Р.п.), *церкви* (В.п.). Мы наблюдаем совпадение форм Им.п. и В.п. во множественном числе, что говорит о принадлежности слова к классу неодушевленных существительных. Анализ семантического показателя подтверждает правильность нашего вывода. Подобное совпадение наблюдается у большинства неодушевленных существительных женского рода, встречающихся в этом тексте.

Не менее часто встречаются неодушевленные существительные мужского рода. В предложении «*Она любила шоколад...*» словоформа *шоколад* обозначает тип пищевого продукта, неживой предмет, неспособный к самостоятельному передвижению. При постановке вопроса мы используем местоимение *что*. В данном контексте это слово употребляется в форме В.п. При образовании форм (Им.п.) *шоколад* и (Р.п.) *шоколада* мы наблюдаем совпадение форм Им.п. и В.п., что является основанием для отнесения данного существительного к классу неодушевленных при совпадении грамматического и семантического критериев. Подобное совпадение наблюдается почти у всех неодушевленных существительных, встречающихся в данном тексте.

Словоформу среднего рода мы находим в предложении «...*подошел к ней, протягивая блюдечко с красным мороженым*». Существительное *блюдечко* обозначает разновидность посуды, то есть неживой предмет, неспособный к самостоятельному передвижению и отвечает на вопрос (что?). В данном предложении это слово употреблено в форме В.п. единственного числа. Образует формы Им.п., Р.п., В.п. множественного числа: *блюдечки* - Им.п., *блюдечек* - Р.п., *блюдечки* - В.п. Формы Им.п. и В.п. равны друг другу, следовательно, данное существительное является неодушевленным, что подтверждает анализ его значения и вопроса.

Особую группу неодушевленных существительных, встретившихся в данном произведении, составляют слова, которые обозначают парные неживые предметы. Ряд этих слов имеют соотносительные формы единственного числа (*усы-ус*), но данные существительные чаще употребляются во множественном числе, так как в реальной действительности эти предметы встречаются лишь в парных экземплярах. Рассмотрим предложение «*Аня должна была<...> штопать братьям чулки*». Словоформа *чулки* отвечает на вопрос (что?) и обозначает неживой парный предмет, поэтому мы считаем это существительное семантически неодушевленным. В данном контексте слово *чулки* употреблено в форме В. Образует соотносительные формы Им. п., Р. множественного числа. Мы получаем слова *чулки* (Им. п.) и *чулок* (Р. п.). Сопоставив формы 3-х падежей, можно отметить, что Им. п. совпадает с В. п., что свидетельствует о принадлежности существительного *чулки* к классу неодушевленных. Анализ значения и вопроса, проведенные выше, подтверждают правильность вывода.

В рассказе Чехова «*Анна на шее*» также встречаются существительные, в которых наблюдаются несовпадения анализа грамматического и семантического показателей. Так, в предложении «*Толпа сослуживцев и родных стояла...*» интересна словоформа *толпа*. Это существительное обозначает скопление людей (живых существ). Л.Л. Буланин (2006, с. 76) рекомендует к словам, обозначающим людей как одно целое, задавать вопрос *кто?* При анализе грамматического показателя мы

получаем формы *толпы* (Им. п.), *толп* (Р. п.) и *толпы* (В. и.). При сопоставлении падежных образований оказывается, что совпадение форм Им. п. и В. п. позволяет считать слово *толпа* грамматически неодушевленным. Поскольку грамматический показатель мы признаем определяющим, это существительное следует отнести к классу неодушевленных, отметив несовпадение значения, вопроса и грамматического показателя.

3. Существительные с колеблющимся показателем одушевленности /неодушевленности встречаются в тексте наиболее редко. Это объясняется тем, что подобные существительные составляют сравнительно небольшую группу слов в русском языке. Употребление таких единиц по естественным причинам составляет значительно меньший процент, чем употребление существительных, принадлежащих к классу неодушевленных существительных. В тексте интересующего нас произведения мы встречаем пример такого словоупотребления: «*Пойдите прочь, болван!*». Мы знаем, что слово *болван* являясь прежде обозначением античного бога, переносится на людей, приобретая пренебрежительно-негативную окраску. Случаи употребления такого существительного в бранном значении по отношению к человеку предполагают наличие морфологических признаков одушевленности. В данном контексте это слово выполняет функцию обращения, что предполагает употребление его в форме Им. п. Руководствуясь лишь грамматической формой слова, мы не можем точно определить характеристику слова по отношению к категории одушевленности /неодушевленности. Но, имея в виду семантику данной словоформы, то есть применение к характеристике живого лица, мы гипотетически можем образовывать формы Р. п. и В. п. для употребления слова именно в этом значении. Мы получаем словоформы *болвана* (Р. п.) и *болвана* (В. п.). Сопоставление этих форм показывает, что существительное *болван* имеет в данном контексте морфологические признаки одушевленности, но мы отмечаем, что в другом значении оно может выступать как неодушевленное, подобно существительным *идол*, *истукан*. Необходимо отметить, что употребление существительного *болван* как одушевленного значительно в большей степени распространено в русском языке, чем употребление его неодушевленного варианта, являющегося для современной речи устаревшим.

4. Последнюю группу составляют существительные не обладающие грамматическими показателями одушевленности/неодушевленности. Эти существительные представлены тремя типами слов:

1-имена нарицательные, обозначающие лиц женского пола и имеющие окончания **-а(я)**; или имена нарицательные, обозначающие лиц мужского пола с тем же окончанием;

2-неизменяемые существительные, для которых единственным грамматическим показателем одушевленности/неодушевленности может служить форма согласованного определения;

3-существительные женского рода (*singularia tantum*), имеющие лишь форму единственного числа.

Рассмотрим функционирование слов каждой из приведенных выше групп, используя примеры из анализируемого нами текста.

Среди имен собственных наиболее часто употребляется существительное *Анна*, уменьшительно-ласкательные образования *Аня*, *Анюта*, являющиеся именем главной героини. Кроме того, данное существительное достаточно часто

употребляется в другом значении: название ордена, присваиваемого за особые достижения в службе. Интересно отметить, что при обозначении лица женского пола, то есть главной героини, мы не можем сопоставлять морфологические формы падежей, поскольку во всех случаях имеем дело лишь с единственным числом. Например, *«Анюта! Анюта! Анюта! На одно слово»*, *«... сказал он, садясь рядом с Аней»*, *«... стали искать для Ани хорошего человека»*. Нам известно, что для существительных женского рода формы единственного числа недостаточно для определения грамматических показателей одушевленности / неодушевленности. Обратимся к формам согласованных слов. Лишь в одном случае, при наличии парцелляции в предложении *«Вот ты у меня какая... вот ты какая! Анюта!»*. Мы можем определить падеж согласованного определения, выраженного относительным местоимением *какая*, но в этом контексте и слова *Анюта* и слово *какая* употреблены в форме Им. п. единственного числа, чего явно недостаточно для характеристики грамматического показателя одушевленности / неодушевленности. В подобном случае мы отмечаем лишь специфику семантики слова, признавая, что оно обозначает живой предмет, способный к самостоятельному передвижению. Говорить об одушевленности / неодушевленности таких существительных нет оснований, так как нет грамматических показателей.

Употребление существительного *Анна* в значении *орден*, выдаваемый за особые достижения в службе, предполагает возможность образования формы множественного числа. Подобный пример мы встречаем в предложении *«Значит, у вас три Анны: одна в петлице, две на шее»*. В этом случае существительное *Анна* обозначает неживой предмет, неспособный к самостоятельному передвижению, при его анализе целесообразно задавать вопрос (что?): *Получил (что?) Анну*. В чеховском контексте словоформа *Анны* употреблена в форме В. п. При ее сопоставлении с формами Им. п. *Анны* и Р. п. *Анн* мы замечаем совпадение форм Им. п. и В. п., что является основанием для отнесения слова в этом значении к классу неодушевленных. В то же время мы знаем, что слово *Анна* в значении имени лиц женского пола в исключительных случаях при образовании форм множественного числа имеет другие соотносительные падежные пары. Например, *В классе три Анны; нет трех Анн; вижу трех Анн*. В данном случае мы имеем дело с совпадением форм Р. и В. падежей, то есть грамматическим признаком одушевленности.

Учитывая двойную характеристику данного слова, его в равной степени можно, на наш взгляд, относить как к группе существительных, не имеющих грамматических показателей одушевленности/неодушевленности, так и к группе существительных с колеблющимся показателем одушевленности/неодушевленности с указанием конкретного значения в тексте.

Дважды мы встречаем в тексте неизменяемые существительные: *«Модест Алексеевич осмотрелся в купе, разложил вещи по полкам и сел против своей молодой жены, улыбаясь»*; *«В антрактах он не отпускал не на шаг, а ходил с ней под руку по коридорам и по фойе»*. В обоих случаях мы имеем дело с неизменяемыми существительными, заимствованными из европейских языков. Слова *купе* и *фойе* имеют застывшие формы И. П., несмотря на то, что первое употреблено в П. п., а второе – в Д. п. Неизменяемость этих слов говорит об отсутствии морфологических признаков одушевленности/неодушевленности. Кроме того, в обоих случаях словоформы *в купе* и *по фойе* не имеют при себе согласованных определений или придаточного определительного, поэтому мы можем говорить об отсутствии грамматических показателей одушевленности/неодушевленности, определяя лишь специфику

семантики этих слов как обозначающих неживые предметы (Сеснокова, 1991, с. 235).

Достаточно часто мы встречаем в рассказе А. П. Чехова «Анна на шее» случаи употребления существительных женского рода, обозначающих абстрактные понятия и имеющих формы только единственного числа (*singularia tantum*).

В предложении «*В голосе слышалась слабость и доброта*» существительные *слабость* и *доброта* относятся к женскому роду и обозначают абстрактные понятия. Подобные случаи встречаем в тексте неоднократно: «...*в браке он отдает первое место религии и нравственности...*». Словоформы *религии* и *нравственности*, как и словоформы *слабость* и *доброта*, не имеют грамматических показателей одушевленности/неодушевленности, поскольку данные существительные неспособны образовывать формы множественного числа (Sovremenniy russkiy yazik, 2001, с. 367). Имея в виду семантику этих слов, мы можем говорить о том, что они обозначают неживые предметы и по семантическому критерию относятся к неодушевленным. Но совокупный анализ всех признаков не позволяет точно определить одушевленность/неодушевленность данных существительных, поэтому мы оцениваем их как не имеющие грамматических показателей одушевленности/неодушевленности.

Заключение

Итак, проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы.

В рассказе А.П. Чехова категория одушевленности/неодушевленности представлена достаточно широко. Все существительные по признаку одушевленности/неодушевленности подразделяется на 4 группы:

- 1-одушевленные имена существительные;
- 2-неодушевленные имена существительные;
- 3-существительные с колеблющимся показателем одушевленности (с конкретным указанием значения в тексте);
- 4-существительные, не имеющие грамматических показателей одушевленности/неодушевленности.

Исследование примеров из текста показывает, что одушевленные и неодушевленные существительные составляют наибольшие группы, в которых представлены как слова, у которых значение грамматического и семантического показателей совпадают, так и слова, у которых значение этих показателей различаются. Существительные с колеблющим показателем одушевленности/неодушевленности встречаются в тексте довольно редко: мы имеем лишь один пример, такого словоупотребления.

Семантика одушевленности-неодушевленности имен существительных, употребленных в рассказе, является частью образной системы художественного произведения и позволяет А.П. Чехову добиться высокой степени эффективности использования всех семантико-стилистических возможностей лексико-грамматической системы русского языка. В текстах, созданных А.П. Чеховым, представлена стихия русского языка во всех ее проявлениях и тончайших оттенках. Особенности идиостиля произведений А.П. Чехова не выходят за рамки языковой системы и демонстрируют способность русского литературного языка к гибкости, выразительности и богатой образности.

БИБЛИОГРАФИЯ

- BAK, H. (2017). "Faktori Vliyaniya na Smisloviye Otnoşeniya v Predlojeniyah Russkogo Yazıka". *Visnik Kiyevskova Natsionalnava Lingvistiçeskova Universiteta. Seriya Filologiya*. II: 37-41.
- BAK, H. (2019). "Ruşça Söz Diziminde Sözcük ve Sözcük Grupları". *International Conference on Academic Studies in Philology* (26-28 Eylül 2019). Balıkesir: 97-102.
- BAK, H. (2021). "Periferiçeskiye Sredstva Virajeniya Semantiki Oduşevlennosti-Neodushevlennosti". *Izvestiya Yujnova Federalnava Universiteta. Filologiçeskiye Nauki* I:44-47.
- BULANIN, L. L. (2006). *Trudniye Voprosı Morfologii: Posobiye Dılya Uçiteley*. Moskva: Prosveşçeniye.
- ÇESNOKOVA, L. D. (1991). *Russkiy Yazık. Trudniye Şluçai Morfologiçeskova Razbora: Uçeb. Posobiye Dılya Studentov-Filologov*. Moskva: Vışşaya Şkola.
- DOĞAN, A. (2009). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Grammatika Sovremennogo Russkogo Literaturnogo Yazyka* (1970). (ed. N. YU Şvedova). Moskva: Nauka.
- KASATKİN, L. L. vd. (2011). *Obrazovaniya Russkiy Yazık: Uçebnik Dılya Stud.* Moskva: Uçrejdeniy Vışş.
- NARUŞEVIÇ, A. G. (2002). "Kategoriya Odushevlennosti-Neodushevlennosti i Yazıkovaya Kartina Mira". *Russkiy Yazık v Şkole*. III: 75-78.
- Russkaya Grammatika* (1980). (ed. N. YU Şvedova). Moskva: Nauka.
- Sovremenniy Russkiy Yazık-Teoriya* (2001). Moskva: Akademiya.
- VİNOGRADOV, V. V. (1986). *Russkiy Yazık. Uçebnoye Posobiye Dılya Vışşih Uçebnih Zavedeniy*. Moskva.

ESKİ UYGURCA ORGAN ADLARIYLA OLUŞTURULMUŞ KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ*

Murat ELMALI**
Botan C. EKMEK***

ÖZ

Dil kullanımında özel bir yeri olan kalıplaşmış dil birimleri, dil sisteminin en önemli parçalarıdır. Bu dil birimleri, bir dilin anlam bilimi, söz dizimi, biçim bilimi yapısı ile ilgili olduğu kadar kültürel ve sosyal yönü ile de ilişkilidir. Dilin birden çok alanını ilgilendiren kalıplaşmış dil birimlerinin modern dillerdeki kullanımının incelenmesinin yanında tarihî dillerde de ele alınması önem arz etmektedir. Burada dilbilim çalışmalarında önemli bir yere sahip olan kalıplaşmış dil birimlerinin (birleşikler, ikilemeler, deyimler, atasözleri ve kalıp sözler (ifadeler)) Eski Uygurcadaki kullanımları incelenecektir. Eski Uygurca kalıplaşmış dil birimlerinin kullanımı açısından son derece zengin bir yapıya sahiptir. Bu dönemde kullanılan bütün kalıplaşmış dil birimlerini ele almak çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bundan dolayı çalışma adları ile kurulan kalıplaşmış dil birimleri ile sınırlandırılmış, Eski Uygurcada organ adlarıyla oluşturulmuş birleşikler, ikilemeler, deyimler, atasözleri ve kalıp sözler incelenmiştir. Özellikle organ adlarından oluşan kalıplaşmış bu birimlerin tespit edilmesiyle Eski Uygurcanın dolayısıyla Eski Türkçenin oldukça işlek bir dil olduğunu göstermek amaçlanmıştır. Organ adlarının kalıplaşmış birimler oluşturması dikkate değerdir. Türkçenin en eski döneminde dahi kizlek oron “edep yeri, cinsel organ”, kaşanığ yolu “idrar yolu”, et kurtış “et, deri”, ağızıntın ün- “ağızından çıkmak; söylemek” vb. kalıplaşmış yapıların olması Türkçenin işlek ve derin bir anlam yapısının olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Eski Uygurca, Organ Adları, Kalıplaşmış Dil Birimleri.

FORMULAIC EXPRESSIONS CREATED THROUGH ORGAN NAMES IN OLD UYGHUR

ABSTRACT

Formulaic expressions hold a special place in language. They are one the most important elements of language – culturally, socially, semantically, syntactically, and morphologically. Linguists therefore ought to examine them as they concern various domains of language and linguistics – both modern and historical alike. This study examines how Old Uyghur [would have] used formulaic language units (compounds, reduplications, idioms, proverbs, formulaic expressions (phrases)). Old Uyghur is extremely rich in this sense. We confined this study only to terms for [human] organs and compounds, reduplications, idioms, proverbs, and formulaic expressions (phrases) thereof. We tried to prove that Old Uyghur – and thus the Old Turkish – were good at making formulaic expressions out of organs. Even in early Turkish, the presence of such phases as kizlek oron (private parts, genitalia), kaşanığ yolu (urinary tract), et kurtış (flesh, skin), and ağızıntın ün- (pass someone’s lips, to say) demonstrate just how deep Turkic languages are when it comes to meaning.

Keywords: Old Turkish, Old Uyghur, Organ Names, Formulaic Language.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 24.04.2021; Yayına Kabul Tarihi: 01.06.2021

* Bu çalışma 2018 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında, Doç. Dr. Murat Elmalı danışmanlığında Botan Cudi Ekmen tarafından hazırlanan “Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Organ Adları” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, İSTANBUL; ORCID: 0000-0002-2642-2127, E-posta: muratelmali1@gmail.com

*** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İSTANBUL; ORCID: 0000-0003-2212-1471, E-posta: botanekmen@hotmail.com

Giriş

Kalıplaşmış dil birimleri bütün dillerin söz varlıklarının önemli bir bölümünü oluşturur. Sözcüklerin bir araya getirilerek oluşturulduğu bu birimler genel olarak bir dilin söz varlığındaki *atasözlerini, deyimleri, ikilemeleri, birleşikleri ve kalıp sözleri (ifadeleri)* içerisinde barındırmaktadır. Yabancı kaynaklarda kalıplaşmış dil birimleri ana başlığı altında eğretilmeler (metaforlar), deyimsele eylemler (İng. phrasal verbs) vb. farklı alt başlıklar da bulunmaktadır. Bununla birlikte kalıplaşmış dil birimleriyle ilgili çalışmaların bütününe bakıldığında alt başlıklar arasındaki sınırların çok keskin olmadığı görülmektedir. Açıkça ifade etmek gerekirse söz konusu başlıklar altında incelenen örneklerin hangi gruba dâhil edileceğini tespit etmek kolay bir iş değildir. Konuyla ilgilenen her araştırmacının kendi tanımları ve yapmış oldukları sınıflandırmalar mevcuttur.

Eski Uygur Türkçesi dönemi elimize ulaşan yazılı kaynaklar bakımından oldukça zengindir. Bu zenginlik yerleşik bir hayatın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yerleşik hayatı benimseyen Uygurlar sosyal bir yaşama yönelmiş ve bu bağlamda hukuk, sağlık vb. alanlarda belgeler düzenleyip metinler kaleme almışlardır. Budizm ve Manihaizm gibi dinlerin etkisiyle de metin çeşitliliği oldukça artmış, söz konusu inanışların felsefesini anlatan eserler Uygurcaya tercüme edilmiştir. Bu eserler günlük yaşamdan derin felsefi düşüncelere kadar pek çok konuyu ele alan bir içerik zenginliğine sahiptir. Bu zengin içerik oldukça işlek bir dil ile işlenmiş ve son derece önemli eserler ortaya konulmuştur. Eserlerin dili her türlü anlam yapısını ve her türlü bilimsel bilgiyi bütün netliği ile ortaya koyabilecek bir yapıya sahiptir. Dilin bu yapısının nasıl oluştuğu, hangi dil unsurlarının bu yapının oluşmasında etkili olduğu bu yapıyı oluşturan parçaların ayrı ayrı ele alınması ile daha iyi anlaşılacaktır. Eski Uygurca metinlerin bu bakış açısıyla incelenmesi ve metinlerden hareketle dilin yapısını oluşturan kalıplaşmış dil birimlerinin tespit edilmesi önemlidir. Buradan hareketle bu çalışmada kalıplaşmış dil birimleriyle ilgili tanımlara veya sınıflandırmalara kısaca yer verilmiş, Eski Uygur Türkçesi dönemine ait birçok metin titizlikle taranmış ve organ adlarıyla oluşturulmuş kalıplaşmış dil birimleri tespit edilerek dil bilgisi ve dil bilimi açısından incelenmiştir.

Kalıplaşmış Dil Birimleri

Bir dilin söz varlığındaki söz, söz öbekleri veya söz öbeklerinin bir araya gelerek oluşturdukları cümlelerden her biri birer dil birimi olarak değerlendirilebilir. Kısacası, bir dil sistem olarak ele alındığında o sistemi meydana getiren her bir parçayı dil birimi olarak kabul etmek gerekir. Kalıplaşmış dil birimleri de dillerin söz varlıkları içerisinde yer alan gruplardan biridir. Bu grubun içerisinde atasözleri, deyimler, birleşikler, ikilemeler ve kalıp sözler bulunmaktadır. Söz konusu alanın önemli araştırmacılarından A. Wray, kalıplaşmış dizileri şöyle tanımlar: “Devamlı ya da kesintili, kalıplaşmış veya öyle görünen sözcüklerden ya da farklı unsurlardan oluşan, üretim veya dil grameri analizine uğramak yerine hafızada bütün olarak depolanan ve kullanım esnasında yine bütün olarak çağırılan bir dizidir” (Pawley vd. 1983'ten aktaran; Wray, 2002, s. 9). Bu tanımın bütün kalıplaşmış dil birimlerini içerisine alan oldukça kapsayıcı bir tanım olduğu söylenebilir. Bununla beraber kalıplaşmış dil birimlerinin kusursuz bir tanımının yapılabilmesi ancak bu birimlerin tek tek ayrıntılı olarak incelenmesiyle gerçekleşebilir.

Kalıplaşmış dil birimlerinin sınıflandırılma meselesi de oldukça karmaşıktır. Çeşitli araştırmacılar farklı sınıflandırmaları tercih etmişlerdir. H. Gökdayı söz konusu birimleri şöyle sınıflandırır: 1. Atasözleri, 2. Deyimler, 3. İkilemeler, 4. Birleşikler ve 5. Kalıp Sözler (Gökdayı, 2020). G. Çolak, *Türkçede Fossil Kelimeler* adlı çalışmasında “kalıplaşmış söz birlikleri” şeklinde adlandırdığı büyük grubu şu şekilde sınıflandırmıştır: 1. Atasözleri ve Tekerlemeler, 2. İlişki Sözleri, 3. İkilemeler, 4. Deyimler, 5. Birleşik Sözler (Çolak, 2017). C.

Sarı'nın *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kalıplaşmış Dil Birimleri* adlı doktora tezindeki sınıflandırması ise şu şekildedir: 1. Atasözleri, 2. Deyimler, 3. Dua/Alkış ve Beddua/Kargış/İlenç, 4. İlişki Sözcükleri, 5. İkilemeler (Sarı, 2019). Yabancı araştırmacıların ortaya koydukları bazı sınıflandırmalara da değinmek gerekirse aşağıdakilerden bahsedilebilir. Wray, bu alanda oldukça fazla sayıda sınıflandırmanın yapıldığını söyler ve genel olarak yapılan bu sınıflandırmaların kalıplaşmış dil birimlerinin dört özelliğinden¹ birini veya daha fazlasını ön plana çıkardığını belirtir (Wray, 2002, s. 47). Bu bağlamda İng. *formulaic language* "kalıplaşmış dil birimleri" ana başlığı altında genel olarak şu gruplar incelenmiştir: *proverbs* "atasözleri", *idioms* "deyimler", *compounds* "birleşikler", *metaphors* "metaforlar", *formulaic expressions* "kalıp ifadeler", *binomials*² "ikili adlandırma" (Tannen vd. 1977; Wray, 2002; Conklin vd. 2012; Wood, 2015). Bu bağlamda, bir dilin söz varlığını oluşturan en önemli sözcükler temel sözcüklerdir, çünkü bu sözcükler dil tarihi incelemelerinde, dil akrabalığı meselelerinde veya dil bilgisi gibi birçok alanda yararlanılan ilk sözcüklerdir. Dillerin temel söz varlığı arasında sayılan organ adları da temel sözcükler olarak büyük bir öneme sahiptir. Bunun en önemli sebebi, konuşma yetisine sahip olan ve bunun sonucunda bir lisan oluşturan insanın ilk olarak kendi vücudunu tanımaya çalışması ve bunun sonucunda kendisinde veya karşısında görmüş olduğu vücut kısımlarını adlandırması olabilir. Türkçenin en eski metinlerinden beri karşımıza çıkan organ adlarının kullanım alanı oldukça geniştir. Organ adlarıyla ikilemeler, birleşikler, deyimler, atasözleri ve hatta kalıp ifadeler türetilmiş, bu adlar birleşik yapılarda sıklıkla karşılaştığımız dil birimleri hâline gelmiştir. Organ adlarının birleşik yapılarda bu denli kullanımı Eski Türkçenin oldukça işlek bir dil olduğunu kanıtlar niteliktedir. Birleşik yapılarda iki sözcük yeni bir anlam oluşturacak şekilde bir araya getirilir ve bunun sonucunda yeni bir kavram karşılır. Birleşik yapıların bu özelliğinden dolayı anlam bütünlüğünü tam olarak ortaya koyabilmek için çalışmada organ adlarıyla oluşturulmuş birleşiklerde söz konusu birleşik yapıları oluşturan sözcüklerin etimolojilerine de yer verilmiştir. Ancak ikilemeler kısmında gösterilen örneklerde kalıplaşmayı sağlayan sözcükler müstakil olduğundan etimolojik bilgi verilmemiştir. Aynı şekilde deyimler, atasözleri ve kalıp sözler de cümle düzeyinde olduğu için cümle içerisinde geçen organ adlarının etimolojik bilgisinin verilmesine gerek görülmemiştir.

Eski Uygurca Organ Adlarıyla Oluşturulmuş Birleşikler

Kalıplaşmış dil birimlerinin alt grupları arasında yer alan, esasen söz yapım yollarından biri olan birleşikler, "yeni bir kavramı veya yeni bir nesneyi karşılamak üzere iki ya da daha çok kelimenin belirli şekil bilgisi kurallarına uyularak yeni bir anlam birliği oluşturacak biçimde bir araya getirilmesidir" (Korkmaz, 2014, s. 190). Söz konusu öbekler kalıplaşarak sözlükselleşir ve dilin söz varlığının temel bir birimi hâline gelir. Eski Uygur Türkçesinde organ adlarıyla oluşturulan birleşik yapılardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

Burun üti/yüti "burun deliği" (*isim, anatomi*): Burnun iki boşluğundan her biri.

Eski Türkçede delik, açıklık, çukur anlamlarına gelen *ü:t/(ü:d)* sözcüğü burun sözcüğüyle öbek oluşturarak burun deliği anlamını kazanmıştır. Yalnızca Koybal diyalektinde *öt* şeklinde yaşayan sözcük Şor, Teleut ve Altay dillerinde ise *üt* şeklinde geçmektedir (Clouston, 1972, s. 36). Sözcük, Altayca sözlükte *üyt* "dar delik" biçimiyle kullanılmaktadır (Naskali vd. 1999, s. 199). İncelenen Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *burun üti* birleşik yapısıyla tespit edilmiştir:

¹ Yapı/biçim, işlev, anlam ve köken.

² Genellikle bir bağlaç veya edatla birbirine bağlanmış bir çift sözcük, sözcüklerin yeri genellikle değişmez. Örneğin, İng. *hustle and bustle* "itiş kakış"

kimniñ burunta kan ünser tidu umasar sogun sirkete urzun éki burun ütinte tızkun edgü bolgay (Arat, 1932, s. 414₁₀₋₁₂) “Kimin burnundan kan çıkarsa (kanama olursa) ve engelleyemezse (kanı durduramazsa) soğan(ı) sirkeye bassın (koysun) iki burun deliğine tıksın (soksun) iyi olacak (olur).”

birök tın tıklıp sıkış bolsar burun yütinçe akurukya idgu ol (Yakup, 2016, s. 185_{H36-37}) “Şayet nefes tutulup sıkışırsa (baskı hissedilirse) burun deliğinden yavaş bir şekilde gönderilmelidir.”

oñdın sıñar alku ançulayı kelmişlerniñ soltın burun yütinçe kirip tört tilgenteki sakınçsız <bilge> (bilge) biligligig alıp kentü öziniñ sol burun yütinçe kirip <soltın> tüz töpüde tegmek üze bışrunmak kezigniñ ındın kızıgka tegmek erür (Zieme vd. 1978, 146₈₃₇₋₈₄₂) “On yön bütün tathāgataların sol burun deliğine girip dört tekerlekteki düşüncesiz bilgileri alıp (Tokyürek, 2019, s. 341); kendisinin sol burun deliğinden içeri girerek tepeye ulaşarak olgunlaşma (öğrenme) dizisinin diğer tarafına ulaşır.”

Etöz “vücut, beden” (*isim*): İnsan veya hayvan gövdesi, beden.

Tek başlarına “et ve ruh” anlamlarına gelen bu sözcüklerin Budizm ve Manihaizm’e ait yazılarda “ceset veya töz” karşıtı olarak “canlı bir vücut” anlamında teknik bir terim olarak kullanıldığını belirten Clauson, bu sözcüğü birleşik olarak değerlendirmiş ve eski metinlerde oldukça yaygın olduğuna da dikkat çekmiştir (1972, s. 74). Şen, sözcüğü *etöz* “beden” < *et* “ten” + *öz* “can” şeklinde birleşik sözcük olarak değerlendirir (2016, s. 97). Ölmez, çalışmasında *etöz* sözcüğünü ad tabanı olarak değerlendirir ve sözcüğün *et* ve *öz*’den oluşan birleşik bir ad olduğunu belirtir (2017a, s. 337). İncelenen Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *etöz* birleşigi şu şekilde tespit edilmiştir:

antada basa bo etöz küzetgülek d(a)r(a)ni üze etözün bir otuz kata arvazun (Çetin, 2020a, s. 175₄₇₁) “Ondan sonra bu beden gözetken, koruyan dharani ile vücudunu yirmi bir kez büyülesin (vücuduna büyü yapsın).”

anta basa ol kişi suvka kirip etözün arıg yunup y(a)ñı ton kédip etöziñe edgü yıd yıparlar türtüp (Çetin, 2020b, s. 261₄₇₈) “Ondan sonra o kişi suya girip vücudunu temizleyerek yıkanıp yeni giysi(ler) giyerek vücuduna güzel kokular sürüp”

bütün etözintin ter akıp ünér (Elmalı, 2016, s. 62₁₀₉) “Bütün vücudundan ter boşanır.”

Kaşanıg yolu “idrar yolu, üretra” (*isim, anatomi*): İdrar torbaları ve siyeğın³ ortak adı.

Eski Türkçede “idrar, sidik” anlamına gelen *kaşanıg* sözcüğü ile “içinden (herhangi bir) sıvının geçtiği yer” anlamında kullanılan *yol* sözcüğünün oluşturduğu bu birleşik

³ Sidik torbasından başlayarak dışarıya kadar uzanan sidik yolunun son bölümü, üretra (TDK, çevrim içi sözlük).

anatomik terim, idrar yolu olarak anlamlandırılmıştır. Clauson, *kaşan*-⁴ “özellikle at vb. hayvanların idrar yapması, işemesi” eylemini **kaşa*- “rahatlama; basıncı hafifletmek, boşaltmak” eyleminin dönüşlü şekli olarak değerlendirir ve *kaşanıg* sözcüğünün de *kaşan*-eyleminden türediğini belirtir (1972, s. 673-674). Erdal, sözcüğü *kaşan-ıg* “idrar” olarak tahlil ederken bu sözcüğün eylemden ad yapan *-(X)g* ekiyle türemiş olduğunu belirtmektedir (1991, s. 191). Erdal, aynı zamanda *kaşan*- eyleminin kökünün bilinmediğine ve bedensel işlevleri ifade eden eylemlerin dönüşlü olma eğiliminde olduğuna dikkat çekmektedir (1991, s. 603). İncelenen Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *kaşanıg yolu* birleşigi şu şekilde tespit edilmiştir:

kayu tişiniñ kagukı tutunsar tülüg erüknüñ kasıkın alıp kaşanıg yoluña urgu ol, bat kaşanur (Arat, 1930, s. 454³⁷⁻³⁹) “(Eğer) bir kadının mesanesi tutulursa (idrarını yapamıyorsa) şeftalinin kabuğunu alıp idrar yoluna sürmelidir. (Böylece) çabucak işer.”

Kizlek/kizleg oron “edep yeri” (*isim, anatomi*): İnsanlarda üreme organının bulunduğu yer, ut yeri.

Saklamak, gizlemek anlamına gelen *kizle*- eyleminden türeyen *kizlek/kizleg* “gizli, saklı” sözcüğü yalnızca Uygur harfli Uygurca metinlerde görüldüğünden dolayı sözcük sonundaki art damak ünsüzünün niteliği (-k/-g) belirsizdir. Erdal, *kizlek oron* birleşigini *pudenda*⁵ sözcüğü gibi bir “örtmece”⁶ olarak değerlendirir (1991, s. 174).

Eski Türkçede *oron* sözcüğü ise esasen “yer, mekân”, spesifik olarak da “yüksek mevki, taht” anlamlarında kullanılmaktadır (Clauson, 1972, s. 233). İki sözcükten meydana gelen bu birleşik yapı kelimesine “gizli, saklı yer” olarak tercüme edilebilir ancak incelenen Eski Uygurca metinlerde edep yerini veya üreme organını karşılayacak şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. *kizlek oron* birleşigi metinlerde şu şekilde yer almaktadır:

anta basa tayandaçı burhanlar erser tüz töpütün kizlek orunkategi tutçı içtin sınıar köyer avaduti atl(ı)g tamır sakınıp ol tamırtın kizlek orun tuşinta 32 budık tamır yadılı turur (Kara vd. 1976, s. 71³⁻⁷) “Ondan sonra destekleyici Budalar ise baş üstünden edep yerine kadar daima iç tarafta tutuşan avadhütî adlı damar(ı) düşünür. O damardan edep yeri tarafına kadar 32 dal damar yayılmaktadır.”

*kizlek orunta*⁷ *kişa üjik işniñ arığı amogasidi burhan yaşıl önlüg [on]g eliginde kılıç solında kılıç [saplı]g çan tutar* (Yakup, 2016, s. 147^{D11-14}) “Edep yerinde kşa hecesi (bulunur), eylemin saflığı olan Amoghasiddhi (adlı) Buda yeşil renkli(dir), sağ elinde kılıç solunda (elinde) kılıç saplı (bir) çan tutar.”

⁴ Söz konusu eylem ilk olarak Eski Uygurcada görülür. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de kullanım alanının genişlemesiyle bu eylemle farklı kalıplaşmış birimlerin türetildiği görülmektedir: *kan kaşanmak* deyimi için bk. Şimşek, 2013, s. 2540.

⁵ **Pudenda (anatomi)**: vulva, dış genital organlar (özellikle kadın). Sözcük Latince *pudeō* “utanmak, utanmış hissetmek” ile bağlantılıdır.

⁶ Söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelere, kavramlara, başka kelimelerle daha uygun ve edepli bir biçimde anlatılması, edebikelam (TDK, çevrim içi sözlük).

⁷ A. Yakup, Eski Uygur metinlerinde (BT 7) bu birleşigin kasık bölgesi (edep yeri) için üstü kapalı bir ifade olarak kullanıldığını belirtir (2016, s. 148).

Kulgak tilgeni “kulak kepçesi” (*isim, anatomi*): Kulağın sesi toplayarak orta kulağa göndermeye yarayan, yarım daire biçimindeki bölümü.

Bu birleşikteki *tilgen* sözcüğü çark, disk, tekerlek (Clauson, 1972, s. 499) anlamlarından dolayı yuvarlaklığı (kulağın yuvarlak kısmını) çağrıştırmaktadır (bk. *tiz tilgeni*). Ayrıca DTS’de *kulgak* maddesi altında *kulgak tilgeni* birleşiminin anlamı *kulak kepçesi* olarak verilmiştir (DTS, 1969, s. 465). İncelenen Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *kulgak tilgeni* birleşigi şu şekilde tespit edilmiştir:

sol köziniñ yürün karakı öni kırtışı teğsilser tili ağızı yme kararıp burunu övişip kötitser kulgakı tilgeni étigi öni bolsar öñrekide altın érini boş bolup kodı salınsar yme ölür (Kaya, 1994, s. 315^{IX.26a./12-18})
“(Hastanın) sol gözünün akının (sol gözünün beyaz kısmının) rengi değişirse, dili ve ağız da morarırsa, burnu bozulup dikleşse, kulak kepçesinin dokusu öncekinden farklı olsa, alt dudağı düşüp aşağıya doğru sallansa, (o zaman, hasta) yine ölmüş (demektir).

Tiz tilgeni “diz kapağı” (*isim, anatomi*): Dizin diz kapağı kemiği ile kaplı bölümü.

DTS’de *tiz* maddesi altında ele alınan *tiz tilgeni* birleşiminin anlamı diz kapağı olarak verilmiştir (DTS, 1969, s. 564). Eski Türkçede çark, disk, tekerlek anlamlarına gelen *tilgen* (Clauson, 1972, s. 499), *tiz* “diz” sözcüğü ile beraber kullanılarak *tiz tilgeni* “diz kapağı” birleşimini oluşturmuştur. *Tilgen* sözcüğünün anlamlarına bakıldığında şekil yönünden yuvarlaklığı çağrıştırdığı açık bir biçimde görülmektedir. Dolayısıyla “diz yuvarlağı veya diz diski, çarkı” olarak birebir çevirisi yapılabilecek bu birleşimin dizin diz kapağı kemiği ile kaplı bölümünü ifade etmek için kullanıldığı rahatlıkla söylenebilir. İncelenen Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *tiz tilgeni* birleşigi şu şekilde tespit edilmiştir:

tiz tilgenin bürtdéçi uzun körkle éliglig éki iduk kollarıñız ol ançulayu tokılığ salınurlar şala söğüt butıkı teg (Kaya, 1994, s. 209^{V.3a./2-6}) “Diz kapağıyla temas eden uzun güzel (süslü) elli iki kutsal kolunuz vardır öylece erdemli (bir şekilde) şala söğüt (ağacının) dalı gibi salınıyorlar.”

enitmedük etözin tiz tilgenin börter (Shimin vd. 1988, s. 154²⁰¹⁵⁻²⁰¹⁶) “Bükülmemiş bedeniyle (elleriyle) diz kapaklarına dokunur.”

Yinçge bagarsuk “ince bağırsak” (*isim, anatomi*): Sindirim borusunun mideden kalın bağırsağa kadar olan yiyeceklerin sindirilmesi görevini yapan bölümü.

Tietze, sözcüğü *bağarsuk/bağarsık* şeklinde ele alarak Eski Türkçe *bağarsuk* şeklinde olduğunu belirtmiş ve bugün bilinen anlamıyla “ince ve kalın bağırsak” olarak tanımlamıştır. Sözcüğü “bağır + -suk” şeklinde tahlil etmiştir (2002, s. 260). Sözcüğün tahlili Gabain’e göre *bagarsuk* “bağırsak” < bagar+suk (bağır “karaciğer”) şeklindedir (1988, s. 45). Bu birleşik *yinçge* “ince” ve *bagarsuk* “bağırsak” sözcüklerinin kalıplaşmasıyla oluşturulmuştur. BT 47’de görülen bu kalıplaşmış birim Zieme tarafından Alm. *feine innere Organe* (ince iç organlar) olarak anlamlandırılmıştır (2020, s. 128). Türkçe *ince iç organlar* olarak tercüme edilebilecek bu anlamlandırma yerine *ince bağırsak* demek daha yerinde bir anlamlandırma gibi görünmektedir. Söz konusu birleşimin yer aldığı cümle şu şekildedir:

bo etöz içinte saç tü et yin siñir tamar kuvr[agı] yüz yağrı meyi yogun bagarsuk yinçge bagarsuk böğür yürek talak övke bagar yin yar kovuk suvuk aragsızlar (Zieme, 2020, s. 128) “Bu vücut içinde saç, tüy, et, deri, sinir, damar ağı, yüz, sırt, beyin, kalın bağırsak, ince bağırsak, böğür, yürek (kalp), dalak, akciğer, karaciğer, irin, tükürük, katı (ve) sıvı pislikler (dışkılar).”

Vücuttaki organların teker teker sayıldığı bu cümlede zaten tüm iç organlar zikredilmiştir. Dolayısıyla kalp, dalak, ciğer vb. iç organ adlarının yanında *yinçge bagarsuk* birleşimini “ince bağırsak” şeklinde değerlendirmek gerekir.

Yogun bagarsuk “kalın bağırsak” (*isim, anatomi*): Sindirim borusunun ince bağırsaktan anüse kadar ortalama 1,5 metre uzunluğundaki bölümü.

Bagarsuk sözcüğü ile ilgili açıklama için bk. *yinçge bagarsuk* maddesi. Bu birleşik de *yogun* “kalın” ve *bagarsuk* “bağırsak” sözcüklerinin kalıplaşmasıyla oluşturulmuştur. BT 47’de görülen bu kalıplaşmış birim Zieme tarafından Alm. *große innere Organe* (büyük iç organlar) olarak anlandırılmıştır (2020, s. 128). Türkçe *büyük iç organlar* olarak tercüme edilebilecek bu anlandırma yerine *kalın bağırsak* demek daha yerinde bir anlandırma gibi görünmektedir. *yinçge bagarsuk* maddesinde yer alan cümle üzerine yapılan değerlendirmeden hareketle bu birleşimin de *yogun bagarsuk* “kalın bağırsak” şeklinde anlandırılması gerekir.

Yürüş karakı “göz akı” (*isim, anatomi*): Göz yuvarının dışını saran, katılgan dokudan oluşmuş, dayanıklı beyaz çeper, sert tabaka.

Beyaz, ak anlamına gelen *ürüş/yürüş* (Clauson, 1972, s. 233) sözcüğü ile göz bebeği anlamına gelen *karak* (Clauson, 1972, s. 652) sözcüğünün bir araya gelmesiyle oluşan bu birleşik, göz akı isminin Eski Uygurca metinlerde bu şekilde geçtiğini düşündürmektedir.

karak sözcüğünün kökeniyle ilgili pek bir bilgiye rastlanmasa da Clauson, sözcüğün muhtemelen *kara* ‘küçük siyah şey’ sözcüğünden türemiş olabileceğini ifade eder. Ayrıca sözcüğün *garak* şeklinde Türkmençe ve Kırgızcada kullanıldığını belirtir (1972, s. 652). *ürüş* sözcüğü için beyaz, ak tanımını yapan Clauson, sözcüğün kökeniyle ilgili bilgi vermemektedir. Sözcüğün Yakutçada *ürüş* ‘beyaz’ şeklinde yaşadığına dikkat çeken Clauson, bununla beraber muhtemelen *ürüş baray* ‘şafak vakti, aydınlanma’ şeklinde Kırgızcada kullanıldığını ifade etmektedir (1972, s. 233). İncelenen Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *yürüş karakı* birleşimi şu şekilde tespit edilmiştir:

ayıg kılınçlag kişiniñ ölümü yakın keltükde eñ aşnu etözindeki ind(i)riları kaçığıları başıntın ölüp barır kün teñri yarukı köziñe kapkara közünür karakı aktarılar yürüş karakı örü [yokla]yur (Elmalı, 2016, s. 80₆₀₈₋₆₁₃) “Günah işlemiş kişinin ölümü yaklaşıncı ilk önce vücudundaki duyu organları başından (baş tarafından) ölmeye başlar. Gökyüzünün ışığı (kişinin kendi) gözüne kapkara görünür. (Kişinin) göz bebeği döner ve göz akı (gözün beyaz kısmı) yukarı doğru bakar”

ölüm belgüsü erür tęp sol köziniñ yürüş karakı öñi kırtışı tegşilser (Kaya, 1994, s. 315_{IX.26a./12-13}) “Ölüm belirtisidir diye (düşünmek gerekir) sol gözünün göz akının (sol gözünün beyaz kısmının) rengi değişirse.”

Eski Uygurca Organ Adlarıyla Oluşturulmuş İkilemeler

İkilemeler en yalın tanımıyla “aynı, yakın ya da zıt anlamda iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesidir” (Korkmaz, 1992, s. 82). Türk dilinin istisnasız her döneminde sıklıkla kullanılmış dil birimlerinden olan ikilemelerin Eski Uygurca döneminde en sık karşılaşılan kalıplaşmış birimler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Eski Uygur Türkçesindeki ikilemeler üzerine yapılan çalışmalarda organ isimleri ile oluşturulmuş pek çok ikilemeye rastlamak mümkündür. Ölmez (2017b) ve Şen (2002)’in yapmış olduğu çalışmalardaki organ isimleri ile kurulmuş olan ikilemeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

baş köz “baş ve göz”, *başsız közsüz* “başsız ve gözsüz”, *bod sın (belgü)* “vücut, beden, görünüş // 形相 xingxiang”, *boguz tamak* “boğaz”, *etöz yin* “vücut, beden ve ten”, *élig adak* “el ve ayak”, *kol elig* “kol ve el”, *köz karak* “göz ve göz bebeği”, *köz kulkak* “göz ve kulak”, *öñ kırtış* “beniz ve cilt, yüz, suret”, *öñlüg kırtışlıg* “benizli ve ciltli”, *öñsüz kırtışsız* “benizsiz ve ciltsiz, çirkin”, *saç baş* “saç baş // 髮 fa”, *saç tü* “saç, kıl, tüy”, *sın süñök* “beden ve kemik, iskelet, kemik”, *siñir tamır* “sinir ve damar, damar”, *süñük yilik* “kemik ve ilik”, *tamır siñir* “arter, damar”, *til agız* “dil ve ağız”, *togun bogun* “eklem”, *yilik süñök* “ilik ve kemik”, *yin kan* “et ve kan”, *yiñ yar* “salya, tükürük” (Ölmez, 2017b).

aya avut “avuç”, *azıglıg tıñraglıg* “dişli tırnaklı”, *baş köz* “baş, göz”, *başsız boyunsuz* “başsız boyunsuz”, *belgü yüüz* “görüntü, yüz”, *eñek tamgak* “damak, çene”, *et yin* “et, deri”, *iç içegü* “iç -organ-”, *ilig adak* “el ayak”, *ilıglıg adaklıg* “elli, ayaklı”, *inek kap* “husye”, *irin burun* “dudak burun”, *kan yiriñ* “kan irin”, *kanlıg yinliç* “kanlı, derili”, *kanlıg yiriñliç* “kanlı, irinli”, *kaş kapak* “kaş, göz kapağı”, *kaş kirpik* “kaş kirpik”, *kaş köz* “kaş, göz”, *kol but* “kol, ayak”, *kol ilig* “kol, el”, *kol koltuk* “kol, koltuk”, *kool but* “kol, bacak”, *kögüz böğsek* “göğüs, karın”, *kögüz yiz* “omurga, bel kemiği”, *köñül karın* “gönül, kalp”, *köñül kögüz* “gönül, kalp”, *köñül yürek* “kalp, gönül”, *kövdüñ etöz* “beden, vücut”, *köz kapak* “göz, göz bebeği”, *köz karak* “göz”, *köz kulkak* “göz kulak”, *kürünj kaynak* “pençe”, *marım etöz* “uzuv, beden”, *öz baş* “can baş”, *saç baş* “saç baş”, *saç sakal* “saç sakal”, *saç tüü* “saç, tüy”, *sın süñük* “iskelet, kemik”, *siñir tamır* “sinir, damar”, *sül kan* “cerahat, kan”, *til agız* “dil, ağız”, *til tamgak* “dil, ağız”, *tiş azıç* “diş”, *togun bogun* “eklem”, *yapıç emig* “uzuv, göğüs”, *yilik süñük* “ilik, kemik”, *yiñ yar* “salya, sümük”, *yirin kan* “irin, kan”, *yürek bağır* “yürek, kalp” (Şen, 2002).

Şen ve Ölmez'in çalışmalarında organ adlarıyla kurulan ikilemeler üzerine gerekli açıklamalar yapıldığı için bu çalışmada bu ikilemelere tekrar yer verilmemiştir. Aşağıda yer alan ikilemeler Ölmez (2017b) ve Şen (2002)'in çalışmalarında yer almayan örneklerdir:

baş töpü “baş”

étiglig yaratıglıç açılmıç [lénhua] t[e]g yumşak éligin başların töpü[lerin y(a)rılı]kançuçı köñülin sürti sıkadı (Elmalı, 2016, s. 159²⁷⁷³⁻²⁷⁷⁵) “Süslü açılmıç [nilüfer çiçeği] gibi yumuşak elleriyle başlarını şefkatle okşadı.”

egin arka “sırt”

egnimte [arkamta yükün yüde yorıp (Shimin vd. 1988, s. 294²⁶⁻²⁷)
“Sırtımda omzumda yük taşıyarak yürüyüp”

et kırtış⁸ “et, deri”

br(a)hmadeve atlıg [bodisatav] erken bir şlok nom üçün [etin] kırtışın soyturgalı bra[manlarka] buşı bérdi (Kasai, 2008, s. 84¹²³⁻¹²⁶) “Brahmadeva adlı bodisatva iken bir mısra öğreti için (öğreti uğruna) etini, derisini yüzdürerek Brahmanlara bağış (olarak) verdi.”

etöz isig öz⁹ “beden, vücut”

ol tuyunmakları küçinte ötrü tınl(ı)glar tapınça tınl(ı)glar sevinginçe tınl(ı)glar küsüşinçe edin tavarın etözin isig özin tıdarlar ıdalayurlar (Tokyürek, 2018, s. 332¹³¹⁻¹³⁴) “O anlamaları sayesinde canlılara arzularına göre, canlılara gönüllerince mallarını ve bedenlerini sunarlar.”

indiri¹⁰ kaçığ “duyu organı”

ayıg kılınçlag kişiniñ ölüm{M}i yakın keltükde eñ aşnu etözindeki ind(i)rileri kaçıgları başıntın ölüp barır (Elmalı, 2016, s. 80⁶⁰⁸⁻⁶¹⁰) “Günah işlemiş kişinin ölümü yaklaşınca ilk önce vücudundaki duyu organları başından (baş tarafından itibaren) ölmeye başlar.”

işin¹¹ saç “saç, saç örgüsü”

yekler oot [öñlög işin saçların] kedin artlarında [tüşürüp köz]lerintin yaşın [] üntürdiler (Wilkens, 2016, s. 698⁹⁰⁴²⁻⁹⁰⁴⁵) “Şeytanlar alev renkli saçlarını boyunlarının arkasına (enselerine) düşürüp gözlerinden şimşek(ler) çaktılar.”

kapk(a)ra ulug bedük tag teg etözin oynayu oot öñlög işin saçların eñinlerinte tüşürüp agulug yılanın etözlerin étinip yaratınıp kay beltir sayu yoryurlar erti (Elmalı, 2016, s. 183³⁴⁹³⁻³⁴⁹⁷) “Kapkara büyük (bir) dağ gibi (olan) bedenleriyle oynayarak ateş renkli saç örgülerini omuzlarına düşürüp zehirli yılanlarla vücutlarını donatıp meydanlarda hep birlikte dolaşıyorlardı.”

kövren kövdöh “gövde, beden”

kör munuñ uçasınıñ ogurgaların kal itlar buzup butarlap kurug kövren kövdöh bolup turur (Wilkens, 2016, s. 220³⁵⁶⁻³⁵⁹) “Bak, bunun sırtının omurlarını (omurgalarını) vahşi köpekler yırtıp parçalıyorlar (ve orada sadece) kuru, boş bir beden olarak kalıyor.”

⁸ Şen’in çalışmasında (2002) “görünüş” anlamıyla yer alan bu ikileme, başka bir Uygurca metinde organ adlarıyla oluşturulmuş bir ikileme olarak tespit edilmiş ve bu çalışmaya dâhil edilmiştir.

⁹ Ölmez’in çalışmasında (2017b) *isig öz etöz* maddesi yer almaktadır. Bilindiği üzere sözcük ve dizim düzeyinde değişiklik yapılabilen kalıplaşmış dil birimlerinde bazen unsurların yer değiştirdiği görülmektedir. Bu nedenle ikilemenin bu şekli çalışmaya dâhil edilmiştir.

¹⁰ İndiri sözcüğü için bk. Elmalı, 2016, s. 296.

¹¹ Wilkens tarafından *işin* şeklinde okunmuştur (Wilkens, 2016, s. 698). *işin* krş. DTS, 1969: s. 215.

töş böğsek “döş, göğüs”

[am]araları töşin böğsekin ömgeklediler (Wilkins, 2016, s. 242⁷⁴³)
“Bazıları, göğüsleriyle (yerde) süründüler.”

tü saç¹² “tüy, saç”

k[a]y[u] yı<n>kaktın yaş otluk ı [ıgaçlar köz]ünür ol madarn(ı)ñ tü[leri saçları ol] (Wilkins, 2016, s. 262¹⁰⁹⁹⁻¹¹⁰¹) “Orada taze çayırın ve çalılarn göründüğü yerde (bunlar) o deniz canavarının (başındaki) tüyleridir.”

yürek köñül “yürek, kalp”

yürekim köñülüm (Wilkins, 2016, s. 890¹²⁴²³) “(Benim) yüreğim”

Eski Uygurca Organ Adlarıyla Oluşturulmuş Deyimler

“İfade gücünü arttırmak için bir araya getirilen ve genellikle gerçek anlamları dışında bir anlam kazanarak kalıplaşan kelime öbeği, tabir, ıstılah.” (Ayverdi, 2010, s. 279) şeklinde tanımlanan deyimler, Türk dilinin en eski dönemlerinden beri söz varlığında önemli bir yer tutan dil birimlerinden olmuştur. Serkan Şen’in “Eski Türkçenin Deyim Varlığı” adlı çalışmasında söz konusu döneme ait deyimler detaylıca incelenmiştir. Bu çalışmada yalnızca içinde organ adı geçen bazı deyimler ele alınmıştır. Ele alınan deyimlerin çoğu Şen’in çalışmasında yer alsa da verilen örnekler farklıdır. Tek örneği bulunan deyimler ise Şen’den alıntı yapılarak dipnotta belirtilmiştir.

adak asra bol- “ayak altı olmak; değersizleşmek”

alku yağı yavlaqlar barça adak asra bolmışları közünür (Tokyürek, 2018, s. 508²⁷⁵²⁻²⁷⁵³) “Bütün kötüler(in) hep ayak altı oldukları görünür.”

adak asra kıl- “ayak altına almak; mağlup etmek”

t(e)lim üküş yağı y(a)vlaklarıg adak asra kıltılar (Shimin vd. 2005, s. 106³⁵²⁻³⁵³) “Çok sayıda düşmanı mağlup ettiler.”

agızta ün- “ağzından çıkmak; söylemek”

neçük antag çulvu sav agzınızta üner (Hamilton, 2020, s. 76¹⁴⁻¹⁵)
“Böyle yalan yanlış bir söz ağzınızdan nasıl çıkar.”

agızıntın ün- “ağzından çıkmak; söylemek”

bo savıg ekileyü [ağız]ıntın üntürmezün (Wilkins, 2016, s. 340²⁴⁶⁹⁻²⁴⁷⁰) “Bu (ahlaksız, kötü) sözleri ikinci defa (tekrar) ağzından çıkarmasın (söylemesin).”

¹² *saç tü* şeklinde Ölmez (2017b) ve Şen (2012)’in çalışmalarında yer almaktadır. Sözcük ve dizim düzeyinde değişiklik yapılabilen kalıplaşmış birimlerin bazılarında sözcüklerin yer değiştirdiği görülmektedir. Bu sebeple söz konusu örneğin çalışmaya alınması uygun görülmüştür.

agızta tut- “ağzında tutmak; sürekli tekrar etmek, ezberlemek”

kim kayu tnl(ı)glar bo dışastvustik atl(ı)g sudur erdinig agızta tutsar sarıt kılsar boşgunsar okısar nomlasar (Yakup, 2006, s. 97⁷⁴⁷⁻⁷⁵⁰) “Her kim ki bu *Dışastvustik* adlı sutra mücevherini ağzından düşürmeksizin sürekli tekrar etse, öğrense, okusa (ve) vaaz verse (açıklasa).” *‘eñ öñre sözleyü agızta tutup bo d(a)r(a)nig bışıg kılıp üjikin yañılmatın sözlezün* (Çetin, 2020a, s. 186⁵⁹⁷⁻⁵⁹⁹) “İlk önce söyleyip ağızda tutarak (ezberleyerek) bu dharaniyi olgunlaştırıp harfiyen yanılmadan söylesin.”

baş adak kıl- “liderlik, önderlik etmek, başta gelmek”

[...] *kuvragag baş adak kılı* (Shimin vd. 1988, s. 278³⁷⁷⁴) “... topluluğa liderlik ederek”

baştan adakka tegi “tepeden ayağa”

ol tüzün er kamağ özi tonu baştan adakka tegi kanka ‘iriñke ürgenip (Le Coq 1912, s. 5¹²⁻¹⁴) “O soylu adam(ın), tüm vücudu, elbisesi, tepeden tırnağa (her yeri) kana (ve) irine bulanıp”

bod kötürmeçe “beden taşıyan; yaşam süren”

bod kötürmeçe tnl(ı)glar oğlanlarıña bulturayın nirvanıg eñ üzlünçüsinte (Kasai, 2008, s. 123²⁴) “Yaşam süren insanoğluna Nirvanayı en sonunda buldurayım.”

etöz kod- “beden bırakmak; ölmek”

etöz kodmıšta kën astrayastrış teñri yerinte togarlar (Çetin, 2020b, s. 290⁸¹⁰⁻⁸¹²) “Beden bıraktıktan sonra (öldükten sonra) astrayastrış tanrı yerinde doğarlar.” *anıñ arasınta k(e)ntü özi etöz kodup adın ajunka bartı* (Elmalı, 2016, s. 93⁹⁸⁰⁻⁹⁸²) “Bu arada kendisi beden bırakarak (vefat ederek) başka (bir) varlığa ulaştı.”

etözi busurkan- buşrul- “canı yanmak; çok acı duymak”

kiçigi oğlum kanta ermiş etözüm busurkanur buşrulur otka örtenip köyer teg (Gulcalı, 2013, s. 100⁴⁵²⁻⁴⁵⁴) “Küçük oğlum neredeymiş? Ateşler içinde yanıp tutuşur gibi canım yanıyor.”

etözün tit- ıdala- “vücudunu feda etmek; canından geçmek”

yme antag birer ulug y(a)rlıkançuçı köñüllüg kutlug yalañuklar ürüg uzatı öz etözlerin titip ıdalap tnl(ı)glarka asıg tusu kılurlar (Gulcalı, 2013, s. 80¹⁵⁷⁻¹⁶⁰) “Yine öylesi yüce merhametli gönüllü kutlu insanlar daima kendi vücutlarını feda edip canlılara yarar sağlarlar.”

éligte al- “elden almak; herhangi bir şeyi biriyle yüz yüze görüşerek almak”

on iki sıtır ço yakasın éligte alıp berür men (Ayazlı, 2016, s. 467₄₋₅)
“12 sıtır kâğıt para kirasını elden alıp veririm” (Ayazlı, 2016, s. 533). *éligte alıp bo bitigni kılmış kün üze men alpış tükel s(a)n(a)p bérdim* (Ayazlı, 2016, s. 460₈₋₁₀) “Elden alıp bu sözleşmeyi yaptığımız günde ben Alpış, tamamen (eksiksiz) sayarak verdim.”

érnin burnun yalğan- “korkudan dudaklarını burnunu yalamak; çok korkmak”

ol ulug küçlüg yağlıg semiz kot[u]z öküzüg körüp [a]rtukrak suklanıp érnin burnın [yalga]nu öz etöziğe inçe tęp tédi (Ölmez, 1993, s. 183₄₂₋₄₆) “Büyük, güçlü, şişman yak öküzünü gördüğü zaman çok korktu (ve) dudaklarını burnunu yaladı (ve sonra) kendi kendine şöyle dedi.”

érnin yalvan-¹³ “korkudan dudaklarını yalamak; çok korkmak”

korkmışinta ötgürü érnin yalvanıp (Elmalı, 2016, s. 174₃₂₀₂₋₃₂₀₃)
“Korktuğundan ötürü dudaklarını yalıyordu.”

isig yaşı yağmur teg yağ- “gözyaşı yağmur gibi yağmak (akmak); çok ağlamak, gözyaşlarına boğulmak”

yene ök kaz ölügin köküziğerü b(e)krü kuçup açığ ünin [...] isig yaşı yağmur teg yağdı (Wilkens, 2016, s. 798₁₀₇₁₃₋₁₀₇₁₅) “Yine kazın ölüsünü (gövdesini) göğsüne doğru sıkıca bastırarak acılı bir sesle (inledi) sıcak göz yaşları yağmur gibi aktı (göz yaşlarına boğuldu).”

kanı katı- “kanı katılaştırmak; bitkinleşmek, canlılığı azalır gibi olmak”

tarıgçı beglerniñ alınları terleyü ayaları kaparıp telinü adak soñları togrulu kanları katıp usukup karınları açıp koñrukup (Ayazlı, 2016, s. 424₃₁₋₃₄) “Çiftçi adamların alınları terleyip avuç içleri kabarıp delinip ayak tabanları parçalanıp kanları katılaşıp (cansızlaşıp) susayıp karınları acıkıp guruldayıp”

kıl uçı üze “kıl ucu kadar; çok az miktar”

[kıl uçı] üze tamızın teñlençsiz [edgü]leriñizniñ teñin [teñlege]li bultukmaz (Kaya, 1994, s. 210_{V.4a./11-13}) “Kıl ucu kadar damlası ölçüsüz (olan) iyiliklerinizin karşılığını bulmak ne kadar da zor.”

¹³ Şen’in çalışmasında geçen örnek tek örnektir. Şen, deymi *dudağı uçuklamak; korkusundan dudağı kurumak* şeklinde anlamlandırmıştır (2017, s. 107). Bu çalışmada *érnin burnun yalğan-* ifadesinden de hareketle *korkudan dudaklarını yalamak; çok korkmak* şeklinde anlam verilmesi uygun görülmüştür (bk. érnin burnun yalğan-).

kögüz bas- “gögüs basmak; saygıyla selamlamak”

antağ bolmışka [ö]trü kögüzin basmış boşgut[çı]larıg asra kılı (Mirsultan, 2010, s. 176¹¹⁰⁵⁻¹¹⁰⁷) “Öyle olduktan sonra, saygıyla selamlayan öğrencileri oturttu.”

kögüzin tokı- “göğsünü dövme; üzüntüden dövünmek”

ulug ünin sıgtaşdılar éliglerin kötürüp kögüzlerin tokıdılar (Kaya, 1994, s. 333^{X.21b./3-5}) “Yüksek sesle ağlaştılar. Ellerini götürerek göğüslerini dövdüler (dövündüler).”

könül bert- “gönül kırmak; incitmek, birini çok üzecek bir davranışta bulunmak”

yme t(e)ñri aymış ötçe biligçe yorımad(i)m(i)z erser t(e)ñriler köñlin b(e)rtd(i)m(i)z erser (Özbay, 2019, s. 91³⁶⁴⁻³⁶⁷) “Yine tanrının söylediği öğretiyeye₂ göre yaşamadıysak; tanrıların gönlünü kırdıysak (incittiysek)...” (Özbay, 2019, s. 95).

könüli yüreki tepre-¹⁴ “yüreği titremek; duygulanmak”

[...] *könüli yüreki teprep kuñçuyılarınñ* (Elmalı, 2016, s. 198³⁹⁵⁰) “... yüreği titreyip kadınların ...” (Elmalı, 2016, s. 274).

közi telmire tur- “korkudan sağa sola bakınmak”

bo érinç tınl(i)g munı teg ulug korkınçka tegip közi telmire turur (Wilkens, 2016, s. 310¹⁹⁸⁵⁻¹⁹⁸⁷) “Bu zavallı canlı böyle büyük bir korku içinde (ve) gözü sürekli etrafına bakıyor.”

közinte isig yaşı tökül- “gözünden yaş dökülmek, ağlamak”

ol buryukı bu yarlıgıg eşidip közinte isig yaşı tökülü (Gulcalı, 2013, s. 100⁴⁴⁵⁻⁴⁴⁶) “O kumandan, bu emri işitince gözünden sıcak yaşlar dökülerek” (Gulcalı, 2013, s. 119).

közte idi uçuz yénik bol- “gözde değersizleşmek, anlamını yitirmek; gözden çok düşmek”

yme élenmekim etöz m(e)ñisi b(e)gedmek(i)m erklen[mekim] közünte idi uçuz yénik boltı (Özbay, 2019, s. 27⁴²⁻⁴⁴) “Dahası hükümdarlığım, nefis düşkünlüğü, beyliğim ve kudretim gözümde değersizleşti (dünyevi yaşam benim için anlamsızlaştı).” (Özbay, 2019, s. 32-33).

¹⁴ Tespit edebildiğimiz örnek Şen’in çalışmasında yer almaktadır. Şen, deyim *gönlü ve kalbi kııldamak; karşısındakinin güzelliğinden etkilenmek* şeklinde anlamlandırmıştır (2017, s. 140).

ög karınınta kir- “ana rahmine düşmek”

antada kên adasızın ög karınınta kirürler (Çetin, 2020b, s. 325¹²⁴⁴⁻¹²⁴⁵) “Sonra tehlikesiz şekilde ana rahmine düşerler.” (Çetin, 2020b, s. 381).

tike kulgakın tıñla- “kulak dikerek dinlemek; büyük bir dikkatle dinlemek”

amtı tapan atlıg tamuda tugmış tınl(ı)glarınıñ emgeklerin sözleyü béreyin tike kulgakın tıñlagıl (Wilkens, 2016, s. 294¹⁷⁰⁴⁻¹⁷⁰⁷) “Şimdi, Tapana adlı cehennemde doğmuş canlıların eziyetlerini söyleyivereyim. Kulaklarını dikerek dinle!”

tili kurı- “dili kurumak; konuşamaz hâle gelmek”

köñülüm ertingü busuşlug bolup til[im] [kurı]p yürekim titreyü sansarnıñ yavla[kın] [e]rtingü korkyuk m(e)n (Wilkens, 2016, s. 740⁹⁶⁶³⁻⁹⁶⁶⁵) “Gönlüm çok kaygılandı. Dilim kuruyup yüreğim titredi. Samsara’nın kötülüğünden çok korkuyordum.”

tili tamgakı kurı- “dili damağı kurumak; çok susamak”

tilim tamgakım o[tu]ñ teg kurıyu (Elmalı, 2016, s. 156²⁶⁸⁵⁻²⁶⁸⁶) “Dilim damağım, odun gibi kurudu.” (Elmalı, 2016, s. 259).

tili tutun- “dili tutulmak; söz söyleyemez olmak”

miñ tümen artok amranmak nizvanika korkup yaşlıg közin yıglayu tili tutunup bahşısıña inçe tıp ötünti (Elmalı, 2019, s. 84³⁵³⁻³⁵⁶) “On binlerce kez (hatta) daha fazla, zina etme günahından korkup yaşlı gözlerle ağladı. Dili tutulup hocasına şöyle dedi.”

tiş azıg çıkırat- “diş gıcırdatmak; öfkesini göstermek”

ag(ı)zlarıntın közlerintın burunlarıntın barça korkgu teg ört yalın öntürüp tişlerin azıgların çıkıratıp sıçganakların urunu ayaların yapıntı (Elmalı, 2016, s. 192³⁷⁸¹⁻³⁷⁸⁴) “Ağızlarından, gözlerinden ve burunlarından her yerinden korkunç şekilde alev ve ateş(ler) saçıp dişlerini gıcırdatıp kaslarını (birbirine) vurarak avuçlarını kapattı(lar) (yumruk hâline getirdiler).”

töpüte tut- “baş üstünde tutmak; saygı göstermek”

burkan y(a)rlığın töz töpülerinte tuta teginip ertinü uz ögrünçlüg sevinçlig bolu tegindiler (Ölmez, 1991, s. 79¹⁻⁵) “Budanın buyruğunu tam (?) başlarında saygıyla tutup, son derece (iki.) sevinçli, kıvançlı oldular.” (Ölmez, 1991, s. 79).

tüü tüpi yokaru tur- “tüyleri diken diken olmak”

tüü tüpi yokaru turgu teg yürek yarılınçığ açığ tarka emgekler emgenip (Ayazlı, 2012, s. 74₁₃₂₋₁₃₃) “Tüylerim diken diken olur gibi yürek yaralayıcı acı, ağır eziyetler çekip”.

yüreki titre- “yüreği titremek; endişe, korku duymak”

köñülüm ertingü busuşlug bolup til[im] [kurı]p yürekim titreyü sansarnıñ yavla[kın] [e]rtingü korkyuk m(e)n (Wilkens, 2016, s. 740₉₆₆₃₋₉₆₅₆₅) “Gönlüm çok kaygılandı. Dilim kuruyup yüreğim titredi. Samsara’nın kötülüğünden çok korkuyordum.”

Eski Uygurca Organ Adlarıyla Oluşturulmuş Atasözleri

Güncel Türkçe Sözlük’te atasözü şöyle tanımlanır: “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel.” Türk dilindeki atasözlerini Türkçenin en eski kaynakları olan Orhon yazıtlarında ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilebilmektedir. Orhon yazıtlarındaki atasözleri Talat Tekin (2003) tarafından incelenirken Eski Uygurca metinlerdeki atasözlerinin ele alındığı çalışmaların da O. F. Sertkaya’nın 1983’teki yazısında değerlendirildiğini görmekteyiz (Ölmez, 2008, s. 533). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde içinde organ adı geçen atasözleri ise şunlardır:

kimniñ tamarı yogun bolsar kanagı yiñil (Arat, TT VII, 1936, s. 54₃)
“Kimin damarı kalın ise (onun) kan aldırması kolay (olur).”

miñ kişi yüzün bilginçe bir kişi atın bilgü (Hamilton vd. 1972, s. 29)¹⁵ “Bin kişinin yüzünü bileceğine bir kişinin adını bil”

Eski Uygurca Organ Adlarıyla Oluşturulmuş Kalıp İfadeler (Sözler)

Türk dilindeki kalıplaşmış dil birimlerinin alt gruplarından biri olan kalıp sözler atasözleri, deyimler ve ikilemeler kadar ilgi görmemiştir. Bugüne değin yapılan pek çok çalışmada detaylı bir şekilde atasözleri, deyimler ve ikilemeler Türk dilinin neredeyse her devrinde incelenirken kalıp sözlerle ilgili çalışmaların sayısının oldukça düşük olduğu söylenebilir. Ancak kalıp sözlerin de diğer kalıplaşmış dil birimleri kadar incelenmeye değer olduğunu ve Türkçe söz varlığının önemli birimlerinden olduğu unutulmamalıdır.

Söz konusu kalıplaşmış birimler Dilbilim Sözlüğü’nde şu şekilde tanımlanmıştır: Kalıp söz (formula): “Geleneksel bir amaca hizmet eden, genellikle değişmez bir sıra düzeninde kullanılan sözcük kümesi. Selamlaşmada, mektup başlıklarında, bayramlaşma sırasında kalıp sözler kullanılır.” (İmer vd. 2011, s. 165)

Konunun uzman araştırmacılarından olan H. Gökdayı, *Türkçede Kalıp Sözler* adlı yazısında bu kalıplaşmış birimleri şöyle tanımlar: “Önceden belirli bir biçime girip öylece hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak ve eğer gerekiyorsa bazı ekleme ve çıkarmalar yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık veya aralı sözcüklerden oluşabilen, belirli durumlarda toplumun benimsendiği sözleri sunarak iletişimin kurulmasına veya devamına yardım eden ve kullanım yerleri çok sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleridir.” (2008, s. 106). Gökdayı’nın tanımının ayrıntılı ancak bir o kadar da kapsayıcı olduğu söylenebilir.

¹⁵ Or. 8212/78 No.lu Yazma Parçası 4-6. satır.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde içinde organ adı yer alan kalıp ifadeler (sözler) şunlardır:

tözün etözi köñli edgümü yèni yènik mü neteg y(a)rlıkar (Zieme, 1975, s. 66⁷⁰⁴⁻⁷⁰⁵) “Asil vücudu, gönlü iyi mi? Vücudu hafif (sağlığı yerinde) mi? Nasıl buyurur?”

tözün iduk etözi köñüli edgü yèni yènik mü neteg (Zieme, 1975, s. 68⁷³¹) “Asil ve kutsal vücudu, gönlü iyi (mi), Vücudu hafif (sağlığı yerinde) mi? Nasıl ...?”

köñlün edgümü yèniñ yènikmü¹⁶ neteg erür sen (Hamilton, 1986, s. 121^{22/2-3}) “Gönlün iyi mi, vücudun hafif (sağlığın yerinde) mi? Nasılsın?”

köñlünüzler edgümü yèniñizler yènikmü neteg erür sizler (Hamilton, 1986, s. 126^{23/4-5}) “Gönlünüz iyi mi, vücudunuz hafif (sağlığınız yerinde) mi? Nasılsınız?”

... yèniñiz yènikmü ... (Hamilton, 1986, s. 157^{31/6}) “... vücudunuz hafif (sağlığınız yerinde) mi? ...”

... köñli edgümü yèni yènikmü neteg ... (Hamilton, 1986, s. 159^{32/1}) “... vücudunuz hafif (sağlığınız yerinde) mi? ...”

Yukarıda Hamilton’un çalışmasından alınan örnekler mektup metinlerinde yer almaktadır. Bu kalıp ifadelerin mektup yazılan kişinin sağlığını ve genel durumunu öğrenmek ve aynı zamanda mektuba bir nevi giriş yapmak için kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Hamilton’dan alınan ilk örnekte sözcükler 2. tekil kişi iyelik ve kişi ekleriyle çekimlenirken diğer bir örnekte 2. çokluk kişi iyelik ve kişi ekleriyle çekimlenmiştir. Dolayısıyla ilk örneğin yer aldığı mektubun samimi ikinci örneğin yer aldığı mektubun ise daha resmî olduğu yorumu yapılabilir.

Sonuç

Bugüne kadar yapılan pek çok çalışmada ayrı ayrı ikilemelere, deyimlere, atasözleri vb. yapılarla değinildiği görülmüş ancak toplu olarak kalıplaşmış dil birimleri Eski Uygur Türkçesi özelinde ele alınmamıştır. Bu çalışma ile söz konusu alanın özellikle dil bilimi bakımından incelenmesi gerektiği görülmüştür. Çalışmanın sonucunda Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kalıplaşmış dil birimlerinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kalıplaşmış dil birimleri dilin ulusal kimliğinin çok önemli yansımalarıdır. Bir dilin kendine özgü yapıları olan bu birimleri başka bir dile çevirmek oldukça zordur. Bu birimler başka bir dile çevrilirken birimlerle ilgili açıklamaların yapılması ya da anlam aktarmasına başvurulması zorunlu hâle gelir. Kalıplaşmış dil birimlerinin bu özelliği bu birimlerin bir dilin sadece söz dizimini değil bütün diğer alanlarını da ilgilendirmesi ile ilgilidir. Bu birimler; dilin anlam bilimi, biçim bilimi, ses bilimi yapısı kadar kültür ile olan ilişkisini de ilgilendirmektedir. Dolayısıyla kültürel anlam bilimi açısından da ele alınması gereken dil yapılarıdır.

Soyut dil yapılarının oluşmasında ve kullanımında özel bir yeri olan bu dil birimlerinin dilbilim çalışmalarında ayrı bir yeri vardır. Dilin sisteminin anlaşılması, anlam derinliğinin ortaya konulması için kalıplaşmış dil birimleri, üzerinde önemle durulması gereken bir dilbilim konusudur. Eski Uygur yazı dilinin her ürününde karşılaşılan bu dil birimleri dönemin dil anlayışını ve dil sistemini anlamak açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Eski Uygurca kalıplaşmış birimlerin büyük kısmını ikilemeler oluştururken bu

¹⁶ Benzer bir ifade DLT’de yer almaktadır: *yèniñ sag mu* “Bedenin sağlıklı mı?” (Ercilasun vd. 2015, s. 410).

yapıları deyimler takip etmektedir. Özellikle organ adlarıyla kurulmuş deyimlerin çokluğu ise dikkate değerdir. Organ adlarının deyimlerdeki mecazlı kullanımları Türkçenin en eski döneminde bile anlam bilimi açısından ne kadar derin bir yapıya sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir. Dildeki unsurların bir araya gelerek yeni bir anlam oluşturacak şekilde kalıplaşması uzun bir süreç gerektirmektedir. Bu düşünceden hareketle Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilebilen kalıplaşmış birimlerin fazlalığı Eski Uygurcanın yerleşmiş ve işlek bir dil olduğunun göstergesidir.

Kısaltmalar

Alm. Almanca; bk. bakınız; BT 7 Berliner Turfantexte 7 “Fragmente tantrischer Werke in Uigurischer Übersetzung”; BT 47 Berliner Turfantexte 47 “Minora Fragmenta Veterorum Uigurovum”; DLT Dîvânu Lügâti't Türk; DTS Drevnetyurkskiy Slovar; iki. ikileme; İng. İngilizce; krş. karşılaştırınız; TDK Türk Dil Kurumu “çevrim içi güncel Türkçe sözlük”; vd. ve diğerleri.

KAYNAKÇA

- ARAT, R. R. (1930). *Zur Heilkunde der Uiguren*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- ARAT, R. R. (1932). *Zur Heilkunde der Uiguren II*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- ARAT, R. R. (1936). *Türkische Turfantexte VII*. Berlin: (APAW 1936: 12) [SEDTF 2: 290-411].
- AYAZLI, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYAZLI, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYVERDİ, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford At The Clarendon Press.
- CONKLIN, K. - N. SCHMITT (2012). “The Processing of Formulaic Language”. *Annual Review of Applied Linguistics*. 32: 45-61.
- ÇETİN, E. (2020a). *Altun Yaruk VII. Kitap Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇETİN, E. (2020b). *Altun Yaruk VIII. Kitap Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇOLAK, G. (2017). *Türkçede Fosil Kelimeler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- EKMEN, B. C. (2018). *Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Organ Adları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ELMALI, M. (2016). *Daşakarmapathâvadânamâlâ: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ELMALI, M. (2019). *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- ERCİLASUN, A. B. - Z. AKKOYUNLU (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lügâti't Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- GABAIN, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GENG, S. - H. J. KLIMKEIT (1988). *Das Zusammentreffen mit Maitreya, die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit, in Zusammenarbeit mit Helmut Eimer und Jens Peter Laut, I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- GENG, S. vd. (2005). "Fragmente der uigurischen Daşakarmapathâvadânamâlâ aus Hami (Teil 1)". *Ural-Altasische Jahrbücher Neue Folge* 19. Harrassowitz Verlag: 72-121.
- GÖKDAYI, H. (2008). "Türkçede Kalp Sözcükler". *Bilig*. 44: 89-110.
- GÖKDAYI, H. (2020). *Türkçede Kalp Sözcükler*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- GULCALI, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜRSOY NASKALİ, E. - M. DURANLI (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HAMILTON, J. R. - L. BAZIN (1972). "Un Manuscrit Chinois et Turc Runiforme de Touen-Houang, British Museum Or. 8212 (78) et (79)". *Turcica: Revue D'études Turques*. IV: 25-42.
- HAMILTON, J. R. (1986). *Manuscripts Ouïgours du IXe-Xe Siècle de Touen-Houang Textes Établis, Irraduits, et Commentés*. Paris: Peeters France.
- HAMILTON, J. R. (2020). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası Prens Kalyânamkara ve Pâpaamkara Hikâyesi*. (çev. Ece Korkut-İsmet Birkan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İMER, K. vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- KARA, G. - P. ZIEME (1976). *Berliner Turfantexte VII: Fragmente Tantrischer Werke in Uigurischer Übersetzung*. Berlin: Akademie Verlag.
- KASAI, Y. (2008). *Berliner Turfantexte XXVI: Die Uigurischen Buddhistischen Kolophone*. Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.
- KAYA, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 575.
- KORKMAZ, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LE COQ, A. von (1912). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Berlin: (APAW. Phil.-hist. Cl. 1911, 6.) [SEDTF 1, 393-451].
- MİRSULTAN, A. (2010). *Die Alttürkische Xuanzang-Biographie X. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg Sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain Ediert, Übersetzt und Kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- NADELYAYEV, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR Institut Yazıkoznaniya.

- ÖLMEZ, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm) (Suvarṇaprabhâsasûtra)*. Ankara: Türk Dilleri Araştırma Dizisi: 1.
- ÖLMEZ, M. (1993). "Ein Weiteres Alttürkisches Pañcatantra-Fragment". *Ural-Altasische Jahrbücher Neue Folge*. 12: 179-191.
- ÖLMEZ, M. (2008). "Divanü Lügati't-Türk'teki Atasözleri". *Türk Dili Kâşgarlı Mahmud Özel Bölümü*. 683: 533-535.
- ÖLMEZ, M. (2017a). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ÖLMEZ, M. (2017b). "Eski Uygurca İkilemeler Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. LXV/2: 243-311.
- ÖZBAY, B. (2019). *Huastuanıft Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SARI, C. (2019). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kalıplaşmış Dil Birimleri*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- SERTKAYA, O. F. (1983). "Eski Türk Atasözleri Üzerine". *Şükrü Elçin Armağanı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi: 275-291.
- ŞEN, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ŞEN, S. (2016). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ŞEN, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞİMŞEK, Y. (2013). "Kan Kaşanmak Deyimi Üzerine". *Journal of Turkish Studies*. VIII/1: 2539-2546.
- TANNEN, D. - P. C. ÖZTEK (1977). "Formulaic Expressions in Turkish and Greek". *Proceedings of the 3rd Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*: 516-534.
- TEKİN, T. (2003). *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul.
- TIETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, Birinci Cilt*. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- TOKYÜREK, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOKYÜREK, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- WILKENS, J. (2016). *Berliner Turfantexte XXXVII: Buddhistische Erzählungen aus dem Alten Zentralasien Edition der Altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā (I-II-III Teil)*. Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.
- WOOD, D. (2015). *Fundamentals of Formulaic Language An Introduction*. London: Bloomsbury Academic An imprint of Bloomsbury Publishing.
- WRAY, A. (2002). *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- YAKUP, A. (2006). *Diśastvustik, Eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catuspariṣat-sūtra, VdSUA. 34.71*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- YAKUP, A. (2016). *Berliner Turfantexte XXXVI: Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und Kleinere Tantrische Texte*. Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.

- ZIEME, P. (1975). *Berliner Turfantexte V: Manichäisch-Türkische Texte*. Berlin: Akademie Verlag.
- ZIEME, P. - G. KARA (1978). *Ein Uigurisches Totenbuch, Naropās Lehre in Uigurischer Übersetzung von vier Tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ZIEME, P. (2020), *Berliner Turfantexte XLVII: Minora Fragmenta Veterorum Vigvrorvm*. Turnhout: Brepols Publishers.

İnternet Kaynakları

- Latinlexicon (2021). "Pudeō". Erişim Tarihi: 24.04.2021.
https://latinlexicon.org/search_latin.php

KUTADGU BİLİĞ VE ATEBETÜ'L-HAKÂYIK'TA ARAPÇA VE FARŞÇA KELİMELERİN TELAFFUZU

Dilek HERKMEN*

ÖZ

Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'ın metin yayımlarındaki Arapça ve Farsça kelimeler, çağdaş Türkiye Türkçesindeki şekilleri esas alınarak çeviri yazıya aktarılmıştır. Bu sebeple 11. yüzyıldaki telaffuzlarını tam olarak yansıtmazlar. Bu çalışma, Arapça ve Farsça kelimelerin eserlerin yazıldığı dönemdeki muhtemel söylenişlerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Türkiye Türkçesindeki gibi İslâmiyet'le irtibatlı sözlü dilin dışında, edebî dil ile de sağlanan lehçelerde orijinal söylenişin korunduğu görülür. Arapça ve Farsça kelimelerin sözlü dile girdiği lehçelerde ise kelimelerin dilin ses özelliklerine göre forma sokulduğu anlaşılmaktadır. Türkiye Türkçesinde uyum dışında kalan Arapça ve Farsça kelimeler, bu sözcüklerin sözlü dil aracılığıyla girdiği lehçelerde uyuma girmektedir. Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'ta damak uyumu dışında ek alan Arapça ve Farsça kelimelerin telaffuzları hususunda eldeki veriler fikir vermekte fakat kesin söylenişleri belirlemeye imkân sağlamamaktadır. Kelimelerin bazılarının birkaç lehçede karşılığı olduğundan okunuşları konusunda destekleyici ses özellikleri yoktur. Kullanımı geniş olan Arapça ve Farsça kelimelerden bazılarının Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'ta kalın sıradan ek alıp bazı çağdaş lehçelerde damak uyumuna girdiği, bazılarında ise uyumun dışında kaldığı görülür. Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'ta kalın sıradan ek alan bazı kelimelerin lehçelerde kalın şekilde telaffuz edildiği bazılarının da ince sıradan damak uyumuna girdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Damak uyumu, Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakâyık, Karahanlı Türkçesi, Ek Uyumsuzluğu.

THE PRONUNCIATION OF ARABIC AND PERSIAN WORDS IN KUTADGU BİLİĞ AND ATEBETÜ'L-HAKÂYIK

ABSTRACT

Arabic and Persian words in the Kutadgu Bilig and Atebetü'l-Hakâyık have – at some point - transcribed in their current forms. However, They do not fully reflect the 11th century pronunciation. This study aims to evaluate the possible pronunciations of these words in the period in which they were written, as opposed to through the lens of Modern Turkish. That said, the original pronunciation has, it seems, been preserved in Turkic dialects whose connection with Islam is steeped in both an literary and oral tradition, as is the cause with Turkish. In dialects where Arabic and Persian words enter the language through the spoken language only, they take on phonetic characteristics of that language. In Turkish, they lack palatal harmony. In other Turkic languages, they take on palatal harmony. In the context of Kutadgu Bilig and Atebetü'l-Hakâyık, current data gives us an idea about how such loan words ought to be pronounced beyond palatal harmony; as opposed to how they actually are pronounced. Nevertheless, certain words have counterparts in a handful of other Turkic dialects; however, they too lack sound features that would give us a clue about how they're pronounced. Some of the more widely used ones have suffix with back vowel in Kutadgu Bilig and Atebetü'l-Hakâyık. Moreover, they are compatible with palatal harmony in certain modern Turkic dialects – albeit not always. Both in Kutadgu Bilig and Atebetü'l-Hakâyık, those words that have suffixes containing back vowel tend to also be pronounced with back vowels in other [Turkic] dialects, whilst others are follow the harmony of palate, and use front/fine vowels instead.

Keywords: Palatal Harmony, Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakâyık, Karakhanid Turkish, Disharmony.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 30.04.2021; Yayına Kabul Tarihi: 01.06.2021

* Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İSTANBUL; ORCID: 0000-0002-3060-3756, E-posta: dilek.herkmen@msgsu.edu.tr

Giriş

Kutadgu Bilig'i yayımlayan Reşit Rahmeti Arat, eserde yer alan Arapça ve Farsça kelimelerin okunuşlarında bugünkü şekillerin esas alındığını belirtmiştir. Arapça ve Farsça kelimelerin 11. yüzyıldaki telaffuz şekillerini tam olarak yansıtmaya gayretinden ziyade geniş okuyucu kitlesine ulaşmayı hedeflediğini ifade eden Arat, aynı usulü *Atebetü'l-Hakâyık* metninin tespitinde de uyguladığını dile getirir.

Bu çalışma, her iki eserde de yer alan Arapça ve Farsça kelimelerin Türkiye Türkçesindeki telaffuzlarından ziyade, yazıldığı dönemdeki muhtemel söylenişlerini değerlendirmek amacıyla meydana getirilmiştir. Bu gaye doğrultusunda öncelikle her iki metindeki Türkçe ek almış Arapça ve Farsça kelimeler tespit edilmiştir. Metinlerde ek almamış olan *'âkıbet*, *firâset*, *felek* gibi Arapça ve Farsça kelimeler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca Türkçe ek almış *dost+ta*, *nihâyet+din*, *pend+i* gibi Arapça ve Farsça kelimeler telaffuz açısından bir açıklık getirmedikleri için çalışmaya alınmamıştır. Yine *du'â+ka*, *ecel+ke*, *arâm+ıg* gibi damak uyumu dışında kalmamış kelimeler de çalışmanın malzemesi içerisinde değildir.

Değerlendirmeye alınan Türkçe ek almış Arapça ve Farsça kelimelerin metindeki anlamları verilmiş; ardından bu kelimelerin Reşit Rahmeti Arat'ın yayımladığı *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-Hakâyık* metinlerindeki beyit numaraları ve yazma nüshalardaki yerleri belirtilmiştir. *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-Hakâyık*'taki Arapça ve Farsça kelimelerin tespit edilebilen çağdaş lehçelerdeki bugünkü karşılıkları sözlük anlamları ile birlikte verilmiştir. *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-Hakâyık*'ta geçen tüm Arapça ve Farsça kelimeler çağdaş lehçelerin sözlüklerinde mevcut değildir. Özbekçe, Yeni Uygurca, Kırgızca, Kazakça gibi lehçelerde tespit edilen kimi kelimelere Altay grubu lehçelerde rastlanılmamaktadır. Kimi lehçelerde de bazı Arapça ve Farsça kelimelerin zamanla söz varlığından çıktığı düşünülebilir. *Devlet*, *dürüst*, *hâl*, *helâl* gibi kelimeler hemen hemen tüm lehçelerde mevcut olduğu hâlde, *bahîl*, *ferah*, *halîm* gibi bazı kelimelerin birkaç lehçede karşılığı tespit edilebilmiştir.

Çalışmaya esas olacak *'azîzlarğa*, *devletğa*, *dürüstğa*, *gâzîlik*, *mü'minîg* gibi sözcüklerin Özbek, Yeni Uygur, Kırgız, Kazak, Tatar, Nogay, Başkurt, Kumuk, Karaçay Malkar, Karay, Azerbaycan, Türkmen Türkçelerindeki şekilleri verilirken bugünkü lehçe sözlükleri esas alınmıştır. Bu yolla Karahanlı Türkçesinde Türkçe ek almış bazı Arapça ve Farsça kelimelerin telaffuz şekilleri ile ilgili bir bakış açısı oluşacağı düşünülmüştür.

Eski Türkçe döneminden sonra gelen müşterek Orta Asya Türkçesi Arap alfabesi ile yazılmış İslam etkisindeki Türk yazı dilidir. 11. yüzyılda Karahanlı Devleti'nde meydana getirilen *Kutadgu Bilig*, *Divânü Luğati't-Türk* ve *Atebetü'l-Hakâyık* Arapça ve Farsçanın etkisindedir. Müşterek Orta Asya Türkçesinin iki yüz yıllık sürecinin ardından 13. yüzyıldan itibaren yeni yazı dilleri ortaya çıkmıştır. Lehçelere ayrılan Türkçe, farklı edebî dilleri oluşturmuştur. Bu ayrılmadan meydan gelen Türkçenin Doğu kolunu temsil eden Uygur ve Özbek lehçelerinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Arapça kelimelerin sayısı diğer lehçelere nazaran daha çoktur. Çağatay Türkçesinin devamı olarak değerlendirilen Yeni Uygur Türkçesinde /ı/ ve /i/ ünlüsü tek işaretle gösterilmektedir. Tek şekilli eklerin var olması hem Özbek hem de Uygur Türkçelerinde damak uyumunu aksatmaktadır (Öztürk, 2007, s. 298). Uygur Türkçesinde Çağatay Türkçesinde olduğu gibi sonda *î* ünlüsünü bulunduran Arapça, Farsça ve diğer alıntı kelimelerin kalın sıradan ekler aldığı bilinmektedir (Çelikbay, 2006, s. 109). Bu, imla vasıtasıyla Çağataycadaki durumun korunduğunu göstermektedir. Bu sebepler vasıtasıyla da *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-Hakâyık* metinlerinde karşılaştığımız çoğunlukla kalın sıradan ek almış Arapça ve Farsça kelimelerin Uygur Türkçesindeki şekillerinden bazıları *hüner* "hüner", *éziz* "aziz" gibi ince sıradan damak uyumuna girmiş; bazıları da *alem* "alem", *kitap* "kitap" misallerinde olduğu

gibi damak uyumunun dışında kalmıştır. Özbek Türkçesinde ise sözü edilen kelimeler, bazen *olam* “kainat, alem”, *hunar* “hüner” örneklerindeki gibi kalın sıradan bazen de *kitob* “kitap”, *aziz* “aziz” gibi kalınlık incelik uyumu dışında kalan şekilleri ile karşımıza çıkmaktadır. Kalın telaffuz edilen ve uyumun dışına çıkan şekiller sayıca denklik göstermektedir.

Arapça, Farsça Kelimelerin Giriş Yollarının Damak Uyumuna Etkisi

Türkiye Türkçesinde Arapça ve Farsça alıntı kelimeler, mümkün olduğunca aslına uygun bir şekilde muhafaza edilerek bugüne taşınmıştır. İmla vasıtasıyla uzun ünlüler, ayın ve hemze gösterilmiş; bu kelimeleri orijinaline yakın bir telaffuz ile söylenme çabası sürdürülmüştür. Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen kelimelerin çoğunun kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumu dışında kalmaları bu çabanın neticesi olmalıdır.

Damak uyumunun çok sağlam olduğu Kazakçadaki Arapça kelimelerin dile girişi 15. yüzyıldan önce ve sonra olmak üzere iki dönemde ele alınır. Arapça kelimelerin Kazak Türkçesine geçişinde Çağatay edebiyat ürünleri ve Özbek Türkçesi etkili olmuştur. Diğer Türk lehçelerinin dillerine yerleşmiş olan Arapça terimlerin Kazak Türkçesinde var olmamaları Kazakların göçebe yaşam tarzı, dağınık şekilde yaşamaları gibi etmenlere dayandırılmış, böylece İslâmiyet’le doğrudan irtibatlarının olmadığı belirtilmiştir. 19. yüzyılın son yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısında Kazak Türklerine İslâmiyet’i anlatmak için yazılan eserler Arapça, Farsça kelimeler içerdiğinden bu eserler Arapça ve Farsça kelimelerin dile girmesinde rol almıştır. Bunun yanı sıra, 20. yüzyılda Kazak yazı dilinin teşkilinde halk ozanlarının eserlerinin dili esas alındığından Kazak yazı dilinin klasik yazı diline değil sözlü Kazak edebiyatına dayandığı işaret edilmektedir. Bu kelimelerin bir başka aracı dil vasıtasıyla girmiş olması da mümkündür (Altun, 2015, s. 167-169). Böylece dile giren Arapça ve Farsça kelimeler imla yolu ile devam eden bir sürecin ürünü değildir; sözlü olarak gelen söz varlığının malzemeleridir. Kazak Türkçesinde yer alan Arapça ve Farsça kelimelerin ses uyumları ile yeniden şekillenmiş olmaları bunu göstermektedir. Alıntı kelimeler Kazak Türkçesine sözlü dil vasıtasıyla girmiş olduğundan dilin kurallarına uygun söyleniş şekilleri meydana getirmişlerdir. *Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık* metinlerindeki kalın sıradan ek almış kelimelerin Kazakçada *momın* “uslu, uysal, sessiz”, *durıs* “doğru, dürüst, düzgün”, *ğalam* “alem” örneklerindeki gibi kalın şekillerinin yanında daha az sayıda *qudiret* “Allah, Yaradan; güç, kuvvet”, *kitap* “kitap” gibi uyum dışında kalan karşılıkları da mevcuttur.

Kumuk Türkçesine de Arapça ve Farsça kelimelerin birden fazla yolla girdiği kaynaklarda yer almaktadır. Çetin Pekacar’ın Kumukçadaki Arapça kelimeleri değerlendirdiği çalışmasında Dağıstan’da Araplar tarafından İslâmiyet’in yayılmaya çalışıldığı 7. ve 10. yüzyıllar arasında sadece Arapça kelimelerin girdiği ve bu kelimelerin doğrudan Arapçadan geçtiği belirtilir. 11. ve 15. yüzyıllardan sonra ise Arapça ile birlikte Farsça kelimeler de Kumukçaya girmiştir fakat bu geçiş sürecinde Arap tesirinin doğrudan olmadığı ifade edilmektedir. Dağıstan’ın bir bölümünü hâkimiyet altına alan Selçuklular, ardından bu bölgede varlık gösteren Kıpçaklar, İlhanlılar, Altın Orda Hanlığı, Timurlular Kumuk Türkçesine giren Arapça ve Farsça kelimeler konusunda etkili olmuşlardır. 16. ve 19. yüzyıllar arasında ise Osmanlı ve Safevi hâkimiyetinde olan bu coğrafyada Kumukçaya giren Arapça ve Farsça kelimelerin giriş yolunda sadece Arapça ve Farsça değil Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi de rol oynamıştır. Arapça ve Farsça kelimelerin giriş yollarının önce konuşma dili ile olduğu, sonrasında ilim ve edebiyat dilini temsilen Arapça ve Farsça kitaplarla birlikte Osmanlı ve Azerbaycan Türkçeleri ile meydana getirilmiş edebi eserlerin de aracılık ettiği belirtilir (Pekacar, 2006, s. 53-71). Kumukçaya ilk dönemde giren kelimelerin Türkçe kaidelere göre form aldıkları verilen örnekler aracılığı ile görülmektedir. İleriki dönemde giren kelimelerin ise orijinal yapısını koruduğu dikkat çekmektedir.

Karañlık inancındaki Karaylar tarafından konuşulan Karaycanın Slav dillerinin etkisinde kaldığı bilinmektedir. Fakat Karaycanın özellikle Kırım diyalektinde Arapça ve Farsça kelimelerin yer aldığı belirtilir. Bu kelimelerin dillerine Karayların en erken yerleşim yeri olan Kırım'da buldukları zaman girdiğı, Tatar ve Nogay Türkleri gibi Müslüman topluluklar ile olan münasebetler neticesinde meydana geldiğı ifade edilir. Damak uyumunun korunduğı Karaycada Arapça kelimelerin imlasını koruduğı Farsça kelimelerin ise damak uyumuna girdiğı çalışmalarda belirtilmiştir (Öztürk, 2015, s. 163). Karaycada Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin genellikle *kudrat* "kudret, güç", *şukur / şuk'ur* "şükür" gibi hem kalın sıradan damak uyumuna girmiş hem de *kitab* "kitap", *ziyarət* "ziyaret" gibi uyum dışında kalmış şekilleri mevcuttur. Ayrıca *dunya / dun'ya / dun'ë* "dünya" gibi varyantları da tespit edilmiştir.

Başkurtçada, Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde kalınlaşmanın incelmeden daha az olduğı belirtilir (Sezer, 1999, s. 13, 16, 202, 275). Başkurt Türkçesine geçen bazı Arapça kelimelerin Tatar ve Kazak Türkçeleri aracılığıyla, bazı Arapça ve Farsça kelimelerin Rusça ve diğeri Avrupa dilleri vasıtasıyla ve pek çoğunun da Başkurt ağızları aracılığıyla edebî dile girdiğı bildirilmiştir (Sezer, 1999, s. 276). Arapça ve Farsçadaki uzun ünlülerin yanı sıra normal uzunluktaki ünlülerin de kısaldığı görülen Başkurtçada ünlülerin incelendiğı de ifade edilmiştir (Sezer, 1999, s. 275). Başkurtlar ve Araplar arasında doğrudan bir ilişki olmadığından Arapça kelimeler dillerine edebî eserler yoluyla geçmiştir. İslâmiyet Başkurtlar arasında Türkçe yazılmış edebî eserler vasıtasıyla yayılmıştır. Bu eserlerde yer alan çok sayıdaki Arapça kelime zamanla Başkurtçanın ses ve yapısal özelliklerine göre şekillenmiştir (Sezer, 1999, s. xxii). Farsça kelimeler ise hem İran dillerini konuşan milletler hem de diğeri Türkler aracılığıyla Başkurtçaya girmiştir. Çalışmada Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin **kitab** "kitap", **ğalem** "âlem" gibi çoklukla uyum dışında kaldığı **devlet** "devlet, zenginlik, mal mülk" **ğeziz** "aziz, kıymetli, kutsal" gibi ince sraya geçtiğı tespit edilmiştir.

Diğeri Türk boylarına göre İslâmiyet'i daha geç benimsediğı belirtilen Kırgızların göçebe hayat sürdüğü ve Kırgız yazılı edebiyatının 20. yüzyılın başlarında meydana geldiğı göz önünde bulundurulduğunda Arapça kelimelerin ilim yolu ile dile girmediğı işaret edilmektedir. Buna göre Kırgızcaya Arapça kelimelerin sözlü kültür yolu ile geçtiğı ortaya çıkmaktadır. Kırgızcaya giren Arapça ve Farsça kelimelerin diğeri lehçelere nazaran daha çok ses değişimine uğramış olması da bu fikri destekleyici niteliktedir. Bunun yanı sıra bu alıntı kelimelerde meydana gelen ses değişimleri ile birlikte anlam değişimlerinin de olması sözlü dil yoluyla geçtiklerinin göstergesi olarak kabul edilmektedir (Acar, 2017, s. 218-220). Kutadgu Bilig ve *Atebetü'l-Hakâyık*'ta yer alan Arapça ve Farsça kelimeler Kırgızcada *karıp* "garip, yalnız, kimsesiz" *kapıl* "gafil, kaygısız" gibi genellikle kalın sıradan telaffuz edilmektedir. *kitep* "kitap", *akim* "vali" gibi ince sıradan uyuma giren ya da uyum dışında kalan kelimeler sayıca çok azdır.

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde ünlü incilmesi ve ünlü kalınlaşması ile ses hadiselerinin meydana geldiğı ve bu yolla kelimelerin dilin kurallarına uydurulduğı görülür. Genellikle ilerleyici benzeşme sonucunda oluşan bu Türkçeleşme çabası ile kelimeler kaynak dilden başka bir forma girmiştir. Kalınlık incelik uyumuna uyarak yeni bir söyleniş kazanan kelimeler 11. yüzyıldaki şekillerini ifade etmekten uzak bir değişim içine de girmişlerdir. *ğudrat* Türkm. "mucize, kudret" < *ğudret*, *kanagat* "sabır" < *ğanaat* Ar. kelimeleri bu değişimlerin örnekleridir. Türkmen Türkçesi alıntı kelimelere dile uyarlamada ileridedir. Karşılıkları tespit edilen Arapça ve Farsça kelimeler içinde *ğapasa* "kafes", *ğala:l* "helal" gibi kalınlaşmış örnekler varsa da genellikle *ğdün'yä* "dünya" *ğ:lem* "alem, cihan; yeryüzü" *ğeciz* "aciz" gibi incelmüş örnekler sayıca fazladır.

Damak uyumunun sağlam olduğu Azerbaycan Türkçesinde Arapça ve Farsça kelimelerin bazen uyuma girdiği bazen de uyum dışında kaldığı görülür. Kalın ünlülerin incelenmesi ile bazen uyumun sağlandığı görülse de *heyat* "hayat", *mezlum* "mazlum" gibi sayıca az olmayan örnekte de damak uyumunun bozulduğu dikkati çeker.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi İslâmiyet'le irtibatı sözlü dilin dışında edebi dil ile de sağlanmış olan dillerde aslına bağlı kalma çabası daha yoğundur. Sözlü dil ile Arapça ve Farsça kelimelerin girdiği Kırgızca, Kazakça gibi lehçelerde ise kelimelerin dilin ses özelliklerine göre forma sokulduğu görülmektedir. Yazılı dil ve sözlü dil ile Arapça ve Farsça kelimelerin dile girişi bu anlamda önem kazanmaktadır. Zira Türkiye Türkçesinde uyum dışında kalan Arapça, Farsça kelimeler, sözlü dille kelimelerin girdiği dillerde uyuma dâhil olmaktadır.

Bir başka açıdan Doğu Türkçesini temsil eden Özbek ve Uygur Türkçelerinin de *Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık*'taki Arapça ve Farsça kelimelerin telaffuzu bakımından yol gösterici olması beklenmektedir. Fakat bu lehçelerdeki damak uyumunun bozulması 11. yüzyıldaki uyumu yansıtamayacağını işaret etmektedir.

Kelimelerin çağdaş lehçelerdeki bugünkü durumlarını tespit etmek onların 11. yüzyıldaki kullanımları hakkında fikir vermekte fakat kesin telaffuzları belirlemekte yardımcı olmamaktadır. İslâm dinini kabul etmelerinden itibaren Türklerin yaşam koşulları birbirlerinden farklılık göstermiştir. Değerlendirmeye alınan tüm lehçelerde bu açıdan kelimelerin geçiş zamanlarını ve geçme yollarını bilmek önem arz etmektedir.

Damak Uyumu Dışında Kalan Eklerin Değerlendirilmesi

Kutadgu Bilig'de ve *Atebetü'l-Hakâyık*'ta Arapça ve Farsça kelimelerin genelde kalın sıradan ek aldığı tespit edilmiştir. Kelime tabanı kalın olduğu hâlde ince sıradan ek alan kelimeler kalın ünlülü ek alanlardan sayıca azdır. Bu durum daha önceki çalışmalarda sözü edilen kelimelerin kalın sıradan okunması yolunda değerlendirilmiştir (Şen, 2007, s. 1701). İslâm sonrası metinlerdeki kalın ek alan Arapça ve Farsça kelime tabanlarını kalın okuma konusunda, eldeki verilerin yeterli olmadığını belirten araştırmalar da mevcuttur (Seyhan, 2004, s. 2700). Kelimelerin lehçelerdeki bugünkü kullanımına bakıldığında *Kutadgu Bilig*'de ve *Atebetü'l-Hakâyık*'ta geçen kalın sıradan ek almış tüm kelimelerin kalın telaffuz edilmedikleri görülmektedir. Esasen Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından itibaren dil uyumu dışında kalan ekler mevcuttur. Eski Türkçede, öğrenilen geçmiş zaman eki *-miş*, 3. teklik şahıs iyelik eki *+(s)i* ve 2. teklik şahıs iyelik ekinden sonra *+in* belirtme eklerinin sözcüklere ön damaksıllaşmış şekilleri ile eklenerek damak uyumunun dışında kaldığı bilinmektedir.

14. yüzyıl Harezmi sahasına ait *Mu'înü'l-Mürîd* adlı eserin incelemesinde, Arapçadan alınan ince ünlülü sözcüklere kalın sıradan ekler getirilmesinin alıntı kelimelerin söylenişinde kalın ünlülerin tercih edildiği şeklinde değerlendirilebileceği gibi Orta Türkçe metinlerde sıkça karşılanan ek uyumsuzluğu hadisesi olarak da görülebileceği belirtilir. Türkçe *yöninga* örneğindeki uyumsuzluğa dikkat çekilen bu çalışmada uyumsuzluk değerlendirmesi öne çıkarılır (Toparlı vd. 2014, s. 47).

Çağataycada, Arapça ve Farsçadan alınan sözcüklere getirilen Türkçe eklerin genellikle kalın ünlülü biçimleri eklenerek kalınlık incelik uyumu bozulmuştur. Türkçe sözcüklerde dil uyumu çoğunlukla korunmuş ancak bazı sözcüklerde uyum dışında eklerin getirildiği görülmüştür. Eckmann, istisna olduğunu düşündüğü bu uyumsuzlukları müstensih hatası olarak görmektedir (Eckmann, 1988, s. 12). Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerin ise daha önceki dönemlerde olduğu gibi art damak ünsüzlü ek aldıklarını belirterek *alamğa*, *bandağa* örneklerini sıralar (Eckmann, 1979, s. 237). Çağatay Türkçesinde ve diğer Orta Türkçe dönemlerindeki art damak ünsüzü ile telaffuzun

Osmanlı Türkçesine göre daha genel olduğunu ileri süren Eckmann, *dinğa, ismğa* kelimelerindeki ünlünün ise art damaksılaşmış olduğunu düşünmez (Eckmann, 1979, s. 238).

Bu uyumsuzlukları bir imla istikrarsızlığı olarak değerlendiren Eraslan, imlanın telaffuzdan çok şekle ait bir durum olduğunu ifade eder, eski imlanın telaffuzu yansıttığının söylenemeyeceğine dikkat çeker (Eraslan, 1970, s. 114).

Anadolu sahasında ise, 13. yüzyılda yazılmış *Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u* adlı eserinde *aytmagil, özümğa* gibi Türkçe sözcüklerde olduğu gibi *salтанatlık, kâfirlikğa* örneklerinde de Türkçe ek almış Arapça kökenli sözcüklerin varlığı belirtilerek bu durum ek uyumsuzluğu olarak değerlendirilmiştir (Cin, 2011, s. 73). 15. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi metni olan *Satır Arası İlk Kuran Tercümesi*'nin incelemesinde de Batı Türkçesi metinlerinde son sesi ince ünlülü olan yabancı kelimelere *eminlik, muhkemliğinden* örneklerindeki gibi bazen art damak ünsüzü taşıyan Türkçe ekler getirildiği belirtilir. Söz konusu sözcüklerde imlanın ses değişimine işaret etmesinin mümkün olmadığına değinilmiş ve bu durum yine ek uyumsuzluğu olarak kabul edilmiştir (Küçük, 2014, s. 36-37).

Kartallıoğlu, 16. yüzyılda ait *Kitâb-ı Bahriyye*'de *adacük, limancügi* örneklerinde kalın sıradan sözcüklere ince ünlülü ek getirilmesinin bir ağız özelliği olarak değerlendirilebileceği gibi /c/'nin inceltici özelliğine bağlanmasının da mümkün olduğunu belirtir (Kartallıoğlu, 2011, s. 60). Dil uyumu dışında kalan örneklerin çoklukla alınma kelimeler olduğuna dikkat çeken Kartallıoğlu, kelime yazımındaki *şüfîlik / şüfîliği* gibi ikili şekilleri de görüldüğü dönemde alınma kelimelerin telaffuzundaki kararsızlığa bağlar. *katralık, barabarlık, imaratlık* örnekleri ile "Alınma kelimelerdeki bu uyumsuz durum, belki de kelimelerin o zamanki ses düzenini gösterir." diyerek kalın sıradan sesletilme ihtimalini dile getirir. Bir diğer sebebin de uyumsuz şekillerin bir ağız yansıması olabileceği belirtilir (Kartallıoğlu, 2011, s. 84).

Arap harfli metinler üzerinde yapılan incelemelerde getirilen ek dikkate alınarak kelimenin son hece ünlüsü eke göre seslendirilmiş (peygâmbarlık) ya da bu sözcükler görmezden gelinerek Türkiye Türkçesindeki seslendirmeye uygun şekilde gösterilmiş diyen Duman, her iki bakış açısından ayrı olarak ek ünlülerinin uyuma girmemelerini işaret eder (Duman, 2004, s. 54). Bu durumun söz konusu eserin döneminin genel özelliği gibi gösterilmesinin doğru olmadığı gibi ekin fonetik özelliğinin getirildiği kelimenin taban ünlülerinin özelliğini de yansıtmayacağını belirtir. Bu durumu belli ağız katmanlarının ya da bölgelerin söyleyiş örnekleri olarak kabul etmek gerektiğini vurgular (Duman, 2004, s. 63).

Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakayık'ta Damak Uyumu Dışında Ek Alan Arapça ve Farsça Sözcükler

'**acizlik** Ar. "kuvvetsizlik, acizlik" 21a/4 Fergana (Arat, 1999, s. 53).

Az. **acizlik** "başarısızlık, güçsüzlük" (Altaylı, 1994, s. 4); Öz. **ojizlik** "acizlik, zayıflık" (Üşenmez, 2016, s. 333); Tat. **gaciz** "âciz" (Ehmetyanov, 2014, s. 22); Türkm. **eciz** (Tekin 1995: s. 192); Y. Uyg. **aciz** "güçsüz, zayıf" (Kurban, 1995, s. 2).

'**adil** "adalet, doğruluk" Ar. '**adilka** Kahire 4a/8 (Arat, 1999, s. 9).

Az. **edl, edalet** "adalet", **adil** "adaletli" (Altaylı, 1994, s. 9, 344); Baş. **gadelet** "adalet", **gezelet** "adalet", **gezël** "dürüstlükten yana, adil" (Özşahin, 2017, s. 171); Kaz. **âdil** "adil, doğru", **âdilet** "adalet", **âdiletsiz** "adaletsiz" (Koç, 2003, s. 62); Kırg. **adil** "adeletli" (Yudahin, 1998, s. 9); Krç. Mlk. **adil** "adil, adaletli, tarafsız, doğru"; **adillik** "adalet, doğruluk" (Tavkul, 2000, s. 70); Kum. **adil** "adalet, hak, doğruluk", **adillik** "haklılık,

doğruluk" (Pekacar, 2011, s. 25); Öz. **adil** "adil, adaletli", **adillik** "adillik, doğruluk" (Üşenmez, 2016, s. 18); **odil** "adil" **odillik** "dürüstlük, adillik", **odilona** "dürüstçe, adilane" (Üşenmez, 2016, s. 332); Tat. **gadël** "adil", **gadelet**, **gadëllëk** "adalet" (Ehmetyanov, 2014, s. 23-24); Türkm. **adalat** "adalet", **adalatlı** "adaletli", **adalatsız** "adaletsiz", **edil** "tıpatıp, aynen, tıpkı; tam" (Tekin, 1995, s. 21, 193); Y. Uyg. **adil** "âdil", **adillik** "âdillik" (Kurban, 1995, s. 4).

'**âlem** / '**âlam** Ar. "kainat, cihan; insanlar, halk; cemiyet" '**âlemig** KB Fer 11b/12 (Arat, 1999, s. 29).

Az. **alem** "dünya, kainat" (Altaylı, 1994, s. 33); Baş. **galem** "âlem, dünya, gökyüzü" (Özşahin, 2017, s. 171); Kaz. **ğalam** "alem, dünya", **âlem** (Koç, 2003, s. 115); Kırg. **aalam** "dünya" (Yudahin, 1998, s. 1); Krç. Mlk. **alam** "âlem, evren" (Tavkul, 2000, s. 77); Kum. **alam** "evren, kâinat, âlem" (Pekacar, 2011, s. 29); Öz. **olam** "kainat, alem", **olomshumul** "dünya çapında" (Üşenmez, 2016, s. 334); Tat. **galem** "âlem" (Ehmetyanov, 2014, s. 29); Türkm. **â:lem** "alem, cihan; yeryüzü" (Tekin, 1995, s. 190); Y. Uyg. **alem** "alem, dünya" (Kurban, 1995, s. 9).

'**aziz** Ar. "kıymetli, muhterem, mükerrem" '**azizlarğa** KB Fer. 51b/13, Kah. 31b/6 – (Arat, 1999, s. 1247); '**azizrağ** KB Fer. 1b/12, Kah. 1b/9 (Arat, 1999, s. 1), '**azizrek** KB Fer. 106b/5 (Arat, 1999, s. 296), '**azizrağ** Kah. 84a/10 (Arat, 1999, s. 296); '**azze ve celle** Ar. aziz olsun, kağr-i âli olsun. '**azze ve celleğa** Fer. 1b/2, Kah. 1b/2 (Arat, 1999, s. 1).

Az. **eziz** "sevilen, kıymetli" (Altaylı, 1994, s. 411); Baş. **geziz** "aziz, kıymetli, kutsal" (Özşahin, 2017, s. 176); Kar. **aziz** / **azız** / **eziz**; **azizlik** / **azızlık**, **azizlän-** / **azizlen-** (Koçak, 2019, s. 77, 206); Kaz. **ğaziyz** "aziz, saygı duyulan" (Koç, 2003, s. 115); Kırg. **aziz** "muhterem, kıymetli" (Yudahin, 1998, s. 75); Kum. **aziz** "aziz, değerli, kıymetli; sevgili" (Pekacar, 2011, s. 56); Nog. **æziz** "aziz" (Baskakov, 1963, s. 60); Öz. **aziz** "aziz, kıymetli" (Üşenmez, 2016, s. 56); Tat. **gaziz** "aziz" (Ehmetyanov, 2014, s. 45); Y. Uyg. **éziz** "aziz" **ézizlimak** "hürmet etmek, saygı göstermek" (Kurban, 1995, s. 129).

bahil Ar. "hasis, cimri" **bahılğa** / **bahılğa** AH 228 B 24/2, C 22/11.; **bahillik** "cimrilik" AH 253 C 25/4, B 26/ 10; **bahillıknı** AH 235 C 23/7, /B 24/18 (Arat 2006: 59).

Az. **behil** "başkasının mutluluğunu, başarısını, ilerlemesini istemeyen, buna tahammül edemeyen dargözlü insan, kıskanç", **behillik** "çekememezlik" (Altaylı, 1994, s. 112); Türkm. **bahı:l** "hasis, cimri", **bahı:llık** "hasislik, cimrilik" (Tekin, 1995, s. 44); Y. Uyg. **béxil** "cimri, hasis" (Kurban, 1995, s. 38).

beyt Ar. "beyit" **beytig** Fer. 65/6, Kah. 42b/14 (Arat, 1999, s. 182); (Arat, 1999, s. 188); Fer. 79a/9 (Arat, 1999, s. 221); Fer. 88a/4, 65a/6 (Arat, 1999, s. 245); Fer. 97a/8, Kah. 74b/2 (Arat, 1999, s. 271); Fer.101a/3, Kah. 78b/3 (Arat, 1999, s. 281); Fer. 98b/12 (Arat, 1999, s. 275); **beytig** Kah. 76a/11 (Arat, 1999, s. 275).

Az. **béyt** "iki mısradan meydana gelmiş şiir parçası" (Altaylı, 1994, s. 124); Baş. **beyêt** "beyit" (Özşahin, 2017, s. 80); Kaz. **bäyit** "Ramazanda söylenen bir tür şiir, beyit" (Koç, 2003, s. 83); Kırg. **beyt** "beyit" (Yudahin, 1998, s. 114); Kum. **bayt** "beyit" (Pekacar, 2011, s. 68); Öz. **bayt** "beyit" (Üşenmez, 2016, s. 69); Tat. **beyêt** "beyit, kısa destan" (Ganiyev, 1997, s. 61); Y. Uyg. **béyt** "beyit" (Kurban, 1995, s. 39).

da'vi Ar. "dava, iddia" **da'vığa** Fer. 73b/6, Kah. 51a/9 (Arat, 1999, s. 207).

Az. **dava** "küfürleşme, kavga etme" (Altaylı, 1994, s. 239); Baş. **dav** "dava, kavga, mücadele" (Özşahin, 2017, s. 123); Kar. **dava** / **davu** "tartışma, münakaşa, kavga; dava" (Koçak, 2019, s. 172); Kaş. **dava** "talep, iddia, dava" (Yıldırım, 2014, s. 104); Kaz. **dav** "dava, kavga" (Koç, 2003, s. 120); Kırg. **do** "dava; talep; iddia" (Yudahin, 1998, s. 311); Kum. **daw** "savaş; mec. Tartışma, münakaşa, çekişme; iddia, hak iddiası, talep", **dawçu**

“hak talep eden kimse, talip”; Krç. Mlk. **đav** “tartışma, dava” (Tavkul, 2000, s. 182); Öz. **đa’vo** “dava, dava açma” (Üşenmez, 2016, s. 115); Tat. **đegva** “dava”, **đau** “dava, kavga” (Ehmetyanov, 2014, s. 101) (Ganiyev, 1997, s. 82); Türkm. **đava** “kavga, ağız kavgası” (Tekin, 1995, s. 138); Y. Uyg. **đava** “dava” (Kurban, 1995, s. 94).

đevlet Ar. “baht, talih, saadet, devlet, ikbal” **đevletka** KB Fer. 10b/6 (Arat, 1999, s. 26).

Az. **đövlet** “bir başka ülkeye bağlı olmadan kendi başına yönetilen siyasi teşkilat ve bu siyasi teşkilata sahip ülke” (Altaylı, 1994, s. 316); Baş. **đevlet** “devlet, zenginlik, mal mülk” (Özşahin, 2017, s. 128); Kar. **đevlät / devlet** “devlet, güç, kuvvet; refah” (Koçak, 2019, s. 176); Kaş. **đaulat** “devlet” (Yıldırım, 2014, s. 104); Kaz. **đävlet** “zenginlik, mal mülk; talih” (Koç, 2003, s. 122); Krç. Mlk. **đavlet** “refah, saadet, mutluluk” (Tavkul, 2000, s. 182); Kırg. **đöölöt** (Yudahin, 1998, s. 313); Kum. **đewlet** “zenginlik, varlık, para, servet”, **đewletlilik** “zenginlik, refah, varlıklı oluş” (Pekacar, 2011, s. 113); Öz. **đavlat** “devlet, hükümet” (Üşenmez, 2016, s. 114); Tat. **đeület** “devlet, zenginlik” (Ganiyev, 1997, s. 90), devlet “devlet” (Ehmetyanov, 2014, s. 105); Türkm. **đövlet** “devlet” (Tekin, 1995, s. 174); Y. Uyg. **đölet** “devlet” (Kurban, 1995, s. 105).

đin Ar. “din” **đinka** Fer. 9a/13, Kah. 7a/13 (Arat, 1999, s. 22); Kah. 152a/1, Fer. 130/12 (Arat, 1999, s. 355).

Az. **đin** “Allah’a ibadet ve iman konusunda her milletin tuttuğu yol” (Altaylı, 1994, s. 286); Baş. **đin** “din” (Özşahin, 2017, s. 130); Kar. **đin** “din” (Koçak, 2019, s. 177); Kaz. **đin** “din” (Koç, 2003, s. 132); Kırg. **đin** “din, mezhep” (Yudahin, 1998, s. 309); Krç. Mlk. **đin** “din” (Tavkul, 2000, s. 185); Kum. **đin** “din”, **đinçilik** “dindarlık” (Pekacar, 2011, s. 113-114); Öz. **đin** “din, inanç” (Üşenmez, 2016, s. 121); Tat. **đin** “din” (Ehmetyanov, 2014, s. 107); Türkm. **đin** “din” (Tekin, 1995, s. 161); Y. Uyg. **đin** “din” (Kurban, 1995, s. 10).

đünyä Ar. “dünya, alem” **đünyäke** Kah. 26b/5, Fer. 46a/14 (Arat, 1999, s. 127); Kah. 29a/7; **đünyäka** Fer. 49a/5 (Arat, 1999, s. 134); **đünyäke** Fer. 54b/9, **đünyäka** Kah. 34a/13 (Arat, 1999, s. 150).

Az. **đünya** “kainat” (Altaylı, 1994, s. 330); Baş. **đunya** “dünya, cihan” (Özşahin, 2017, s. 132); Kar. **đunya / dunye / dune / düne / dünye** “dünya” (Güner, 2018, s. 276, 277; Koçak, 2019, s. 182); Kaş. **đunya** “dünya” (Yıldırım, 2014, s. 106); Kaz. **đüniye** “dünya, alem” (Koç, 2003, s. 131); Krç. Mlk. **đuniya** “dünya” (Tavkul, 2000, s. 187); Kırg. **đüynö** “dünya” (Yudahin, 1998, s. 319); Kum. **đün’ya** “evren, kâinat”, **đün’yalıq** “dünyalık” (Pekacar, 2011, s. 116); Nog. **đuniya** “dünya” (Baskakov, 1963, s. 102); Öz. **đunyo** “dünya” (Üşenmez, 2016, s. 129); Tat. **đönya** “dünya” (Ganiyev, 1997, s. 91); Türkm. **đünyä** “dünya” (Tekin, 1995, s. 181); Y. Uyg. **đünya** “dünya” (Kurban, 1995, s. 108).

đürüst/ durust F. “dürüst, doğru” **đürüstka / durustka** AH 468 C 45/4; B 49/11 (Arat, 2006, s. 77).

Az. **đürüst** “doğru” (Altaylı, 1994, s. 332); Baş. **đörös** “doğru, dürüst, gerçek” (Özşahin, 2017, s. 178); Kaz. **đuris** “doğru, dürüst, düzgün”, **đurıstıq** “doğruluk, dürüstlük” (Koç, 2003, s. 130); **ğalam** “alem; Kırg. **đurus** “dürüst, doğru”, **đurustuk** “doğruluk, dürüstlük” (Yudahin, 1998, s. 315); Krç. Mlk. **đurus** “doğru, düzgün, iyi” (Tavkul, 2000, s. 188); Kum. **đurus** “doğru, dürüst” (Pekacar, 2011, s. 116); Nog. **đuris** “dürüst” (Baskakov, 1963, s. 102); Öz. **đurus** “güzel, iyi, uygun; makbul, hoş”, **đurustlamoq** “iyileştirmek, düzeltmek”, **đurustlık** “uygunluk, iyi olma” (Üşenmez, 2016, s. 129); Tat. **đörës** “dürüst” (Ehmetyanov, 2014, s. 114); Türkm. **đürs** “doğru”, **đürslük** “doğruluk” (Tekin, 1995, s. 182); Y. Uyg. **đürüs** “dürüst” (Kurban, 1995, s. 108).

ferah Ar. "gönül açıklığı, sevinç" **ferahka** AH 349 C 35/1, AH 350 C 35/2. (Arat, 2006, s. 69).

Az. **fereh** "sevinç, ferah", **ferehlenmek** "ferahlanmak" (Altaylı, 1994, s. 420); Krç. Mlk. **parahat** "huzur, sakinlik" (Tavkul, 2000, s. 320).

gâfillik / gâfillik Ar. + T. "gaflette bulunma, dalgınlık" **gâfillik** KB Fer. 6b/4 (Arat, 1999, s. 15).

Az. **gafil** "ihtiyatsız, hazırlıksız; gaflette olan; dikkatsiz" (Altaylı, 1994, s. 441); Baş. **gafil** "dikkatsiz, düşüncesiz" (Özşahin, 2017, s. 171); Kaz. **qapıl** "ansızın, birdenbire, aniden" (Koç, 2003, s. 289); Kırg. **kapıl** "gafil, kaygısız" (Yudahin, 1998, s. 401); Özb. **g'ofil** "gafil, habersiz; dikkatsiz, önemsemeyen" (Üşenmez, 2016, s. 532); Türkm. **gâpıl** "gafil, cahil, bilgisiz" (Tekin, 1995, s. 226); Y. Uyg. **gapıl** "gafil" (Kurban, 1995, s. 140).

garıblık Ar. + T. "yabancılık, kimsesizlik" **garıblık** Kah. 12b/9 (Arat, 1999, s. 62); **garıbluk** Fer. 24a/1 (Arat, 1999, s. 64); **garıbluk** Fer. 24b/6, Kah. 21a/12 (Arat, 1999, s. 498).

Az. **gerib** "gurbette olan; yabancı; kimsesiz" (Altaylı, 1994, s. 497); Baş. **garib** "alışılmadık, yabancı, garip" (Özşahin, 2017, s. 171); Kırg. **karıp** "garip, yalnız, kimsesiz" (Yudahin, 1998, s. 409), **karıpçılık** "fakirlik" (Yudahin, 1998, s. 409); Türkm. **garıp** "garip, yoksul" (Tekin, 1995, s. 233); Kar. **ğarip / garib / ğerip / gerip / qarip** "yoksul, zavallı; şanssız, talihsiz; tuhaf, acayip, garip, yabancı" (Koçak, 2019, s. 211); Kaz. **ğarip** "garip, zavallı" (Koç, 2003, s. 115); Krç. Mlk. **harib** "zavallı, garip" (Tavkul, 2000, s. 214); Öz. **g'arib** "yoksul, fakir" (Üşenmez, 2016, s. 530); Y. Uyg. **g'erip** "seyyah, gezmen", **g'eriplik** "gariplik" (Kurban, 1995, s. 142).

gâzilik / gâzilik Ar. + T "gazilik" KB Kah. 121b/7 (Arat, 1999, s. 401).

Az. **gazi** "gazi" (Altaylı, 1994, s. 476); Baş. **gazi** "gazi" (Özşahin, 2017, s. 178); Kaz. **qazı** "gazi" (Koç, 2003, s. 272); Kırg. **kazı** "gazi" (Yudahin, 1998, s. 427); Öz. **g'oziy** "gazi" (Üşenmez, 2016, s. 532); Tat. **gazyı** "gazi" (Ehmetyanov, 2014, s. 134); Y. Uyg. **gazi** "gazi" (Kurban, 1995, s. 141).

habib Ar. "sevgili, Hz. Peygamber" **habibka** Fer. 157a/1, Kah. 129a/1 (Arat, 1999, s. 436).

Az. **hebib** "sevgili, dost" (Altaylı, 1994, s. 616).

hâcib Ar. "kapıcı, baş mabeynci" **hâcibiğ** Kah. 69a/15, Fer. 92a/9 (Arat, 1999, s. 257); **hâciblerka** Kah. 71b/16, Fer. 94b/7 (Arat, 1999, s. 263); **hâciblerke** Fer. 95a/7, **hâciblerka** Kah. 72a/16 (Arat, 1999, s. 265); **hâcibluğ** Ar. + T. "haciplik" Kah. 71b/3; **hâciblik** Fer. 94a/11 (Arat, 1999, s. 26); **hâciblik** Fer. 94a/3; **hâcibluk** Kah. 71a/9 (Arat, 1999, s. 262); **hâciblikı** Kah. 1b/17, Fer.2a/10 (Arat, 1999, s. 2); **hâcibluğka** Kah. 71a/13; (açık değil) Fer. 94a/6 (Arat, 1999, s. 262).

Lehçelerde kullanımı tespit edilememiştir.

hakim Ar. "hakim" **hakımlarka** Kah. 30a/3; **hakımlerke** Fer. 50a/4 (Arat, 1999, s. 137).

Az. **hakim** "hakim" (Altaylı, 1994, s. 599); Baş. **hakim** "hâkim, hükmeden" (Özşahin, 2017, s. 225); Kaz. **hakim** "bilgin, bilge, hakim" (Koç, 2003, s. 64, 609); Kırg. **akim** "vali" (Yudahin, 1998, s. 14); Kum. **hakim** "vali, bir şehrin idarecisi; hakim, egemen" (Pekacar, 2011, s. 149); Öz. **hokim** "egemen, hakim, muhtar, vali" (Üşenmez, 2016, s. 174); Tat. **hakim** "hakim" (Ganiyev, 1997, s. 376); Y. Uyg. **hakim** "hakim" (Kurban, 1995, s. 147).

hâl Ar. “hâl, durum” **hâlûğ** Fer. 138a/14, Kah. 105b/8 (Arat, 1999, s. 381); Fer. 175a/12, Kah. 118a/8 (Arat, 1999, s. 484); Fer. 195b/2 (Arat, 1999, s. 538); Kah. 180a/12, Fer. 206b/10 (Arat, 1999, s. 571).

Az. **hal** “durum, keyfiyyet” (Altaylı, 1994, s. 476); Baş. **hel** “hâl, durum, vaziyet” (Özşahin, 2017, s. 227); Kaz. **äl** “güç, kuvvet”, **hal** “güç, kuvvet, derman; hâl, durum, vaziyet” (Koç, 2003, s. 64, 609); Kırg. **al** “kudret, kuvvet; vaziyet” (Yudahin, 1998, s. 16); Krç. Mlk. **hal** “hâl, durum, vaziyet; keyif; görünüm”, **halsız** “düzensiz; cılız, zayıf” (Tavkul, 2000, s. 212-213); Kum. **hal** “hâl, durum, vaziyet”, **halsız** “hâlsiz, dermansız, zayıf” (Pekacar, 2011, s. 149, 151); Nog. **æl** “hâl” (Baskakov, 1963, s. 61); Öz. **hol** “konum, durum, koşul” (Üşenmez, 2016, s. 174); Tat. **hel** “hâl” (Ganiyev, 1997, s. 382); Türkm. **hal** “durum, hal”; **haldan düş-**, “Halımdan habarın yokdur.” (Tekin, 1995, s. 328); Y. Uyg. **hal** “hâl, durum, vaziyet”, **halsız** “yorgun, kuvvetsiz”, **halsızlatmağ** (Kurban, 1995, s. 148).

halâl Ar. “helal” **halâlka** Fer. 131a/6, Kah. 152a/9 (Arat, 1999, s. 356).

Az. **halal** “İslâm inanişına göre yenilmesi, içilmesi, kullanılması veya kendine mal edilmesine izin verilen” **halallaşma, halalca** (Altaylı, 1994, s. 600-601.); Baş. **helel** “helal, faydalı; nikâhlı” (Özşahin, 2017, s. 228); Kar. **helel / helâl** “helal” (Koçak, 2019, s. 232); Kaz. **adal** “samimi, iyi niyetli, güvenilir” (Koç, 2003, s. 26); Kırg. **adal** “temiz”, **adalda-** “helallığa riayet etme” (Yudahin, 1998, s. 7); Krç. Mlk. **halal** “helal, temiz kalpli” (Tavkul, 2000, s. 212); Kum. **halal** “din”, **halallıq** “namusluluk, dürüstlük, vicdanlılık” (Pekacar, 2011, s. 150); Nog. **alal** “helal” (Baskakov, 1963, s. 36); Öz. **halol** “dürüst, namuslu” (Üşenmez, 2016, s. 169); Tat. **helel** “helal” (Ehmetyanov, 2014, s. 134); Türkm. **hala:l** “helal” (Tekin, 1995, s. 328); Y. Uyg. **halal** “helal”, **halallaş** “hak verme; temize çıkarma”, **halalilik** “namusluluk, doğruluk” (Kurban, 1995, s. 146).

harf Ar. “harf” **harfkiya** Kah. 3b/10 (Arat, 1999, s. 8).

Az. **herf** “harf” (Altaylı, 1994, s. 629); Baş. **herëf** “harf” (Özşahin, 2017, s. 228); Kırg. **arip** “harf” (Yudahin, 1998, s. 45); Krç. Mlk. **harif** “harf” (Tavkul, 2000, s. 214); Kum. **harp** “harf” (Pekacar, 2011, s. 153); Öz. **harf** “harf” (Üşenmez, 2016, s. 171); Tat. **herëf** “harf” (Ehmetyanov, 2014, s. 146), **herëf** (Ganiyev, 1997, s. 383); Türkm. **harp** “harf” (Tekin, 1995, s. 335); Y. Uyg. **herp** “harf” (Kurban, 1995, s. 153).

halim Ar. “yumuşak huylu” **halimlik** Ar. + T. “yumuşaklık” AH 340 B 35/16, C 33/10; **halimluğ** AH A 340 / 1 (Arat, 2006, s. 67).

Kum. **halim** “halim, halim selim, usul, yavaş, sakin”, **halimlik** “halimlik, yumuşaklık” (Pekacar, 2011, s. 150); Öz. **halim** “yumuşak huylu, mülayim” (Üşenmez, 2016, s. 169).

hariş Ar. “hırslı, tamahkar” **harişlik** Ar. + T “tamahkarlık, hırslılık” AH 301 B 31/2, C 29/11; AH 302 B 31/4, C 29/12; AH 304 B 31/8, C 30/2; AH 306 B 31/10, C 30/4; AH 310 B 32/2, C 30/9; AH 313 B 32/9, C 31/2; AH 316 B 32/16 C 31/5 (Arat, 2006, s. 64.); KB Kah. 146b/7, Fer. 169b/1 (Arat, 1999, s. 474). **harişlikni** AH 307 B 31/15, C 30/6 (Arat, 2006, s. 64, 511).

Az. **heris** “hırslı, ihtiraslı”, **herislik** “bir şeyi yapmaya yahut öğrenmeğe karşı gösterilen sınırsız heves, meyil, merak” (Altaylı, 1994, s. 629); Baş. **hürës** “hırs”, **hürëslë** “hırslı” (Özşahin, 2017, s. 233); Tat. **hiris** “hırs”, **hırışlı** “hırslı” (Ganiyev, 1997, s. 378); Türkm. **harsıdünyä** “nefsinin esiri olan, doymaz” (Tekin, 1995, s. 335); Y. Uyg. **héris** “hırs, açgözlü”, **hérislik** “hırslılık, aç gözlülük” (Kurban, 1995, s. 155).

hired F. “akıl, fikir” **hiredka** AH 47 B 6/16, C 5/10; KB Kah. 4a/10, Fer. (Arat, 1999, s. 10.; **hiredlik** F. + T “akıllı” AH 137 B 15, C 14/4 (Arat, 2006, s. 51).

Lehçelerde kullanımı tespit edilememiştir.

hüner F. “hüner” **hünerlîğ** F. + T. “usta, mahir, hüner sahibi” KB Kah. 3b/11 (Arat, 1999, s. 8); **hünerlîğka** AH 441 B 46/16, C 42/9; **hünerlîk** F. + T. “hüner sahibi”; **hünerlîkka** AH 441 B 46/16, C 42/9; **hünersiz** F. + T. “hünersiz”; **hünersizğa** AH 442 B 47/1, C 42/10 (Arat, 2006, s. 76).

Az. **hüner** “yetenek, maharet, kabiliyet” (Altaylı, 1994, s. 666); Baş. **höner** “sanat, zanaat, meslek” (Özşahin, 2017, s. 211); Kaz. **öner** “sanat; hüner, maharet”, **önerli** “hünerli” (Koç, 2003, s. 429); Kırg. **önör** “hüner, zanaat”, **önördüü** “işini bilen usta, mahir” (Yudahin, 1998, s. 612); Krç. Mlk. **huner** “ustalık, hüner” (Tavkul, 2000, s. 221); Kum. **hüner** “hüner, marifet, maharet, ustalık”, **hünerli** “mahir, usta, kabiliyetli” (Pekacar, 2011, s. 158); Nog. **öner** “hüner” (Baskakov, 1963, s. 260); Öz. **hunar** “hüner, el sanatı, ustalık”, **hunarli** “hünerli, yetenekli, **hunarmand** “sanat erbabı” (Üşenmez, 2016, s. 175); Tat. **höner** “hüner” (Ehmetyanov, 2014, s. 153); **hönär** “hüner, meslek” (Ganiyev, 1997, s. 496); Türkm. **hünär** “bilim, sanat, teknik vd. farklı dallarda yapılan iş, meslek; hüner”, **hünärli**, **hünärsiz** (Tekin, 1995, s. 358); Y. Uyg. **hüner** “hüner, sanat, ustalık” (Kurban, 1995, s. 158).

kadah Ar. “kadeh” **kadahka** AH 208 C20; Arat bu kelimeyi “kadah” şeklinde göstermiştir (Arat, 2006, s. 77).

Kar. **kadeh** “kadeh” (Çulha, 2006, s. 71; Koçak, 2019, s. 263); Öz. **qadah** “kadeh” (Üşenmez, 2016, s. 380); Tat. **kade** “kadeh” (Yıldırım, 2008, s. 116).

kafes F. “kafes” **kafeska** AH 460 B 48/16, C 44/6. (Arat, 2006, s. 64, 511).

Az. **ğefes** “kafes; hapishane” (Altaylı, 1994, s. 481 - 482); Kar. **kafes / qafes / qufas** (Koçak, 2019, s. 263); Kaz. **qapas** “koğuş, hücre” (Koç, 2003, s. 288); Kırg. **kaşaa** “çitle kuşatılan sığır yahut koyun ağılı; parantez” (Yudahin, 1998, s. 414); Kum. **qapase** “tezgah, satıcı tezgahı; kafes (mesela kuş için)” (Pekacar, 2011, s. 246); Öz. **qafas** “kafes” (Üşenmez, 2016, s. 380); Türkm. **kapasa** “kafes” (Tekin, 1995, s. 394); Tat. **kafes** “kafes” (Yıldırım, 2008, s. 179).

kanaat Ar. “kanaat” **kanaatka** Kah. 2a/5, Fer. 2b/1 (Arat, 1999, s. 3; Kah. 4a/11, B 71 Arat, 1999, s. 10)

Az. **ğenaet** “israf etmeme, kanaat”, **ğenaetçi**, **ğenaetlenmek**, **ğenaetli** (Altaylı, 1994, s. 490); Kar. **qanaat** “kanaat, görüş” (Koçak, 2019, s. 342); Kaz. **qanağat** “kanaat, tatmin olma”, **qanağatsız** “kanaat etmeyen”, **qanağattan-** “yetinmek” (Koç, 2003, s. 284); Kırg. **kanaat** “azla iktifa etme”, **kanaattanarlık** “tatmin ederlik; kanaatlanırlık” (Yudahin, 1998, s. 396); Öz. **qanoat** “memnuniyet, hoşnutluk, kanaat”, **qanoatlanarli** (Üşenmez, 2016, s. 381); Tat. **kanegat** “kanaat”, **kanegat'lê** “kanaatli”, **kanegat'sêz** “kanaatsız” **herêf** (Ganiyev, 1997, s. 135), **kanegat bukuv** “kanaat” (Ehmetyanov, 2014, s. 175); Türkm. **kanagat** “sabır”, **kanagatlan-** “memnun olmak, yetinmek”, **kanagatlı** “kanmış, kannatkar” (Tekin, 1995, s. 393); Y. Uyg. **kanaet** “kanaat”, **kanaetlik** “kanaatkarlık”, **kanaetsiz** “kanaatsız” (Kurban, 1995, s. 219).

kitâb Ar. “kitap” **kitâbke** Kah. 2b/17 (Arat, 1999, s. 6); Kah. 3a/6 (Arat, 1999, s. 6); Kah. 3a/7, Fer. 11b/1 (Arat, 1999, s. 6).

Az. **kitab** “Üzerinde yazıları olan sayfaların bir araya getirilerek oluşturulan yayın çeşidi.” (Altaylı, 1994, s. 773); Baş. **kitap** “kitap” (Özşahin, 2017, s. 291); Kaz. **kitap** “kitap” (Koç, 2003, s. 265); Kar. **kitab / kitab** “kitap” (Koçak, 2019, s. 298); Kırg. **kitep** “kitap”, **kitepçe** “küçük kitap” (Yudahin, 1998, s. 475); Krç. Mlk. **kitab** “kitap” (Tavkul, 2000, s. 266); Kum. **kitab** “kitap”, **kitapça** “kitapçık” (Pekacar, 2011, s. 179); Öz. **kitob** “kitap” (Üşenmez, 2016, s. 236); Tat. **kitab** “kitap” (Ganiyev, 1997, s. 153); Türkm. **kita:p** “kitap” (Tekin, 1995, s. 412); Y. Uyg. **kitap** “kitap” (Kurban, 1995, s. 201).

ķudretliđ Ar. + T. “kudret sahibi” KB Kah. 1b/3, Fer. 1b/3 (Arat, 1999, s. 1).

Baş. **ķözret** “güç, kuvvet, kudret” (Özşahin, 2017, s. 379); Kar. **kudrat / qudrat / qudret** “kudret, güç” (Koçak, 2019, s. 324); Kaz. **qudiret** “Allah, Yaradan; güç, kuvvet” (Koç, 2003, s. 330); Kırg. **kudret** “kudret” (Yudahin, 1998, s. 516); Krç. Mlk. **kudret** “kudret, güç” (Tavkul, 2000, s. 279); Kum. **qudrat** “kudret, güç, kuvvet”, **qudratlı** “kudretli, güçlü” (Pekacar, 2011, s. 270); Öz. **qudrat** “kudret, güç, kuvvet” (Üşenmez, 2016, s. 392); Tat. **kodret** “kudret”, **kodretlê** “kudretli” (Ganiyev, 1997, s. 156; Ehmetyanov, 2014, s. 175); Türkm. **gudrat** “mucize, kudret” (Tekin, 1995, s. 305); Nog. **qudiret** “kudret” (Baskakov, 1963, s. 185); Y. Uyg. **kudret** “kudret, kuvvet”, **kudretlik** “kudretli” (Kurban, 1995, s. 247).

melik Ar. “melik, hükümdar” **meliklerġa** Kah. 3a/8 (Arat, 1999, s. 7); **meliklerke** Kah. 72b/3 (Arat, 1999, s. 265).

Az. **melik** “hükümdar, padişah” (Altaylı, 1994, s. 850); Baş. **melike** “kadın hükümdar” (Özşahin, 2017, s. 407); Kırg. **elik** (Kocatürk, 2014, s. 29, 61); Kaz. **mâlik** “melik, padişah” (Koç, 2003, s. 372; Özşahin, 2017, s. 291); Öz. **malik** “hakim, hükümdar, yöneten” (Üşenmez, 2016, s. 274); Y. Uyg. **melik** “hükümdar, padişah” (Kurban, 1995, s. 265).

mevlüd Ar. “mevlit, doğum” **mevlüdlġ** “doğumlu” Fer. 2a/8 Kah. 1b/15, (Arat, 1999, s. 2).

Az. **mövlud** “doğmuş, dünyaya gelmiş, doğum...” (Altaylı, 1994, s. 880); Baş. **mevlit** “doğum günü” (Özşahin, 2017, s. 413); Kaz. **mävilit** “mevlit” (Koç, 2003, s. 374); Kırg. **moolut** “mevlidi nebevi mevlud” (Yudahin, 1998, s. 570); Kum. **mawlet** “mevlit” (Özşahin, 2017, s. 291) “mevlit” (Pekacar, 2011, s. 196).

millet Ar. “millet” **milletķa** KB Fer. 10b/6 (Arat, 1999, s. 26).

Az. **millet** “millet; devlet, ülke” (Altaylı, 1994, s. 869); Baş. **millet** “millet, ulus” (Özşahin, 2017, s. 418); Kaz. **millät** “millet” (Koç, 2003, s. 380); Krç. Mlk. **millet** “millet, halk” (Tavkul, 2000, s. 299); Kum. **millet** “millet” (Pekacar, 2011, s. 200); Öz. **millat** “millet, ulus” (Üşenmez, 2016, s. 292); Tat. **millet** “millet” (Ganiyev, 1997, s. 216); Türkm. **millet** “millet, halk” (Tekin, 1995, s. 460); Y. Uyg. **millet** “millet, ulus” (Kurban, 1995, s. 273).

mülket Ar. “saltanat” **mülketķa** Fer. 10b/8 (Arat, 1999, s. 26).

Lehçelerde kullanımı tespit edilememiştir.

mü'min / mu'mın Ar. “mümin” **mü'miniğ** KB Fer. 21a/10 (Arat, 1999, s. 54); Kah. 11a/13 (Arat, 1999, s. 642); Kah. 11b/2, (Arat, 1999, s. 643); **mü'minlarķa** KB Kah. 4a/17 (Arat, 1999, s. 10); **müminliķ** Ar. + T. “müminlik” AH 279 B 28/18, C 27/8 (Arat, 2006, s. 62).

Az. **mö'min** “iman sahibi, Müslüman” (Altaylı, 1994, s. 879); Baş. **mömin** “mümin, İslâm dinindeki kişi” (Özşahin, 2017, s. 427); Kaz. **momın** “uslu, uysal, sessiz” (Koç, 2003, s. 383); Kırg. **momun** “kanaatkar, mütevazi; müttaki, Allahtan korkan”; **momunduk** “alçak gönüllülük; takva” (Yudahin, 1998, s. 569); Öz. **mo'min** “mümin, Müslüman” (Üşenmez, 2016, s. 312); Türkm. **mö:min** “mümin, inançlı” (Tekin, 1995, s. 463); Y. Uyg. **mömün** “sakin, yavaş” (Kurban, 1995, s. 276).

neseb Ar. “nesil, soy” **nesebsuzķa** AH 128 A 26/6 (Arat, 2006, s. 50).

Az. **neseb** “menşe, soy” (Altaylı, 1994, s. 914); Baş. **neseben** “nesile bağlı, soyla ilişkili; kardeş” (Özşahin, 2017, s. 439); Öz. **nasab** “neseb, köken, soy” (Üşenmez, 2016, s.

317); Tat. **nesêl-nesep** “nesil nesep, soy sop” (Ganiyev, 1997, s. 229); Y. Uyg. **nesep** “nesep, soy” (Necip, 1995, s. 288).

ni'met Ar. “nimet” **ni'metka** Kah. 9a/16 (Arat, 1999, s. 637).

Az. **né'met** “hayatın devamı için gerekli olan şeylerin hepsi, nimet” (Altaylı, 1994, s. 913); Kar. **naamat / namet** “mal, mülk, nimet, zenginlik, varlık” (Koçak, 2019, s. 392); Kırg. **oomat** “nimet, hayır” (Yudahin, 1998, s. 595); Kum. **ni'mat** “bolluk, zenginlik, servet” (Pekacar, 2011, s. 209); Öz. **ne'mat** “lütuf, iyilik, şükran, ihsan; nimet, rızık” (Üşenmez, 2016, s. 321); Tat. **nigmet** “nimet” (Ganiyev, 1997, s. 226); Y. Uyg. **német** “nimet, hayır, iyilik” (Kurban, 1995, s. 289).

Rab Ar. “Allah” **rabka** Kah. 47a/15, Fer. 69b/12 (Arat, 1999, s. 196); Kah. 47a/15, Fer. 91a/8 (Arat, 1999, s. 314); Kah. 93a/15, Fer. 115b/9 (Arat, 1999, s. 319).

Az. **rebb** “Tanrı, Allah” (Altaylı, 1994, s. 989); Baş. **rabbı** “sahip; Allah, Tanrı” (Özşahin, 2017, s. 481); Kaz. **rabbı** “Allah” (Koç, 2003, s. 449); Kum. **rabbı, ya rabbı** “Ya Rabbi” (Pekacar, 2011, s. 277); Öz. **rab** “Tanrı” (Üşenmez, 2016, s. 399); Tat. **rabbê, rabbu** “rabb” (Ganiyev, 1997, s. 253); Y. Uyg. **Reb** “Tanrı” (Kurban, 1995, s. 331).

ra'iyyat / ra'iyyet Ar. “raiyyet, bir hükümdar idaresi altında bulunup vergi veren halk” **ra'iyyetka** KB Kah. 3b/9 (Arat, 1999, s. 8); Kah. 157a/3, Fer. 180b/11 (Arat, 1999, s. 499); AH 51 B 7/6, C 6/3 (Arat, 2006, s. 45).

Kum. **raiyat** “tebaa” (Pekacar, 2011, s. 278); Türkm. **ra:yat** “tabiyet, uyruk”; rayatlık “uyruklu, tabiyet” (Tekin, 1995, s. 542); Y. Uyg. **riaya** “riayet, saygı, itibar” (Necip, 1995, s. 334).

resül Ar. “resul, Hz. Muhammed” **resülka** KB Kah. 2a/15 (Arat, 1999, s. 4).

Kum. **rasul** “resul, peygamber” (Pekacar, 2011, s. 278); Y. Uyg. **resul** “resul, elçi, peygamber” (Kurban, 1995, s. 333).

salâm / selâm Ar. “selam” **selâmka** Kah. 158a/9, Fer. 182a/9 (Arat, 1999, s. 503).

Az. **salam** “karşılığınca merhaba anlamında söylenen tebrik sözü”, **salamlamağ** “birbirine selma vermek” (Altaylı, 1994, s. 1011); Baş. **selem** “selam, merhaba” (Özşahin, 2017, s. 507); Kaz. **sâlem** “selam, merhaba”, **sâlemdes-** “selam vermek” (Koç, 2003, s. 475); Kırg. **salam** “selam” (Yudahin, 1998, s. 631); Krç. Mlk. **salam** “selam” (Tavkul, 2000, s. 327); Kum. **salam** “selam” (Pekacar, 2011, s. 284); Nog. **salam** “selam” (Baskakov, 1963, s. 285); Öz. **salom** “selam” (Üşenmez, 2016, s. 415); Tat. **selam selem**, “selam” (Ganiyev, 1997, s. 285); Türkm. **sala:m** “selam”, **sala:mlaş-** “selmalaşmak” (Tekin, 1995, s. 556); Y. Uyg. **salam** “selam” (Kurban, 1995, s. 339).

salâmatlık / selâmetlik Ar. + T. “selamette olma” Kah. 159a/2, Fer. 183a/9 (Arat, 1999, s. 505).

Az. **salamat** “sağ, canlı, diri, yaşayan”, **salamatlığ** “sağ, canlı diri olma hali” (Altaylı, 1994, s. 1012); Baş. **selemet** “ağrısız, hastalısız, sağlıklı; bozulmamış”, **selemetlêk** “sağlıklılık, esenlik” (Özşahin, 2017, s. 507); Kaz. **sâlemet** “sağ salim, selamet”, **sâlemettik** “sağlık, esenlik” (Koç, 2003, s. 475); Kırg. **salamat** “sağ, sıhhati yerinde olan”, **salamatlık** “sıhhat, selamet” (Yudahin, 1998, s. 632); Krç. Mlk. **salamat** “sıhhatli, esen, mesut”, **salamatlı** “sıhhatli, mutlu” (Tavkul, 2000, s. 327); Kum. **salamat** “mütevazi, alçak gönüllü; sağlam” **salamatlıq** tevazu alçak gönüllülük; esenlik, afiyet; sağlamlık” (Pekacar, 2011, s. 284); Öz. **salomat** “sıhhatli, sağlıklı”, **salomatlık** “sağlık, sıhhat, selametlik” (Üşenmez, 2016, s. 415); Tat. **selamet, selemet** “selamet”; **selametlêk** “selmaetlik” (Ganiyev, 1997, s. 285); Türkm. **salamat** “sağ salim, sağ selamet” (Tekin, 1995, s. 556); Y. Uyg. **salamet** “selamet, esen”, **salametlik** “esenlik, sağlık” (Kurban, 1995, s. 338).

serā Ar. "toprak" **serāka** Kah. 6a/14, Fer. 8a/10 (Arat, 1999, s. 19); Kah. 101a/3, Fer. 124a/9 (Arat, 1999, s. 339), Fer. 173a/1 (Arat, 1999, s. 478); **serāke** Kah. 116a/2 (Arat, 1999, s. 478).

Y. Uyg. **sera** "köy tarım bölgesi" (Kurban, 1995, s. 346).

siyāsāt /siyāset Ar. "siyaset" **siyāsetka** Kah. 6a/14, Fer. 81b/15 (Arat, 1999, s. 229), Kah. 64b/15, Fer. 87b/13 (Arat, 1999, s. 229).

Az. **siyaset** "politika" (Altaylı, 1994, s. 1050); Baş. **seyeset** "siyaset, politika" (Özşahin, 2017, s. 517); Kaz. **sayasat** "siyaset, politika", **sayasatşı** "siyasetçi" (Koç, 2003, s. 474); Kırg. **sayasat** "siyaset, politik", **sayasatçı** "siyasetçi" (Yudahin, 1998, s. 641); Kum. **siyasat** "siyaset" (Pekacar, 2011, s. 297); Öz. **siyosat** "siyaset" (Üşenmez, 2016, s. 431); Tat. **seyeset** "**siyaset**" (Ganiyev, 1997, s. 286); Türkm. **siyasat** "siyaset, politika" (Tekin, 1995, s. 579); Y. Uyg. **siyaset** "siyaset" (Kurban, 1995, s. 357).

şükür Ar. "şükür" **şükürüĝ** Kah. 64b/15, Fer. 44a/9 (Arat, 1999, s. 121); Kah. 93b/1, Fer. 115b/12 (Arat, 1999, s. 319).

Az. **şükür** "Yapılan bir iyileiĝe karşı teşekkür, minnettarlık ifadesi" (Altaylı, 1994, s. 1097); Baş. **şökör** "memnuniyet duygusu, şükür" (Özşahin, 2017, s. 567); Kar. **şukur / şükür / sikir** "övgü, şükür, meth, sitayiş, şan, şeref" (Koçak, 2019, s. 461); Kaz. **şükir** "şükür" (Koç, 2003, s. 649); Kırg. **şükür** "şükür", **şükürçülük** "şükretme" (Yudahin, 1998, s. 693); Krç. Mlk. **şukur** "şükür" (Tavkul, 2000, s. 367); Kum. **şükür** "şükür" (Pekacar, 2011, s. 313); Nog. **şükir** "şükür" (Baskakov, 1963, s. 418); Öz. **shukur** "şükür" (Üşenmez, 2016, s. 542); Tat. **şökêr** (Ganiyev, 1997, s. 420); Türkm. **şükür** "şükür" (Tekin, 1995, s. 611); Y. Uyg. **şükür** "şükür" (Kurban, 1995, s. 383).

ta'at Ar. "ibadet" **taatıĝ** (Arat, 1999, s. 402).

Kırg. **taat** "itaat, boyun eğme" (Yudahin, 1998, s. 695).

ten F. "ten" **tenka** Kah. 50a/3 (Arat, 1999, s. 203); **tenke** Fer. 72b/1 (Arat, 1999, s. 203).

Az. **ten** "vücut" (Altaylı, 1994, s. 1123); Baş. **ten** "beden" ten, vücut" (Özşahin, 2017, s. 598); Kar. **ten / den** "beden, vücut; insan, yaratık, mahluk" (Koçak, 2019, s. 507); Kaz. **tän** "vücut, beden, ten" (Koç, 2003, s. 527); Kırg. **ten** "beden, cisim" (Yudahin, 1998, s. 724); Öz. **tan** "vücut, beden" (Üşenmez, 2016, s. 447); Tat. **ten** "ten" (Ganiyev, 1997, s. 339); Türkm. **ten** "vücut, beden" (Tekin, 1995, s. 624); Y. Uyg. **ten** "beden, gövde" (Kurban, 1995, s. 400).

tavba / tevbe Ar. "tövbe" **tevbeka** Kah. 8a/12, Fer. 6b/7 (Arat, 1999, s. 15); Kah. 179a/5, Fer. 205b/1 (Arat, 1999, s. 567).

Az. **tövbe** "yaptığı kötü işlerden dolayı pişman olarak vazgeçme" (Altaylı, 1994, s. 1150); Baş. **tevbe** "tövbe" (Özşahin, 2017, s. 604); Kaz. **tävbe** "tövbe etme; şükretme, razı olma" (Koç, 2003, s. 529); Kırg. **tobo** "pişmanlık, nedamet" (Yudahin, 1998, s. 741); Krç. Mlk. **toba** "yemin, tövbe, pişmanlık" (Tavkul, 2000, s. 401); Kum. **toba** "tövbe, günahattan af dileme" (Pekacar, 2011, s. 336); Öz. **tavba** "tövbe, pişmanlık" (Üşenmez, 2016, s. 451); Tat. **teübe** "tövbe" (Ganiyev, 1997, s. 342); Türkm. **toba** "tövbe" (Tekin, 1995, s. 630); Y. Uyg. **tova** "pişmanlık" (Kurban, 1995, s. 422).

'**ukbî** Ar. "ahiret" '**ukbîka** Kah. 111b/9, Fer. 134b/2 (Arat, 1999, s. 368).

Lehçelerde kullanımı tespit edilememiştir.

'**omur** Ar. "ömür, hayat" '**omurluĝ** Ar. + T "ömürlük" AH 299 B 30/19; '**omurluĝ** AH 299 C 29/8 (Arat, 2006, s. 64).

Az. **ömür** “yaşama süresi” (Altaylı, 1994, s. 945); Baş. **gümër** “ömür, hayat, yaşam” (Özşahin, 2017, s. 178); Kar. **ömür / ömir / emir / ömur / omur** “ömür, hayat, yaşam” (Güner, 2018, s. 373, 379; Koçak, 2019, s. 192). **ömürğa, ömürlük** (Güner, 2018, s. 57, 379); Kaz. **ğumır** “hayat, ömür”, **ömir** “hayat, ömür” (Koç, 2003, s. 115); Kırg. **ömür** “hayat”, **ömürdük** “ömürlük” (Yudahin, 1998, s. 610); Krç. Mlk. **ömür** “asır, yüzyıl; ömür” (Tavkul, 2000, s. 317); Kum. **ömür** “ömür, hayat” (Pekacar, 2011, s. 222); Öz. **umbrbod** “ömür boyu”, **umrdosh** “eş, hayat arkadaş” (Üşenmez, 2016, s. 468); Tat. **gomër** “ömür”, **gomërsëz** “ömürsüz” (Ehmetyanov, 2014, s. 240); Türkm. **ömür** “ömür” (Tekin, 1995, s. 504); Y. Uyg. **ömür** “ömür” (Kurban, 1995, s. 305).

‘üzr Ar. “özür” **‘üzruğ** Fer. 205a/13 **‘üzrum** Kah. 179a/2 (Arat, 1999, s. 52).

Az. **üzr** “bir kabahatin affi için, bilinçli yapılmadığını ispat etmek için öne sürülen sebep” (Altaylı, 1994, s. 1188); Kum. **üzürü** “muhtaç, ihtiyaç peşinde; mazeret, makbul sebep” (Pekacar, 2011, s. 362); Özb. **uzr** “özür, mazeret, af” (Üşenmez, 2016, s. 471); Tat. **gozër** “özür; rica” (Ganiyev, 1997, s. 77).

vazir / vezir Ar. “vezir” **vezirka** Kah. 61a/14, Fer. 84a/11 (Arat, 1999, s. 235); **vezirliğ** “vezirlik” A. + T. Kah. 4a/9 (Arat, 1999, s. 9); **vezirlik** “vezirlik” A. + T. Kah. 24b/10, Fer. 44a/12 (Arat, 1999, s. 121); Kah. 62b/11, Fer. 85b/9 (Arat, 1999, s. 238); Kah. 126b/5, Fer. 150a/1 (Arat, 1999, s. 417).

Az. **vezir** “padişahın yardımcısı, bakan” (Altaylı, 1994, s. 1202); Baş. **vezir** “vezir, hükümet üyesi” (Özşahin, 2017, s. 681); Kaz. **vazir** “vezir” (Koç, 2003, s. 578); Kar. **vezir** (Koçak, 2019, s. 580); Kırg. **vazir** (KTLS, 1991: s. 946); Kum. **wazir** “vezir”, **wazirlik** “vezirlik” (Pekacar, 2011, s. 367); Öz. **vazir** “bakan” (Üşenmez, 2016, s. 476); Nog. **vezir** “vezir” (Baskakov, 1963, s. 94); Türkm. **vezir** “vezir” (Tekin, 1995, s. 666); Y. Uyg. **vezir** “vezir” (Kurban, 1995, s. 453).

zinâ Ar. “zina” **zinâke** Kah. 34b/3, Fer. 54b/15 (Arat, 1999, s. 151).

Az. **zina** “gayri meşru cinsi münasebet” (Altaylı, 1994, s. 1284); Baş. **zina** “zina, fahişelik” (Özşahin, 2017, s. 756); Kaz. **zina** “nikahsız cinsel ilişkide bulunmak” (Koç, 2003, s. 202); Kırg. **zinaa** “zina” (Yudahin, 1998, s. 806); Krç. Mlk. **ziyna** “zina” (Tavkul, 2000, s. 428); Kum. **zina** “zina, ahlak bozukluğu” (Pekacar, 2011, s. 408); Nog. **ziyna** “zina” (Baskakov, 1963, s. 114); Öz. **zino** “zina” (Üşenmez, 2016, s. 518); Tat. **zina** “zina” (Ganiyev, 1997, s. 98); Türkm. **zyna** (Sarıkaya, 2005, s. 77); Y. Uyg. **zina** “zina” (Kurban, 1995, s. 478).

ziyârat / ziyâret Ar. “ziyaret” **ziyâretka** Kah. 156b/5, Fer. 180a/12 (Arat, 1999, s. 497).

Az. **ziyaret** “szyğı hürmet işareti olarak birini görmeğe gitmek” (Altaylı, 1994, s. 1287); Baş. **ziyarat** “kabir, ziyaret” (Özşahin, 2017, s. 755); Kar. **ziyaret** “ziyaret” (Koçak, 2018, s. 640); Kaz. **ziyaratşı** “ziyaretçi”, ziyarathana “ziyaret edilen yer” (Koç, 2003, s. 202); Kırg. **ziyarat** “evliya kabrini ziyaret etme” (Yudahin, 1998, s. 807; Kocatürk 2014: 278, 354, 356); Kum. **ziyarat** “ziyaret edilen mukaddes yer” (Pekacar, 2011, s. 408); Öz. **ziyorat** “ziyaret” (Üşenmez, 2016, s. 519); Y. Uyg. **ziyaret** “ziyaret” (Kurban, 1995, s. 479).

Sonuç

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi İslâmiyet'le irtibatı sözlü dilin dışında, edebî dil ile de sağlanmış olan dillerde aslına bağlı kalma çabası daha yoğundur. Arapça ve Farsça kelimelerin sözlü dil ile girdiği Kırgızca, Kazakça gibi lehçelerde ise kelimelerin dilin ses özelliklerine göre forma sokulduğu görülmektedir. Yazılı dil ve sözlü dil ile Arapça ve Farsça kelimelerin dile girişi bu anlamda önem kazanmaktadır. Zira Türkiye Türkçesinde uyum dışında kalan Arapça, Farsça kelimeler, bu sözcüklerin sözlü dil aracılığıyla girdiği dillerde uyuma dâhil olmaktadır. Türkiye Türkçesinde ölçünlü dil ile yerel söyleyişler arasında farklılıklar gözlenir. Standart dilde *dünya* şeklinde kullanılan kelimenin Artvin Yusufeli ağzında *dunya*, Kırşehir ve Erzurum ağzlarında *dünye* şekilleri de mevcuttur. Yine *helal* kelimesi Erzurum ve Kırşehir ağzlarında *halal* telaffuzu ile yaşamaktadır. Konuşma dilinde kelimeler, dilin kurallarını yansıtmada daha muhafazakârdır.

Ayrıca kelimelerin lehçelerdeki karşılıkları tespit edilirken bazı kelimelerin birden fazla şekiller ile dilde mevcut olması farklı zamanlarda tekrar girdiğini işaret etmektedir. Çetin Pekacar'ın Kumuk Türkçesi için işaret ettiği bu durum *maripat* "kültürlülük, eğitim, terbiye, nezaket" ve *ma'rifet* "tahsil, öğrenim, eğitim; kültür, medeniyet; bilim, marifet" kelimelerinde açıkça görülmektedir. Kelimenin *maripat* şekli daha eski, *ma'rifet* şekli daha yeni olmalıdır. Bu gibi kullanımlar diğer lehçelerde de görülmüştür. Tatarca *degva* "dava", *dau* "dava, kavga"; Türkmençe *adalat* "adalet", *adalatlı* "adaletli", *edil* "tıpatıp, aynen, tıpkı; tam" örnekleri aynı kelimelerin farklı şekillerde de aynı lehçede yaşadığını göstermektedir. Bu durumda lehçelerde Arapça ve Farsça kelimelerin ne zaman girdiği ve nasıl girdiğinin tespiti önemli rol oynamaktadır.

Lehçelerde Arapça ve Farsça kelimelerin çoğunlukla yaklaşık anlamlarla yaşadıkları bazılarının ise anlamlarının farklılaştığı göze çarpmaktadır. Kırgızca *azız* "muhterem, kıymetli", Tatarca *gaziz* "aziz", Başkurtça *geziz* "aziz, kıymetli, kutsal" kelimeleri gibi birbirleri ile benzer ve yakın anlamlarda olan örnekler çoğunluktadır. Fakat Türkmençe *bahı:l* "hasis, cimri"; Azerice *behil* "başkasının mutluluğunu, başarısını, ilerlemesini istemeyen, buna tahammül edemeyen dargözlü insan, kıskanç", *behillik* "çekememezlik"; Yeni Uygurca *béxil* "cimri, hasis"; Kazakça *qapıl* "ansızın, birdenbire, aniden", Kırgızca *kapıl* "gafil, kaygısız", Türkmençe *gāpıl* "gafil, cahil, bilgisiz" örneklerinde anlam değişimleri göze çarpmaktadır. Bu değişiklikler kelimelerin lehçelere girmesinde zaman ve aracı dil faktörünün önemine işaret etmektedir.

Kelimelerin çağdaş lehçelerdeki bugünkü durumlarını tespit etmek onların 11. yüzyıldaki kullanımları hakkında fikir vermekte fakat kesin telaffuzları belirlemekte yardımcı olmamaktadır. *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-Hakâyık*'ın yazıldığı dönemden itibaren Türklerin yaşam koşulları birbirlerinden farklılık göstermiştir. İslâmiyet'i kabul etme tarihleri, Kur'an dili Arapçanın dile giriş şekli, tüm Türklerde aynı olmamıştır. Bu bakımdan lehçelerdeki Arapça ve Farsça kelimelerin ne zaman ve ne yolla dile girdiği bugünkü şekillerini almadan önce ne gibi etkilerle karşılaştıkları ve varsa aracı dilin tespiti önem arz etmektedir.

Kutadgu Bilig ve *Atebetü'l-Hakâyık*'ta damak uyumu dışında ek alan Arapça ve Farsça kelimelere eldeki veriler neticesinde telaffuzlar belirlemek mümkün görünmemektedir. Kelimelerin bazılarının birkaç lehçede karşılığı olup veriler okunuşlar hususunda destekleyici ses özellikleri göstermemektedir. Türkiye Türkçesinde *helal*, *selam*, *kudret* şeklinde dil uyumunun dışında kalan sözcükler çoklukla Özbek Türkçesinde bazen de Yeni Uygur Türkçesinde *halal*, *salam*, *kudrat* şeklinde kalın sıradan söylenildiği dikkati çekmektedir. Kullanım alanı geniş olan Arapça ve Farsça kelimelerle ilgili ayrıca şu değerlendirmeler yapılabilir:

1. KB ve AH'ta kalın sıradan ek alan bazı sözcükler lehçelerde damak uyumu dışında kalmıştır: *'acizlik, halim, ra'iyet, serâ*.
2. KB ve AH'ta kalın sıradan ek alan bazı kelimelerin kimi lehçelerde damak uyumuna girmiş kimi lehçelerde uyum dışında kalmıştır: *'adil¹, 'âlem, 'aziz, dünya, gâfil, gâzi, haris, kadah, kafes, kudret, mevlud, resul, ra'iyet*.
3. KB ve AH'ta kalın sıradan ek alıp lehçelerde çoğunlukla kalın sıradan damak uyumuna giren, bazı lehçelerde uyum dışında kalan kelimeler tespit edilmiştir: *hal, helal, kanaat, selam, selamet, siyaset*
4. KB ve AH'ta kalın sıradan ek aldığı hâlde çağdaş lehçelerde çoğunlukla ince sıradan damak uyumuna giren *hüner* sözcüğüdür.
5. KB ve AH'ta hem kalın hem ince sıradan ek aldığı hâlde *beyt* ve *melik* sözcüklerinin lehçelerde ince ünlü şekli sayıca fazladır.
6. KB ve AH'ta hem kalın hem ince sıradan ek alan *hakim* sözcüğü lehçelerde damak uyumu dışında kalmıştır.
7. KB ve AH'ta kalın sıradan ek alan *devlet, din, habib, millet, ten, vezir* kelimeleri ince ünlü şekilleri ile lehçelerde damak uyumuna girmiştir.
8. KB ve AH'ta kalın sıradan ek alan *da'vi, ta'at* kelimeleri lehçelerde kalın şekilde telaffuz edilmektedir.
9. KB ve AH'ta kalın sıradan ek alan *bahil, dürüst, ferah, mü'min, neseb, Rab, şükür, tevbe, 'omur, 'uzr* sözcükleri lehçelerde hem ince hem de kalın sıradan ünlü uyumuna girmiştir.
10. KB ve AH'ta kalın sıradan ek alan *garib, harf, nimet* sözcüklerinin lehçelerde hem ince hem de kalın sıradan ünlü uyumuna giren varyantları olduğu gibi, damak uyumu dışında kalan örnekleri de tespit edilmiştir.
11. KB ve AH'ta ince sıradan ek alan *kitab, zina', ziyaret* sözcükleri lehçelerde damak uyumu dışında kalmıştır.

Kısaltmalar

AH Atebetü'l-Hakâyık; Ar. Arapça; Az. Azeri Türkçesi; Baş. Başkurt Türkçesi; F. Farsça; Fer. Kutadgu Bilig Fergana nüshası; Kah. Kutadgu Bilig Kahire nüshası; KB Kutadgu Bilig; Kar. Karay Türkçesi; Kaş. Kaşgar ve Yarkend ağzı; Kaz. Kazak Türkçesi; Kırg. Kırgız Türkçesi; Krç. Mlk. Karaçay Malkar Türkçesi; Kum. Kumuk Türkçesi; Nog. Nogay Türkçesi; Öz. Özbek Türkçesi; Tat. Tatarca; Türkm. Türkmen Türkçesi; Y. Uyg. Yeni Uygur Türkçesi

KAYNAKÇA

ALTAYLI, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

¹ Kelimenin kalın sıradan ve ince sıradan kalınlık incelik uyumuna uyan şekilleri lehçelerde mevcuttur. Damak uyumu dışında kalan şekilleri örnekler daha fazladır. Türkmencede *adalat* kelimesi mevcutken *edil* şekli de dikkati çekmektedir. Bu durum kelimenin zaman içinde farklı sesletimlerle yaşamaya devam ettiğini de işaret etmektedir.

- ALTUN, H. O. (2015). "Arapça Alıntı Kelimelerin Kazak Türkçesine Uyarlanması". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 22: 167- 201.
- ARAT, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (2006). *Edip Ahmed B. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakâyık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ECKMANN, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı*. (çev. Günay Karaağaç). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ECKMANN, J. (1979). "Çağatayca". *Târîhî Türk Şiveleri*. Ankara: Sevinç Matbaası: 225-262.
- ERASLAN, K. (1970). "Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair". *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. XVIII: 113-124.
- ERASLAN, K. vd. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- BAYNİYAZOV, A. – V. BAŞKAPAN (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- CİN, A. (2011). *Türk Edebiyatının İlk Yûsuf ve Züleyhâ Hikâyesi Ali'nin Kıssa-i Yûsufu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇELİKBAY A. (2006). "Yeni Uygur Türkçesindeki Ses Hadiselerine Art Zamanlı Bir Bakış". *Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. VIII/15: 107-129.
- DİLEK, F. G. (2015). *Güney Sibiryaya Altay Türkçesi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DUMAN, M. (2004). "Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 32: 53-64.
- EHMETYANOV, R. vd. (2014). *Türkçe – Tatarca Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜNER, T. (2018). *Karayca Metinler (Çeviri-Metin-Dizin-Kelime ve Ek Analizi)*. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KARTALLIOĞLU, Y. (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOCATÜRK, E. D. (2014). *Kırgız Türkçesiyle Kutadgu Bilig: Kuttuu Bilim (Metin-Aktarma-Kavram Alanı)*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KOÇAK, M. (2019). *Karay Türkçesi Ağızlarının Karşılaştırmalı Söz Varlığı (Kırım, Haliç-Lutsk, Trakay)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KÜÇÜK, M. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kuran Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NECİPOVİÇ, E. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (çev. İklil Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZŞAHİN, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK, A. (2015). "Karaycadaki Alıntı Kelimeler". *Gazi Türkiyat Bahar* 2015/16: 143-165.

- ÖZTÜRK, R. (2007). "Özbek Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri*. (ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları: 291-354.
- PEKACAR, Ç. (2006). "Kumuk Türkçesine Arapça ve Farsçadan Geçen Kelimelerdeki Ses Olayları". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 19: 53-71.
- SARIKAYA, Y. (2005). "Türkmen Türkçesindeki Arapça Alıntı Kelimelerde Görülen Ünlü İncelme ve Kalınlaşmaları". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 19: 63-80.
- SEZER, S. (1999). *Başkurt Türkçesindeki Arapça ve Farsça Unsurlar*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ŞEN, M. (2007). "Tarihî Türk Şivelerinde Ek Uyumsuzluğu Var mı?". *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II* (24-29 Eylül 2000). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1695-1733.
- PEKACAR, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAVKUL, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, T. vd. (1995). *Türkmence – Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- TOPARLI, R. – M. ARGUNŞAH (2008). *Mu 'inü'l-Mürid*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÜŞENMEZ, E. vd. (2016). *Özbekçe Türkçe Sözlük*. İstanbul.
- YILDIRIM, F. (2014). *Kâşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YILDIRIM, Ö. (2008). *Kazak, Kırgız ve Tatar Türkçelerindeki Arapça – Farsça Kelimelerin Ses Değişimleri*. Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

DÜZENLEYEN GÖRÜŞLERİNDEN HAREKETLE YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ SERTİFİKA PROGRAMLARININ İNCELENMESİ

Mehmet Emre ÇELİK*

ÖZ

Teknolojik ilerlemeler sayesinde bilgiye ulaşımın kolaylaşması, uluslararası iş birliklerinin kurulması, yükseköğretimde Türkiye'nin giderek cazibe noktası olması, kitlesel göç hareketlerinin yaşanması gibi nedenlerle dünya genelinde Türkçe öğrenmeye olan talep artmaktadır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine özel bir lisans programı bulunmadığı için farklı fakültelerin farklı bölümlerini bitirenler bir sertifika veya hizmet içi eğitim programına katılarak bu alanda görev yapmaya aday olabilmektedir. Düzenleyen görüşlerinden hareketle yabancılara Türkçe öğretimi (YTÖ) sertifika programlarını çeşitli açılardan incelemeyi amaçlayan bu çalışma nitel desenli bir durum çalışmasıdır. Araştırmanın çalışma grubu, açılışında bugüne YTÖ alanında en az bir kere sertifika programı organize etmiş üniversitelerin dil öğretim merkezlerinde görevli 18 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen toplam 11 maddeden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu düzenleyicilere elektronik ortamda ulaştırılmış ve cevaplar kayıt altına alınmıştır. Verilerin analizinde betimsel çözümleme teknikleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda, elde edilen bulgular doğrultusunda YTÖ alanında düzenlenen sertifika programlarının iyileştirilmesi için çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe Öğretimi, Sertifika Programları, Öğretici Yetiştirme.

REVIEW OF CERTIFICATE PROGRAMS FOR TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE BY ORGANIZERS' VIEWS

ABSTRACT

The number of students and learners is constantly rising on the area of both teaching Turkish language as a foreign language / second language and teaching to Turkish origin people Turkey Turkish language. The number of universities that organize certificate programs in the field of teaching Turkish to foreigners (TTF) is also increasing. This qualitative case study aims to examine various aspects of TTF (Teaching Turkish to Foreigners) certificate programmes from the angle of those organizing them. Eighteen programme organizers were selected at random from universities [across Turkey] that host at least one TTF certificate programme of their own. The participants were e-mailed an eleven-item semi-structured survey (developed by the researcher) to fill out – the answers from which were later kept in a record. All of the data was then analysed using descriptive statistics. Using the knowledge gained, we put forth various suggestions for pedagogy departments on how they can improve their TTF certification programmes at the end of the study.

Keywords: Teaching Turkish to Foreigners, Certificate Programs, Training Teacher.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 25.03.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.04.2021

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi ABD, SAMSUN; ORCID: 0000-0002-2961-0035, E-posta: mehmetemre.celik@omu.edu.tr

Giriş

Teknolojik ilerlemeler sayesinde bilgiye ulaşımın kolaylaşması, uluslararası iş birliklerinin kurulması, yükseköğretimde Türkiye'nin giderek cazibe noktası olması, kitlesel göç hareketlerinin yaşanması gibi nedenlerle dünya genelinde Türkçe öğrenmeye olan talep artmaktadır. Türkçenin hem yabancı dil/ikinci dil olarak öğretimi hem de Türk soylulara Türkiye Türkçesinin öğretimi alanlarında öğrenci ve öğrenici sayıları sürekli yükselmektedir. Burada öğrenci terimi, zorunlu-formel eğitim süreçlerinin herhangi bir basamağında bulunup da Türkçe öğrenenleri, öğrenici terimi ise hem bu basamakların dışında kalan hem de onları kapsayan genel öğrenenleri karşılamaktadır (Durmuş, 2018, s. 182-183). Öğrenici kitlesindeki çeşitliliğe, öğreticiler arasında da rastlanmaktadır (Yıldız vd. 2014, s. 85; Kurt, 2020, s. 74). Sahada, ağırlıklı olarak Türkçe Eğitimi ile Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinden mezun olanlar Türkçe öğretimi alanında görev yapsa da Sosyoloji, Sınıf Öğretmenliği, Yabancı Diller Eğitimi gibi bölümlere dair uzmanlığı bulunanlar da yer almaktadır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine özel bir lisans programı bulunmadığı için farklı fakültelerin farklı bölümlerini bitirenler bir sertifika veya hizmet içi eğitim programına katılarak bu alanda görev yapmaya aday olabilmektedir. Oysa Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, kendine özgü bir uzmanlık gerektirmektedir. "Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi görevini üstlenen öğretmen adayları da öğretmenlik mesleğine hazırlık, genel kültür ve pedagojik formasyonla mesleğe yetiştirilmekte ancak özel alan eğitimi eksik kalmaktadır" (Mete vd. 2014, s. 124). Bu nedenle alanda görev yapacakların yabancılarla Türkçe öğretiminin kuramsal bilgisine sahip, uygulama merkezlerinde öğreticiliği deneyimleme imkânı bulmuş ve kendilerini geliştirmeye odaklanmış bireyler olarak yetiştirilmeleri ve bu kişilere kazandırılacak yeterliklerin doğru tanımlanması çok önemlidir.

Mete (2012) Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında görev alacak öğreticilerin sahip olmaları gereken özel alan yeterliklerini tespit ettiği çalışmasında üç ana başlık altında 12 yeterlik tanımlamıştır (Tablo 1).

A. Mesleki Bilgi	B. Mesleki Beceri	C. Mesleki Tutum ve Değerler
1. Dil bileşenleri ve dilbilim bilgilerini kullanabilme	4. Öğrenim-öğretim sürecini amaca uygun planlayabilme	9. Türkçenin doğru ve etkili kullanımında öncülük edebilme
2. Dil öğrenim-öğretim yaklaşım, yöntem ve tekniklerini uygulayabilme	5. Öğrenim-öğretim ortamları düzenleyebilme	10. Dil-kültür etkileşimine duyarlı olabilme
3. Türkçeyi özellikleri ve kurallarına uygun kullanabilme	6. Dil öğrenim-öğretim sürecine uygun materyal ve kaynak kullanabilme	11. Mesleki gelişimini sağlayabilme
	7. Öğrencilerin dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerini geliştirebilme	12. Mesleki gelişimine yönelik iletişim kurarak iş birliği sağlayabilme
	8. Öğrenim-öğretim sürecini izleyebilme-değerlendirebilme	

Tablo 1: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri

(Mete, 2012, s. 217-223)

Lisans programları arasında sadece Türkçe Eğitimi lisans programı ders kataloğunda Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi adıyla haftada üç saatlik bir ders bulunmaktadır. Tablo 1'deki yeterlikler dikkate alındığında bunların kazandırılabilmesi için daha çok derse ihtiyaç vardır. "Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında çalışacak öğretmenlerin yetiştirilmesi konusunun henüz çerçevesinin çizilmediği ve bu konuda bir standart olmadığı görülmektedir" (Barın vd. 2017, s. 83). Üniversitelerin Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine özel lisans derecesinde bir program açma talepleri YÖK tarafından reddedilmektedir. Şimdilik bu ihtiyaç, Türkçe Eğitimi ana bilim dalları çatısı altında açılan az sayıdaki yüksek lisans ve doktora derecesindeki programlar aracılığıyla karşılanmaya çalışılmaktadır. Ancak arz-talep dengesi dikkate alındığında arz, talep karşısında yetersiz kalmaktadır. Ortaya çıkan bu boşluk ise sertifika programları aracılığıyla doldurulmaya çalışılmaktadır.

Sertifika programları mesleki gelişime dayalı, teori ve uygulama içeren kısa süreli eğitim süreçleridir. Bu sürecin sonunda katılımcı başarılı bulunursa kendisine sertifika belgesi verilir. Ancak sertifika belgesi sahibi olmak, ilgili alanda mutlaka iş bulunacağı anlamına gelmemektedir. Lisans/ön lisans diploması edinmenin yanında yabancı dil bilme, sosyal ve iletişimsel becerilere sahip olma vb. özellikler nasıl ki adayı rakipleri arasında birkaç adım öne çıkarıyorsa sertifika da aynı işlevi görmektedir. Dolayısıyla sertifika programına katılan her adayın yabancılara Türkçe öğretimi alanında iş bulacağı algısı yanlıştır.

YTÖ alanında sertifika programı düzenleyen üniversitelerin sayısı giderek artmaktadır. Altun tarafından 2015 yılında hazırlanan "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Sertifika Programları" tablosunda sertifika programı düzenleyen kurum sayısı 13, Dilek'in 2017'deki araştırmasında ifade ettiği sayı 30 iken 2021'de bu sayı 66'ya yükselmiştir. Üniversiteler bu programları genellikle Dil Öğretim Merkezleri ya da Sürekli Eğitim Merkezleri aracılığıyla düzenlemektedir. Bazen de farklı üniversitelerle iş birliği yaparak bu eğitimler verilmektedir. Açılışından bugüne kadar en az bir kez sertifika programı düzenlemiş veya yakın zamanda bu programı düzenleyeceğini duyurmuş üniversitelerin adları Tablo 2'de sunulmuştur.

1	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	34	İstanbul Aydın Üniversitesi
2	Adıyaman Üniversitesi	35	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
3	Afyon Kocatepe Üniversitesi	36	İstanbul Okan Üniversitesi
4	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	37	İstanbul Üniversitesi
5	Akdeniz Üniversitesi	38	Kafkas Üniversitesi
6	Aksaray Üniversitesi	39	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
7	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi	40	Karabük Üniversitesi
8	Amasya Üniversitesi	41	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
9	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	42	Kastamonu Üniversitesi
10	Ankara Üniversitesi	43	Kırıkkale Üniversitesi
11	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	44	Kırklareli Üniversitesi
12	Atatürk Üniversitesi	45	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
13	Bahçeşehir Üniversitesi	46	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
14	Başkent Üniversitesi	47	Kocaeli Üniversitesi
15	Bayburt Üniversitesi	48	Konya Teknik Üniversitesi
16	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	49	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

17	Bingöl Üniversitesi	50	KTO Karatay Üniversitesi
18	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	51	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
19	Bursa Uludağ Üniversitesi	52	Mardin Artuklu Üniversitesi
20	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	53	Marmara Üniversitesi
21	Çukurova Üniversitesi	54	Mersin Üniversitesi
22	Dicle Üniversitesi	55	Necmettin Erbakan Üniversitesi
23	Dokuz Eylül Üniversitesi	56	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
24	Erciyes Üniversitesi	57	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
25	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	58	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
26	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	59	Sakarya Üniversitesi
27	Fırat Üniversitesi	60	Selçuk Üniversitesi
28	Gazi Üniversitesi	61	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
29	Gaziantep Üniversitesi	62	Süleyman Demirel Üniversitesi
30	Hacettepe Üniversitesi	63	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
31	Harran Üniversitesi	64	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
32	Hitit Üniversitesi	65	Yıldız Teknik Üniversitesi
33	İnönü Üniversitesi	66	Yozgat Bozok Üniversitesi

Tablo 2: Yabancılara Türkçe Öğretimi Alanında Sertifika Programı Açan Üniversiteler

Tablo 2’de adı geçen üniversitelerin dışında çeşitli vakıflar (Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı vb.), özel teşebbüsler (Turqua Group, Mengütaş Dil Eğitim Merkezi vb.) ve Millî Eğitim Bakanlığı (PIKTES öğretmenlerine yönelik) da farklı üniversitelerle iş birliği yaparak sertifika programları düzenlemektedir. Bu araştırmanın amacı, düzenleyen görüşlerinden hareketle yabancılara Türkçe öğretimi (YTÖ) sertifika programlarını çeşitli açılardan incelemektir. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1-Dil merkezlerinin YTÖ sertifika programı düzenleme sıklıkları nelerdir?

2-Dil merkezlerinin YTÖ sertifika programına kabul ettikleri öğrenci sayıları nelerdir?

3-Dil merkezlerinin YTÖ sertifika programına kabul ettikleri öğrencilerde aradıkları bölüm şartları nelerdir?

4-Dil merkezlerinin YTÖ sertifika programındaki ders saati sayıları nelerdir?

5-Dil merkezlerinin YTÖ sertifika programlarında yer alan derslerin dağılımı nedir?

6-Dil merkezlerinin YTÖ sertifika programında ders verecek öğretim elemanını belirleme ölçütlerinin dağılımı nedir?

7-Dil merkezlerinin YTÖ sertifika programı sonunda yaptıkları ölçme-değerlendirme uygulamalarına ait görüşlerinin dağılımı nedir?

8-Dil merkezlerinin YTÖ sertifika programını bitirenleri merkezde istihdam etme durumları nedir?

9-Dil merkezlerinin YTÖ sertifika programı için belirledikleri ücretler nedir?

10-Dil merkezlerinin YTÖ sertifika programları kapsamında yürüttükleri uygulama derslerinde izledikleri yöntemlerin dağılımı nedir?

11-Dil merkezlerinin verdikleri sertifikaların güvenilirliğine ilişkin görüşler nedir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Düzenleyici (Türkçe öğretim merkezi müdürü, müdür yardımcısı veya sertifika programından sorumlu öğretim görevlisinden herhangi biri) görüşlerinden hareketle YTÖ alanında düzenlenen sertifika programlarını inceleyen bu araştırma, nitel desenli bir durum çalışmasıdır. Nitel araştırma “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanır (Yıldırım vd. 2018, s. 83).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, açılışında bugüne YTÖ alanında en az bir kere sertifika programı organize etmiş üniversitelerin dil öğretim merkezlerinde görevli gönüllülük esasına göre belirlenen 18 düzenleyiciden oluşmaktadır. Çalışma grubunda yer alan üniversitelerin dil öğretim merkezlerine alfabetik sıra esasına bağlı olarak Tablo 3’te yer verilmiştir.

Üniversite adı
Adıyaman Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
İstanbul Aydın Üniversitesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Osmaniye Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi

Tablo 3: Çalışma Grubunda Yer Alan Dil Öğretim Merkezlerinin Bağlı Buldukları Üniversiteler

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen toplam 11 maddeden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Söz konusu görüşme formu hazırlanırken alan yazın taraması yapılmış ve taslak bir form hazırlanmıştır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında uzman beş öğretim elemanının görüşleri alındıktan sonra forma son şekli verilmiştir. Görüşme formu düzenleyicilere elektronik ortamda ulaştırılmış ve cevapları kayıt altına alınmıştır. Veri analizinin ilk aşamasında, görüşme formu ile elde edilen veriler bilgisayar ortamında kaydedilmiştir. Verilerin analizinde betimsel istatistik teknikleri kullanılmıştır. Görüşme formu aracılığıyla elde edilen veriler, tablolara olduğu gibi yansıtılmış ve yorumlanmıştır. Aynı ya da benzer görüşü ifade edenlerin cevapları frekans değerlerine yansıtılmıştır. Toplanan veriler, frekans ve yüzde tabloları şeklinde sunulmuştur.

Bulgular

Dil Merkezlerinin YTÖ Sertifika Programı Düzenleme Sıklıklarına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan dil öğretim merkezlerinin bir akademik yıl içinde düzenledikleri sertifika programlarının sıklığına ilişkin bilgiler Tablo 4'te sunulmuştur.

Düzenleme sıklığı	f	%
Yılda bir defa	6	33
Yılda iki defa	7	39
Yılda ikiden fazla	5	28

Tablo 4: Sertifika Programı Düzenleme Sıklığı

Tablo 4'e göre altı dil öğretim merkezi yılda bir defa (f= 6, %33), yedi dil öğretim merkezi yılda iki defa (f=7, %39), beş dil öğretim merkezi ise yılda beş defa (f=5, %28) YTÖ alanında sertifika programı düzenlemektedir. Sertifika programını ikiden fazla düzenlediğini ifade eden merkezler arasında 3, 5 ve 8 cevabını verenler bulunmaktadır. Akademik yıl içinde düzenlenen sertifika programı sayılarının fazlalığı, YTÖ alanıyla ilgilenen birey sayısı ile doğrudan ilişkilidir.

Dil Merkezlerinin YTÖ Sertifika Programına Kabul Ettikleri Öğrenci Sayılarına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan dil öğretim merkezlerinin bir akademik yıl içinde düzenledikleri sertifika programlarına kabul ettikleri öğrenci sayılarına ilişkin bilgiler Tablo 5'te sunulmuştur.

Öğrenci sayıları	f	%
10-35 öğrenci	5	28
36-50 öğrenci	4	22
51-100 öğrenci	6	33
Sınır yok	3	17

Tablo 5: Sertifika Programına Kabul Edilen Öğrenci Sayıları

Tablo 5'e göre beş dil öğretim merkezi (%28) bir defada 10-35 aralığında, dört dil öğretim merkezi (%22) 36-50 aralığında, altı dil öğretim merkezi (%33) 51-100 aralığında öğrenciyi YTÖ alanında sertifika programına kabul etmektedir. Öğrenci kabul sayısında herhangi bir sınır koymadığını ifade eden merkez sayısı ise üçtür (%17). Merkezler öğrenci sayılarını fiziki olanak ve akademik kadrolarına göre belirlemektedirler.

Dil Merkezlerinin YTÖ Sertifika Programına Kabul Ettikleri Öğrencilerde Aradıkları Bölüm Şartlarına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan dil öğretim merkezlerinin bir akademik yıl içinde YTÖ alanında düzenledikleri sertifika programlarına kabul ettikleri öğrencilerde aradıkları bölüm şartlarına ilişkin bilgiler Tablo 6'da sunulmuştur.

BÖLÜMLER	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	K 7	K 8	K 9	K 10	K 11	K 12	K 13	K 14	K 15	K 16	K 17	K 18
Çağdaş Türk Lehçeleri		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓		✓	✓		
Dilbilim			✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓		✓	✓				✓	
İlahiyat					✓	✓												
Mütercim/ Tercümanlık					✓	✓												
Okul Öncesi Öğrt.					✓	✓		✓										✓
Sınıf Öğrt.		✓		✓	✓	✓		✓	✓									✓
Türkçe Eğitimi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Düzenleyen Görüşlerinden Hareketle Yabancılara Türkçe Öğretimi...

Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Türk Dili ve Edebiyatı	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Türk Halk Bilimi	✓	✓	✓	✓				✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓
Batı ve Doğu Dilleri Bölümleri	✓	✓	✓	✓	✓			✓			✓	✓			
Özel şart yok														✓	✓

Tablo 6: Sertifika Programına Kabul Edilen Öğrencilerin Bölümleri

Tablo 6'ya göre dil öğretim merkezlerinin bir akademik yıl içinde YTÖ alanında düzenledikleri sertifika programlarına kabul ettikleri öğrencilerde aradıkları bölüm şartları arasında özellikle Türkçe Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı ile Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi bölümleri ön plana çıkmaktadır. Onların ardından Çağdaş Türk Lehçeleri, Türk Halk Bilimi ve Dilbilim bölümleri gelmektedir. Araştırmaya katılan sadece iki merkez programa kabul edilecek öğrencilerde herhangi bir bölüm şartı aramadığını, tüm bölümlerden öğrencilerin bu programlara katılabileceğini ifade etmişlerdir.

Dil Merkezlerinin YTÖ Sertifika Programındaki Ders Saati Sayılarına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan dil öğretim merkezlerinin düzenledikleri sertifika programlarında yürüttükleri ders saati sayılarının teorik ve uygulama olarak dağılımına ilişkin bilgiler Tablo 7'de sunulmuştur.

	Teorik	Uygulama	Toplam
K1	60	40	100
K2	40	10	50
K3	75	25	100
K4	60	20	80
K5	36	14	50
K6	72	28	100
K7	50	30	80
K8	40	20	60
K9	30	20	50
K10	60	20	80
K11	50	30	80
K12	40	20	60
K13	60	20	80
K14	40	20	60
K15	40	20	60
K16	60	30	90
K17	30	30	60
K18	60	-	60

Tablo 7: Sertifika Programında Yürütülen Ders Saati Sayılarının Teorik ve Uygulama Olarak Dağılımı

Tablo 7'ye göre dil öğretim merkezleri YTÖ alanında düzenledikleri sertifika programlarında yürüttükleri toplam ders saati sayılarının 50 ila 100; teorik ders saati sayılarının 30 ila 75; uygulama saati sayılarının ise 10 ila 40 aralığında olduğu görülmektedir. Ders saatlerinin dağılımında merkezler arasında bir birlik olmadığı göze çarpmaktadır.

Dil Merkezlerinin YTÖ Sertifika Programlarında Yer Alan Derslerin Dağılımına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan dil öğretim merkezlerinin YTÖ alanında düzenledikleri sertifika programlarında yer verdikleri derslerin dağılımına ilişkin bilgiler Tablo 8’de sunulmuştur.

Ders adları	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16	K17	K18
YTÖ Okuma Becerisi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Dinleme Becerisi.	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Yazma Becerisi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Konuşma Becerisi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Dil Bilgisi Öğretimi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Ölçme ve Değerlendirme	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Materyal Geliştirme	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Kültür Aktarımı	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Dil Öğr. Temel ve Genel İlkeleri	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Kuram ve Yaklaşımlar	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Söz Varlığı Öğretimi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Öğretim Yöntem ve Teknikleri	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Dil ve Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Dil Öğr. Öğretme ve Öğrenme Etkinlikleri	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Teknoloji Kullanımı	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Avrupa Ortak Çerçeve Metni ve YTÖ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Sorunlar ve Çözüm Önerileri	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Tarihçesi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Kaynak Tanıtımı	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Öğretici Yeterlikleri	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Eğitici Oyunlar ve Drama	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Edebî Metin Seçimi ve Metinlerden Yararlanma	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Kültürel Etkileşim	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Yabancı Dil Sınıflarında Yönetim	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Web 2.0 Araçları	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Dil Politikaları	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Temel Kavramlar	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Dil Öğr. Dil Tipolojisinin Yeri	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Dil Öğr. Uluslararası Ölçütler	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Dil Öğr. Öğrenci Merkezli Geri Dönüt Süreci	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Yunus Emre Enstitüsü ve İlgili Kurumlar	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Üzerine Program Geliştirme	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Metin Uyarlama	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Yurtdışı Deneyimleri ve Kariyer Fırsatları	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Çocuklara Yabancı Dil Öğretimi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Mültecilere Türkçe Öğretimi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
İki dillilere Türkçe Öğretimi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Türk Soylulara Türkçe Öğretimi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Seslere Dayalı Alfabe Eğitimi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Kaygı ve Motivasyon	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Dil-Kültür İlişkisi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Temel Düzeyde İletişim	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
COVID-19 Sürecinde Dil Öğretimi - Çevrim İçi Öğretim Ortamları-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
YTÖ Stratejik Boyutu	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Tablo 8: Sertifika Programında Yer Verilen Derslerin Dağılımı

Tablo 8'e göre dil öğretim merkezlerinin tamamı YTÖ alanında düzenledikleri sertifika programlarında dört temel dil becerisi (okuma-yazma-konuşma-dinleme) öğretiminin yanı sıra dil bilgisi öğretimi ve ölçme-değerlendirme derslerine yer vermektedir. Materyal geliştirme, kültür aktarımı, dil öğretiminin temel ve genel ilkeleri, dil öğretiminde kuram ve yaklaşımlar, söz varlığı öğretimi, öğretim yöntem ve teknikleri, dil ve Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri, dil öğretiminde öğretme ve öğrenme etkinlikler dil öğretim politikaları, YTÖ'nün stratejik boyutu ve teknoloji kullanımı da pek çok merkezin programlarında yer verdikleri dersler arasında görülmektedir.

Dil Merkezlerinin YTÖ Sertifika Programında Ders Verecek Öğretim Elemanını Belirleme Ölçütlerinin Dağılımına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan dil öğretim merkezlerinin düzenledikleri sertifika programlarında ders verecek öğretim elemanını belirleme ölçütlerinin dağılımına ilişkin veriler Tablo 9'da sunulmuştur.

Ölçütler	f
Merkezimizdeki okutmanlardan yararlanıyoruz	9
Üniversitemizde meslekî tecrübesi olan öğretim elemanlarına öncelik veriyoruz	8
Başka kurumlardan öğreticiler davet ediyoruz	6
Sertifika derslerinin içeriğine uygun akademik çalışmaları (Tez, makale, proje vb.) bulunanları değerlendiriyoruz	5
Yabancılara Türkçe öğretmiş olmasına dikkat ediyoruz	4
Ders içeriklerine benzer veya aynı konularda lisans ve lisansüstü eğitimler vermiş olmasını önemsiyoruz	3
Dil öğretim merkezlerinde eğitici veya idareci olarak görev yapmış olanlara yer veriyoruz	3
Yabancılara Türkçe Öğretimi alanında asgari 5 yıllık deneyime sahip olmasına önem veriyoruz	1
Yabancı dil eğitimcilerinden faydalanıyoruz	1
Dersleri verecek öğretim elemanlarında yabancılara Türkçe öğretimi alanında doktora yapmış olma şartı arıyoruz	1

Tablo 9: Sertifika Programında Ders Verecek Öğretim Elemanlarını Belirleme Ölçütleri

Tablo 9'a göre merkezlerin düzenledikleri sertifika programlarında ders verecek öğretim elemanının belirlenmesinde kendi merkezlerindeki okutmanlardan yararlanmaları (f= 9) ile üniversitelerinde meslekî tecrübesi olan öğretim elemanlarına öncelik vermeleri (f= 8) ön plana çıkmaktadır. Eksik gördükleri alanda başka kurumlardan destek aldıklarını ifade eden kurum sayısı 6'dır. YTÖ alanında tecrübesi olsun ya da olmasın sertifika derslerinin içeriğine uygun akademik çalışmaları (tez, makale, proje vb.) bulunan öğretim elemanlarını değerlendiren sayısı ise 5'tir.

Dil Merkezlerinin YTÖ Sertifika Programı Sonunda Yaptıkları Ölçme-Değerlendirme Uygulamalarına Ait Görüşlerinin Dağılımına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan dil öğretim merkezlerinin düzenledikleri sertifika programı sonunda yaptıkları ölçme-değerlendirme uygulamalarına ait görüşlerinin dağılımı ilişkin veriler Tablo 10'da sunulmuştur.

Görüşler	f
Çoktan seçmeli bir sınav yapıyoruz.	2
Öğrenciler, sertifika eğitiminin sonunda aldıkları tüm derslerin içeriğinden oluşan yazılı bir sınava tabi tutuluyor. Bu sınavdan aldıkları not ile uygulama dersindeki performansları (ders anlatımı, materyal kullanımı, sınıf hâkimiyeti, uygun teknik	1

kullanımı vb.) içeren değerlendirme formu danışman hocaları tarafından değerlendirilip notlandırılıyor. Sınav notu ile uygulama değerlendirmesi kat sayılarına göre hesaplanarak 60 ve üzeri puan alan öğrenci sertifika almaya hak kazanıyor.	
Sınav soruları sertifika eğitimi boyunca verilen derslerin içeriğine göre hazırlanmaktadır. Bununla birlikte eğitici adaylarının eğitim sonunda sınıf içi performansları ölçülmektedir. Bu noktada değerlendirme komisyonuna eğitici adayını değerlendirmesi için bir ölçek verilmektedir. Ölçekte yer alan başlıklara göre puanlama yapılmaktadır. Sonuç olarak teorik ve pratik sınavların not ortalaması alınarak eğitici adayının genel puanı tespit edilmektedir.	2
Ölçme değerlendirme sürecinde ders hocalarından eşit miktarda soru talep ediyoruz ve o sorulardan genel bir sınav uygulaması yapıyoruz.	2
Kendilerine bir konu vererek, bu konuyu yabancı öğrencilere nasıl anlatılacaklarına ilişkin bir sunum yapmalarını istiyoruz.	1
Program sonunda 25 soruluk çevrim içi bir sınav yapıyoruz ayrıca uygulama çalışmalarından puan veriyoruz. Bu ikisini değerlendirdikten sonra nihai puana göre sertifika veriyoruz.	1
Üniversitemizin anlaşmalı olduğu ALMS (Advancity) programı üzerinden sınav yapıyoruz. Test olacak şekilde her dersle ilgili beş soru soruyoruz.	1
Sınav yapılmamaktadır. Bunun yerine öğrencinin uygulamadaki ders gözlemleri ve ders anlatımına yönelik performansları rubrikle değerlendirilerek performans değerlendirilmesi yapılmaktadır.	1
Hem yazılı bir sınav hem de süreç temelli uygulamaya dönük bir değerlendirme yapıyoruz.	1
Anlatılan tüm derslere ait çoktan seçmeli sorular kullanılmaktadır. Ayrıca ders anlatımında uygulamaya yönelik bir değerlendirme de yapılmaktadır.	1
Uygulama dersi örneği dinliyoruz. Yazılı sınav yapmıyoruz. Örnek ders anlatımında merkezimizde çalışan 2 uzman dersi dinliyor ve ders anlatma formu bağlamında stajyerin anlatımı değerlendiriliyor. Bu formda sınıf hakimiyeti, anlatılan konuya hakimiyet, öğrenci seviyesine uygunluk, öğrenci ile iletişim vb. alt başlıklarda değerlendirme yapılıyor.	1
Derse giren her hocadan almış olduğumuz 10 sorudan 3-5 tanesini seçiyoruz ve 50 sorudan oluşan bir sınav uyguluyoruz. Çoktan seçmeli sorulardan oluşan bir sınav. Sınav sonuçları değerlendirmemizin %60'ını oluşturuyor. Uygulama derslerinde yapmış olduğumuz değerlendirme sonucunda aldıkları puanlar da %40'ını oluşturuyor.	1
Teorik dersler için çoktan seçmeli sınav yapılmaktadır. Uygulama dersleri için öğrenci değerlendirme formu, ders gözlem formu, ders gözlem raporu, uygulamalı ödevler kullanılmaktadır.	1
Program sonunda kursiyerlere öncelik teorik olarak verdiğimiz derslere yönelik çoktan seçmeli 100 soruluk bir sınav yapıyoruz. Daha sonra kursiyerlere uygulama sınavı yapıyoruz. Uygulama sınavında ilgili kursiyer danışman hocasının vermiş olduğu konuyu 40 dakika boyunca sınıftaki öğrencilere anlatmaktadır. Kursiyerin anlatımı kursiyer değerlendirme çizelgesinde yer alan kriterlere göre puanlanmaktadır. Bütün bu sınavların sonucunda teorik sınavın %40'ı uygulama sınavının %60 esas alınarak kursiyerin toplam puanı belirlenir. Ortalaması 60'tan az olan kursiyer başarısız sayılır.	1
Materyal tasarlama ve ders anlatımı şeklinde değerlendirme yapıyoruz.	1

Tablo 10: Sertifika Programı Sonunda Yapılan Ölçme Değerlendirme Uygulamalarına Ait Görüşler

Tablo 10’da programın sonunda yapılan ölçme-değerlendirme uygulamalarına ilişkin sertifika programı düzenleyicilerinin görüşlerinin dağılımına yer verilmiştir. Elde edilen verilere göre merkezler farklı ölçme-değerlendirme uygulamalarına başvurmaktadır. Bunlar arasında en çok tercih edileni çoktan seçmeli sorulardan oluşan bir sınav uygulamasıdır. Ayrıca merkezlerin tamamına yakınının çoktan seçmeli test-sunum, ders anlatımı-materyal geliştirme, süreç değerlendirme- yazılı sınav gibi karma uygulamalardan yararlandığı görülmektedir.

Dil Merkezlerinin YTÖ Sertifika Programını Bitirenleri Merkezde İstihdam Etme Durumlarına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan dil öğretim merkezlerinin sertifika programını başarıyla bitirenleri istihdam etmede kendilerine öncelik tanıyıp tanımama durumlarına ilişkin bilgiler Tablo 11’de sunulmuştur.

İstihdamda öncelik tanıma durumu	f	%
Evet	8	44
Hayır	10	56

Tablo 11: Sertifika Programını Bitirenlere Dil Merkezlerinin İstihdamda Öncelik Tanıma Durumları

Tablo 11’e göre araştırmaya katılan sertifika programı düzenleyicilerinin %56’sı (f= 10) kurumda görevlendirilecek özellikle sözleşmeli bir personel alımında kendi sertifika programlarına katılan adaylara öncelik tanıdıklarını, %44’ü (f= 8) ise adaylara böyle bir öncelik tanımadıklarını ifade etmektedirler. Ayrıca bahse konu merkezlerden sadece 3’ü daha önce kendilerinin düzenlediği sertifika programına katılan adaylar arasından kurumlarında sözleşmeli personel çalıştırdıklarını belirtmişlerdir.

Dil Merkezlerinin YTÖ Sertifika Programı İçin Belirledikleri Ücretlere İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan dil öğretim merkezlerinin sertifika programı için belirledikleri ücretlere ilişkin bilgiler Tablo 12’de sunulmuştur.

Ücretler	f	%
500 TL’ye kadar	1	6
501-900 TL arası	7	39
901-1300 TL arası	8	44
1301-1500 TL arası	2	11

Tablo 12: Merkezlerin Belirlediği Sertifika Programlarının Ücretleri

Tablo 12 incelendiğinde araştırmaya katılan merkezlerden sadece birinin 500 liranın altında, 7’sinin 501-900 TL aralığında, 8’inin 901-1300 TL aralığında ve 2’sinin ise 1301-1500 TL aralığında ücret belirlediği görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan 12 merkez kendi üniversite mensuplarına %10-20 arasında indirim yaptıklarını belirtmiştir.

Dil Merkezlerinin YTÖ Sertifika Programları Kapsamında Yürüttükleri Uygulama Derslerinde İzledikleri Yöntemlerin Dağılımına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan dil öğretim merkezlerinin düzenledikleri sertifika programı kapsamında yürüttükleri uygulama derslerinde izledikleri yöntemlerin dağılımına ilişkin veriler Tablo 13’te sunulmuştur.

Görüşler	f
Uygulama derslerinde kursiyerler daha çok ders hocasıyla koordineli gidiyor. Ders hocası onlara kısa bir sunum yaptırıyor. Dil becerilerinin dördünden de uygulama yapmaları teşvik ediliyor.	2
Kursiyerler merkezimizdeki sınıflarda kursa katılan diğer öğrencilere 2 saat ders anlatıp hocalarımızdan da 8 saat ders dinlemektedirler.	2
Dersler kurumumuzda yapılmaktadır. Kurumda sertifika programı sırasında hangi seviyeden sınıflar varsa o sınıflara sırasıyla eğitici adayları yönlendirilmektedir. Eğitici adaylarının sınıfta gözlemci sıfatıyla katılımında azami ölçüde herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır. Ancak eğitici adaylarından en az 20 saat ders dinleme, 5 saat de ders anlatımı istenmektedir.	2
Adaylar uygulama derslerinin %50'sinde dinleme/izleme, %50'sinde ise konu anlatımı yapıyor. Kursiyerlerin farklı seviyelerde uygulama yapmasına çalışılıyor ancak bu durum merkezimizin imkanlarıyla da alakalı. Bazen tüm seviyelerde kurs olmayabiliyor. Bu nedenle adaylar var olan seviyelerde uygulamalara katılıyorlar.	2
Uygulama dersinde seminer konularına uygun atölyeler düzenliyoruz ve her bir kursiyere ders anlattırıyoruz. Bir saat ders anlatıyor ayrıca atölyede sınav, materyal hazırlatıyoruz. Hazırlanan materyaller öğretmenler tarafından değerlendirilerek öğrencilere dönüt veriliyor.	1
Kursiyerlerimiz uygulama derslerini merkezimizde yapıyor. Her bir kursiyerin tüm seviyelerde uygulama yapmasına maalesef imkân olmamakta. Ancak en az iki farklı kurda ders dinlemesini sağlıyoruz. Kursiyer, uygulama derslerinde 28 saat ders dinliyor ve 2 saat ders anlatıyor.	1
Herhangi bir kurda 1 ders saati ders anlatıyor.	1
Uygulama kendi sınıflarımızda yapılmaktadır. Süreç esnasında devam eden tüm seviyelere katılım sağlanmaktadır. Kursiyerlerimiz 15 ders saati ders anlatıp, 15 saat de hocalarımızın dersine katılmaktadırlar.	1
Her seviyede staj yaptırmıyoruz. 20 saat olduğu için bir seviye yeterli oluyor.	1
Kursiyerlerimiz uygulama derslerini merkezimizde gerçekleştirmektedir. Mümkün olan tüm kurlarda derslere girmeleri sağlanmaktadır. Uygulama dersleri 40 saat olarak uygulanmaktadır. Asgari 4 saat ve en az 2 farklı ders anlatımı yaptırılmaktadır. Kursiyerlerimiz arzu ettikleri takdirde belirlenen saatlerden daha fazla ders takip edebilmektedir.	1
Çevrimiçi sınıflarda mevcut devam eden sınıfların düzeylerine uygun olarak tüm kur seviyelerinde uygulama derslerine girmektedirler. Kursiyerler 12 ders saati ders dinliyor, 3 ders saati de aktif ders anlatıyor.	1
Kursiyerler uygulama derslerini merkezimizdeki sınıflarda yapmaktadırlar. Kursiyerlerin her seviyeye girmesine azami dikkat etmekteyiz. Kursiyer, uygulama derslerinde 30 saat ders dinlemekte ve bir ders saati ders anlatmaktadır.	1
Kursiyerler merkezimizde 27 ders saati izleme, 3 ders saati de aktif olarak ders anlatmaktadır.	1
Kursiyerler merkezimizde 20 ders saati ders takibi yapıyorlar. Kursiyerler yalnızca gözlem yapmakta, örnek ders anlatımı yapmamaktadırlar.	1

Tablo 13: Sertifika Programında Yürütülen Uygulama Derslerinde İzlenen Yöntemlerin Dağılımına İlişkin Görüşler

Tablo 13'teki verilere göre merkezler uygulama derslerinde farklı yöntemler izlemektedir. Bazı merkezler kursiyerlerin ders dinleme süreleri ile ders anlatma sürelerini eşit tutarken bazıları ise ders dinleme sürelerine daha fazla zaman

ayırmaktadır. Tablo incelendiğinde merkezler tarafından kursiyerlere sunum yapmaları için ayrılan sürenin genellikle 1-2 ders saatiyle sınırlı olduğu görülmektedir. Sadece bir merkez kursiyerlerin sadece derslerde gözlem yaptığını, sunum yapmadığını ifade etmiştir.

Dil Merkezlerinin Verdikleri Sertifikaların Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan dil öğretim merkezlerinin sertifika programı sonunda verdikleri sertifikaların kopyalanmaması ve güvenirliliğinin yükseltilmesine dair yaptıklarına ilişkin görüşler Tablo 14'te sunulmuştur.

Görüşler	f
Hayır, herhangi bir ek önlem almıyoruz.	6
Sadece ıslak imza kullanılıyor.	2
Evet, numaralandırıyoruz ve kaydediyoruz.	2
Sertifikalarımızda sertifika onay kodu bulunmaktadır. Yetkili kişiler kurum sitemize girerek sertifika onay koduyla sertifikaları sorgulatabilir.	1
Sertifikalar soğuk mühürlü oluyor ve evrak kayıta sertifika numaraları ve birer nüshaları arşive ekleniyor.	1
İsim-soy isim benzerliklerinin önüne geçmek için öğrencilerin TC numaralarını sertifikaya yazıyoruz.	1
Sertifika numarası, TC kimlik numarası ve barkod numarası olmasına dikkat ediyoruz.	1
Elektronik imzalı sertifika kullanmaktayız ayrıca sertifikalarımızda elektronik doğrulama kodu bulunmaktadır.	1
Sertifika takip sistemi kullanıyoruz. Merkezimizin sitesinde yer alan "Sertifika Sorgulama" menüsü ile adayın TC kimlik numarası girilerek sertifikalarımız sorgulanabiliyor. Sertifikalarımızın arkasında da karekod uygulamasını kullanıyoruz.	1
Sertifikalara doğrulama kodu ve üniversiteye ait özel filigran eklenmektedir. Talep hâlinde sertifika teyidi yapılmaktadır.	1
Karekod uygulaması yapılmaktadır.	1

Tablo 14: Sertifikaların Kopyalanmaması ve Güvenirliliğinin Yükseltilmesine İlişkin Görüşler

Tablo 14'e göre araştırmaya katılan sertifika programı düzenleyicilerinin %33'ü (f=6) sertifikaların güvenirliliğinin yükseltilmesine dair herhangi bir ek önlem almamaktadır. Ek önlem aldığı ifade edenlerin en sık başvurduğu yöntemler arasında sertifikalara onay kodu verme, sertifikalarda soğuk damga kullanma ve karekod uygulaması yer almaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda sertifika programlarıyla ilgili genel verilere ulaşılmıştır. Açılışından bugüne en az bir defa sertifika programı düzenleyen dil öğretim merkezlerinin sayısı 66'dır. Araştırmaya konu dil öğretim merkezlerinin %70'ten fazlasının yıl içinde en az 1 ya da 2 sertifika programı düzenlediği anlaşılmaktadır. Düzenlenen bu programlara genellikle 50 ila 100 arasında kursiyer kabul edilmektedir. Dil öğretim merkezlerinin geneli sertifika programlarına kabul edecekleri kursiyerlerde Türkçe Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Dilbilim, Çağdaş Türk Lehçeleri ile Türk Halk Bilimi bölümlerinden mezun olma şartı aramaktadırlar. Alanyazında bulunan Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde görev alacaklarda bulunması gereken yeterliklerle ilgili araştırmalarla (Göçer, 2013; Barın vd. 2017; Şengül, 2018) bu sonuç karşılaştırıldığında önceliğin bu bölümlere verilmesi doğal görünmektedir. Sertifika programlarında kursiyerlere verilen teorik ve uygulama dersleri

saatinde bariz farklılıklar göze çarpmaktadır. Bazı merkezler bunu toplam 50 saatle sınırlarken bazıları ise kursiyerlere 100 saat eğitim vermektedir. Teorik derslerin saat sayısı ile karşılaştırıldığında programlarda uygulamalara yeteri kadar yer ayrılmamaktadır. Bulut (2020, s. 391) kursiyerlerin gözünden sertifika programlarını incelediği çalışmasında uygulama derslerinde kursiyerlerin yalnızca izleyici rolünde olduklarını, öğretici olarak da gerçek ders sürecinin bir parçası olmalarını gerektiğini, kursiyerlerin de bu durumdan yakındıklarını ifade etmektedir.

YTÖ alanında görev yapacak öğreticilerin yetiştirilmesinde müstakil bir lisans programı açılması için farklı kurumlarca YÖK'e defaeten başvuruda bulunulmuş ancak olumlu bir sonuç alınmamıştır. YTÖ sertifika programlarındaki eksiklikleri ele alan çalışmada Çetin (2020), "Yabancılara Türkçe Öğretmenliği" adıyla öncelikle başkent Ankara ve İstanbul'da güncel lisans programlarının kurulmasını önermektedir. YÖK bu talebe muhalefet etmeye devam ederse en azından Türkçe Eğitimi ve Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin ders kataloglarının YTÖ'yü de dikkate alarak güncellenmesini sağlamalıdır. Dil öğretiminin özü öğrencilere hedef dilin becerilerini (okuma yazma, konuşma, dinleme) kazandırmaktır. Sertifika programlarında kursiyerlere sunulan dersler bu bağlamda incelendiğinde tüm programlarda dört temel dil becerisi öğretiminin yanı sıra dil bilgisi öğretimi ve ölçme-değerlendirme derslerine yer verilmektedir. Temel becerilerin geliştirilmesine yönelik derslerin dışında materyal geliştirme, kültür aktarımı, dil öğretiminin temel ve genel ilkeleri, dil öğretiminde kuram ve yaklaşımlar, söz varlığı öğretimi, öğretim yöntem ve teknikleri, dil ve Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri, dil öğretiminde öğretme ve öğrenme etkinlikleri ve teknoloji kullanımı gibi dersler de programlarda yer almaktadır. 21. yüzyıl öğretici yeterlikleri açısından programlarda bu derslere yer vermek önemli görülse de Türkçe öğretiminin giderek yaygınlaşması kendi içinde alt dallar (Türk soylulara Türkçe öğretimi, çocuklara Türkçe öğretimi, mültecilere Türkçe öğretimi, iki dilli Türk çocuklarına Türkçe öğretimi vb.) doğurmuştur. Dolayısıyla programların ders içerikleri tasarlanırken bu alt dalları da göz önünde bulundurmamak sertifika programlarının niteliğini arttıracak ve Türkçe öğretimine olumlu yansıtacaktır.

Sertifika programlarında ders verecek öğretim elemanlarını belirlerken kurumların genellikle kendi personellerinden yararlandıkları, kendi dil öğretim merkezlerinde yeterli öğretim elemanı yoksa üniversitelerinin diğer fakültelerinde görevli ve meslekî tecrübesi olanlardan destek aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Dil öğretim merkezlerinden bazılarının öğretim elemanı açığını kurum içinde karşılamak adına Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi özelinde tecrübesi, bilgi birikimi, yayını olmayan öğretim elemanlarını sertifika programlarında görevlendirdiği görülmektedir. Böyle durumlarda, bu alanda uzmanlığı bulunmayan öğretim elemanlarına ders verdirmek yerine kurum dışındaki alan uzmanlarından destek alma yoluna gitmek en doğrusu olacaktır.

Dil öğretim merkezleri sertifika programlarının sonunda farklı ölçme değerlendirme uygulamalarına başvurmaktadır. Bunlar arasında en çok tercih edileni çoktan seçmeli sorulardan oluşan bir sınav uygulamasıdır. Demirel ve Kökçü (2018, s. 1897) sertifika programlarına katılan kursiyer görüşlerini inceledikleri çalışmalarında, düzenleyicilerin program sonundaki ölçme değerlendirme yöntemlerini kursiyerlerin yarısının subjektif bulduklarını belirtmişlerdir. Bu noktada objektif ölçütlere dayanan süreç temelli bir ölçme değerlendirmenin tercih edilmesinin doğru olacağı düşünülmektedir. Kursiyerlerin hem programda sorumlu oldukları derslerden sınava tabi tutulması hem de gerçek öğrenme ortamında örnek bir ders sunmaları ölçme değerlendirme açısından programın niteliğini arttıracaktır. Program sonunda başarılı bulunan kursiyerlere verilen sertifikaların ek güvenlik önlemleri açısından yeterliğinin tartışmalı olduğu düşünülmektedir. Bu sertifikaların kopyalanamaması için merkezler tarafından karekod uygulaması gibi ek güvenlik önlemleri alınmalıdır.

Sertifika programı düzenleyen üniversitelere bağlı dil öğretim merkezlerinin sayısının kısa bir sürede 66'ya ulaşmış olması YTÖ alanında uzmanlaşmaya ihtiyaç duyulduğu, bu alanda ilerlemek isteyen çok sayıda öğretici adayının bulunduğu ve bu alanın değerli bir istihdam ortamı yarattığının kanıtıdır. YTÖ alanında çok sayıda öğretici açığının doğması sertifika programlarının da kontrolsüzce artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu sertifika programlarının nitelik kazanması için ölçütler belirleyecek, aranan öğretici yeterliklerine uygun bir programın yürütülmesini sağlayacak, çağdaş ölçme değerlendirme tekniklerine uygun bir sertifikalandırma yapılmasının takibini gerçekleştirecek, verilen sertifikaların güvenilirliğine garanti olabilecek bağımsız, çatı kuruluşlara ihtiyaç vardır. Bu kuruluşlar tarafından akredite edilmiş dil öğretim merkezlerinin bu programları düzenleyebilmesine izin verilmesi YTÖ alanında görev alacak öğreticilerin yetiştirilmesinde başarı oranını arttıracaktır.

Sertifika programı düzenleyeceğini ilan eden kurum ve kuruluşlar şeffaflık politikaları gereği ilan metinlerinde kursiyerlere her yönden doyurucu bilgiler sunmalıdır. Ders adları, ders içerikleri, ders süreleri, dersi verecek öğretim elemanlarının uzmanlık alanları vb. bilgiler kursiyer adaylarıyla önceden paylaşılmalıdır. Kamuoyunda, sertifika edinen her öğretici adayının bu alanda iş bulabileceği gibi bir algı söz konusudur. Bu programların mesleki gelişime katkı sağlayan programlar olduğu, edinilen sertifikaların herhangi bir iş garantisi sağlamadığı kursiyerlere anlatılmalıdır.

2019'da Çin'de başlayıp 2020'de dünya geneline yayılan Covid-19 salgını, eğitim süreçlerinin yeniden planlanmasına neden olmuştur. Yüz yüze eğitim yerini uzaktan eğitime bazen de hibrit eğitim süreçlerine terk etmektedir. Bu bağlamda, Türkçenin yabancılara uzaktan öğretimi de ayrıca ele alınması gereken bir alan olmuştur. Bugüne kadar sadece İstanbul Aydın Üniversitesi Türkçe Öğretim ve Uygulama Merkezinin iki defa "Türkçenin Yabancılara Uzaktan Öğretimi" adıyla sertifika programı düzenlediği görülmektedir. Diğer dil öğretim merkezlerine de sertifika programlarını Türkçenin yabancılara uzaktan öğretimine yönelik yeniden tasarımları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- BARIN, E. vd. (2017). "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Alanında Görev Yapacak Öğretmenlerin Özel Alan Yeterliklerine İlişkin Bir Öneri". *International Journal of Language Academy*. V/7: 81-98.
- BULUT, S. (2020). "Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Sertifika Programının Kursiyerlerin Gözünden Değerlendirilmesi". *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*. VI/2: 376-392.
- ÇETİN, O. (2020). "Yabancılara Türkçe Öğretimi Sertifika Programlarında Görülen Eksiklikler ve Çözüm Önerileri". *XV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildiri Kitabı*. Tiflis: 366-375.
- DURMUŞ, M. (2018). "Dil Öğretiminin Temel Kavramları Üzerine Düşünceler: Yabancılara Türkçe Öğretimi Mi, Yabancı Dil veya İkinci Dil Olarak Türkçe Öğretimi Mi?". *Türkbilig*. 35: 181-190.
- GÖÇER, A. (2013). "Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Görevlendirilecek Öğretim Elemanlarının Göreve Hazır Bulunuşluk Durumlarının Değerlendirilmesi". *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI/5: 309-326.
- KURT, B. (2020). "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Sertifika Programına İlişkin Kursiyer Görüşlerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi". *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. III/1: 73-90.

- METE, F. (2012). *Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğreten Öğretmenlerin Özel Alan Yeterlikleri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- METE, F. - A. ASAR (2014). "Üniversite Programlarında Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretmeni Alan Yeterliklerinin Araştırılması". *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*. Yaz (1): 121-141.
- DEMİREL, Ş. - Y. KÖKÇÜ (2018). "Yabancılar Türkçe Öğretimi Sertifika Programına Katılan Öğrencilerin Sertifika Programı Hakkındaki Görüşleri". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. VII/3: 1884- 1901.
- ŞENGÜL, K. (2018). "Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğretenlerin Öz Yeterlik Algılarının İncelenmesi". *Ana Dili Eğitimi Dergisi*. VI/3: 538-552.
- YILDIRIM, A. - H. ŞİMŞEK (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YILDIZ, Ü. - Y. TEPELİ (2014). "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Öğretmen Yeterlilikleri Üzerine Bir Çalışma". *International Journal of Language Academy*. II/4: 564-578.

İnternet Kaynakları

- ALTUN, M. (2015). "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Sertifika Programları". Erişim Tarihi: 10.03.2021.
http://www.dilbilimi.net/yto_sertifika_programlari.pdf
- DİLEK, İ. (2017). "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Sertifika Programları; Ortaya Çıkışı, Gelişimi, İhtiyaçları Karşılama Durumu". Erişim Tarihi: 01.03.2021,
https://www.academia.edu/35623933/Yabanc%C4%B1_Dil_Olarak_T%C3%BCrk%C3%A7e_%C3%96%C4%9Fretimi_Sertifika_Programlar%C4%B1_Ortaya_%C3%87%C4%B1k%C4%B1%C5%9F%C4%B1_Geli%C5%9Fimi_%C4%B0htiya%C3%A7lar%C4%B1_Kar%C5%9F%C4%B1lama_Durumu_%C4%B0htiya%C3%A7lar%C4%B1_Kar%C5%9F%C4%B1lama_Durumu

EK

Etik Kurul Kararı: Bu çalışma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 26.02.2021 tarihli ve 2021/162 sayılı kararıyla uygun bulunmuştur.

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI ETİK KURUL KARARLARI

KARAR TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI
26.02.2021	2	2021/162

KARAR NO:
2021-162

Üniversitemiz Eğitim Fakültesinden Mehmet Emre ÇELİK 'in "Düzenleyen Görüşlerinden Hareketle Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Sertifika Programlarının İncelenmesi" isimli Öğretim Üyesi Bilimsel Araştırmasına ilişkin anket ve mülakat çalışmalarını içeren 4627 sayılı dilekçesi okunarak görüşüldü.

Üniversitemiz Eğitim Fakültesinden Mehmet Emre ÇELİK 'in "Düzenleyen Görüşlerinden Hareketle Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Sertifika Programlarının İncelenmesi" isimli Öğretim Üyesi Bilimsel Araştırmasına ilişkin anket ve mülakat çalışmalarının kabulüne oy birliği ile karar verildi.

ÜRETEN, H. (2021). "Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi. (2020). (ed. L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen). İstanbul: Değişim Yayınları. 382 s.. ISBN: 978-605-20-8370-3."
Karadeniz Araştırmaları. XVIII/70: 487-489.

Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi. (2020). (ed. L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen). İstanbul: Değişim Yayınları. 382 s. ISBN: 978-605-20-8370-3

Hüseyin ÜRETEN*

Bugünkü Irak topraklarının bir bölümünü tanımlamak için kullanılan *Mezopotamya* (*Mesopotamia* Μεσοποταμία), bilindiği üzere Eskidoğu'nun üç büyük medeniyetinden (diğer ikisi Mısır ve Anadolu) biridir. Dicle (*Tigris* [Τίγρις]) ve Fırat (*Euphrates* [Εὐφράτης]) nehirlerinin hayat verdiği bu coğrafya, aynı zamanda ilklerin de ortaya çıktığı birleşik kültürel bir kimliktir. Bir başka deyişle, antik Hellen yazarlarının μέσος (*mesos*) "orta" ve ποτάμιος (*potamios*) "ırmak" sözcüklerini birleştirerek türettikleri "iki nehir arası" bu coğrafyada yaşanan ve etkileri günümüze kadar uzanan birçok gelişme yatar. Çünkü Mezopotamya adı, sadece bir coğrafyayı değil aynı zamanda ilk kentlerin kurulmasını, ilk kent devletleri ve dünya tarihinin bilinen ilk imparatorluğunun ortaya çıkmasını, yazının ilk keşfedilmesini, ilk eğitim kurumlarının hizmete açılmasını, ilk yazılı yasaların meydana getirilmesini, ilk dünya haritasının çizilmesini ve ilk edebi eserlerin ortaya çıkmasını da ifade eder. İşte bu yüzden ki verimli topraklara sahip Mezopotamya,

tarihin erken dönemlerinden itibaren birçok istilaya maruz kalmıştır. Dolayısıyla Mezopotamya uygarlığı tek bir kavime değil başta Sümerler olmak üzere, Akadlara, Amurrulara, Elamlara, Kassitlere, Mitannilere, Aramilere, Asurlara ilerleyen zaman dilimi içerisinde ise Perslere, Makedonyalılara, Romalılara ve daha nicelerine ait olmuştur.

Öyle anlaşılıyor ki Mezopotamya'nın bu bileşik kültürel kimliğine benzer durum bu yazımızda tanıtımını yapacağımız **Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi** adlı kitap için de söz konusudur. Kitabın editoryal yükünü üstlenen Prof. Dr. Lütfi Gürkan GÖKÇEK, Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM ve Doç. Dr. Okay PEKŞEN başta olmak üzere Eskiçağ-Eskidoğu ve Es-

Kitap Tanıtım ve Değerlendirme

Makale Gönderim Tarihi: 13.01.2021; Yayına Kabul Tarihi: 01.03.2021

* Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, AYDIN; ORCID: 0000-0001-5633-7102, E-posta: hureten@adu.edu.tr

kıbatı tarihi üzerine çalışma yapan 16 bilim insanı bu kitabın meydana getirilmesine büyük katkıda bulunmuştur. Bu cümleden olmak üzere, **Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi** adlı bu esere ana çizgileriyle baktığımızda TAKDİM (s. 5) ve GİRİŞ (s. 7) dışında 13 bölümde, erken devirlerden ilk kez Hellenistik Dönem'in sonuna kadar uzanan süreçte eski Mezopotamya tarihinin geçirmiş olduğu tüm devirler mevcut kaynaklar ışığında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Kronolojik olarak farklı bölümlerde okura sunulan eser şu bölümlerden oluşmaktadır:

Bölüm 1: *Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Erken Sülaleler Dönemi*, Lütfi Gürkan GÖKÇEK, ss. 9-32.

Bölüm 2: *Akad İmparatorluğu*, Salih ÇEÇEN, ss. 33-50.

Bölüm 3: *Eski Mezopotamya'da Gutiler ve III. Ur Hanedanlığı Dönemleri*, Okay PEKŞEN, ss. 51-73.

Bölüm 4: *Amurru Göçleri ve İsin-Larsa Devri*, Ekrem MEMİŞ, ss. 75-99.

Bölüm 5: *Eski Asur Devleti ve I. Şamşi-Adad*, Hasan Ali ŞAHİN, ss. 101-134.

Bölüm 6: *Eski Babil Krallığı ve Hammurabi*, Nurgül YILDIRIM, ss. 135-147.

Bölüm 7: *Amarna Çağı ve Asur'un Yükselişi (Orta Asur Dönemi: MÖ 1500-1000)*, Yusuf KILIÇ, Cemal YILMAZ, ss. 149-193.

Bölüm 8: *Yeni Asur İmparatorluğu: Savaşın Kralları*, Faruk AKYÜZ, Koray TOPTAŞ, ss. 195-244.

Bölüm 9: *Asur Devleti'nin Kimmer/İskit İlişkisi*, İlhami DURMUŞ, ss. 245-262.

Bölüm 10: *Orta Babil Krallığı (Kassitler) ve Babil'de İkinci İsin Hanedanlığı-Yeni Babil Krallığı*, ss. 263-289.

Bölüm 11: *Asur Devleti'nin Yıkılışı ve Medler*, Yasin TOPALOĞLU, Serhat USLU, ss. 291-319.

Bölüm 12: *Mezopotamya'da Pers Hâkimiyeti*, Ercüment YILDIRIM, ss. 321-342.

Bölüm 13: *Hellenistik Dönem'de Mezopotamya'nın Siyasal Görüntüsü*, Hüseyin ÜRE-TEN, ss. 343-382.

Görülüyor ki, eser ilk kent devletlerinin ortaya çıkışından başlayarak Hellenistik Dönem'in sonuna kadar kronolojik olarak tasnif edilerek farklı 13 bölümde okura sunulmuştur.

Burada dikkati çeken husus, ilk kez Hellenistik Dönem Mezopotamya tarihinin de okuyucuya sunulmuş olmasıdır. Bir başka deyişle, eserin cezbedici bir yönü de Mezopotamya'nın Eskidoğu tarihi yanında ilk kez Eskıbatı tarihinin de "*Hellenistik Dönem'de Mezopotamya'nın Siyasal Görüntüsü*" başlığı altında kaleme alınmasıdır.

Sonuç itibarıyla, editoryal ve kolektif bir çabanın ürünü olan ve 13 bölümde oluşan bu çalışmada her bölüm farklı 16 yazar(lar) tarafından kendi üsluplarıyla kaleme alınmıştır. Bu da kitabın akademik bir çalışma olup araştırmalarda kaynak niteliği taşımasının yanında meraklısının da okuyup anlayabileceği bir kitap izlenimi taşımasını sağlamaktadır.

Bölüm başlıkları belirlenirken de Mezopotamya'nın tarihsel gelişim sürecine uyum gösterilmeye dikkat edildiği dikkatten kaçmaz. Hedef kitlesi itibarıyla Tarih Bölümü öğ-

rencileri ve konusunda ihtisaslaşan araştırmacılar olduğu çok net bir şekilde anlaşılın bu eser, rehber olma görevini layıkıyla yerine getiren bir eser olmuştur.

Bu cümleden olmak üzere, **Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi** adlı bu kitaptan gerekli verimin alınabilmesi için belli bir alt yapı gerekmektedir. Çünkü Eskiçağ Tarihi'nin önde gelen isimlerinin uzmanlık alanlarıyla okuyucunun önüne getirilen bu eser, üzerinde düşünerek okunmalıdır.

İşte bütün bunlar gösteriyor ki, Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi adlı kitap yetkin ve doyurucu bir eser olarak genç akademisyenlerin ve üniversite öğrencilerinin sıklıkla istifade edecekleri bir eserdir.

Eski Mezopotamya siyasi tarihine ilgi duyan herkese bu değerli eseri öneririm. Faydalı olması dileğiyle...